

JONGEREN BINNENSTEBUITEN

THEMA'S UIT HET JONGERENLEVEN ONDERZOCHT

**Met steun van de
Vlaamse overheid**

Dit boek kwam tot stand met de steun van de Vlaamse overheid: Programma Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek. In de teksten komt de mening van de auteurs naar voren en niet die van de Vlaamse overheid. De Vlaamse overheid kan niet aansprakelijk worden gesteld voor het gebruik dat kan worden gemaakt van de meegedeelde gegevens.

Jongeren binnenstebuiten

Thema's uit het jongerenleven onderzocht

Nicole Vettenburg, Johan Deklerck en Jessy Siongers (red.)

Acco Leuven / Den Haag

Eerste druk: 2009

Gepubliceerd door

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven (België)

E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland:

– *Uitlevering:* Centraal Boekhuis bv, Culemborg

– *Correspondentie:* Kemper Conseil, De Star 17, 2266 NA Leidschendam

Omslagontwerp: www.frisco-ontwerpbureau.be

© 2009 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

Inhoud

Lijst van tabellen en figuren	11
Lijst van gebruikte afkortingen	17
Inleiding	19
1. De betekenis van persoonlijke relaties voor het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren	23
<i>Hanne Op de Beeck</i>	
1. Inleiding	23
2. Gaat het goed met de Vlaamse jongeren?	23
2.1 Overzicht welzijnsonderzoek bij Vlaamse jongeren	23
2.2 Vlaamse jongeren in de wereld	24
3. Zelfwaardering	25
3.1 Leeftijds- en geslachtsverschillen in het zelfwaardegevoel	25
3.2 Theoretische aspecten	26
4. Relaties	27
4.1 Ouders versus leeftijdsgenoten	27
4.2 Leerkrachten	29
5. Onderzoeksopzet	30
6. Methode	31
6.1 Analyse op databank van JOP-monitor 1	31
6.2 Analyse op databank van 'Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en Geteld'	32

7.	Resultaten	33
7.1	Significante anderen	33
7.2	Geslachtsverschillen	34
7.3	Leeftijdsverschillen	36
7.4	Verschillen in onderwijsvorm	39
8.	Discussie	42
8.1	Rol van vader en moeder	43
8.2	Rol van vriend(inn)en	43
8.3	Rol van leerkracht	44
9.	Conclusie	44
	Bibliografie	45
10.	Bijlage	49
10.1	JOP-monitor 1: gebruikte schalen	49
10.2	'Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en Geteld': gebruikte schalen	50
2.	Het schoolwelbevinden in het secundair onderwijs.	
	Diversiteit in beïnvloedende factoren	51
	<i>Nicole Vettenburg, Veerle Vyverman en Ruben Brondeel</i>	
1.	Inleiding	51
2.	Literatuurgegevens omtrent beïnvloedende factoren van schoolwelbevinden	52
2.1	De jongere en zijn schoolwelbevinden	52
2.1.1	Leeftijd en geslacht	52
2.1.2	Het algemeen welbevinden	52
2.2	De jongere in zijn context en schoolwelbevinden	53
2.2.1	Gezinsfactoren	53
2.2.2	Schoolfactoren	55
2.2.3	Vrienden	56
2.2.4	Activiteiten buiten de school	56
3.	Het onderzoek	56
4.	Resultaten	58
4.1	Enkele beschrijvende gegevens	58
4.2	Analyses per dimensie van schoolwelbevinden	60
4.2.1	Schoolwelbevinden naar leerinhoud	60
4.2.2	Schoolbeleving	61
4.2.3	Relatie met de leerkrachten	63
4.2.4	Algemeen schoolwelbevinden	65
4.3	Belang van het toekomstperspectief	66

5.	Besluiten en bespreking	67
5.1	Schoolwelbevinden en geslacht	68
5.2	Schoolwelbevinden en onderwijsvorm	69
5.3	Schoolwelbevinden en sociale klasse	70
	Bibliografie	72
6.	Bijlage	74
6.1	JOP-monitor 1: gebruikte schalen	74
3.	Onveiligheidsgevoelens van jongeren onderzocht	77
	<i>Diederik Cops</i>	
1.	Inleiding	77
2.	Onveiligheidsgevoelens als sociaal fenomeen	77
2.1	Van individueel naar sociaal fenomeen	77
2.2	Oorzaken van onveiligheidsgevoelens	78
2.2.1	Onveiligheidsgevoelens: angst voor slachtofferschap...	78
2.2.2	... Of meer. Een nieuwe conceptualisering van het onveiligheidsgevoel	79
3.	Jongeren en onveiligheid: een overzicht van recent onderzoek	80
3.1	Onveiligheidsgevoelens bij jongeren	80
3.2	Determinanten van onveiligheidsgevoelens	81
4.	Analyse van gegevens uit de JOP-monitor 1	86
4.1	Probleemstelling en doelstellingen	86
4.2	Methode	87
4.3	Resultaten	87
4.3.1	Bivariate analyses	87
4.3.2	Multivariate analyses	90
4.4	Discussie	93
5.	Conclusie	97
	Bibliografie	98
6.	Bijlage	101
6.1	JOP-monitor 1: gebruikte schalen	101
4.	Genderverschillen in de groei naar democratisch burgerschap	105
	<i>Mark Elchardus en Bram Vanhoutte</i>	
1.	Politieke participatie: een kwestie van leeftijd?	105

2.	Verschillen naar leeftijd, een interpretatiesleutel	106
3.	Genderverschillen?	107
4.	De bereidheid te stemmen	108
4.1	Jongeren versus de rest van de bevolking	109
4.2	Genderverschillen in adolescentie en laatadolescentie	110
5.	Alternatieve politieke acties	112
5.1	Jongeren versus de rest van de bevolking	113
5.2	Genderverschillen in adolescentie en laatadolescentie	116
6.	Belangstelling voor politiek	118
6.1	Jongeren versus de rest van de bevolking	118
6.2	Genderverschillen in adolescentie en laatadolescentie	121
7.	Extreem stemgedrag	123
7.1	Jongeren versus de rest van de bevolking	123
7.2	Genderverschillen in adolescentie en laatadolescentie	125
8.	Besluiten	126
	Bibliografie	127
9.	Bijlage: databanken	129
9.1	Jongerenenquêtes	129
9.2	Enquêtes over de volledige Vlaamse bevolking	130
9.3	Internationale surveys	132
5.	Onderwijsvorm en de groei naar democratisch burgerschap	133
	<i>Mark Elchardus en Bram Vanhoutte</i>	
1.	Onderwijsvorm en burgerschap	134
2.	De bereidheid te stemmen	136
3.	Alternatieve politieke acties	139
4.	Belangstelling voor politiek	142
5.	Extremistisch stemgedrag	145
6.	Besluit	147
	Bibliografie	149
6.	Jongeren en ICT: een divers publiek	151
	<i>Tom Boonaert en Nicole Vettenburg</i>	
1.	Inleiding	151

2.	Jongeren en ICT	151
2.1	Beleidsniveau	152
2.2	Academische wereld	153
2.2.1	Enkele cijfergegevens	153
2.2.2	De eerste en tweede digitale kloof	154
2.2.3	On en/of Off	155
3.	Methodologie	156
3.1	Databanken	156
3.2	Onderzoeksvragen	157
4.	Resultaten	157
4.1	Internet: een zaak voor iedereen?	157
4.2	Internet: een toegankelijk medium?	160
4.3	Internet: een gedifferentieerd gebruik?	161
5.	Discussie en besluiten	168
5.1	Resultaten	168
5.2	Reflectie	169
5.2.1	Toegang en gebruik	169
5.2.2	De digitale kloof	170
5.3	Verder onderzoek en beperkingen	172
	Bibliografie	172
7.	Levensloopperspectieven van jongeren	175
	<i>Mark Elchardus, Lilith Roggemans en Cindy Rombauts</i>	
1.	Levensloopverwachtingen	175
2.	Gezin en ego	177
3.	Twee levenspaden	179
4.	De invloed van waarden	189
5.	Besluit	194
	Bibliografie	196
8.	Jongeren binnenstebuiten. Belangrijkste bevindingen en reflecties	201
	<i>Nicole Vettenburg, Johan Deklerck en Jessy Siongers</i>	
1.	Inleiding	201
2.	Overzicht van de belangrijkste bevindingen per item	201

2.1	De betekenis van persoonlijke relaties voor het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren	201
2.2	Het schoolwelbevinden in het secundair onderwijs. Diversiteit in beïnvloedende factoren	202
2.3	Onveiligheidsgevoelens van jongeren onderzocht	204
2.4	Groei naar democratisch burgerschap	205
2.4.1	Gendersverschillen	205
2.4.2	Verschillen naar onderwijsvorm	206
2.5	Jongeren en ICT: een divers publiek	208
2.6	Levensloopperspectieven van jongeren	209
3.	Tendensen naar geslacht, onderwijsvorm en leeftijd	210
3.1	Geslacht	211
3.2	Onderwijsvorm	212
3.3	Leeftijd	213
4.	Reflecties	214
	Bibliografie	217

Lijst van tabellen en figuren

Tabellen

Hoofdstuk 1

Tabel 1.1.	Zelfwaardegevoel van jongeren naar relaties met significante anderen (multivariate regressie)	33
Tabel 1.2.	Zelfwaardegevoel van jongeren naar relaties met significante anderen, inclusief aantal beste/echte vriend(inn)en (multivariate regressie)	33
Tabel 1.3.	Zelfwaardegevoel naar relatie met vader per geslacht (partiële correlatie)	34
Tabel 1.4.	Zelfwaardegevoel naar relatie met moeder per geslacht (partiële correlatie)	34
Tabel 1.5.	Zelfwaardegevoel naar aantal beste/echte vriend(inn)en per geslacht (partiële correlatie)	35
Tabel 1.6.	Zelfwaardegevoel naar relatie met leerkracht per geslacht (partiële correlatie)	35
Tabel 1.7.	Zelfwaardegevoel naar relaties per geslacht (General Linear Model)	36
Tabel 1.8.	Zelfwaardegevoel naar relatie vader per leeftijd (partiële correlatie)	36
Tabel 1.9.	Zelfwaardegevoel naar relatie moeder per leeftijd (partiële correlatie)	37
Tabel 1.10.	Zelfwaardegevoel naar aantal beste/echte vriend(inn)en per leeftijd (partiële correlatie)	37
Tabel 1.11.	Zelfwaardegevoel naar relatie met leerkracht per leeftijd (partiële correlatie)	37
Tabel 1.12.	Zelfwaardegevoel naar relaties per leeftijd (General Linear Model)	38
Tabel 1.13.	Zelfwaardegevoel naar relatie met vader per onderwijsvorm (partiële correlatie)	39

Tabel 1.14.	Zelfwaardegevoel naar relatie met moeder per onderwijsvorm (partiële correlatie)	39
Tabel 1.15.	Zelfwaardegevoel naar aantal beste/echte vriend(inn)en per onderwijsvorm (partiële correlatie)	40
Tabel 1.16.	Zelfwaardegevoel naar relatie met leerkracht per onderwijsvorm (partiële correlatie)	40
Tabel 1.17A, B, C.	Zelfwaardegevoel naar relaties per onderwijsvorm (General Linear Model)	41-42

Hoofdstuk 2

Tabel 2.1.	Principale componentenanalyse op items schoolwelbevinden van leerlingen (varimax rotatie, N = 1088)	57
Tabel 2.2.	Schoolwelbevinden naar leerinhoud: bètacoëfficiënten van de meervoudige regressieanalyses	60
Tabel 2.3.	Schoolbeleving: bètacoëfficiënten van de meervoudige regressieanalyses	62
Tabel 2.4.	Relatie met de leerkrachten: bètacoëfficiënten van de meervoudige regressieanalyses	64
Tabel 2.5.	Algemeen schoolwelbevinden: bètacoëfficiënten van de meervoudige regressieanalyses	65
Tabel 2.6.	Negatief toekomstperspectief: bètacoëfficiënten van de meervoudige regressieanalyses (N = 1201)	67

Hoofdstuk 3

Tabel 3.1.	Bivariate correlatiecoëfficiënten met de schaal voor onveiligheidsgevoelens bij 14- tot 25-jarigen	88
Tabel 3.2.	Gemiddelde scores op de schaal voor onveiligheidsgevoelens (somschaal 0 tot 100) bij de 14- tot 25-jarigen	89
Tabel 3.3.	Onveiligheidsgevoelens: meervoudige lineaire regressieanalyse bij de 14- tot 18-jarigen (N = 1134)	91
Tabel 3.4.	Onveiligheidsgevoelens: meervoudige lineaire regressieanalyse bij de 19- tot 25-jarigen (N = 1369)	92

Hoofdstuk 4

Tabel 4.1.	Geldige stemintentie van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentages (N = 13944)	110
Tabel 4.2.	Gemiddelde geldige stemintentie bij Vlaamse mannen en vrouwen volgens leeftijd tussen 14 en 36 jaar oud in percentages (N = 27419)	111

Tabel 4.3.	Deelname aan alternatieve politieke acties in het afgelopen jaar van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentages (N = 4537)	113
Tabel 4.4.	Ondertekenen van petitie in het laatste jaar van Vlamingen tegenover buurregio's in percentages (N = 20726)	116
Tabel 4.5.	Petitie, betoging en boycot volgens leeftijd bij Vlaamse mannen en vrouwen tussen 14 en 25 jaar oud in percentages (N = 2502)	117
Tabel 4.6.	Politieke interesse van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen (schaalscores) (N = 6494)	119
Tabel 4.7.	Politieke interesse van Vlamingen tegenover buurregio's per leeftijdscategorie (schaalscores) (N = 20549)	120
Tabel 4.8.	Percentages en schaalgegevens politieke interesse in JOP-monitor 1	122
Tabel 4.9.	Gemiddelde politieke interesse bij Vlaamse mannen en vrouwen over leeftijd tussen 14 en 25 jaar oud (schaalscores) (N = 4272)	123
Tabel 4.10.	Effectief extremistisch stemgedrag van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentage van de geldige stemintenties (N = 8328)	124
Tabel 4.11.	Gemiddeld percentage VB-stemmers bij Vlaamse mannen en vrouwen over leeftijd van 14 tot 36 jaar in percentage van de geldige stemintenties (N = 3554)	126

Hoofdstuk 5

Tabel 5.1.	Gemiddelde geldige stemintentie bij Vlaamse jongeren tussen 14 en 36 jaar volgens onderwijsvorm en leeftijd in percentages (N = 27419)	138
Tabel 5.2.	Ondertekenen van een petitie in het laatste jaar bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm en leeftijd in percentages (N = 2503)	140
Tabel 5.3.	Politieke interesse – percentages en schaalgegevens (N = 2503)	143
Tabel 5.4.	Gemiddelde politieke interesse bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm en leeftijd tussen 14 en 25 jaar (schaalscores) (N = 3815)	144
Tabel 5.5.	Gemiddelde stemintentie voor het Vlaams Belang volgens leeftijd en onderwijsvorm in percentages (N = 4121)	147

Hoofdstuk 6

Tabel 6.1.	Het aantal jongeren met thuis internettoegang volgens de verschillende databanken (in percentages)	158
Tabel 6.2.	Geëxponentieerde bèta-coëfficiënten van de logistische regressie met als afhankelijke internettoegang bij 14- tot 25-jarigen (N = 2520)	159

Tabel 6.3.	Het aantal jongeren met toegang op eigen kamer en het aantal jongeren met toegang ergens anders in huis (in percentages)	160
Tabel 6.4.	Het aantal 18- tot 25-jarigen die buitenshuis internettoegang gehad heeft tijdens de laatste 3 maanden (N = 196) (in percentage)	161
Tabel 6.5.	De mate en de aard van het internetgebruik bij 14- tot 25-jarigen (min. N = 2458; max. N = 2486) (in percentages)	162
Tabel 6.6.	De aard van internettoepassingen bij 14- tot 25-jarigen (N = 484) (in percentages)	163
Tabel 6.7.	Bèta-coëfficiënten uit meervoudige regressie met als afhankelijke het algemeen internetgebruik bij 14- tot 25-jarigen (N = 2071)	164
Tabel 6.8.	Het gedifferentieerd internetgebruik bij 14- tot 25-jarigen aan de hand van een factoranalyse met varimax rotatie	165
Tabel 6.9.	Bèta-coëfficiënten uit meervoudige regressies bij de verschillende functies van internetgebruik bij 14- tot 25-jarigen	167

Hoofdstuk 7

Tabel 7.1.	Opsomming van de domeinen van toekomstperspectieven volgens een aantal auteurs	177
Tabel 7.2.	Het toekomstige belang van mensen of groepen van mensen voor jongvolwassenen in percentages (N = 2747)	180
Tabel 7.3.	Domeinen en hun belang in het leven van jongvolwassenen (zeer belangrijk en belangrijk samengevoegd) naar regio's in percentages (N = 1912)	180
Tabel 7.4.	De toekomstige vrijetijdsbesteding van jongvolwassenen in percentages (N = 2773)	181
Tabel 7.5.	De levensstijl van jongvolwassenen in percentages (N = 2779)	182
Tabel 7.6.	Principale componentenanalyse voor het belang van bepaalde groepen van mensen in de toekomst van jongvolwassenen (varimax rotatie, N = 2747)	183
Tabel 7.7.	Principale componentenanalyse voor de toekomstige vrijetijdsbesteding van jongvolwassenen (oblieke rotatie, N = 2747)	184
Tabel 7.8.	Principale componentenanalyse voor de levensstijl van jongvolwassenen (oblieke rotatie, N = 2747)	185
Tabel 7.9.	Tweede orde principale componentenanalyse voor levensloop-perspectieven (oblieke rotatie, N = 2747)	186
Tabel 7.10.	Clusteranalyse voor de dimensies familiepad en egopad (N = 2596)	188
Tabel 7.11.	Procentuele verdeling en schaalparameters voor de zelfontplooiingsschaal (N = 2998)	191
Tabel 7.12A.	Meervoudige lineaire regressie: predictoren van het familiegeoriënteerd levenspad (N = 2154)	193

Tabel 7.12B. Meervoudige lineaire regressie: predictoren van het egogeoriënteerd levenspad (N = 2154)	194
---	-----

Figuren

Hoofdstuk 2

Figuur 2.1. Welbevinden over leerinhoud (WBLI), schoolbeleving (SB), relatie met leerkrachten (RLKR) en het algemeen schoolwelbevinden (ASWB): vierdeling van schoolscores (L = 1-1.99; ML = 2-2.99; MH = 3-3.99; H = 4-5)	59
Figuur 2.2. Relatie schoolbeleving en zelfbeeld: interactie-effect naar geslacht	63
Figuur 2.3. Relatie schoolwelbevinden en onveiligheidsgevoelens: interactie-effect naar onderwijsvorm	66

Hoofdstuk 4

Figuur 4.1. Geldige stemintentie van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentages (N = 13944)	109
Figuur 4.2. Gemiddelde geldige stemintentie bij Vlaamse mannen en vrouwen volgens leeftijd tussen 14 en 36 jaar in percentages (N = 27419)	111
Figuur 4.3. Deelname aan alternatieve politieke acties in het afgelopen jaar van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentages (N = 4537)	114
Figuur 4.4. Ondertekenen van petitie in het laatste jaar van Vlamingen tegenover buurregio's in percentages (N = 20726)	115
Figuur 4.5. Petitie, betoging en boycot volgens leeftijd bij Vlaamse mannen en vrouwen tussen 14 en 25 jaar oud in percentages (N = 2502)	116
Figuur 4.6. Politieke interesse van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen (schaalscores) (N = 6494)	119
Figuur 4.7. Politieke interesse van Vlamingen tegenover buurregio's per leeftijdscategorie (schaalscores) (N = 20549)	120
Figuur 4.8. Gemiddelde politieke interesse bij Vlaamse mannen en vrouwen over leeftijd tussen 14 en 25 jaar oud (schaalscores) (N = 4272)	122
Figuur 4.9. Effectief extremistisch stemgedrag van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentage van geldige stemintenties (N = 8328)	124
Figuur 4.10. Gemiddeld percentage VB-stemmers bij Vlaamse mannen en vrouwen over leeftijd van 14 tot 36 jaar in percentage van de geldige stemintenties (N = 3554)	125

Hoofdstuk 5

Figuur 5.1.	Gemiddelde geldige stemintentie bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm voor leeftijden tussen 14 en 36 jaar in percentages (N = 27419)	137
Figuur 5.2.	Ondertekenen van een petitie in het laatste jaar bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm en leeftijd in percentages (N = 2503)	141
Figuur 5.3.	Gemiddelde politieke interesse bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm en leeftijd tussen 14 en 25 jaar (schaalscores) (N = 3815)	143
Figuur 5.4.	Gemiddelde stemintentie voor het Vlaams Belang volgens leeftijd en onderwijsvorm in percentages (N = 4121)	146

Lijst van gebruikte afkortingen

aso:	Algemeen secundair onderwijs
bso:	Beroeps secundair onderwijs
bv.:	bijvoorbeeld
CiV:	Cultuurparticipatie in Vlaanderen
DS:	Draagvlak Solidariteit (Survey)
EAK:	Europese Arbeidskrachten Enquête
enz.:	enzoverder
ESS:	European Social Survey
et al.:	et alii (en anderen)
EVS:	European Values Study
GEN:	Genetica-survey
i.e.:	id est (dit is)
ICT:	informatie- en communicatietechnologieën
ISPO:	Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek
ISSP:	International Social Survey Programme
JOP:	JeugdOnderzoeksPlatform
JVGG:	Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en Geteld.
kso:	Kunst Secundair Onderwijs
LLP:	Lifelong Learning Programme
max.:	maximum
min.:	minimum
MPJ:	Maatschappelijke Participatie Jongeren (survey)
MSN:	Microsoft network (chatprogramma)
n.s.:	niet significant
nl.:	namelijk
o.a.:	onder andere
OECD:	Organisation for Economic Cooperation and Development
R ² :	verklaarde variantie
ref. cat:	referentiecategorie
SCV:	Sociaal-Culturele Verschuivingen in Vlaanderen
SES:	Sociaal-Economische Status

TOR:	Tempus Omnia Revelat
tso:	Technisch secundair onderwijs
VB:	Vlaams Belang
WOP:	WaardeOpvoedingsProject

Inleiding

Vanuit een toenemende nood aan meer structurele aandacht voor de levensomstandigheden en leefwereld van (Vlaamse) jongeren werd in 2003, op initiatief van de Vlaamse minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Cultuur, Jeugd en Ambtenarenzaken, het jeugdonderzoeksplatform (JOP) opgericht. Sinds 2007 is het JOP als onderzoekslijn 'jeugdbeleid' geïntegreerd binnen het Steunpunt Cultuur, Jeugd en Sport van de Vlaamse regering en is het gebaseerd op een interdisciplinaire samenwerking tussen de onderzoekslijn Jeugd en Preventie van het Leuvens Instituut voor Criminologie (K.U.Leuven), de vakgroep Sociale Agogiek (UGent) en de onderzoeksgroep Tempus Omnia Revelat (VUB). De coördinatie wordt opgenomen door de vakgroep Sociale Agogiek, UGent.

Vertrekkende vanuit gesignaleerde pijnpunten in het toenmalige jeugdonderzoek kreeg het JOP een tweevoudige opdracht. Vanwege de vaststelling dat vele instituten, organisaties en dergelijke wel bezig zijn met jeugdonderzoek, maar er weinig sprake is van enige overkoepelende coördinatie en/of kennis van dit onderzoek, wordt een systematische inventarisatie en synthetisering van recent jeugdonderzoek in Vlaanderen gerealiseerd. De lat wordt daarbij zeer hoog gelegd; de bedoeling is om van elk afgerond onderzoek een synthesefiche aan te maken. Deze continue opdracht levert momenteel meer dan 500 fiches die kunnen geconsulteerd worden op de website www.jeugdonderzoeksplatform.be. Een eerste synthese op basis van deze inventarisering werd gepubliceerd in boekvorm met als titel '*Jongeren van nu en straks*' (Vettenburg, Elchardus & Walgrave, 2006).

Daarnaast wordt door het JOP ook eigen kwantificerend materiaal verzameld en geanalyseerd. Hiervoor werd een 'jeugdmonitor' ontwikkeld, een vragenlijst die op verschillende tijdstippen bij Vlaamse jongeren wordt afgenomen. Het centrale doel hiervan is om op recurrente basis relevante data te verzamelen betreffende de leefomstandigheden, overtuigingen, preferenties en gedragingen van de Vlaamse jeugd. Enkel thema's die nog onvoldoende onderzocht werden bij Vlaamse jongeren en die aldus een meerwaarde kunnen geven aan het Vlaamse jeugdonderzoek werden opgenomen in deze monitor. De eerste monitor (JOP-monitor 1) werd in 2005-2006 afgenomen bij 2503 jongeren van 14 tot 25 jaar oud. Een eerste analyse van deze

gegevens werd in 2007 gepubliceerd, onder de titel *Jongeren in cijfers en letters* (Vettenburg, Elchardus & Walgrave, 2007). Ondertussen werd ook reeds een tweede monitor afgenomen (JOP-monitor 2), waarbij de leeftijd van de bevraagde jongeren werd uitgebreid naar 12- tot 30-jarigen. De resultaten van de tweede monitor worden gerapporteerd in de tweede helft van 2009. Deze twee activiteiten, het synthetiseren van bestaand jeugdonderzoek en het uitvoeren van eigen jeugdonderzoek, leverden reeds een schat aan informatie op. De komende jaren zal er dan ook werk gemaakt worden van de internationale valorisering van Vlaams jeugdonderzoek.

Jongeren Binnenstebuiten, een titel met meerdere betekenissen. Ten eerste beklemtoont hij het gravende en onderzoekende aspect van dit boek. Er werd immers getracht de leefwereld van jongeren binnenstebuiten te keren, om zichtbaar te maken wat voordien onzichtbaar was.

Verder duidt de titel ook de verschillende thema's die in het boek worden behandeld. In een aantal hoofdstukken worden thema's beschreven die betrekking hebben op het 'binnenste' van jongeren, hun innerlijke wereld. Gevoelens en welzijn komen centraal te staan in de eerste drie hoofdstukken van dit boek. Meer bepaald worden het gevoel van zelfwaarde, het schoolwelbevinden en de onveiligheidsgevoelens van jongeren toegelicht. Andere hoofdstukken reflecteren over de houding van jongeren ten opzichte van de *buitenwereld*. De hoofdstukken vier en vijf handelen over de mate waarin jongeren (intenderen te) participeren in de democratie en hoofdstuk zes neemt hun ICT-gebruik onder de loep. Een zevende hoofdstuk handelt over levenslooperspectieven van jongeren.

In een afsluitend hoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen per thema op een rijtje gezet en de tendensen naar geslacht, leeftijd en onderwijsvorm belicht. Ten slotte worden in dit hoofdstuk enkele reflecterende slotbeschouwingen geformuleerd.

Het boek dat u momenteel in handen heeft, is het resultaat van een combinatie van de synthetiserende en de analyserende opdracht van het JOP. Specifieke jongerenthema's werden uitgediept aan de hand van een literatuuroverzicht, gebaseerd op de synthese van vroegere Vlaamse of buitenlandse onderzoeken. Bevindingen uit deze literatuurstudies werden verder onderbouwd en getoetst op basis van data uit de JOP-monitor 1. Deze gegevens werden, waar mogelijk, ondersteund door secundaire analyses op andere Vlaamse en Europese databanken (deze databanken worden nader beschreven in de aparte hoofdstukken).

Dit boek bevat geen gedetailleerde informatie over de wijze waarop de data van JOP-monitor 1 verkregen werden. Wie hierin geïnteresseerd is, kan het technisch verslag (JOP, 2007)¹, raadplegen dat op de JOP-website geconsulteerd kan worden. Wel wor-

1. JOP (2007). Technisch verslag JOP-monitor 1. Onuitgegeven verslag. K.U.Leuven, UGent en Vrije Universiteit Brussel. Te raadplegen op: <http://www.jeugdonderzoekplatform.be>.

den de gebruikte schalen (uit de JOP-monitor 1 en andere databanken) per hoofdstuk in bijlage toegevoegd.

We willen hier ten slotte nog diegenen bedanken die ons hebben geholpen dit project te realiseren. In de eerste plaats gaat onze dank uit naar de opdrachtgever, Bert Anciaux, Vlaams minister van Cultuur Jeugd, Sport en Brussel en naar de Vlaamse overheid, Programma Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek. Zij hebben dit project mogelijk gemaakt. Niet in het minst willen we ook de jongeren die meewerkten aan het onderzoek zelf bedanken. Zonder hen was dit project nooit gerealiseerd.

DE REDACTIE

1. De betekenis van persoonlijke relaties voor het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren

Hanne Op de Beeck

1. Inleiding

Het gevoel van zelfwaarde is een belangrijke indicator voor het geluk en welzijn van jongeren (Sousa & Lyubomirski, 2001; Park & Huebner, 2005; Lyubomirski, Tkach & Dimatteo, 2006). Daarom zal het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren in deze bijdrage nader onder de loep genomen worden vanuit een sociologische invalshoek.²

Eerst zal een algemene stand van zaken van het welzijnsonderzoek bij Vlaamse jongeren geschetst worden. Vervolgens worden enkele bevindingen uit onderzoek naar de zelfwaardering van Vlaamse jongeren en een aantal theoretische aspecten van het zelfwaardegevoel toegelicht. Hieruit zal blijken dat het gevoel van zelfwaarde gedeeltelijk bepaald wordt door interactie met significante anderen. Op basis van gegevens uit de eerste monitor van het jeugdonderzoekplatform (JOP) en het onderzoek 'Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en Geteld' (JVGG)³ zal onderzocht worden wie deze 'significante personen' zijn en welke invloed ze uitoefenen op het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongens en meisjes.

2. Gaat het goed met de Vlaamse jongeren?

2.1 Overzicht welzijnsonderzoek bij Vlaamse jongeren

In 2007 werd door 'In Petto', een Belgische jeugdwerking die zich richt op het bevorderen van jongerenwelzijn, het geluksgevoel van 1000 Vlaamse jongeren gemeten (Haesendonck, Meyten, Tiggelovend, Lambrichts, Van den Bergh & De Wolf,

2. De onderzoeksinstrumenten waarop deze bijdrage gebaseerd is, werden geconstrueerd vanuit een sociologische invalshoek en laten niet toe dieper in te gaan op psychologische aspecten van het zelfbeeld. Deze worden in deze bijdrage dan ook buiten beschouwing gelaten.

3. Volgende onderzoekers werkten mee aan dit project: J. Hooge, H. De Witte, W. Mertens, L. Walgrave, L. Decaluwe, L. Goossens, J. Vandoorne, L. Vandemeulenbroecke, J. Van Damme, E. Goedseels, N. Vettenburg en D. Hutsebaut.

2007). Uit dit onderzoek blijkt dat Vlaamse jongeren zichzelf een gemiddelde 'geluksscore' van 7.66 op 10 geven. Ze geven aan zich in de eerste plaats het gelukkigst te voelen wanneer ze zich bij hun vrienden bevinden. Ook met problemen kloppen de meeste jongeren bij hun vrienden aan. In de tweede plaats voelen de jongeren zich thuis het gelukkigst. School komt op de derde en laatste plaats, waarbij 68.5% van de jongeren aanbrengt hun situatie op school te willen veranderen.

In het onderzoek van De Groof, Debusscher, Derks, Elchardus, Glorieux, Hooghe et al. (1999) werd onder meer het schoolwelbevinden van Vlaamse jongeren onderzocht, waaruit bleek dat de meerderheid vrij graag naar school gaat. Over de toekomst toonden veel jongeren zich onbeslist; ze zitten nog met veel vragen en onzekerheden. Een zelfbeeldschaal wees dan weer uit dat jongeren algemeen genomen behoorlijk tevreden zijn over zichzelf. Een tiende van de steekproef bleek echter een vrij negatief zelfbeeld te hebben, een kleine groep die toch zeker niet uit het oog verloren mag worden.

De resultaten van het onderzoek van De Witte, Hooge & Walgrave (2000), dat rond dezelfde periode werd uitgevoerd, stemden hier grotendeels mee overeen. Vlaamse jongeren zijn eerder tevreden met zichzelf, staan matig positief tegenover de toekomst en voelen zich doorgaans goed op school. Verder werd in dit onderzoek het algemene psychische welbevinden van jongeren gemeten aan de hand van de 'Cantril-schaal' (Cantril, 1965). Op deze tienpuntenschaal scoorden de jongeren gemiddeld 7.5 op 10, ongeveer 60% duidde 8 of meer aan. Hieruit leidden de onderzoekers af dat het goed gaat met de Vlaamse jongeren. In dit onderzoek kwam echter ook naar boven dat een kleine groep jongeren te kampen heeft met depressieve stemmingen, zich soms eenzaam voelt en al eens aan zelfmoord heeft gedacht (Hooge, Decaluwé & Goossens, 2000).

2.2 Vlaamse jongeren in de wereld

In 2001 werd het welbevinden van jongeren gemeten in een cross-nationaal onderzoek, georganiseerd door de Wereldgezondheidsorganisatie (Currie, Roberts, Morgan, Smith, Settertobulte, Samdal et al., 2004). Ook hier werd de tienpuntenschaal van Cantril gebruikt, waarop de Vlaamse jongeren, in vergelijking met 34 andere Europese regio's, bijzonder hoog scoorden. Gemiddeld 90.8% van de 11-jarigen gaf aan zich op punt zes of hoger te bevinden, waarmee ze de negende plaats in de rangorde innamen. Bij de 13-jarigen namen ze de zesde plaats in met gemiddeld 88% en bij de 15-jarigen stonden ze op de elfde plaats met gemiddeld 84.7%.

3. Zelfwaardering

Hoewel iemands welbevinden van meerdere levensdomeinen afhankelijk is (Huebner, 2004; Park, 2004; Elchardus & Smits, 2007; Haesendonck, Meysten, Tigge-
lovend, Lambrichts, Van den Bergh & De Wolf, 2007), speelt het gevoel van zelf-
waarde hierin een belangrijke rol, vooral tijdens de adolescentie (Sousa & Lyubomirski, 2001; Park & Huebner, 2005; Lyubomirski et al., 2006). Een mogelijke ver-
klaring hiervoor is dat adolescenten actief op zoek gaan naar een identiteit, waar-
door ze wellicht meer aandacht aan hun zelfbeeld besteden (Park, 2005; Park &
Huebner, 2005).

Zowel in binnen- als in buitenlandse sociologische literatuur is een uitgebreid gam-
ma aan begripsbepalingen over het zelfbeeld te vinden. Een van de minder complexe
definities is die van Ross en Broh (2000), waarin het *'zelfbeeld'* (*'self-concept'*) zeer
eenvoudig beschreven wordt als 'het geheel van iemands opvattingen over zichzelf'.
Binnen deze 'opvattingen' kunnen drie verschillende delen onderscheiden worden.
De cognitieve schema's over zichzelf als persoon worden in de literatuur het *'zelf-
inzicht'* genoemd (Van Welzenis, 1995). De 'competentiecomponent', die bepaalt
hoeveel vertrouwen men stelt in het eigen kunnen, wordt aangeduid als het *'zelfver-
trouwen'* (*'self-confidence'*). Deze component is afhankelijk van het gevoel van con-
trole dat men meent te hebben over het eigen leven (Chung & Elias in Ludwig & Pitt-
man, 1999). Ten slotte bevat het zelfconcept een evaluatieve component, die bepaalt
hoe waardevol men zichzelf vindt. Dit laatste deel wordt het *'zelfwaardegevoel'* of
'zelfrespect' (*'self-esteem'*) genoemd (Vasconcellos, 1989).

In Vlaamse onderzoeken wordt dit onderscheid niet altijd even strikt gemaakt. Hoe-
wel de focus van de meeste Vlaamse jongerenonderzoeken vooral op de waardecom-
ponent van het zelfbeeld, dus *het zelfwaardegevoel* ligt, wordt in verschillende van
deze onderzoeken over 'het zelfbeeld' gesproken (o.a. Elchardus et al., 1999; Huys-
mans, 2007; en ook in het hoofdstuk over schoolwelbevinden in dit boek), terwijl dit
in andere onderzoeken uitdrukkelijk 'zelfwaardering' wordt genoemd (o.a. Hooge et
al., 2000). In deze bijdrage wordt ervoor gekozen dit onderscheid strikt te hanteren.
Er zal met andere woorden expliciet over 'het zelfwaardegevoel' gesproken worden.

3.1 Leeftijds- en geslachtsverschillen in het zelfwaardegevoel

In de eerder besproken jongerenonderzoeken werd vastgesteld dat jongens door-
gaans een iets hoger gevoel van zelfwaarde hebben dan meisjes (Elchardus et al.,
1999; Hooge et al., 2000; Huysmans, 2007). Deze resultaten stemmen overeen met
bevindingen uit buitenlandse sociologische onderzoeken (o.a. Muijs, 1997; Kling,
Hyde, Showers & Bushnell, 1999; Twenge & Campbell, 2002; Maôano, Ninot & Bi-
lard, 2004).

Verder gaf zowel de studie van Hooge et al. (2000) als het onderzoek van de Wereldgezondheidsorganisatie (Currie et al., 2004) aan dat er een significant verband bestaat tussen leeftijd en het gevoel van zelfwaarde. Vanaf 16 jaar zou het zelfwaardegevoel geleidelijk aan beginnen afnemen. Deze tendens wordt echter niet bevestigd in de analyses van Huysmans (2007). Mogelijks zijn deze verschillen te verklaren op basis van methodologische gronden. In de analyses van Huysmans (2007) werd nl. een andere leeftijdsindeling gebruikt dan in de twee andere onderzoeken. Het lijkt er dus op dat het zelfwaardegevoel gekenmerkt wordt door groepsverschillen op basis van leeftijd en geslacht. Deze groepsverschillen zullen in dit hoofdstuk in rekening gebracht worden.

3.2 Theoretische aspecten

Rosenberg (1979) voerde vanaf de jaren zestig uitvoerig onderzoek naar het zelfbeeld en het gevoel van zelfwaarde bij kinderen en jongeren. Zijn theorie belicht drie dominante bronnen van zelfevaluatie. Enerzijds evalueert men het eigen gedrag via een proces van zelfattribuering (*'self-attribution'*). Wanneer men bv. een persoonlijke doelstelling bereikt, zal dit een oppepper voor het gevoel van zelfwaarde met zich meebrengen. Anderzijds spelen reacties van significante anderen een rol in het gevoel van zelfwaarde. Positieve reacties maken dat men zich goed voelt over zichzelf, het gevoel van zelfwaarde wordt erdoor versterkt. Negatieve reacties zullen ertoe leiden dat men zich slecht voelt, het zelfwaardegevoel neemt af. Rosenberg refereert aan dit proces met de term *'reflected appraisals'*: men spiegelt zich aan de reacties van anderen. Ten slotte zal men de eigen vaardigheden en talenten actief met die van anderen vergelijken. Ook deze uitkomsten worden in de perceptie van het zelf geïntegreerd. Rosenberg (1979) noemt dit proces *'social comparison'*. Het zelfwaardegevoel is dus een dynamisch en complex construct, afhankelijk van een samspel tussen de eigen percepties en de reacties van significante anderen uit de omgeving. Hieruit kunnen twee belangrijke ervaringen afgeleid worden die tot een positieve zelfwaardering zullen leiden (Mruk in Humphrey, 2004):

1. De ervaring van persoonlijk succes (zelfattribuering)

Succes kan binnen verschillende contexten ervaren worden, bv. in de sportclub, de vriendengroep, de jeugdbeweging, enz. De link tussen schoolprestaties en zelfwaardegevoel werd in dit verband het vaakst onderzocht. De meeste jongeren gaan immers naar school, een zeer resultaatgerichte omgeving. De prestaties die hier geleverd worden zullen dan ook een invloed hebben op het zelfrespect (Wells & Rankin, 1983; Ryan, Stiller & Lynch, 1994; Ross & Broh, 2000; Locker & Copley, 2004; Helm, 2007). De mate waarin successen op school meespelen hangt echter af van het belang dat de jongere hier zélf aan hecht. Het is met andere woorden afhankelijk van de persoonlijke ambities van de jongere. Zo zal een slecht rapport meer schade toebrengen aan het zelfrespect van jongeren die veel belang hechten aan schoolpres-

taties dan aan jongeren die zich minder met school identificeren en die hun gevoel van zelfwaarde voornamelijk baseren op prestaties binnen andere domeinen, zoals bv. de sportclub. Op een enkele uitzondering na, nl. de studie van Hay & Ashman (2003), werd in de meeste sociologische genderstudies vastgesteld dat vooral jongens hun gevoel van zelfwaarde baseren op persoonlijke successen, terwijl meisjes voor hun zelfwaardegevoel meer belang hechten aan de mate waarin ze geaccepteerd worden door anderen (o.a. Brutsaert, 1990; Schwalbe & Staples, 1991; Josephs, Tafari & Markus, 1992; Stein, Newcomb & Bentler, 1992; Cross & Madson, 1997).

2. Geaccepteerd en gewaardeerd worden door anderen ('reflected appraisals')

Sociale acceptatie is van groot belang voor het zelfwaardegevoel van kinderen en jongeren (Crocker et al., 2003; Donders & Verschueren, 2004; de Wit, Slot & van Aken, 2004). Ze willen 'erbij horen' en streven naar acceptatie, vooral door hun leeftijdsgenoten (Baumeister, 1993; Harter, 1993; Harter, 1999; Pieters, 2004). Sterke banden met anderen hebben dan ook een gunstig effect op het gevoel van zelfwaarde. Men voelt zich de moeite waard, een positief oordeel dat door jongeren geïnternaliseerd wordt, waardoor ze opgroeien tot zelfzekere, gezonde volwassenen (Ooi, Ang, Fung, Wong & Cai, 2006). Niet zomaar iedereen speelt hier een rol; het gaat vooral om personen die een centrale positie innemen in het leven van de jongere. Reacties van personen met wie men zich sterk identificeert, zoals naaste familieleden of goede vrienden, worden sneller geïnternaliseerd dan reacties van personen aan wie men minder belang hecht (Harter, 1999; Cast & Burke, 2002). Daarom zal in dit hoofdstuk worden nagegaan wie voor de Vlaamse jongeren deze significante personen zijn. Er zal met andere woorden onderzocht worden welke relaties met significante anderen de sterkste samenhang vertonen met het gevoel van zelfwaarde.

4. Relaties

In de sociologische literatuur worden, met betrekking tot adolescenten, drie soorten sociale relaties genoemd die van particulier belang zijn, nl. de relatie met ouders, leerkrachten en leeftijdsgenoten (Harter, 1999; De Maeyer, Heughebaert, Van Belle, Theuninck, De Wolf, Verbaenen et al., 2003; Debusscher & De Graef, 2008).

4.1 Ouders versus leeftijdsgenoten

Wat het belang van ouder- en peerrelaties voor de ontwikkeling tijdens de adolescentie betreft, zijn twee dominante modellen terug te vinden (Hay & Ashman, 2003; Wilkinson, 2004):

1. Het compensatie/competitiemodel

Binnen dit model beschouwt men de adolescentie als een ontwikkelingsfase waarin het belang van de emotionele band met ouders en familie vermindert of zelfs volledig verdwijnt ten voordele van emotionele banden met peers (Wilkinson, 2004). In de adolescentie beginnen jongeren zich voor te bereiden op een zelfstandiger leven en maken ze zich los van hun ouders en familieleden. Ze proberen steeds meer te groeien in autonomie en experimenteren met de eigen identiteit. In deze vaak turbulente fase van hun leven vinden ze steun bij hun leeftijdsgenoten, die hetzelfde doormaken (Esman, 1990; Updegraff, Madden-Derdich, Estradan, Sales & Leonard, 2002; Ackaert, Brants, De Rycke & Van Den Bergh, 2003). Bij hun vrienden kunnen jongeren zichzelf zijn en zich ontplooien zonder controle van volwassenen. Daarom nemen ze duidelijk afstand van hun ouders en promoveren ze de peer-groep tot belangrijkste referentiegroep (Hay & Ashman, 2003; Wilkinson, 2004). Dit zou vooral het geval zijn voor jongeren die in tso les volgen, zo bleek uit het onderzoek van De Mayer et al. (2003). Zij stelden vast dat, in vergelijking met hun collega's uit aso en bso, jongeren uit tso de relatie met hun ouders het minst positief evalueren en hun vrienden significant vaker op de eerste plaats zetten. De competitiebenadering was voornamelijk populair in de jaren zestig en zeventig. Vanaf de jaren tachtig verschoof de algemene opvatting eerder in de richting van het continuïteitsmodel (Gecas & Seff, 1990).

2. Het continuïteitsmodel

In dit model wordt nadruk gelegd op het belang van bevredigende relaties in beide 'werelden': relaties met peers en familie zijn complementair en bovendien met elkaar verweven. De kwaliteit van vriendschapsrelaties is voor een deel afhankelijk van de band die men met de ouders ontwikkelde. Jongeren die als kind een hechte relatie hadden met hun ouders of opvoeders maken meer kans om later ook sterke banden met anderen aan te gaan (Allen, Marsh, McFarland, Boykin, McElhaney, Land et al., 2002; Updegraff et al., 2002; De Mayer et al., 2003; Hay & Ashman, 2003; Dekovic & Buist, 2004; Parker & Benson, 2004; Wilkinson, 2004; Soenens, 2006; Alt, 2008). Ook in dit model wordt de nadruk gelegd op een toenemende autonomie van jongeren, maar de band met ouders komt hierdoor niet in het gedrang. Jongeren blijven een sterke verbondenheid voelen met hun ouders en zich deels identificeren met volwassen standaarden (Esman, 1977 in Esman, 1990; Gecas & Seff, 1990; Foblets, Djait & Pieters, 2004). Ze conformeren zich aan de waarden, normen en verwachtingen van hun ouders, en delen hun sociale en politieke ideeën (Esman 1990; Siongers, 2007).

3. Empirisch verband met zelfwaardegevoelens

De meeste onderzoeken naar het verband tussen relaties en het gevoel van zelfwaarde beantwoorden aan het continuïteitsmodel; zowel familiale als peerrelaties lijken een rol te spelen (o.a. Harter, 1993; Fraley & Davis, 1997; Harter, 1999; Hay &

Ashman, 2003; Laible, Carlo & Roesch, 2004; Wilkinson, 2004). Er werd een sterk verband gevonden tussen familiale relaties en het gevoel van zelfwaarde (Wells & Rankin 1983; Gecas & Scheff, 1990; Ryan, Stiller & Lynch, 1994; Crocker et al., 2003), waarbij vooral de band tussen ouder en kind belangrijk werd bevonden (Harter, 1993; Jackson, Bijstra, Oostra & Bosma, 1998; Harter, 1999; Ross & Broh, 2000; De Rycke & Van den Bergh, 2003; Parker & Benson, 2004; Ooi et al., 2006). Zowel lage acceptatie als overbescherming of te sterke controle door de ouders leiden bij jongeren tot een lager zelfwaardegevoel (Herz & Gullone, 1999; Soenens, 2006).

Daarnaast spelen sociale relaties met leeftijdsgenoten, meer bepaald vriendschapsrelaties, een rol (Wells & Rankin 1983; Ryan et al., 1994; Carlo, Fabes, Laible & Kupanoff, 1999; Donders & Verschueren, 2004; Forney, Forney & Crutsinger, 2005). Vooral voor het zelfwaardegevoel van jongens is de peergroep van groot belang (Muijs, 1997). Vriendschapsrelaties die gekenmerkt worden door wederzijds vertrouwen en begrip zijn, wegens de sterkere gelijkheid tussen vrienden dan tussen jongeren en hun ouders, zeer belangrijk voor de zelfontwikkeling tijdens de adolescentie (Gecas & Seff, 1990; Carlo et al., 1999). Ook Huysmans (2007) stelde vast dat jongeren die een sterke vertrouwensrelatie opbouwen met hun vrienden positievere zelfwaardegevoelens rapporteren dan jongeren bij wie vriendschap voornamelijk gebaseerd is op gedeelde interesses en het maken van plezier.

Hoewel de invloed van de relaties met leeftijdsgenoten op het gevoel van zelfwaarde zou toenemen naarmate men ouder wordt, zou de correlatie tussen de relatie met ouders en het zelfwaardegevoel niet simultaan afnemen. Van zodra jongeren echter de overstap maken naar het studeren aan een hogeschool/universiteit, zou het belang van de relatie met de ouders voor het gevoel van zelfwaarde wel verminderen (Harter, 1999).

4.2 Leerkrachten

Naast ouders en vrienden kunnen ook leerkrachten als rolmodel voor jongeren fungeren. Vooral leerkrachten die actief luisteren, hun leerlingen serieus nemen en meegaan met hun tijd komen hiervoor in aanmerking (Foblets, Djait & Pieters, 2004). In de ogen van scholieren en studenten staat een leerkracht voor expertise en autoriteit. Daarnaast vormt de leerkracht een belangrijke bron van feedback waaraan de scholieren hun schoolse competenties en dus ook een deel van zichzelf spiegelen (Humphrey, 2004). Zorgzame leerkrachten met een positieve werkethiek, die een studentgerichte, coöperatieve en interactieve lesstijl hanteren en voldoende emotionele steun bieden, bouwen een kwaliteitsvolle formele relatie op met hun studenten en dragen dan ook bij tot een positief zelfwaardegevoel (Harter, 1993; Hay, Ashman & Van Kraayenoord, 1997; Harter, 1999; McGinley, 2002; Hay & Ashman, 2003; O'Dea, 2004; Buyse, 2007; Helm, 2007). Het is echter onduidelijk of de kwali-

teit van deze relaties ook nog een rol speelt in de ontwikkeling van zelfwaardegevoelens wanneer ze afgewogen worden tegenover relaties met ouders en peers.

5. Onderzoeksopzet

Het gevoel van zelfwaarde speelt een belangrijke rol in het geluksgevoel van jongeren (Sousa & Lyubomirski, 2001; Park & Huebner, 2005; Lyubomirski et al., 2006). Een literatuuroverzicht toonde tevens aan dat dit gevoel deels afhankelijk is van reacties van personen aan wie men gehecht is. In dit verband werd vastgesteld dat voor adolescenten voornamelijk ouders, vrienden en leerkrachten een belangrijke rol spelen. Dit hoofdstuk heeft dan ook tot doel het relatieve belang van de kwaliteit van deze relaties met betrekking tot het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren te testen.

De onderzoeksvraag die in deze bijdrage centraal staat, luidt als volgt: ‘In welke mate speelt de kwaliteit van informele en formele relaties met significante personen uit de omgeving een rol in het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren?’ De hypothesen worden geformuleerd in overeenstemming met het continuïteitsmodel. Er wordt met andere woorden verwacht dat zowel de relatie met ouders, vrienden als leerkrachten significant samenhangt met het zelfwaardegevoel van jongeren. Daarnaast wordt enerzijds verondersteld dat het belang van deze relaties zal variëren naar leeftijd (hoe ouder men wordt, hoe groter de rol van vriendschappen) en onderwijsvorm (de overstap naar hogeschool/universiteit zal een afname van het belang van de ouders met zich meebrengen). Ten slotte wordt, in overeenstemming met de eerder aangehaalde genderstudies, vooropgesteld dat deze relaties sterker samenhangen met het zelfwaardegevoel van meisjes dan van jongens.

- Hypothese 1: De kwaliteit van de relatie met vader heeft een invloed op het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren.
- Hypothese 2: De kwaliteit van de relatie met moeder heeft een invloed op het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren.
- Hypothese 3: De kwaliteit van de relatie met beste vriend(in) heeft een invloed op het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren.
- Hypothese 4: De kwaliteit van de formele relatie met leerkrachten heeft een invloed op het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren.
- Hypothese 5: De kwaliteit van informele en formele relaties vertoont meer samenhang met het zelfwaardegevoel van meisjes dan dat van jongens.
- Hypothese 6: Naarmate men ouder wordt, zal de kwaliteit van de relatie met vrienden een sterkere samenhang vertonen met het zelfwaardegevoel.
- Hypothese 7: De mate waarin de kwaliteit van de relatie met vader, moeder, beste vriend(in) en leerkracht een rol speelt in het gevoel van zelfwaarde zal variëren naar onderwijsvorm.

6. Methode

6.1 Analyse op databank van JOP-monitor 1

Eerst zal een algemeen beeld geschetst worden van het belang van de verschillende relaties voor het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren. Vervolgens worden de gevonden verbanden uitgediept per geslacht (met het oog op hypothese 5), leeftijd (met het oog op hypothese 6) en onderwijsvorm (met het oog op hypothese 7). Hiervoor zullen eerst, per groep, binaire analyses per relatie uitgevoerd worden. Daarna zal via een General Linear Model met gestandaardiseerde waarden, waarbij interactie-effecten in rekening gebracht worden, getest worden of de gevonden groepsverschillen significant zijn.

‘Kwaliteit van de relatie met vader’, ‘kwaliteit van de relatie met moeder’, ‘kwaliteit van de relatie met beste vriend(in)’ en ‘kwaliteit van de relatie met leerkracht/docent’ zijn de onafhankelijke variabelen in deze analyses. In de bijlage wordt een overzicht gegeven van de schalen die gebruikt werden om deze variabelen te meten. De afhankelijke variabele is ‘zelfwaardegevoel’, een schaal die gebaseerd werd op Rosenbergs self-esteem scale en die de volgende items bevat:

- Algemeen genomen voel ik mezelf eigenlijk een mislukkeling.
- Ik vind mezelf best oké.
- Ik vind dat ik trots kan zijn op wie ik ben.
- Ik vind dat ik een aantal goede kwaliteiten heb.

Deze schaal heeft één dimensie, met een Cronbach α van .810.

In de analyses worden volgende groepen onderscheiden:

1. Geslacht

Jongen. N = 1289

Meisje. N = 1214

2. Leeftijd

14 tot en met 17 jaar. N = 800

18 tot en met 21 jaar. N = 813

22 tot en met 25 jaar. N = 889

3. Onderwijsvorm

Algemeen secundair onderwijs (aso) en kunst secundair onderwijs (kso). N = 373

Technisch secundair onderwijs (tso). N = 270

Beroeps secundair onderwijs (bso), deeltijds beroeps secundair onderwijs (dbso), buitengewoon secundair onderwijs (buso) en leercontract. N = 299

Hoger onderwijs (hogeschool of universiteit). N = 539

6.2 Analyse op databank van ‘Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en Geteld’

Om de validiteit van de JOP-analyses te controleren, worden gelijkaardige analyses toegepast op gegevens die in 1998 bij Vlaamse jongeren verzameld werden in het kader van het onderzoek ‘Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld’ (De Witte et al., 2000). In de bespreking van de resultaten wordt naar deze databank verwezen als ‘JVGG’.⁴ De kwaliteit van de relatie met de beste vriend(in) werd binnen dit onderzoek niet bevraagd.

In deze analyses zullen dus enkel ‘kwaliteit van de relatie met vader’, ‘kwaliteit van de relatie met moeder’ en ‘kwaliteit van de relatie met leerkracht’ als onafhankelijke variabelen opgenomen worden (voor een overzicht van de gebruikte schalen, zie bijlage 2). De afhankelijke variabele, ‘zelfwaardegevoel’, bestaat uit een schaal die gebaseerd is op Rosenbergs self-esteem scale en die de volgende items bevat:

- Over het geheel genomen ben ik tevreden met mezelf.
- Ik heb het gevoel dat ik een aantal goede eigenschappen heb.
- Ik heb het gevoel dat ik niet veel heb om trots op te zijn.
- Al met al voel ik me nogal een mislukkeling.

Deze schaal heeft één dimensie, met een Cronbach α van .722.

In de analyses worden volgende groepen onderscheiden:

1. *Geslacht*

Jongen. N = 2375

Meisje. N = 2435

2. *Leeftijd*⁵

14 tot 17 jaar. N = 2919

18 tot 21 jaar. N = 336

3. *Onderwijsvorm*⁶

Algemeen secundair onderwijs (aso) en kunst secundair onderwijs (kso). N = 1602

Technisch secundair onderwijs (tso). N = 882

Beroeps secundair onderwijs (bso). N = 635

4. Volgende onderzoekers werkten mee aan dit project: J. Hooge, H. De Witte, W. Mertens, L. Walgrave, L. Decaluwe, L. Goossens, J. Vandoorne, L. Vandemeulenbroecke, J. Van Damme, E. Goedseels, N. Vettenburg en D. Hutsebaut.

5. De data uit ‘Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en Geteld’ werden verzameld in secundaire scholen. Het databestand bevat daarom respondenten van 11 tot en met 21 jaar. Om de vergelijkbaarheid met de JOP-data te vergroten werden de 11- tot en met 13-jarigen uit de steekproef verwijderd. In vergelijking met de groep 14- tot 17-jarigen, is de groep 18- tot 21-jarigen in dit databestand zeer klein. Deze groep bevat immers de jongeren die een jaar moesten overdoen. Dit dient men in het achterhoofd te houden bij de interpretatie van de analyses, want het zou een invloed kunnen uitoefenen.

6. Aangezien de data in secundaire scholen verzameld werden, kan geen categorie ‘hoger onderwijs’ gevormd worden.

7. Resultaten

7.1 Significante anderen

Tabel 1.1. Zelfwaardegevoel van jongeren naar relaties met significante anderen (multivariate regressie).

Algemeen	JOP 1 (N = 2503) β	JVGG (N = 3255) β
Relatie vader	.195***	.169***
Relatie moeder	.158***	.149***
Relatie beste vriend(in)	.031 (n.s.)	–
Relatie leerkracht	.088***	.110***
R ²	.104***	.107***

*** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

Wat in deze analyse meteen opvalt is dat er geen significante samenhang blijkt te bestaan tussen de kwaliteit van de relatie met beste vriend(in) en het zelfwaardegevoel. Omdat deze vaststelling niet strookt met het continuïteitsmodel, en nog minder met het compensatiemodel, dient gezocht te worden naar een alternatieve variabele om de rol van vriendschap in het zelfwaardegevoel van jongeren te meten.

De schaal ‘kwaliteit relatie met beste vriend(in)’ werd gebaseerd op items die zich richten op vriendschap als een vertrouwensrelatie, terwijl sommige jongeren eerder de nadruk leggen op vriendschap als een gedeelde interesse (Huysmans, 2007). Het *aantal* vrienden zou daarom mogelijk een grotere impact op het zelfwaardegevoel kunnen hebben dan de *kwaliteit* van de relatie. Dit kan zowel met JOP-monitor 1 als met het JVGG-bestand getest worden.⁷

Tabel 1.2. Zelfwaardegevoel van jongeren naar relaties met significante anderen, inclusief ‘aantal beste/echte vriend(inn)en’ (multivariate regressie).

Algemeen	JOP 1 (N = 2503) β	JVGG (N = 3255) β
Relatie vader	.185***	.157***
Relatie moeder	.157***	.148***
Relatie beste vriend(in)	.016 (n.s.)	–
Aantal vriend(inn)en	.103***	.116***
Relatie leerkracht	.089***	.113***
R ²	.114***	.121***

*** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

7. Voor deze variabele bestaat een verschil in vraagstelling. In de JOP-monitor 1 werd gevraagd ‘Hoeveel beste vriend(inn)en heb je?’, terwijl in het JVGG-onderzoek gevraagd werd ‘Hoeveel *echte* vriend(inn)en heb je?’. Dit heeft mogelijk een invloed op de resultaten.

Uit deze analyse blijkt dat het *aantal* vrienden wel van significant belang is voor het zelfwaardegevoel ($\beta = .103$, $p < .001$ volgens JOP 1, $\beta = .116$, $p < .001$ volgens JVGG). Verder geeft de analyse aan dat de kwaliteit van de relatie met vader het sterkst samenhangt met het zelfwaardegevoel ($\beta = .185$, $p < .001$ volgens JOP 1, $\beta = .157$, $p < .001$ volgens JVGG), meteen gevolgd door de kwaliteit van de relatie met moeder ($\beta = .157$, $p < .001$ volgens JOP 1, $\beta = .148$, $p < .001$ volgens JVGG). Ook de kwaliteit van de relatie met leerkracht ($\beta = .089$, $p < .001$ volgens JOP 1 en $\beta = .113$, $p < .001$ volgens JVGG) heeft een invloed op het zelfwaardegevoel van jongeren. De totale verklaarde variantie van het model is niet zo groot, $R^2 = 11.4\%$ volgens JOP 1 en $R^2 = 12.1\%$ volgens JVGG. Vlaamse jongeren baseren hun zelfwaardegevoel dus voor een groot deel op andere bronnen. Hierbij dient echter opgemerkt te worden dat een aantal mogelijk significante relaties, zoals bv. de relatie met broer of zus of de relatie met partner, niet in de analyses werden opgenomen.

De impact van de verschillende relaties zal in het volgende deel uitgediept worden per geslacht, leeftijd en onderwijsvorm. Aangezien reeds werd aangetoond dat de kwaliteit van de relatie met de beste vriend(in) geen significante rol speelt in het zelfwaardegevoel, zal deze variabele niet verder besproken worden.

7.2 Geslachtsverschillen

Tabel 1.3. Zelfwaardegevoel naar relatie met vader per geslacht (partiële correlatie).

Geslacht	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
Man	1289	.182***	1591	.156***
Vrouw	1214	.186***	1649	.107***

Controle voor relatie moeder, relatie leerkracht, leeftijd, onderwijsvorm

*** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

De kwaliteit van de relatie met vader hangt zowel voor jongens ($r = .182$, $p < .001$ volgens JOP 1, $r = .156$, $p < .001$ volgens JVGG) als voor meisjes ($r = .186$, $p < .001$ volgens JOP 1, $r = .107$, $p < .001$ volgens JVGG) sterk samen met het zelfwaardegevoel.

Tabel 1.4. Zelfwaardegevoel naar relatie met moeder per geslacht (partiële correlatie).

Geslacht	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
Man	1289	.185***	1591	.122***
Vrouw	1214	.160***	1649	.150***

Controle voor relatie vader, relatie leerkracht, leeftijd en onderwijsvorm

*** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

Net zoals de relatie met vader, toont ook de kwaliteit van de relatie met moeder een significante samenhang met het zelfwaardegevoel, zowel voor meisjes ($r = .160$, $p < .001$ volgens de JOP 1, $r = .150$, $p < .001$ volgens JVGG) als voor jongens ($r = .185$, $p < .001$ volgens JOP 1, $r = .122$, $p < .001$ volgens JVGG).

Tabel 1.5. Zelfwaardegevoel naar aantal beste/echte vriend(inn)en per geslacht (partiële correlatie).

Geslacht	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
Man	1289	.127**	1591	.087**
Vrouw	1214	n.s.	1649	.110***

Controle voor relatie moeder, relatie vader, relatie leerkracht, leeftijd, onderwijsvorm

** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

JOP-monitor 1 geeft een significant verband weer tussen aantal vrienden en zelfwaardegevoel voor jongens ($r = .127$, $p < .01$) maar niet voor meisjes. Het JVGG-bestand identificeert significante verbanden voor beide geslachtsgroepen ($r = .087$, $p < .01$ voor jongens, $r = .110$, $p < .001$ voor meisjes).

Tabel 1.6. Zelfwaardegevoel naar relatie met leerkracht per geslacht (partiële correlatie).

Geslacht	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
Man	1289	n.s.	1591	n.s.
Vrouw	1214	.146***	1649	.150***

Controle voor relatie vader, relatie moeder, leeftijd, onderwijsvorm

*** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

Zowel de JOP-monitor 1 als het JVGG-bestand tonen een significant verband tussen de kwaliteit van de relatie met leerkracht en het zelfwaardegevoel ($r = .146$, $p < .001$ volgens JOP, $r = .150$, $p < .001$ volgens JVGG) voor meisjes. Voor jongens is dit verband niet significant.

Zowel JOP-monitor 1 als het JVGG-bestand tonen een significant effect van geslacht op de samenhang tussen de kwaliteit van de relatie met leerkracht en het zelfwaardegevoel ($\beta = -.272$, $p < .05$ voor JOP 1, $\beta = -.226$, $p < .01$ voor JVGG) (zie tabel 1.7). Zoals weergegeven in de binaire analyse, speelt de relatie met leerkracht dus vooral een significante rol in het zelfwaardegevoel van *meisjes*. Beide databestanden tonen aan dat de invloed van de kwaliteit van de relatie met vader, moeder en het aantal vriend(inn)en *niet significant verschilt* tussen jongens en meisjes.

Tabel 1.7. Zelfwaardegevoel naar relaties per geslacht (General Linear Model).

Variabele	JOP 1 (N = 2503) β	JVGG (N = 3255) β
Relatie vader	.442***	.283***
Relatie moeder	.379***	.362***
Aantal vriend(inn)en	.146 (n.s.)	.205***
Relatie leerkracht	.366***	.414***
Man (Ref. vrouw)	.708***	.777***
Interactie man (Ref. vrouw) x relatie vader	.024 (n.s.)	.010 (n.s.)
Interactie man (Ref. vrouw) x relatie moeder	.097 (n.s.)	.006 (n.s.)
Interactie man (Ref. vrouw) x aantal vriend(inn)en	.108 (n.s.)	-.053 (n.s.)
Interactie man (Ref. vrouw) x relatie leerkracht	-.272*	-.226**
R ²	.139	.149

* p < .05; **p < .01; *** p < .001

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

7.3 Leeftijdsverschillen

Tabel 1.8. Zelfwaardegevoel naar relatie vader per leeftijd (partiële correlatie).

Leeftijd	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
14 tot en met 17 jaar	800	.188***	2919	.125***
18 tot en met 21 jaar	813	.132**	336	.183***
22 tot en met 25 jaar	889	.323***	—	—

Controle voor relatie moeder, relatie leerkracht, geslacht, onderwijsvorm

** P < .01; *** P < .001

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

De kwaliteit van de relatie met vader hangt voor alle leeftijdsgroepen sterk samen met het zelfwaardegevoel. Volgens gegevens uit JOP-monitor 1 is $r = .188$, $p < .001$ voor de 14- tot 17-jarigen en $r = .132$, $p < .01$ voor de 18- tot 21-jarigen. Het verband versterkt aanzienlijk in de groep van 22- tot 25-jarigen ($r = .323$, $p < .001$). Ook de gegevens uit het JVGG-bestand geven een verband tussen de kwaliteit van de relatie met vader en zelfwaardegevoel weer doorheen de verschillende leeftijdsgroepen ($r = .125$, $p < .001$ voor de 14- tot 17-jarigen en $r = .183$, $p < .001$ voor de 18- tot 21-jarigen).

Tabel 1.9 laat zien dat ook de kwaliteit van de relatie met moeder in alle leeftijdsgroepen significant gerelateerd is aan het gevoel van zelfwaarde. Zowel JOP-monitor 1 als het JVGG-bestand tonen een sterke stijging van het belang van de kwaliteit van de relatie met moeder in de leeftijdsgroep van 18 tot en met 21 jaar ($r = .144$, $p <$

.001 voor de 14- tot 17-jarigen en $r = .242$, $p < .001$ voor de 18- tot 21-jarigen volgens JOP 1, $r = .125$, ($p < .001$) voor de 14- tot 17-jarigen en $r = .255$, $p < .001$ voor de 18- tot 21-jarigen volgens het JVGG-bestand). JOP-monitor 1 geeft een verband weer van $r = .082$, ($p < .001$) voor de 22- tot 25-jarigen.

Tabel 1.9. Zelfwaardegevoel naar relatie moeder per leeftijd (partiële correlatie).

Leeftijd	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
14 tot en met 17 jaar	800	.144***	2919	.125***
18 tot en met 21 jaar	813	.242***	336	.255***
22 tot en met 25 jaar	889	.082***	–	–

Controle voor relatie vader, relatie leerkracht, geslacht, onderwijsvorm

*** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

Tabel 1.10. Zelfwaardegevoel naar aantal beste/echte vriend(inn)en per leeftijd (partiële correlatie).

Leeftijd	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
14 tot en met 17 jaar	800	.094*	2919	.088***
18 tot en met 21 jaar	813	n.s.	336	.210***
22 tot en met 25 jaar	889	n.s.	–	–

Controle voor relatie moeder, relatie vader, relatie leerkracht, geslacht, onderwijsvorm

* $p < .05$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

JOP-monitor 1 vindt enkel voor de 14- tot 17-jarigen een significant verband tussen het aantal vrienden en het zelfwaardegevoel ($r = .094$, $p < .05$). Het JVGG-bestand identificeert significante verbanden voor zowel de 14- tot 17-jarigen ($r = .088$, $p < .001$) als de 18- tot 21-jarigen ($r = .210$, $p < .001$).

Tabel 1.11. Zelfwaardegevoel naar relatie met leerkracht per leeftijd (partiële correlatie).

Leeftijd	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
14 tot en met 17 jaar	800	.125**	2919	.098***
18 tot en met 21 jaar	813	n.s.	336	n.s.
22 tot en met 25 jaar	889	n.s.	–	–

Controle voor relatie vader, relatie moeder, geslacht, onderwijsvorm

** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

Zowel de JOP-monitor 1 als het JVGG-bestand geven een significant verband weer tussen de kwaliteit van de relatie met leerkracht en het zelfwaardegevoel van de groep 14- tot 17-jarigen ($r = .125$, $p < .01$ volgens JOP, $r = .098$, $p < .001$ volgens JVGG). Voor de 18- tot 21-jarigen en de 22- tot 25-jarigen werden geen significante verbanden geïdentificeerd.

Tabel 1.12. Zelfwaardegevoel naar relaties per leeftijd (General Linear Model).

Variabele	JVGG (N = 3255) β
Relatie vader	.476***
Relatie moeder	.504***
Aantal vriend(inn)en	.503***
Relatie leerkracht	.040 (n.s.)
14- tot 17-jarigen (Ref. 18- tot 21-jarigen)	-.389**
Interactie 14- tot 17-jarigen(Ref. 18- tot 21-jarigen) x relatie vader	-.105 (n.s.)
Interactie 14- tot 17-jarigen(Ref. 18- tot 21-jarigen) x relatie moeder	-.247 (n.s.)
Interactie 14- tot 17-jarigen(Ref. 18- tot 21-jarigen) x aantal vriend(inn)en	-.265*
Interactie 14- tot 17-jarigen(Ref. 18- tot 21-jarigen) x relatie leerkracht	.188 (n.s.)
R ²	.100

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

In de JOP-monitor 1 werden geen significante interactie-effecten vastgesteld. Daarom worden enkel de gestandaardiseerde β -waarden van het JVGG-bestand in de tabel weergegeven. De tabel toont een significant effect van leeftijd op het verband tussen het aantal vriend(inn)en en het zelfwaardegevoel ($\beta = -.265$, $p < .05$). De sterke toename van de rol van het aantal vriend(inn)en voor het zelfwaardegevoel in de groep van 18- tot 21-jarigen, die reeds in de binaire analyses werd vastgesteld, is volgens deze gegevens dus significant.⁸ De andere interessante tendensen uit de binaire analyses, zoals de sterke stijging van het belang van de relatie met moeder in de groep van 18- tot 21-jarigen, en de afname van de rol van de leerkracht naarmate men ouder wordt, blijken niet significant te zijn.

8. Eerder werd reeds vermeld dat de vragenlijsten van JVGG in secundaire scholen afgenomen werden, de groep 18- tot 21-jarigen uit deze databank bestaat dus voornamelijk uit zittenblijvers. Om na te gaan of de gevonden verschillen hier geen gevolg van waren, werd de analyse ook uitgevoerd met 'zittenblijven' als interagerend effect. Hieruit bleek dat 'zittenblijven' geen significante invloed heeft.

7.4 Verschillen in onderwijsvorm

Tabel 1.13. Zelfwaardegevoel naar relatie met vader per onderwijsvorm (partiële correlatie).

Onderwijsvorm	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
Aso en kso	373	.192***	1602	.100***
Bso (en buso, dbso of leercontract in JOP)	299	.188**	635	n.s.
Tso	270	.155*	882	.207***
Hoger onderwijs	539	.211***	–	–

Controle voor relatie moeder, relatie leerkracht, geslacht, leeftijd

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

JOP-monitor 1 geeft voor alle onderwijsvormen significante verbanden weer tussen de kwaliteit van de relatie met vader en het zelfwaardegevoel ($r = .192$, $p < .001$ voor aso of kso, $r = .188$, $p < .01$ voor bso, buso, dbso of leercontract, $r = .155$, $p < .05$ voor tso en $r = .211$, $p < .001$ voor hoger onderwijs). De secundaire analyse op het JVGG-bestand toont significante verbanden voor jongeren die in het aso of het kso ($r = .100$, $p < .001$) en jongeren die in het tso ($r = .207$, $p < .001$) les volgen. Volgens deze gegevens is het verband niet significant voor jongeren die in het bso schoollopen.

Tabel 1.14. Zelfwaardegevoel naar relatie met moeder per onderwijsvorm (partiële correlatie).

Onderwijsvorm	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
Aso en kso	373	.206***	1602	.169***
Bso (en buso,dbso of leercontract in JOP)	299	n.s.	635	n.s.
Tso	270	.235***	882	.139***
Hoger onderwijs	539	.208***	–	–

Controle voor relatie vader, relatie leerkracht, leeftijd, geslacht.

*** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

Zowel de JOP-monitor 1 als het JVGG-bestand laten een significant verband zien tussen de kwaliteit van de relatie met moeder en het zelfwaardegevoel van jongeren die in het aso of kso ($r = .206$, $p < .001$ volgens JOP 1, $r = .169$, $p < .001$ volgens JVGG) en jongeren die in het tso ($r = .235$, $p < .001$ volgens JOP 1, $r = .139$, $p < .001$ volgens JVGG) les volgen. Ook voor jongeren die hoger onderwijs volgen bestaat een significant verband ($r = .208$, $p < .001$). JOP-monitor 1 noch het JVGG-bestand vindt een significant verband tussen de kwaliteit van de relatie met moeder en het zelfwaardegevoel van jongeren die in het bso, buso of dbso les volgen of een leercontract hebben.

Tabel 1.15. Zelfwaardegevoel naar aantal beste/echte vriend(inn)en per onderwijsvorm (partiële correlatie).

Onderwijsvorm	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
Aso en kso	373	n.s.	1602	.058*
Bso (en buso,dbso of leercontract in JOP)	299	n.s.	635	.108*
Tso	270	.136*	882	.173***
Hoger onderwijs	539	.135**	—	—

Controle voor relatie moeder, relatie vader, relatie leerkracht, geslacht, onderwijsvorm

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

JOP-monitor 1 identificeert een significant verband tussen het aantal beste vriend(inn)en en zelfwaardegevoel van jongeren die tso ($r = .136$, $p < .05$) en jongeren die hoger onderwijs ($r = .135$, $p < .01$) volgen. Het JVGG-bestand toont significante verbanden voor jongeren uit het aso of kso ($r = .058$, $p < .05$), jongeren uit het bso ($r = .108$, $p < .05$) en jongeren uit het tso ($r = .173$, $p < .001$).

Tabel 1.16. Zelfwaardegevoel naar relatie met leerkracht per onderwijsvorm (partiële correlatie).

Onderwijsvorm	JOP 1 N	JOP 1 Correlaties	JVGG N	JVGG Correlaties
Aso en kso	373	n.s.	1602	.095***
Bso (en buso, dbso of leercontract in JOP)	299	.165*	635	.166***
Tso	270	n.s.	882	n.s.
Hoger onderwijs	539	n.s.	—	—

Controle voor relatie vader, relatie moeder, leeftijd, geslacht

* $p < .05$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

JOP-monitor 1 vindt enkel een significant verband tussen de kwaliteit van de relatie met leerkracht en het zelfwaardegevoel van jongeren die in het bso, buso of dbso les volgen of die een leercontract hebben ($r = .165$, $p < .05$). De analyse op het JVGG-bestand geeft significante verbanden weer voor jongeren die in het aso of kso schoollopen ($r = .095$, $p < .001$) en jongeren die in het bso les volgen ($r = .166$, $p < .001$).

Het General Linear Model naar onderwijsvorm leverde in JOP-monitor 1 geen significante interactie-effecten op. Daarom worden in de volgende tabellen enkel de gestandaardiseerde β -waarden van het JVGG-bestand weergegeven.

Tabel 1.17a. Zelfwaardegevoel naar relaties per onderwijsvorm (General Linear Model).

A. Tso met ref. bso

Variable	JVGG (N = 3255) β
Relatie vader	.211*
Relatie moeder	.142 (n.s.)
Aantal vriend(inn)en	.280**
Relatie leerkracht	.369***
Tso (Ref. bso)	.206 (n.s.)
Interactie tso (Ref. bso) x relatie vader	.365**
Interactie tso (Ref. bso) x relatie moeder	.155 (n.s.)
Interactie tso (Ref. bso) x aantal vriend(inn)en	.153 (n.s.)
Interactie tso (Ref. bso) x relatie leerkracht	-.331*
R ²	.109

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$ **Bron:** JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

Deze analyse laat zien dat onderwijsvorm een significant effect heeft op het verband tussen relatie met leerkracht en zelfwaardegevoel ($\beta = -.331$, $p < .05$) en op het verband tussen relatie met vader en zelfwaardegevoel ($\beta = .365$, $p < .01$). In de binaire analyses werd reeds vastgesteld dat de relatie met vader een sterkere invloed heeft op het zelfwaardegevoel van jongeren uit het tso dan van jongeren uit het bso en dat de relatie met leerkracht een grotere rol speelt in het zelfwaardegevoel van jongeren uit het bso dan van jongeren uit het tso. Deze verschillen blijken significant te zijn.

Tabel 1.17b. Zelfwaardegevoel naar relaties per onderwijsvorm (General Linear Model).

B. Aso en kso met ref. bso

Variable	JVGG (N = 3255) β
Relatie vader	.211*
Relatie moeder	.142 (n.s.)
Aantal vriend(inn)en	.280**
Relatie leerkracht	.369***
Aso en kso (Ref. bso)	.496***
Interactie aso en kso (Ref. bso) x relatie vader	.127 (n.s.)
Interactie aso en kso (Ref. bso) x relatie moeder	.220 (n.s.)
Interactie aso en kso (Ref. bso) x aantal vriend(inn)en	-.117 (n.s.)
Interactie aso en kso (Ref. bso) x relatie leerkracht	-.182 (n.s.)
R ²	.109

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$ **Bron:** JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

Deze analyse laat zien dat de rol van de kwaliteit van de verschillende relaties in het zelfwaardegevoel niet significant verschilt tussen jongeren uit het bso enerzijds en uit het aso en kso anderzijds.

Tabel 1.17c. Zelfwaardegevoel naar relaties per onderwijsvorm (General Linear Model).

C. Tso met ref. aso en kso

Variable	JVGG (N = 3255) β
Relatie vader	.576***
Relatie moeder	.297**
Aantal vriend(inn)en	.434***
Relatie leerkracht	.037 (n.s.)
Tso (Ref. aso en kso)	-.290 (n.s.)
Interactie tso (Ref. aso en kso) x relatie vader	.238*
Interactie tso (Ref. aso en kso) x relatie moeder	-.064 (n.s.)
Interactie tso (Ref. aso en kso) x aantal vriend(inn)en	.271**
Interactie tso (Ref. aso en kso) x relatie leerkracht	-.149 (n.s.)
R ²	.121

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld (2000).

Deze analyse laat zien dat onderwijsvorm een significant effect heeft op het verband tussen de relatie met vader en het zelfwaardegevoel ($\beta = -.238$, $p < .05$) en op het verband tussen het aantal vrienden en het zelfwaardegevoel ($\beta = -.149$, $p < .01$). Zowel het aantal vrienden als de kwaliteit van de relatie met vader hebben een significant kleinere invloed op het zelfwaardegevoel van jongeren uit het aso en kso dan van jongeren uit het tso, wat overeenstemt met de resultaten uit de binaire analyse.

8. Discussie

Aangezien slechts een beperkt aantal variabelen in de analyses betrokken werden en ook de schalen op een relatief beperkt aantal items gebaseerd zijn, dienen de resultaten met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden. Zoals eerder aangehaald, kwam deze bijdrage vanuit een sociologische benadering tot stand. Om uitspraken te doen over een grote groep jongeren, werden de concepten ‘zelfwaardegevoel’, ‘relatie met vader’, ‘relatie met moeder’, ‘relatie met beste vriend(in)’ en ‘relatie met leerkracht’ herleid tot een gelimiteerd aantal items. Daarnaast zijn de analyses gebaseerd op een eenmalige momentopname, een cross-sectioneel design dat minder be-

trouwbare resultaten oplevert dan een longitudinale onderzoeksmethode. De resultaten van de JOP-monitor 1 konden echter versterkt worden dankzij een secundaire analyse op de gegevens die verzameld werden in het kader van het onderzoek 'Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld'. Enkele opmerkelijke bevindingen worden hier nader besproken.

8.1 Rol van vader en moeder

Zowel de kwaliteit van de relatie met vader als de kwaliteit van de relatie met moeder speelt een *constante rol* in het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren. Een goede verstandhouding met vader is nog net iets belangrijker voor het gevoel van zelfwaarde dan de kwaliteit van de relatie met moeder. Hoewel de literatuur aangeeft dat kinderen (vooral meisjes) binnen het gezin doorgaans een hechtere band en meer communicatie met hun moeder hebben (Jackson et al., 1998; De Rycke & Van den Bergh, 2003), wordt de relatie met vader beschreven als een 'brug met de buitenwereld' (Lamb & Tamis-LeMonda, 2004:9). Vaders stellen hun kinderen meer 'w'-vragen (wie, wat waar, wanneer, waarom) en geven duidelijke instructies en verwachtingen aan. Ze worden door hun kinderen als meer 'beoordelend' dan moeder gezien (De Rycke & Van den Bergh, 2003). Dit zou een mogelijke verklaring kunnen zijn voor de iets sterkere invloed van de relatie met vader op het zelfwaardegevoel.

Hoewel de literatuur aantoont dat jongeren zich doorheen de ontwikkeling losmaken van hun ouders en zich voor emotionele steun steeds meer tot hun vrienden richten, blijkt deze tendens geen negatieve weerslag te hebben op de rol die de kwaliteit van de relatie met ouders speelt in het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren. Ook werd vastgesteld dat jongens hierin niet verschillen van meisjes; een positieve relatie met ouders is voor beide geslachtsgroepen even belangrijk.

De hypothese dat de invloed van de kwaliteit van de relatie met ouders op het zelfwaardegevoel zal afnemen van zodra jongeren naar de hogeschool/universiteit gaan werd niet bevestigd. Wel werden andere verschillen naar onderwijsvorm vastgesteld. Zo blijkt de kwaliteit van de relatie met vader een grotere invloed uit te oefenen op het zelfwaardegevoel van jongeren uit het tso dan van jongeren uit het aso, kso en bso.

8.2 Rol van vriend(inn)en

In de eerste regressieanalyse werd vastgesteld dat de *kwaliteit van de relatie met beste vriend(in)* geen significante rol speelt in het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren. Omdat deze bevinding zowel tegen het continuïteits- als tegen het compensatiemodel ingaat en in de literatuur gewezen wordt op het feit dat jongeren de

beschikbaarheid van voldoende vrienden om samen activiteiten mee uit te voeren soms belangrijker vinden dan de kwaliteit van deze vriendschappen, werd de analyse herhaald met toevoeging van de variabele 'aantal beste/echte vriend(inn)en'. Deze analyse leverde wel significante resultaten op. *Het aantal beste/echte vriend(inn)en* lijkt dus belangrijker te zijn voor het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren dan de *kwaliteit* van deze vriendschappen.⁹

Verder werden, wat de rol van het aantal vrienden voor het zelfwaardegevoel betreft, significante groepsverschillen gevonden in de analyses die uitgevoerd werden op het databestand 'Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld'. De impact van het aantal vriend(inn)en op het gevoel van zelfwaarde neemt toe naarmate men ouder wordt. Verder werd vastgesteld dat het aantal vriend(inn)en minder belang heeft voor het zelfwaardegevoel van jongeren uit het aso en kso dan van jongeren uit het tso.

8.3 Rol van leerkracht

De kwaliteit van de relatie met leerkracht is voornamelijk van belang voor het zelfwaardegevoel van *meisjes*. Daarnaast werd aangetoond dat de relatie met leerkracht een minder grote rol speelt in het zelfwaardegevoel van jongeren die tso volgen dan van jongeren die in het bso schoollopen. Hoewel in de binaire analyses (zowel in JOP-monitor 1 als in het JVGG-bestand) ook leeftijdsverschillen in de samenhang tussen de kwaliteit van de relatie met leerkracht en het zelfwaardegevoel geïdentificeerd werden, toonde een General Linear Model met interactie-effecten aan dat deze niet significant zijn.

9. Conclusie

Een schets van recent onderzoek naar het welbevinden van Vlaamse jongeren toonde aan dat het met hen helemaal niet slecht gaat. Ze gaan graag naar school, staan matig positief tegenover de toekomst en zijn tevreden met zichzelf. In deze bijdrage werd één aspect van het welbevinden, nl. het zelfwaardegevoel, verder toegelicht. Raadpleging van nationale en internationale theorievorming en onderzoek toonde aan dat het zelfwaardegevoel gedeeltelijk bepaald wordt door de kwaliteit van relaties met significante anderen. Op basis van JOP-monitor 1 en het databestand van het onderzoek 'Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en geteld', werd in dit hoofdstuk nagegaan wie deze significante anderen zijn, welke rol ze spelen met betrekking tot

9. Men dient hier in het achterhoofd te houden dat 'kwaliteit van relatie met vriend(in)' niet op het databestand van JVGG getest kon worden en de schaal uit het JOP slechts vier items bevat (zie bijlage). Deze schaal is wel intern consistent (Cronbach $\alpha = .78$).

het zelfwaardegevoel en hoe deze rol varieert naargelang geslacht, leeftijd en onderwijsvorm.

Deze analyses toonden in de eerste plaats aan dat een goede verstandhouding met vader en moeder van groot belang is en blijft voor het gevoel van zelfwaarde van *alle* Vlaamse jongeren; in dit verband konden geen significante leeftijds- of geslachtsverschillen geïdentificeerd worden. Het belang van de relatie met vader varieert wel naargelang de onderwijsvorm waarin men les volgt.

Verder is niet zozeer de kwaliteit van vriendschapsrelaties maar wel het aantal vrienden van belang voor het zelfwaardegevoel. Hoe ouder men wordt, hoe belangrijker een voldoende aantal vrienden wordt voor een positief zelfwaardegevoel. Ook bleek het aantal vrienden significant belangrijker te zijn voor het zelfwaardegevoel van jongeren die les in het tso volgen dan van jongeren uit het aso en kso. Ten slotte werd vastgesteld dat de kwaliteit van de relatie met leerkracht vooral een impact heeft op het zelfwaardegevoel van *meisjes*.

Bibliografie

- Ackaert, L., Brants, P., De Rycke, L., & Van Den Bergh, B. (2003). *Kom je dat thuis eens vertellen? Visies van ouders en kinderen op het dagelijks leven in het gezin*. Leuven: Acco.
- Allen, J.P., Marsh, P., McFarland, C., Boykin McElhaney, K., Land et al. (2002). Attachment and Autonomy as Predictors of the Development of Social Skills and Delinquency during Midadolescence [Electronic version]. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70(1), 56-66.
- Alt, C. (2008). Out of the Mouth of Babes and Sucklings – Social Monitoring from the Point of View of Children. *Deutsches Jugendinstitut Bulletin, Youth in Europe, Special English edition*, 28-31.
- Baumeister, R.F. (1993). Understanding the Inner Nature of Low Self-Esteem. Uncertain, Fragile, Protected and Conflicted. In R.F. Baumeister (Ed.), *Self-Esteem. The Puzzle of Low Self-Regard* (pp. 201-218). New York: Plenum Press.
- Brutsaert, H. (1990). Changing Sources of Self-Esteem among Girls and Boys in Secondary Schools [Electronic version]. *Urban Education*, 24(4), 432-439.
- Buyse, E. (2007). *The Quality of the Teacher-Child Relationship. Antecedents and Consequences for Children's Early Psychosocial Adjustment*, onuitgegeven doctoraatsthesis, K.U.Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Centrum voor Schoolpsychologie.
- Cantril, H. (1965). *The Pattern of Human Concerns*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Carlo, G., Fabes, R.A., Laible, D., & Kupanoff, K. (1999). Early Adolescence and Prosocial/Moral Behavior II: The Role of Social and Contextual Influences [Electronic version]. *The Journal of Early Adolescence*, 19, 133-147.
- Cast, A.D., & Burke, P.J. (2002). A Theory of Self-Esteem [Electronic version]. *Social Forces*, 80(03), 1041-1068.
- Crocker, J., Luthanen, R.K., Cooper, M.L., & Bouvrette, A. (2003). Contingencies of Self-Worth in College Students: Theory and Measurement [Electronic version]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5), 894-908.
- Cross, S.E., & Madson, L. (1997). Models of the Self: Self-Construals and Gender [Electronic version]. *Psychological Bulletin*, 122(1), 5-37.

- Currie, C., Roberts, C., Morgan, A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O. et al. (Eds.) (2004). *Young People's Health in Context: international Report from the HBSC 2001/02 Survey. WHO Policy Series: Health Policy for Children and Adolescents, nr. 4*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. Geraadpleegd op <http://www.hbsc.org/publications/reports.html>.
- Debusscher, M., & De Graef, S. (2008). *Het onderzoeksrapport Jongeren en Vriendschap*. Berchem: In Petto.
- Dekovic, M., & Buist, K.L. (2004). Psychosociale ontwikkeling: de rol van het gezin. In J. de Wit, W. Slot & M. Van Aken (Red.), *Psychologie van de adolescentie. Basisboek* (pp. 75-93). Baarn: Hbuitgevers.
- De Mayer, L., Heughebaert, H., Van Belle, V., Theuninck, B., De Wolf, B., Verbaenen, I. et al. (2003). *H²O-Handleiding voor Houders van Ouders*. Berchem: In Petto.
- De Rycke, L., Van den Bergh, B. (2003). Communicatie, opvoeding en zelfwaardering. Invloed van perceptie van communicatie- en opvoedingskenmerken in het gezin op de zelfwaardering van kinderen en jongeren. In B. Van den Bergh, L. Ackaert, L. De Rycke (Red.), *Tienertijd. Communicatie, opvoeding en welzijn in context: 10- tot 18-jarigen, ouders en leerkrachten bevraagd* (pp. 167-198). Antwerpen: Garant.
- de Wit, J., Slot, W., & van Aker, M. (Red.) (2004). *Psychologie van de adolescentie. Basisboek*. Baarn: Hbuitgevers.
- De Witte, H., Hooge, J., & Walgrave, L. (Red.). (2000). *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Donders, W., & Verschuere, K. (2004). Zelfwaardering en acceptatie door leeftijdgenoten. Een longitudinaal onderzoek bij basisschoolkinderen. *Kind en adolescent*, 25(2), 74-90.
- Elchardus, M., De Groof, S., Debusscher, M., Derks, A., Glorieux, I., Hooge, M. et al. (1999). *Zonder Maskers. Een actueel portret van jongeren en hun leraren*. Gent: Globe.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2007). *Het grootste geluk*. Leuven: LannooCampus.
- Esman, A.H. (1990). *Adolescence and Culture*. New York: Columbia University Press.
- Foblets, M., Djait, B., & Pieters, K. (Red.) (2004). *Mietjes en macho's: Allochtone jeugddelinquentie*. Leuven: Acco.
- Forney, W.S., Forney, J.C., & Crutsinger, C. (2005). Gender, Delinquent Status, and Social Acceptance as Predictors of the Global Self-Esteem of Teens [Electronic version]. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 33(3), 208-219.
- Fraley, R.C., & Davis, K.E. (1997). Attachment Formation and Transfer in Young Adults' Close Friendships and Romantic Relationships [Electronic version]. *Personal Relationships*, 4, 131-144.
- Gecas, V., & Seff, M. (1990). Families and Adolescents: A Review of the 1980s [Electronic version]. *Journal of Marriage and the Family*, 52(4), 941-958.
- Haesendonck, S., Meyten, G., Tiggelovend, I., Lambrichts, I., Van den Bergh, W. & De Wolf, B. (2000). *'Gelukkig zijn' Het onderzoeksrapport*. Berchem: In Petto.
- Harter, S. (1999). *The Construction of the Self. A Developmental Perspective*. New York: The Guilford Press.
- Harter, S. (1993). Causes and Consequences of Low Self-Esteem in Children and Adolescents. In R.F. Baumeister (Ed.), *Self-Esteem. The Puzzle of Low Self-Regard* (pp. 87-116). New York: Plenum Press.
- Hay, I., & Ashman, A.F. (2003). The Development of Adolescent's Emotional Stability and General Self-Concept: the Interplay of Parents, Peers, and Gender [Electronic version]. *International Journal of Disability, Development and Education*, 50(1), 77-91.
- Hay, I., Ashman, A.F., & Van Kraayenoord, C.E. (1997). Investigating the Influence of Achievement on Self-Concept Using an Intra-Class Design and a Comparison of the PASS and SDQ-1 Self-Concept Tests [Electronic version]. *British Journal of Educational Psychology*, 67, 311-321.

- Helm, C. (2007). Teacher Dispositions Affecting Self-Esteem and Student Performance [Electronic version]. *The Clearing House*, January/February, 109-110.
- Herz, L., & Gullone, E. (1999). The Relationship between Self-Esteem and Parenting Style [Electronic version]. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30(6), 742-761.
- Hooge, J., Decaluwe, L., & Goossens, L. (2000). Identiteit en psychisch welbevinden. In H. De Witte, J. Hooge & L. Walgrave (Red.), *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld* (pp. 35-58). Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Huebner, E.S. (2004). Research on Assessment of Life Satisfaction of Children and Adolescents [Electronic version]. *Social Indicators Research*, 66, 3-33.
- Humphrey, N. (2004). The Death of the Feel-Good Factor?: Self-Esteem in the Educational Context [Electronic version]. *School Psychology International*, 25, 347-360.
- Huysmans, H. (2007). Tevreden over zichzelf, de buurt en met een gevoel van veiligheid op weg naar een hoopvolle toekomst. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit JOP-monitor 1* (pp. 161-174). Leuven: LannooCampus.
- Jackson, S., Bijstra, J., Oostra, L., & Bosma, H. (1998). Adolescents' Perceptions of Communication with Parents Relative to Specific Aspects of Relationships with Parents and Personal Development. *Journal of Adolescence*, 21, 305-322.
- Josephs, R.A., Tafarodi, R.W., & Markus, H.R. (1992). Gender and Self-Esteem [Electronic version]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 391-402.
- Kling, K.C., Hyde, J.S., Showers, C.J. & Bushnell, B.N. (1999). Gender Differences in Self-Esteem: A Meta-Analysis [Electronic version]. *Psychological Bulletin*, 125(4), 470-500.
- Laible, D.J., Carlo, G., & Roesch, S.C. (2004). Pathways to Self-Esteem in Late Adolescence: the Role of Parent and Peer Attachment, Empathy, and Social Behaviors [Electronic version]. *Journal of Adolescence*, 27, 703-716.
- Lamb, M.E., & Tamis-LeMonda, C.S. (2004). The Role of the Father. An Introduction. In M.E. Lamb (Ed.). *The Role of the Father in Child Development* (pp. 1-31). San Francisco: John Wiley & Sons, Inc.
- Locker, L., & Cropley, M. (2004). Anxiety, Depression and Self-Esteem in Secondary School Children: An Investigation into the Impact of Standard Assessment Tests (SATs) and Other Important School Examinations [Electronic version]. *School Psychology International*, 25, 333-345.
- Ludwig, K.B., & Pittman, J.F. (1999). Adolescent Prosocial Values and Self-Efficacy in Relation to Delinquency, Risky Sexual Behavior, and Drug Use [Electronic version]. *Youth Society*, 30, 461-482.
- Maôano, C., Ninot, G. & Bilard, J. (2004). Age and Gender Effects on Global Self-Esteem and Physical Self-Perception in Adolescents [Electronic version]. *European Physical Education Review*, 10(1), 53-69.
- McGinley, K. (2002). *The Relationship between the Self-Esteem of Students and their Perception of their Teacher's Style of Teaching*. Onuitgegeven licentiaatsthesis, University of Wisconsin-stout.
- Mestdag, I., & Siongers, J. (2002). Cultuur met de paplepel ingegoten? Over de overdracht van media- en smaakvoorkeuren tussen ouders en kinderen. In M. Elchardus & I. Glorieux (Red.), *De symbolische samenleving* (pp. 127-149). Tiel: Lannoo.
- Muijs, R.D. (1997). *Self, School and Media. A Longitudinal Study of Media Use, Self-Concept, School Achievement and Peer Relations Among Primary School Children*. Onuitgegeven doctoraatsthesis, K.U.Leuven, Faculteit Sociale Wetenschappen, Departement Communicatiewetenschappen.
- O'Dea, J.A. (2004). Evidence for a Self-Esteem Approach in the Prevention of Body Image and Eating Problems among Children and Adolescents [Electronic version]. *Eating Disorders*, 12, 225-239.

- Ooi, Y.P., Ang, R.P., Fung, D.S.S., Wong, G., & Cai, Y. (2006). The Impact of Parent-Child Attachment on Aggression, Social Stress and Self-Esteem [Electronic version]. *School Psychology International*, 27, 552-566.
- Park, N. (2004). The Role of Subjective Well-Being in Positive Youth Development [Electronic version]. *The Annals of the American Academy*, 591, 25-39.
- Park, N. (2005). Life Satisfaction Among Korean Children and Youth: A Developmental Perspective [Electronic version]. *School Psychology International*, 26, 209-223.
- Park, N., & Huebner, E.S. (2005). A Cross-Cultural Study of the Levels and Correlates of Life Satisfaction among Adolescents [Electronic version]. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36, 444-456.
- Parker, J.S., & Benson, M.J. (2004). Parent-Adolescent Relations and Adolescent Functioning: Self-Esteem, Substance Abuse, and Delinquency. *Adolescence*, 39(155), 519-530.
- Pieters, K. (2004). De belevingswereld van autochtone jongeren. In M. Foblets, B. Djait & K. Pieters (Red.), *Mietjes en macho's: Allochtone jeugddelinquentie* (pp. 55-118). Leuven: Acco.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the Self*. New York: Basic books.
- Ross, C.E., & Broh, A.B. (2000). The Roles of Self-Esteem and the Sense of Personal Control in the Academic Achievement Process [Electronic version]. *Sociology of Education*, 73(4), 270-284.
- Ryan, R.M., Stiller, J.D., & Lynch, J.H. (1994). Representations of Relationships to Teachers, Parents, and Friends as Predictors of Academic Motivation and Self-Esteem [Electronic version]. *The Journal of Early Adolescence*, 14(2), 226-249.
- Schwalbe, M.L., & Staples, C.L. (1991). Gender Differences in Sources of Self-Esteem [Electronic version]. *Social Psychology Quarterly*, 54(2), 158-168.
- Siongers, J. (2007). *Van generatie op generatie. Een cultuursociologische benadering van de gelijkenissen in houdingen en smaken tussen ouders en hun adolescente kinderen*. Onuitgegeven doctoraatsthesis, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, Onderzoeksgroep TOR.
- Soenens, B. (2006). *Psychologically Controlling Parenting and Adolescent Psychosocial Adjustment*. Onuitgegeven doctoraatsthesis, K.U.Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Centrum voor Ontwikkelingspsychologie.
- Sousa, L., & Lyubomirski, S. (2001). Life Satisfaction [Electronic version]. In J. Worell (Ed.), *Encyclopedia of Women and Gender: Sex Similarities and Differences and the Impact of Society on Gender* (pp. 667-676). San Diego (CA): Academic Press.
- Stein, J.A., Newcomb, M.D., & Bentler, P.M. (1992). The Effect of Agency and Communalities on Self-Esteem: Gender Differences in Longitudinal Data [Electronic version]. *Sex Roles*, 26, 465-481.
- Twenge, J.M., & Campbell, W.K. (2002). Self-Esteem and Socioeconomic Status: A Meta-Analytic Review [Electronic version]. *Personality and Social Psychology Review*, 6(1), 59-71.
- Updegraff, K.A., Madden-Derdich, D.A., Estradan A.U., Sales, L.J., & Leonard, S.A. (2002). Young Adolescents' Experiences with Parents and Friends: Exploring the Connections [Electronic version]. *Family Relations*, (51)1, 72-80.
- Van Welzenis, I. (1995). *Het toekomstperspectief en zelfconcept van maatschappelijk kwetsbare en delinquente jongens*. Onuitgegeven doctoraatsthesis, K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie.
- Vasconcellos, J. (1989). Preface. In A.M. Mecca, N.J. Smelser & J. Vasconcellos (Eds.), *The Social Importance of Self-Esteem* (pp. xi-xxi). Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Wells, E.L., & Rankin, J.H. (1983). Self-Concept as a Mediating Factor in Delinquency [Electronic version]. *Social Psychology Quarterly*, 46(1), 11-22.

Wilkinson, R.B. (2004). The Role of Parental and Peer Attachment in the Psychological Health and Self-Esteem of Adolescents [Electronic version]. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(6), 479-493.

10. Bijlage

10.1 JOP-monitor 1: gebruikte schalen

De kwaliteit van de relaties wordt gemeten aan de hand van vier Likert-schalen:

1. Relatie vader (*responsiviteit van de vader*)

Mijn vader helpt mij als ik het moeilijk heb.

Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn vader wat er aan de hand is.

Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn vader om mij te troosten.

Als ik met mijn vader over mijn problemen praat, dan helpt hij mij echt.

Mijn vader weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.

Ik kan goed met mijn vader praten over alles.

Mijn vader weet heel goed wat ik wil of voel.

Verklaarde variantie (R^2): 38.1%

Cronbach α : .95

2. Relatie moeder (*responsiviteit van de moeder*)

Mijn moeder helpt mij als ik het moeilijk heb.

Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn moeder wat er aan de hand is.

Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn moeder om mij te troosten.

Als ik met mijn moeder over mijn problemen praat, dan helpt zij mij echt.

Mijn moeder weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.

Ik kan goed met mijn moeder praten over alles.

Mijn moeder weet heel goed wat ik wil of voel.

Verklaarde variantie (R^2): 17.0%

Cronbach α : .94

3. Relatie beste vriend(in)

Van mijn vriend(in) leer ik veel.

Ik vertrouw mijn vriend(in) in alles.

Ik zou mijn beste vriend(in) nooit laten vallen, ongeacht wat hij/zij gedaan heeft.

Bij mijn vriend(in) kan ik altijd terecht, ook als het even minder gaat.

Verklaarde variantie (R^2): 32.3%

Cronbach α : .78

4. Relatie leerkracht

Ik ben tevreden over de contacten met de docenten/leerkrachten.

De meeste leerkrachten/docenten zijn bereid om met ons te praten als ons iets niet bevalt.

We kunnen openlijk onze mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten/docenten.

Onze leerkrachten nemen ons niet serieus.

Verklaarde variantie (R^2): 14.0%

Cronbach α : .75

10.2 'Jongeren in Vlaanderen. Gemeten en Geteld': gebruikte schalen

De kwaliteit van relaties wordt gemeten aan de hand van drie Likert-schalen:

1. Relatie vader (responsiviteit van de vader)

Mijn vader helpt mij goed als ik het moeilijk heb.

Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn vader wat er aan de hand is.

Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn vader om mij te troosten.

Als ik met mijn vader over mijn problemen praat, dan helpt hij mij echt.

Mijn vader weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.

Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn vader dat in de gaten.

Mijn vader weet heel goed wat ik wil of voel.

Ik kan goed met mijn vader praten over alles.

Verklaarde variantie (R^2): 73.4%

Cronbach α : .95

2. Relatie moeder (responsiviteit van de moeder)

Mijn moeder helpt mij goed als ik het moeilijk heb.

Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn moeder wat er aan de hand is.

Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn moeder om mij te troosten.

Als ik met mijn moeder over mijn problemen praat, dan helpt hij mij echt.

Mijn moeder weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.

Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn moeder dat in de gaten.

Mijn moeder weet heel goed wat ik wil of voel.

Ik kan goed met mijn moeder praten over alles.

Verklaarde variantie (R^2): 72.4%

Cronbach α : .95

3. Relatie leerkracht

Er zijn genoeg leraren/leraressen die geduldig luisteren als ik iets vraag.

Er zijn weinig leraren/leraressen die me begrijpen.

De meeste leraren/leraressen geven goed les.

Er zijn weinig leraren/leraressen die me goed helpen met mijn werk voor school.

De meeste leraren/leraressen zijn aardig tegen mij.

Sommige leraren/leraressen behandelen je als een klein kind.

Ik vind dat de meeste leraren/leraressen eerlijk straf geven.

Er zijn leraren/leraressen waaraan ik een hekel heb.

Verklaarde variantie (R^2): 40.5%

Cronbach α : .78

2. Het schoolwelbevinden in het secundair onderwijs. Diversiteit in beïnvloedende factoren

Nicole Vettenburg, Veerle Vyverman en Ruben Brondeel

1. Inleiding

Over het schoolwelbevinden van leerlingen verscheen reeds heel wat onderzoek. Dit wordt opgezet vanuit verschillende interesses: o.a. rond schooleffectiviteit (Engels, Aelterman, Van Petegem & Schepens, 2004; De Fraine, Van Landeghem, Van Damme & Onghena, 2005), (mentale) gezondheid op school (Konu & Lintonen, 2006) of de mogelijke impact op het leerproces van de jongeren (Ireson & Hallam, 2005). Hierbij wordt weinig aandacht besteed aan de diverse facetten van het schoolwelbevinden en aan de impact van bepaalde factoren, zoals de socio-economische achtergrond van jongeren, hun peers en elementen van algemeen welbevinden. Dit hoofdstuk wil inspelen op deze leemte en neemt deze factoren op in de analyses. Wij maken hierbij gebruik van de gegevens uit de eerste monitor van het jeugdonderzoeksplatform (JOP) en vullen deze aan met literatuurgegevens.

Meerdere studies onderstrepen het belang van zich goed voelen op school. Niet alleen zou een positief schoolwelbevinden motiverend werken en zo de schoolprestaties beïnvloeden (De Groof, 2003); een verstoord schoolwelbevinden zou ook gepaard gaan met algemene gevoelens van onwelbevinden (Mertens & Van Damme, 2000) en met meer antisociaal gedrag zoals pesten en spijbelen (Vettenburg, 1988; Engels et al., 2004).

Omtrent schoolwelbevinden bestaan verschillende definities. Mertens en Van Damme (2000) zien het schools welbevinden als ‘de algemene waardering van de leerling voor en de tevredenheid met het dagelijkse leven op school’. Ook Schuurman (1984) omschrijft het schoolwelbevinden als de satisfactie over de school/het onderwijs. Volgens Brutsaert (1993) gaat het schoolwelbevinden over een bevredigende ervaring van de schoolse context, het zich op zijn gemak voelen op school. Andere auteurs (Van Petegem, Aelterman, Rosseel & Creemers, 2007; Van Petegem, Aelterman, Van Keer & Rosseel, 2008) omschrijven schoolwelbevinden als volgt: “a positive emotional state that is the result of a harmony between the sum of specific context

factors on the one hand and the personal needs and expectations towards the school on the other hand''. Deze definities van schoolwelbevinden zijn wel enigszins verschillend, maar beklemtonen telkens het waardeoordeel van de leerling. In wat volgt zal het begrip schoolwelbevinden ruim worden ingevuld; zowel de beleving van de 'school als geheel', als de waardering van de leerinhoud en de waardering van de relatie met de leerkrachten worden mee opgenomen.

2. Literatuurgegevens omtrent beïnvloedende factoren van schoolwelbevinden

In de eerste jeugdmonitor (JOP-monitor 1), afgenomen in 2005-2006, werd een groot aantal verschillende levensdomeinen bevraagd bij 14- tot 25-jarigen. Hier onderzoeken wij op basis van literatuurgegevens welke bevraagde factoren een rol kunnen spelen bij de duiding van het schoolwelbevinden van leerlingen in het secundair onderwijs. Wij lichten eerst een aantal factoren toe die rechtstreeks gerelateerd zijn aan de jongere zelf, nl. leeftijd, geslacht en algemeen welbevinden. Vervolgens bekijken wij de jongere in zijn context en onderzoeken wij een aantal elementen uit de gezins- en schoolcontext, de relaties met vrienden en activiteiten van de jongere buiten de school.

2.1 De jongere en zijn schoolwelbevinden

2.1.1 Leeftijd en geslacht

Het schoolwelbevinden wordt vaak bestudeerd in relatie tot de leeftijd en het geslacht. De meeste studies concluderen dat het schoolwelbevinden afneemt met de leeftijd (Van den Bergh, 1997; De Witte, Hooge & Walgrave, 2000; Rask, Astedt-Kurki, Tarkka & Laippala, 2002; De Fraine et al., 2005; Rombauts, 2007). Wel zouden er grote verschillen worden vastgesteld tussen de leerlingen: bij sommige leerlingen neemt het schoolwelbevinden toe met de leeftijd (De Fraine et al., 2005). Meisjes blijken liever naar school te gaan dan jongens; zij voelen zich er iets beter thuis (Mertens & Van Damme, 2000; Van Landeghem, Van Damme, Opdenakker, De Fraine & Onghena, 2002). Niet alle onderzoeken komen tot deze bevinding. Zo vonden Rask et al. (2002) geen gendersverschillen voor schooltevredenheid.

2.1.2 Het algemeen welbevinden

Verder willen we onderzoeken in welke mate het schoolwelbevinden samenhangt met enkele indicatoren van het algemeen welbevinden. Is het schoolwelbevinden één indicator van het welbevinden van jongeren en dus onlosmakelijk verbonden met andere indicatoren van welbevinden zoals toekomstperspectief, zelfbeeld, on-

veiligheidsgevoelens en buurtbeleving? Of is het schoolwelbevinden een resultante van de specifieke schoolomgeving, schoolsituatie, vaardigheden en kennis van de jongere zelf en is er dus weinig samenhang te vinden met het welbevinden in het algemeen? Uit de literatuurgegevens blijkt het toekomstperspectief (plannen na het secundair onderwijs) een goede voorspeller van het schools welbevinden te zijn (Mertens & Van Damme, 2000; Elchardus et al., 1999). Een stijgende schooltevredenheid wordt geassocieerd met een stijgende algemene tevredenheid, positieve attitude ten aanzien van het leven, geen depressieve stemmingen, vreugde in het leven en zelfvertrouwen bij zowel jongens als meisjes (Rask et al., 2002).

2.2 De jongere in zijn context en schoolwelbevinden

2.2.1 Gezinsfactoren

De gezinsfactoren die in de literatuur als belangrijk voor het schoolwelbevinden naar voor worden geschoven, zijn: de socio-economische situatie van de ouders en de relatie ouders-kinderen. Aan de hand van bepaalde variabelen, zoals de werksituatie en het diploma van de ouders, het ontvangen van een studiebeurs, beschikken over pc met internetaansluiting, kunnen we een indicatie krijgen van de socio-economische achtergrond van de ouders. Nogal wat kwalitatief onderzoek rapporteert over kinderen en jongeren in armoede die zich ‘anders’ voelen, die niet de ‘juiste’ kledij kunnen dragen, niet op reis kunnen gaan, meer gepest worden, enz. Dit brengt vaak gevoelens van kwetsing, schaamte en jaloezie met zich mee. Algemeen genomen hebben leerlingen uit arme milieus vaak negatieve gevoelens in vergelijking met hun leeftijdsgenoten (Pannecoucke, 2005), die nog verder worden versterkt door het schoolsysteem (Robinson et al., 2005). Deze factoren doen vermoeden dat het schoolwelbevinden bij jongeren met een zwakkere socio-economische achtergrond lager zal zijn dan bij jongeren met een hogere socio-economische achtergrond.

Jongeren van middenklassengezinnen zijn bevoorrecht in het onderwijs door hun bezit van het zogenaamd cultureel kapitaal (Sullivan, 2001). Vaak wordt in dat kader verwezen naar de culturele reproductietheorie die klassenverschillen in scholing verklaart door de culturele verschillen tussen klassen (Bourdieu, 1973; De Werfhorst & Hofstede, 2007). Tyler, Boykin and Walton (2006) vonden dat de percepties van leerkrachten van de mogelijkheden van leerlingen gemedieerd worden door culturele verschillen. Klaslokalen kunnen dus bezwaarlijk cultureel neutrale ruimtes worden genoemd. Leerkrachten herkennen in leerlingen een bepaalde achtergrond en dat creëert bijhorende verwachtingen (Vettenburg, 1988; Jungbluth, 2003). Leerkrachtverwachtingen bevorderen of versterken de kansenongelijkheid dus nog. Kinderen in arme thuissituaties kunnen zich veel moeilijker in die cultuur herkennen, waardoor aansluiting vinden en het leren op school veel moeilijker worden (Hirtt, Nicaise & De Zutter, 2007). Geld meebrengen voor schooltrips of voor boeken, niet ‘de juiste’

kledij kunnen dragen, roddels over hun familie enz. zijn maar enkele voorbeelden van omstandigheden die het voor jongeren uit arme milieus op school moeilijk maken en hen gevoelens van inferioriteit bezorgen (Laevers, Vanhoutte & Derycke, 2003).

De zogenaamde kloven, de ongelijke behandeling door de leerkrachten, enz. doen vermoeden dat het schoolwelbevinden bij jongeren met een zwakkere socio-economische achtergrond lager zal zijn. Een lage socio-economische achtergrond zou ook een lager algemeen welbevinden met zich meebrengen (Mc Loyd, 1998). Bovendien blijkt de socio-economische achtergrond van de ouders een effect te hebben op het welbevinden van jongeren tot in hun volwassenheid (Huurte, Aro & Rahkonen, 2003). Aangezien schoolwelbevinden als een onderdeel van welbevinden kan worden beschouwd, kan ook op basis hiervan een lager schoolwelbevinden worden verwacht bij jongeren met een zwakkere socio-economische achtergrond.

Ander onderzoek geeft echter geen eenduidigheid in de relatie tussen schoolwelbevinden en socio-economische achtergrond (Schuurman, 1984). Mertens & Van Damme (2000) en Van Landeghem, De Fraine, Opdenakker & Onghena (2002) stellen vast dat leerlingen met een hogere socio-economische status zich beter voelen op school dan leerlingen met een lagere socio-economische achtergrond, hoewel dit verschil niet opvallend groot is. Jungbluth (2003) vindt dat door de ogen van de leerkrachten het schoolwelbevinden bij jongeren van lagere sociale klassen lager is dan bij jongeren van hogere sociale klassen. Ook Clerkin, Walsh & Gabhainn (2002) en Von Rueden, Gosh, Rajmi, Bisegger & Ravens-Sieberer (2006) rapporteren dat jongeren met een hogere socio-economische achtergrond liever naar school gaan dan jongeren met een lagere socio-economische achtergrond, hoewel de samenhang heel beperkt is. Van der Vegt, den Blanken en Hoogeveen (2005) vinden weinig samenhang tussen welbevinden en de opleiding van de ouders. Ireson & Hallam (2005) vinden een weliswaar beperkte samenhang, maar voegen er wel aan toe dat de mogelijkheden van de leerkracht om ondersteuning en hulp te bieden veel belangrijker zijn. Konu et al. (2002) besluiten dat de socio-economische status minder impact heeft op het welbevinden van schoolkinderen dan verwacht. Onderzoek van Schuurman (1984), De Maeyer, Rymenans, Daems, Van Petegem & Van den Bergh (2003) en De Laender (2007) toont aan dat de socio-economische achtergrond helemaal geen effect uitoefent op het schools welbevinden: kinderen en jongeren met een lagere socio-economische achtergrond hebben niet per definitie een lager welbevinden op school. Ook volgens Elchardus et al. (1999) oefent de socio-economische status van het gezin geen rechtstreekse invloed uit op schoolwelbevinden. De enige uitzondering is de professionele situatie van de vader: het schoolwelbevinden stijgt als de vader uit het gezin werkloos is. Als verklaring wordt gegeven dat werkloosheid de frequentie van contacten tussen de huisgenoten verhoogt, wat een positieve invloed heeft.

Naast de socio-economische achtergrond van het gezin willen we ook de relatie met de ouders onderzoeken. We willen nagaan in welke mate relaties in het micromilieus

‘thuis’ samenhangen met relaties in het micromilieus ‘school’. Goede communicatie met de ouders correleert significant met het welbevinden en met positieve zelfwaarderingen (Jackson, Bijstra, Oostra & Bosma, 1998). Dit wordt bevestigd in het onderzoek van Hooge et al. (2000) dat aangeeft dat vooral de responsiviteit (van de moeder) een sterke(re) samenhang vertoont met het welbevinden. Wanneer moeders (of ouders) zich ontvankelijk tonen voor signalen van hun kinderen, dan voelen die kinderen zich ook beter. Gezien de samenhang tussen het schoolwelbevinden en het algemeen welbevinden mag worden verwacht dat de relatie met de ouders een rol speelt bij het zich goed voelen op school.

2.2.2 Schoolfactoren

De bevindingen over de samenhang tussen schoolwelbevinden en onderwijsvorm liggen ver uit elkaar (Schoorman, 1984; Engels, Dekovic & Meeus, 2000). Volgens Haesendonck, Meyten, Tiggelevend, Lambrechts, Van den Bergh & De Wolf (2000) zijn de jongeren uit het aso gelukkiger op school dan jongeren uit het bso. Mertens en Van Damme (2000) stellen vast dat leerlingen uit het aso een groter schoolwelbevinden hebben dan leerlingen uit het tso/kso. In het bso is het schoolwelbevinden het minst groot. Rombauts (2007) vindt echter geen verschil in schoolwelbevinden naar onderwijsvorm. Elchardus, Kavadias en Siongers (1999) stellen dat er geen verschillen zijn tussen jongeren in het aso enerzijds en jongeren uit het bso en tso anderzijds. Dit resultaat zou wel vertekend kunnen zijn door het feit dat enkel de laatstejaars werden bevraagd en bijgevolg de vroegtijdige schoolverlaters niet in de onderzoekspopulatie zijn opgenomen, terwijl het goed mogelijk is dat precies hun schoolwelbevinden opmerkelijk lager ligt (De Groof, Debusscher, Derks, Elchardus, Glorieux, Hooghe et al., 1999; Elchardus et al., 1999). Leerlingen die een jaar moeten overdoen hebben gemiddeld een lager schoolwelbevinden. Maar als de relatie met de leerkrachten goed is en als men de school nuttig acht omwille van de goede relaties met medeleerlingen, dan heeft zittenblijven geen negatieve gevolgen voor het welbevinden (Mertens & Van Damme, 2000). Voor leerlingen in het secundair zou een jaar overdoen in het lager onderwijs zich niet laten voelen op het schoolwelbevinden; biservaringen in het secundair onderwijs wel (Rombauts, 2007).

Het welbevinden op school wordt ook gerelateerd aan sociaal ondersteunende relaties met leerkrachten die zorgend, waarderend en wederkerig zijn en aan sociale condities gebaseerd op respect en vertrouwen. Een negatief welbevinden kan voortkomen uit negatieve gevoelens die ontstaan door de druk en verwachtingen van leerkrachten ten aanzien van leerlingen om academisch goed te presteren of door zich onfair behandeld te voelen door leerkrachten (Duckett, Sixsmith & Kagan 2008). Het welbevinden in de klas wordt ook gerelateerd aan beschikbare ondersteuning door de leerkracht en de frequentie van het voorkomen van leerproblemen (Vedder, Boekaerts & Seegers, 2005). Zoals in de inleiding vermeld, hebben wij de waardering die

jongeren geven aan hun relatie met de leerkrachten als een dimensie van het schoolwelbevinden opgenomen.

2.2.3 Vrienden

Uit onderzoek over schoolbeleving blijken ‘de vrienden’ in nogal wat gevallen het leukste te zijn aan het naar school gaan (Engels et al., 2000; Haesendock, Meyten, Tiggelovend, 2000; Mertens & van Damme, 2000; Verschelden & Bouverne-De Bie, 2000; Alerby, 2003; Engels et al., 2003). Jongeren zien de school als een plaats waar zij leeftijdsgenoten kunnen ontmoeten en vrienden kunnen maken (Verschelden, 2002). We onderzoeken of het soort vriendschap dat jongeren hebben, het aantal beste vrienden en het hebben van een lief samenhang vertonen met het schoolwelbevinden.

2.2.4 Activiteiten buiten de school

Ook lijkt het ons relevant om activiteiten buiten de school mee op te nemen in de analyses. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen deelname aan het verenigingsleven, politieke en sociale actie, frequentie van vrijetijdsactiviteiten en vakantie- of bijjobs. Het is mogelijk dat een sterk uitgebouwde vrijetijdsbesteding minder ‘tijd’ geeft om zich te interesseren voor de school en alles wat daarmee samenhangt en dat voor jongeren met een beperkte vrijetijdsbesteding de school een goed milieu kan zijn om de vrienden te zien, zich te ontwikkelen enz., wat dan het schoolwelbevinden ten goede komt. De vraag kan gesteld worden of jongeren die ook meer participeren in de maatschappij in het algemeen (politieke en sociale actie en verenigingsleven) ook liever naar school gaan.

3. Het onderzoek

Wij willen onderzoeken welke factoren van invloed zijn op het schoolwelbevinden van leerlingen uit het secundair onderwijs. Wij gebruiken hiervoor de gegevens uit de JOP-monitor 1 en selecteerden de jongeren die schoollopen in het secundair onderwijs. Er werd een nieuwe weging uitgevoerd naar geslacht, onderwijsvorm en leeftijd. De geselecteerde steekproef betreft 1265 jongeren van 14 jaar en ouder uit het secundair onderwijs.

De afhankelijke variabele, het ‘schoolwelbevinden’, werd gemeten aan de hand van tien uitspraken. Op een vijf-puntenschaal – gaande van ‘helemaal niet akkoord’ tot ‘helemaal akkoord’ – gaven de leerlingen aan in welke mate de uitspraken op hen van toepassing zijn.

Met een factoranalyse werden drie dimensies onderscheiden in het schoolwelbevinden van de leerlingen, nl. het welbevinden naar leerinhoud, de schoolbeleving en de relaties met de leerkrachten. Daarnaast construeerden wij de variabele ‘schoolwelbevinden’, een totaalscore op basis van de tien items. De volgende tabel biedt een overzicht van de items, met hun factorlading, en de dimensies met de Cronbach α per schaal.

Tabel 2.1. Principale componentenanalyse voor schoolwelbevinden van leerlingen (varimax rotatie, $N = 1088$).

	Relaties met leerkrachten	Welbevinden naar leerinhoud	Schoolbeleving
1. Ik ben tevreden over mijn opleiding	.231	.585	.383
2. Over het algemeen heb ik plezier in mijn studie	.156	.681	.239
3. De inhoud van de vakken valt mij tegen (R)	.141	.741	.016
4. Ik vind de meeste lessen te saai (R)	.156	.758	.073
5. Ik zou graag van school veranderen (R)	.151	.227	.789
6. Ik voel me ongelukkig op deze school (R)	.080	.081	.849
7. Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten	.674	.252	.087
8. Onze leerkrachten nemen ons niet serieus (R)	.661	.263	.147
9. De meeste leerkrachten zijn bereid om met ons te praten als ons iets niet bevalt	.808	.111	.089
10. We kunnen openlijk onze mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten	.788	.057	.070
$R^2 = 60.234$ Cronbach α Cronbach α voor de totaalschaal: .799	.751	.711	.628

(R) Deze items werden gehercodeerd, zodat de laagste waarde correspondeert met ‘helemaal akkoord’.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Het schoolwelbevinden en de drie dimensies – nl. het welbevinden naar leerinhoud, de schoolbeleving en de relatie met de leerkrachten – worden verder onderzocht aan de hand van meervoudige regressieanalyses.

Deze analyses worden eerst uitgevoerd op de totale steekproef, daarna op de subgroepen naar geslacht (jongens en meisjes) en onderwijsvorm (bso, tso en aso¹⁰). Hierbij worden ook de interactie-effecten weergegeven tussen de subgroepen. Wanneer verschillen worden vastgesteld tussen de subgroepen – bv. jongens en meisjes – wordt het model opnieuw getoetst met behulp van interactietermen. Door deze interactietermen kan worden nagegaan of de gevonden verschillen tussen jongens en meisjes ook significant zijn.

10. In de analyses wordt het kso opgenomen onder het aso.

De meervoudige regressieanalyses worden uitgevoerd in twee stappen. In een eerste analyse worden zoveel mogelijk relevante variabelen ingevoerd; in een tweede analyse worden enkel die variabelen opgenomen die in de eerste analyse een significante bèta-waarde (β) hebben.

In de eerste analyse worden 23 variabelen in het model ingevoerd. Dit zijn: geslacht, onderwijsvorm (twee dummy-variabelen tso en bso met ref. cat. aso), bisnen, aantal vrienden, vriendschap als vertrouwen, vriendschap als gedeelde interesse, hebben van een lief, politieke en sociale actie, verenigingsleven, bij- of vakantiebaantjes, zelfbeeld, negatief toekomstperspectief, onveiligheidsgevoelens, buurtbeleving, of ouders werk hebben, niveau van diploma van ouders, studiebeurs, pc met internetaansluiting bezitten, woonsituatie, responsiviteit van de vader, responsiviteit van de moeder en de opvolging door de ouders. Voor 9 variabelen, nl. buurtbeleving, zelfbeeld, negatief toekomstperspectief, onveiligheidsgevoelens, opvolging ouders, responsiviteit vader, responsiviteit moeder, vriendschap als vertrouwen, vriendschap als gedeelde interesse wordt gewerkt met schalen (zie bijlage). Deze eerste analyse leverde 12 variabelen met een significante β -waarde. In de tweede stap worden volgende 12 onafhankelijke variabelen ingevoerd: geslacht, leeftijd, onderwijsvorm (twee dummy-variabelen tso en bso met ref. cat. aso), vriendschap als vertrouwen, vriendschap als gedeelde interesse, zelfbeeld, negatief toekomstperspectief, onveiligheidsgevoelens, buurtbeleving, pc met internetaansluiting, responsiviteit van de vader en responsiviteit van de moeder.

4. Resultaten

4.1 Enkele beschrijvende gegevens

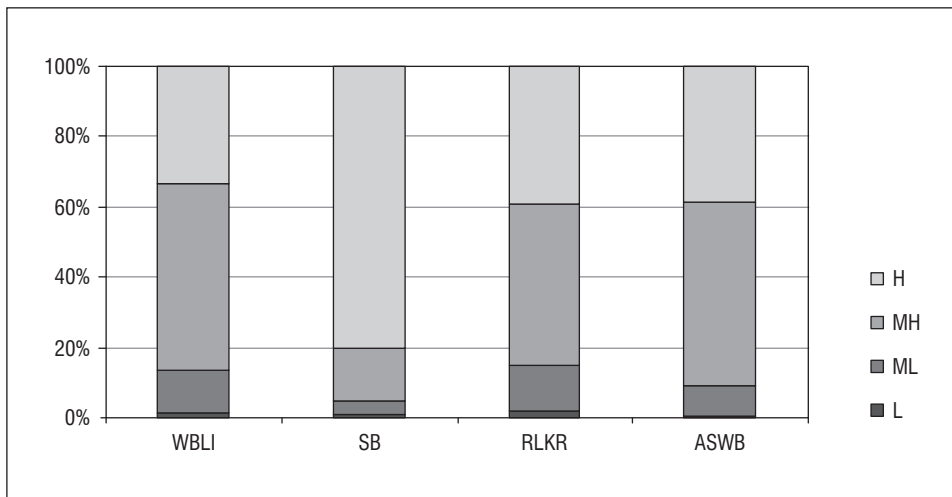
Voelen leerlingen zich goed op school? Zijn zij tevreden over de leerstof en over de contacten met de leerkrachten?

Op een vijfpuntenschaal (min. = 1 – max. = 5), behalen leerlingen van 14 jaar en ouder voor het algemeen schoolwelbevinden een gemiddelde van 3.75 (SD = .58). Deze algemene uitslag varieert naargelang de dimensie van het schoolwelbevinden: de gemiddelde score voor waardering voor de leerinhoud is 3.59 (SD = .65), voor schoolbeleving 4.34 (SD = .82) en voor de relatie met de leerkrachten 3.61 (SD = .74).

In figuur 2.1. worden de scores op de dimensies van schoolwelbevinden van de leerlingen opgedeeld in vier categorieën (laag, middellaag, middelhoog en hoog).¹¹ Een klein aantal leerlingen (9.4%) heeft in zijn antwoorden duidelijk aangegeven zich

11. Laag (L): 1-1.99; middellaag (ML): 2-2.99; middelhoog (MH): 3-3.99; hoog (H): 4-4.99.

niet goed te voelen op school. Deze leerlingen hebben overwegend de categorieën ‘akkoord’ en ‘helemaal akkoord’ aangeduid bij negatieve uitspraken (bv. ik voel mij ongelukkig op school) of ‘niet akkoord’ en ‘helemaal niet akkoord’ bij positieve uitspraken, (bv. over het algemeen heb ik plezier in mijn vakken). Verder blijkt ook dat slechts 6% onder het neutrale punt scoort voor de schoolbeleving (nl. van school willen veranderen, zich ongelukkig voelen op school); voor de relatie met de leerkrachten is dit 17%.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Figuur 2.1. Welbevinden over leerinhoud (WBLI), schoolbeleving (SB), relatie met leerkrachten (RLKR) en het algemeen schoolwelbevinden (ASWB): vierdeling van de schaalscores (L = 1-1.99; ML = 2-2.99; MH = 3-3.99; H = 4-5).

Vooraleer verder in te gaan op de analyses per dimensie, lijkt het ons belangrijk aan te geven dat een groot aantal factoren geen significant verband hebben met het schoolwelbevinden of met één van de onderscheiden dimensies. Uit de meervoudige regressieanalyses in de eerste stap leiden wij af dat het welbevinden op school weinig of niets te maken heeft met het al dan niet bissen, de sociaal-economische situatie van de ouders (werksituatie, niveau van behaald diploma, studiebeurs) en de woonsituatie van de jongere. Dit is een opmerkelijke vaststelling. Nogal wat onderzoek maakt melding van kloven tussen het thuis- en het schoolmilieu van jongeren met een zwakkere socio-economische achtergrond, van een ongelijke behandeling op school, enz. De ondersteunende relatie met de ouders daarentegen blijkt wel een rol te spelen in het schoolwelbevinden van de leerlingen. Ook bij de peers domineert de kwaliteit van de relatie, nl. vriendschap als vertrouwensrelatie en vriendschap als gedeelde interesse. Het aantal vrienden en het hebben van een lief blijken van geen

belang te zijn. Niet zozeer het aantal vrienden blijkt van belang te zijn, maar wel de steun die ze ervaren van die vrienden (social support). De activiteiten die jongeren uitvoeren buiten de school blijken niet mee te spelen in het algemeen schoolwelbevinden en de onderscheiden dimensies.

4.2 Analyses per dimensie van schoolwelbevinden

4.2.1 Schoolwelbevinden naar leerinhoud

Binnen elke dimensie voeren wij achtereenvolgens meervoudige regressieanalyses uit voor de totaalgroep en vervolgens voor de subgroepen naar geslacht en naar onderwijsvorm. Volgende tabel geeft informatie over de gevonden resultaten.

Tabel 2.2. Schoolwelbevinden naar leerinhoud: bèta-coëfficiënten van de meervoudige regressieanalyses.

	Totaal	Geslacht		Onderwijsvorm		
		man	vrouw	bso	tso	aso
	(N = 1141)	(N = 563)	(N = 578)	(N = 316)	(N = 350)	(N = 475)
Negatief toekomstperspectief	-.264***	-.267***	-.249***	-.300***	-.216**	-.284***
Responsiviteit van vader	.088**	.071	.104*	.043	.125*	.109*
Responsiviteit van moeder	.073*	.104*	.053	.064	.033	.105*
Onveiligheidsgevoelens (1)	.086**	.089*	.074	.093	.183**	-.006
Beleving van de buurt	.081**	.104*	.052	.063	.116*	.057
Vriendschap als vertrouwen	.091**	.103*	.094*	.173**	.040	.081
Vriendschap als gedeelde interesse	-.006	.007	-.014	-.075	.000	.046
Pc met internetaansluiting (ref. cat.: geen aansluiting)	-.046	-.073	-.014	-.055	-.069	-.021
Zelfbeeld	.009	-.023	.050	.038	.049	-.051
Geslacht (ref. cat.: man)	.059*			.010	.077	.077
Leeftijd	-.053	-.093*	-.001	-.114*	-.017	-.035
Onderwijsvorm						
tso (ref. cat.: aso)	.030	.055	-.006			
bso (ref. cat.: aso)	-.042	-.044	-.033			
R ²	.174	.202	.146	.183	.189	.183

* p < 0.05; ** p < 0.01, *** p < 0.001

(1) significante verschillen (minstens p < .05) naar onderwijsvorm – interactie-effecten

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Het negatief toekomstperspectief blijkt de belangrijkste voorspeller te zijn voor het schoolwelbevinden naar leerinhoud. Jongeren die hun toekomst somber inzien, die

vrezen dat ze werkloos zullen zijn, enz. hebben geen plezier in hun studie, vinden de lessen saai en zijn niet tevreden over hun opleiding.

Ook onveiligheidsgevoelens en buurtbeleving spelen mee. Hieruit kan worden afgeleid dat het welbevinden naar leerinhoud als een onderdeel van het welbevinden kan worden beschouwd.

Daarnaast blijken de kwaliteit van de relaties, meer bepaald het vertrouwen dat men heeft in vrienden en de ondersteuning die men krijgt van thuis, en enkele factoren van het algemeen welbevinden (nl. onveiligheidsgevoelens en buurtbeleving) belangrijke voorspellers te zijn voor het plezier en de tevredenheid die men ervaart in de studie en opleiding. Ook blijken meisjes een hogere waardering te geven aan de leerinhoud dan jongens.

Als we het model afzonderlijk bekijken voor jongens en meisjes, dan zien we dat het toekomstperspectief bij beide subgroepen de sterkste voorspeller is voor de appreciatie van de leerinhoud. Daarnaast blijkt de kwaliteit van de relaties een belangrijke factor te zijn: bij jongens hangt de responsiviteit van de moeder samen met een beter schoolwelbevinden, bij meisjes is dit de responsiviteit van de vader; het vertrouwen hebben in vrienden speelt zowel bij meisjes als bij jongens een rol. Bij jongens zijn ook factoren van het algemeen welbevinden, nl. buurtbeleving en onveiligheidsgevoelens, goede voorspellers voor het welbevinden naar leerinhoud.

Vervolgens onderzochten wij het model naar onderwijsvorm. Ook hier zien wij dat in de drie onderwijsvormen een negatief toekomstperspectief samengaat met minder plezier in leren en met minder tevredenheid over de leerinhoud. In het bso blijkt het vertrouwen in vrienden een belangrijke rol te spelen, in het tso zijn de onveiligheidsgevoelens een belangrijke voorspeller en in het aso de responsiviteit van de moeder.

In het tso – en in veel mindere mate in het bso – is er een positief effect van de onveiligheidsgevoelens op het schoolwelbevinden. Hoe hoger de onveiligheidsgevoelens, hoe hoger het welbevinden op school. Deze relatie wordt niet teruggevonden in het aso. Het regressiemodel met de interactietermen geeft aan dat deze verschillen significant zijn.

4.2.2 Schoolbeleving

Ook hier blijken factoren die verwijzen naar een meer algemeen welbevinden de beste voorspellers: het toekomstperspectief, de buurtbeleving en het zelfbeeld dragen bij tot de schoolbeleving. Daarnaast spelen vriendschap als vertrouwen en als gedeelde interesse een rol voor de schoolbeleving.

Tabel 2.3. Schoolbeleving: bèta-coëfficiënten van de meervoudige regressieanalyses.

	Totaal	Geslacht		Onderwijsvorm		
		man	vrouw	bso	tso	aso
	(N = 1144)	(N = 563)	(N = 581)	(N = 318)	(N = 351)	(N = 475)
Negatief toekomstperspectief (1)	-.127***	-.196***	-.050	-,170**	-,128*	-,085
Responsiviteit van vader	.010	.000	.021	-,021	,066	,009
Responsiviteit van moeder (2)	.031	.046	.020	-,074	,036	,123*
Onveiligheidsgevoelens	-.009	-.023	-.001	,074	-,008	-,095*
Beleving van de buurt	.111***	.129**	.091*	,124*	,091	,097*
Vriendschap als vertrouwen	.084**	.066	.119**	,132*	,052	,064
Vriendschap als gedeelde interesse	-.076*	-.049	-.104*	-,083	-,144**	-,003
Pc met internetaansluiting (ref. cat.: geen aansluiting)	-.007	-.032	.029	,000	-,014	-,016
Zelfbeeld (1)	.086*	-.002	.183***	,054	,115	,081
Geslacht (ref. cat.: man)	-.001			-,048	-,005	,034
Leeftijd	-.026	-.076	.036	-,034	-,026	-,030
Onderwijsvorm						
tso (ref. cat.: aso)	-.031	-.007	-.065			
bso (ref. cat.: aso)	-.019	-.001	-.029			
R ²	0.088	0.101	0.102	0,084	0,125	0,100

*p < .05; **p < .01, ***p < .001

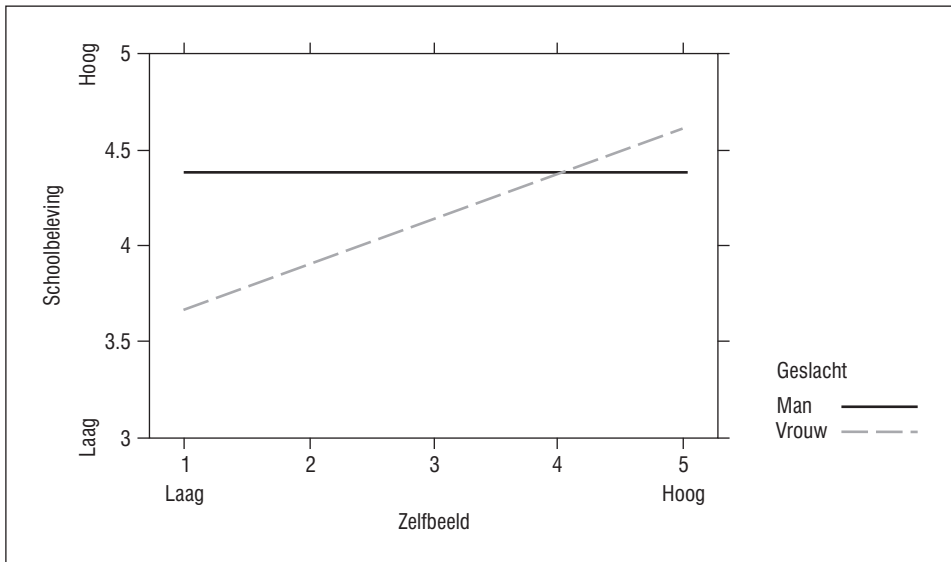
(1) significante verschillen (minstens p < .05) naar geslacht – interactie-effecten.

(2) significante verschillen (minstens p < .05) naar onderwijsvorm – interactie-effecten.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Bekijken wij de schoolbeleving voor jongens en meisjes apart, dan stellen wij significante verschillen vast inzake toekomstperspectief en zelfbeeld. Jongens met een positief toekomstperspectief voelen zich beter op school dan jongens met een negatief toekomstperspectief; meisjes met een positief zelfbeeld voelen zich beter op school dan meisjes met een laag zelfbeeld. Volgende figuur visualiseert het verschillend effect van zelfbeeld op de schoolbeleving.¹² Op de horizontale as wordt een gradatie van laag naar hoog zelfbeeld aangegeven; op de verticale as gaat het om een gradatie in schoolbeleving. Wanneer jongens (volle lijn op grafiek) met een verschillend zelfbeeld vergeleken worden, blijken er geen verschillen te zijn in de verwachte hoogte van schoolbeleving. Met andere woorden, de schoolbeleving is gelijk bij jongens met een laag en met een hoog zelfbeeld. We vinden in onze steekproef dus geen bewijs voor een effect van het zelfbeeld op de schoolbeleving van jongens. Bij de meisjes (stippellijn) ligt dit duidelijk anders. De stijgende lijn toont dat meisjes met een laag zelfbeeld een negatievere schoolbeleving hebben dan meisjes met een hoog zelfbeeld.

12. Deze figuur is gebaseerd op de meervoudige regressieanalyses en houdt dus ook rekening met de invloed van de andere onafhankelijke variabelen.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Figuur 2.2. Relatie schoolbeleving en zelfbeeld: interactie-effect naar geslacht.

De analyses naar onderwijsvorm geven aan dat bij leerlingen uit het tso en bso vooral het toekomstperspectief en de relatie met de peers meespelen; in het tso gaat het vooral om peers die een gedeelde interesse hebben; in het bso over vrienden die je kan vertrouwen. In het aso spelen deze factoren veel minder mee, maar zijn vooral de responsiviteit van de moeder, de buurtbeleving en de onveiligheidsgevoelens belangrijke voorspellers voor de schoolbeleving. Het belang van de responsiviteit van de moeder is statistisch significant verschillend naargelang de onderwijsvorm. Hoe hoger de responsiviteit van de moeder, hoe hoger het welbevinden bij leerlingen uit het aso; in het bso ligt deze relatie eerder omgekeerd en in het tso blijkt de responsiviteit met de moeder nauwelijks mee te spelen.

4.2.3 Relatie met de leerkrachten

Waardoor wordt de kwaliteit van de relatie tussen leerlingen en leerkrachten vooral beïnvloed?

Uit onderstaande tabel mag worden afgeleid dat leerlingen die tevreden zijn over hun buurt, een positief toekomstperspectief hebben, een positieve relatie hebben met de vader en vertrouwen hebben in hun vrienden, de relatie met hun leerkrachten als positief ervaren. Zij zijn tevreden over de contacten met de leerkrachten, vinden dat zij au sérieux worden genomen, dat zij hun mening kunnen zeggen en dat de leerkrachten bereid zijn om zaken uit te praten. In vergelijking met leerlingen in het aso ervaren leerlingen uit het bso hun relatie met de leerkrachten minder positief.

Tabel 2.4. Relatie met de leerkrachten: bèta-coëfficiënten van de meervoudige regressieanalyses.

	Totaal	Geslacht		Onderwijsvorm		
		man	vrouw	bso	tso	aso
	(N = 1144)	(N = 563)	(N = 581)	(N = 318)	(N = 351)	(N = 475)
Negatief toekomstperspectief	-.116**	-.136**	-.074	-.190**	-.048	-.124*
Responsiviteit van vader	.074*	.085	.050	.032	.082	.121*
Responsiviteit van moeder (1)	.059	.153**	-.019	.030	.063	.096
Onveiligheidsgevoelens (2)	.015	-.016	.033	.110	.038	-.102*
Beleving van de buurt	.157***	.126**	.189***	.153**	.218***	.117*
Vriendschap – vertrouwen	.062*	.040	.102*	.124*	.102	-.015
Vriendschap – gedeelde interesse	-.017	.035	-.074	-.079	.031	.019
Pc met internetaansluiting (ref. cat.: geen aansluiting)	-.075**	-.100*	-.046	-.066	-.146**	-.012
Zelfbeeld (1)	.027	-.053	.110*	.045	.018	.001
Geslacht (ref. cat.: man)	.053			.060	.080	.038
Leeftijd in jaar	-.028	-.033	-.014	-.121*	.027	.003
Onderwijsvorm						
tso (ref. cat.: aso)	-.017	-.079	.035			
bso (ref. cat.: aso)	-.103**	-.151**	-.069			
R ²	0.111	0.141	0.109	.136	.129	.111

* $p < .05$; ** $p < .01$, *** $p < .001$

(1) significante verschillen (minstens $p < .05$) naar geslacht – interactie-effecten.

(2) significante verschillen (minstens $p < .05$) naar onderwijsvorm – interactie-effecten.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

De relatie met de leerkrachten wordt door andere factoren bepaald bij jongens dan bij meisjes. Bij jongens zijn de responsiviteit met de moeder, de onderwijsvorm (in het bso versus in het aso zitten) en het toekomstperspectief de belangrijkste voorspellers; bij meisjes zijn dit de buurtbeleving, het zelfbeeld en het vertrouwen in vrienden.

Voor twee factoren, nl. de responsiviteit van de moeder en het zelfbeeld, blijken de gevonden waarden statistisch significant verschillend voor jongens en meisjes. Uit de cijfers kan worden afgeleid dat hoe hoger de responsiviteit van de moeder is, hoe beter de relatie met de leerkrachten is bij de jongens; bij de meisjes speelt deze factor nauwelijks een rol. Bij meisjes hangt een positief zelfbeeld samen met een positieve relatie met de leerkracht; bij jongens heeft het zelfbeeld nauwelijks effect op de relatie met de leerkrachten.

Naar onderwijsvorm zien wij dat in het tso de relatie met de leerkrachten vooral beïnvloed wordt door de buurtbeleving; bij leerlingen in het bso en het aso speelt deze factor ook een rol maar blijkt vooral het toekomstperspectief van belang te zijn.

De cijfers wijzen ook op een significant interactie-effect voor onveiligheidsgevoelens naargelang de onderwijsvorm: hoe hoger de onveiligheidsgevoelens, hoe positiever de relatie met de leerkracht in het bso; hoe hoger de onveiligheidsgevoelens, hoe negatiever de relatie met de leerkrachten in het aso.

4.2.4 Algemeen schoolwelbevinden

Zich op alle vlakken goed voelen in de school – o.a. tevreden zijn over de opleiding, gelukkig zijn op school, tevreden zijn over de relatie met de leerkrachten, enz. – hangt bij leerlingen in belangrijke mate samen met een positief toekomstperspectief, een positieve buurtbeleving, peers waarop zij kunnen vertrouwen en ouders van wie zij ondersteuning krijgen.

Zowel bij jongens als bij meisjes, in het bso en in het aso, is het toekomstperspectief de belangrijkste voorspeller; voor het tso komt het toekomstperspectief op de tweede plaats en blijkt de buurtbeleving de belangrijkste voorspeller van het algemeen schoolwelbevinden te zijn.

Tabel 2.5. Algemeen schoolwelbevinden: bèta-coëfficiënten van de meervoudige regressieanalyses.

	Totaal	Geslacht		Onderwijsvorm		
	totaal	man	vrouw	bso	tso	aso
	(N = 1144)	(N = 563)	(N = 581)	(N = 318)	(N = 351)	(N = 475)
Negatief toekomstperspectief	-.223***	-.255***	-.169***	-.286***	-.164**	-.228***
Responsiviteit van vader	.082**	.075	.081*	.032	.117*	.117*
Responsiviteit van moeder	.076*	.148**	.020	.024	.065	.136**
Onveiligheidsgevoelens	.046	.028	.050	.121*	.105*	-.084
Beleving van de buurt	.152***	.149***	.153***	.144*	.198***	.116*
Vriendschap als vertrouwen	.100***	.088*	.134**	.182**	.088	.053
Vriendschap als gedeelde interesse	-.035	.005	-.077	-.101	-.027	.030
Pc met internetaansluiting (ref. cat.: geen aansluiting)	-.067*	-.103**	-.024	-.063	-.119*	-.021
Zelfbeeld	.044	-.038	.136**	.055	.071	.000
Geslacht (ref. cat.: man)	.056*			.026	.074	.068
Leeftijd	-.048	-.080*	-.001	-.126*	-.001	-.026
Onderwijsvorm						
tso (ref. cat.: aso)	-.004	-.020	.000			
bso (ref. cat.: aso)	-.077*	-.097*	-.060			
R ²	0.193	0.230	0.177	.206	.212	.204

* p < .05; ** p < .01; *** p < .001

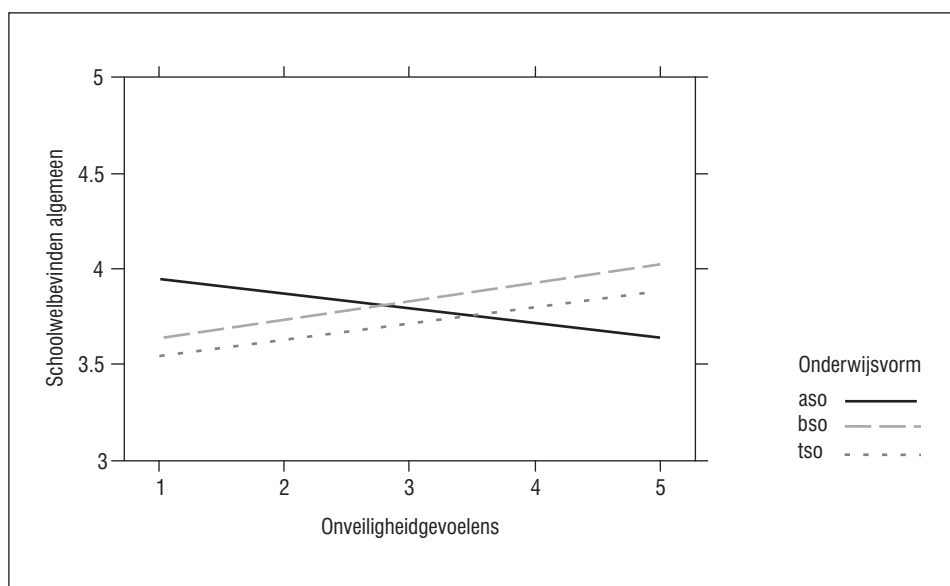
(1) significante verschillen (minstens p < .05) naar geslacht – interactie-effecten.

(2) significante verschillen (minstens p < .05) naar onderwijsvorm – interactie-effecten.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Bekijken wij het schoolwelbevinden verder naar geslacht, dan zien wij statistisch significante verschillen met betrekking tot het zelfbeeld en de responsiviteit van de moeder. Bij meisjes hangt het schoolwelbevinden veel sterker samen met een positief zelfbeeld, terwijl dit bij jongens nauwelijks meespeelt; bij jongens speelt de responsiviteit met de moeder een belangrijke rol, terwijl dit bij meisjes niet het geval is.

Met betrekking tot de onveiligheidsgevoelens zijn de resultaten naar onderwijsvorm statistisch significant verschillend. In het bso en tso gaan hogere onveiligheidsgevoelens gepaard met een hoger schoolwelbevinden; in het aso gaan hogere onveiligheidsgevoelens gepaard met een lager schoolwelbevinden. Dit wordt grafisch uitgedrukt in figuur 2.3.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Figuur 2.3. Relatie schoolwelbevinden en onveiligheidsgevoelens: interactie-effect naar onderwijsvorm.

4.3 Belang van het toekomstperspectief

Factoren van het algemeen welbevinden (nl. toekomstperspectief, zelfbeeld, onveiligheidsgevoelens, buurtbeleving) en steun van ouders en vrienden zijn belangrijke voorspellers voor het schoolwelbevinden van leerlingen. Vooral een negatief toekomstperspectief weegt zwaar door op het welbevinden op school. Jongeren die niet vol verwachting kijken naar de toekomst, die hun toekomst somber en hopeloos inzien, die vrezen dat zij in de komende jaren werkloos zullen worden, voelen zich duidelijk minder goed op school.

Gezien het grote belang van deze factor onderzochten wij verder welke factoren van invloed zijn op het hebben van een negatief toekomstperspectief. Het zou bv. mogelijk zijn dat de achtergrond van de ouders geen rechtstreekse invloed heeft op het schoolwelbevinden, maar wel speelt via de invloed op het toekomstperspectief van jongeren. Ook hier voerden wij de meervoudige regressieanalyses uit in twee stappen. In de eerste stap werden de 22 onafhankelijke variabelen¹³ ingevoerd; in stap twee enkel deze die in de eerste analyses een significante β -coëfficiënt hebben. De resultaten van de analyses worden weergegeven in volgende tabel.

Tabel 2.6. Negatief toekomstperspectief: bètacoefficiënten van de meervoudige regressieanalyses (N = 1201).

	β
Zelfbeeld	-.473***
Buurtbeleving	-.153***
Responsiviteit moeder	-.134***
R ²	.340

*** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Hieruit blijkt dat een negatief toekomstperspectief bij leerlingen in belangrijke mate kan voorspeld worden door een negatief zelfbeeld, een negatieve buurtbeleving en een geringe responsiviteit van de moeder. Deze relaties ondersteunen de bevinding dat schoolwelbevinden een onderdeel uitmaakt van het algemeen welbevinden. Opmerkelijk is wel dat ook hier de socio-economische status van het gezin en de vrienden geen rol speelt.

De verdere analyses naar geslacht en onderwijsvorm laten toe differentiaties aan te brengen in de verklarende factoren van het schoolwelbevinden bij subgroepen.

5. Besluiten en bespreking

De meerderheid van de jongeren van 14 jaar en ouder blijken zich overwegend goed te voelen op school; een minderheid, ongeveer tien procent, voelt zich niet goed op school. Deze vaststelling is niet nieuw en werd in eerder onderzoek reeds aangetoond (zie *supra*). Wel is het nodig en zinvol dat er verder gedifferentieerd wordt, zowel naar de dimensies binnen het schoolwelbevinden als naar subgroepen (geslacht en onderwijsvorm).

13. De hogervermelde 23 onafhankelijke variabelen min het negatief toekomstbeeld.

Binnen het algemeen schoolwelbevinden zijn duidelijk drie dimensies te onderscheiden, nl. de waardering van de leerlingen voor de leerinhouden, voor de relaties met de leerkrachten en voor de school als geheel. De leerlingen geven een iets hogere appreciatie aan hun schoolbeleving – zoals hier geoperationaliseerd – dan aan de leerinhouden en de relaties met de leerkrachten. Deze gegevens zijn belangrijk voor het school- of onderwijsbeleid, dat werk wil maken van een verbetering van het schoolwelbevinden. Het lijkt aangewezen zich te focussen op deze laatste dimensies.

Zich op verschillende vlakken goed voelen op school hangt bij leerlingen in belangrijke mate samen met een positief toekomstperspectief, een positieve buurtbeleving en positieve relaties met vrienden en ouders. Ook de ondersteuning van thuis, elementen van comfort thuis (nl. pc met internetaansluiting), de aso-richting volgen en van het vrouwelijk geslacht zijn, hebben een positieve invloed op het schoolwelbevinden.

Wij stellen vast dat het schoolwelbevinden samenhangt met een aantal gemeenschappelijke factoren maar dat de impact verschillend is naargelang de dimensie van het schoolwelbevinden. Zo blijken bij de waardering van de leerinhoud, naast het toekomstperspectief, ook een vertrouwensrelatie met vrienden en ondersteuning van de vader zeer belangrijk. Voor de schoolbeleving spelen naast het toekomstperspectief ook de buurtbeleving en het zelfbeeld een rol. Opmerkelijk is dat de waardering voor de leerkrachten vooral samenhangt met de buurtbeleving en in mindere mate met het toekomstperspectief.

5.1 Schoolwelbevinden en geslacht

De analyses naar geslacht geven aan dat voor het algemeen schoolwelbevinden, zowel bij jongens als bij meisjes, het toekomstperspectief en de buurtbeleving belangrijke factoren zijn. Bij jongens komt op de derde plaats de ondersteuning van de moeder, bij meisjes het zelfbeeld. Beide factoren, nl. de ondersteuning van de moeder en het zelfbeeld, leveren significante verschillen op tussen jongens en meisjes. Dit wil zeggen dat jongens met een positieve ondersteuning van de moeder zich goed voelen op school. Bij meisjes blijkt deze ondersteuning niet mee te spelen voor hun schoolwelbevinden. Meisjes met een positief zelfbeeld voelen zich duidelijk goed op school. Bij jongens blijkt hun zelfbeeld niet samen te hangen met hun schoolwelbevinden.

De analyses per dimensie van het schoolwelbevinden leveren hier enige nuancering. Een positief toekomstperspectief lijkt zowel bij jongens als bij meisjes zeer belangrijk om tevreden te zijn over de opleiding, de inhoud van de lessen en plezier te beleven aan hun studie. Bij jongens blijkt daarnaast de ondersteuning van de moeder mee te spelen; bij meisjes de ondersteuning van de vader.

Zich ongelukkig voelen op school en willen veranderen van school wordt bij jongens het best voorspeld door een negatief toekomstperspectief en een negatieve buurtbeleving; bij meisjes door een negatief zelfbeeld en het gemis aan vrienden die je kan vertrouwen en die dezelfde interesses hebben. De gevonden verschillen tussen jongens en meisjes inzake toekomstperspectief en zelfbeeld zijn significant verschillend.

Bij jongens gaat een positieve waardering voor de leerkrachten samen met ondersteuning door de moeder en de onderwijsvorm (jongens uit het bso geven meer een negatieve waardering voor hun relatie met de leerkrachten dan jongens uit het aso); bij meisjes met de buurtbeleving en het zelfbeeld. De gevonden verschillen bij jongens en meisjes inzake ondersteuning door de moeder en het zelfbeeld zijn significant. Dit wil zeggen dat jongens met een positieve ondersteuning van de moeder een positieve waardering van de leerkrachten geven; bij meisjes speelt deze ondersteuning niet voor de waardering van de leerkrachten; meisjes met een positief zelfbeeld geven een positieve appreciatie van de leerkrachten, bij jongens lijkt het zelfbeeld weinig of niet van invloed te zijn.

5.2 Schoolwelbevinden en onderwijsvorm

Het algemeen schoolwelbevinden hangt in de drie onderwijsvormen in sterke mate samen met factoren van algemeen welbevinden, nl. het toekomstperspectief, de buurtbeleving en onveiligheidsgevoelens; daarnaast speelt in het aso de ondersteuning die men krijgt van thuis, in het bso de relatie met de vrienden (het vertrouwen) en de leeftijd en in het tso een comfortvariabele, nl. het hebben van pc met internet-aansluiting en de ondersteuning van de vader. De impact van de onveiligheidsgevoelens ligt significant verschillend naargelang de onderwijsvorm: in de zin dat leerlingen uit het bso en tso die zich onveilig voelen zich goed voelen op school; bij leerlingen uit het aso ligt deze samenhang eerder omgekeerd.

Een positieve appreciatie van de leerinhoud hangt in de drie onderwijsvormen samen met een positief toekomstperspectief. Daarnaast speelt in het bso vertrouwen in vrienden sterk mee, in het tso het hebben van onveiligheidsgevoelens en in het aso de ondersteuning die men krijgt van thuis. De gevonden verschillen tussen de onderwijsvorm inzake onveiligheidsgevoelens zijn significant verschillend. Dit wil zeggen dat leerlingen uit het tso die zich onveilig voelen tevreden zijn over de leerinhoud; bij leerlingen uit het bso en aso is er weinig of geen samenhang tussen onveiligheidsgevoelens en het welbevinden over de leerinhoud.

Voor de schoolbeleving speelt in het bso het toekomstbeeld een rol; in het tso lijkt het hebben van vrienden met dezelfde interesses het belangrijkste voor de schoolbeleving; in het aso is dit vooral de ondersteuning door de moeder. De impact van de ondersteuning die men krijgt van de moeder is significant verschillend naargelang de onderwijsvorm: leerlingen uit het aso die ondersteund worden door de moeder erva-

ren nl. een positieve schoolbeleving. In het tso en bso is er geen samenhang tussen deze factoren. Deze bevinding zou kunnen inhouden dat de school voor leerlingen uit het bso/tso veel meer betekent dan wordt verondersteld. Biedt zij in deze richtingen leerlingen die zich algemeen onveilig voelen een veilige plaats? En werkt de kwetsbaarheid in de school via de responsiviteit van de moeder? Ook doet deze bevinding de vraag rijzen naar de betekenis van schoolwelbevinden bij deze leerlingen. Deze vragen noodzaken verder onderzoek, waarbij de jongeren zelf de betekenis kunnen duiden.

In het aso en bso is een positief toekomstperspectief de belangrijkste voorspeller voor een positieve appreciatie van de leerkrachten; in het tso is dit de buurtbeleving. Verder is de impact van de onveiligheidsgevoelens significant verschillend tussen de onderwijsvormen: in het aso gaan hoge onveiligheidsgevoelens gepaard met een negatieve waardering van de leerkrachten; in het tso en bso lijken onveiligheidsgevoelens niet mee te spelen in de waardering voor leerkrachten.

5.3 Schoolwelbevinden en sociale klasse

Het is opmerkelijk dat uit de resultaten geen rechtstreekse invloed blijkt van de socio-economische achtergrond van de ouders op het schoolwelbevinden. Slechts één factor, nl. beschikken over een pc met internetaansluiting, die als een indicator van het sociaal klasstoelbehoren werd ingevoerd, levert in sommige analyses enige statistische significantie. Deze factor blijkt een rol te spelen in de waardering voor de leerkrachten, in die zin dat jongeren die beschikken over een pc met internetaansluiting een minder positieve waardering geven over hun leerkrachten. Wij vonden deze samenhang beperkt terug bij jongens en bij leerlingen uit het tso. Met andere woorden: deze factor werkt anders dan verwacht en verdient bijgevolg verder onderzoek.

Nochtans verwijzen nogal wat theorievorming en onderzoek naar de moeilijke positie van jongeren met een zwakke socio-economische achtergrond in het onderwijs. Dit resultaat kan echter op verschillende manieren benaderd en geïnterpreteerd worden.

Ten eerste is het mogelijk dat de socio-economische achtergrond van de ouders in de adolescentie zijn impact verliest. Het onderzoek van Goodman, Adler, Kawachi, Frazier, Huang & Colditz (2001) bevestigt dat de perceptie van de sociale positie anders is bij adolescenten dan bij hun ouders. Het is typisch voor de adolescentie dat de sociale status van de kindertijd (die volledig gebaseerd is op de sociale status van de ouders) verandert. Tijdens de adolescentie wordt de perceptie van de sociale status niet enkel gebaseerd op de socio-economische status van de ouders maar ook op eigen ontwikkelende percepties van sociale status. Het is in dat opzicht dan ook belangrijk om in toekomstig onderzoek ook de huidige socio-economische achtergrond van de jongeren zelf mee in beeld te brengen. Deze levensloophypothese legt bij jongeren de nadruk op onafhankelijkheid van culturele en materiële middelen uit het

ouderlijke milieu en op de mogelijkheid om als jongere eigen beslissingen te nemen (Laurijssen & Glorieux, 2003). Uiteraard moet ook met de nodige voorzichtigheid worden omgegaan met deze hypothese: ze vergemakkelijkt de optie om jongeren volledige verantwoordelijkheid te geven voor hun schoolcarrière zonder hun achtergrond mee in beeld te brengen. Dergelijke decontextualisering kan een sterke culpabilisering tot gevolg hebben. Vandenbroeck en Bouverne-De Bie (2006) wijzen ook op het gevaar van kinderen als een aparte categorie, los van de ouders, te zien: dit kan als gevolg hebben dat de overeenkomsten niet worden gezien van hoe specifieke groepen kinderen én hun ouders worden gemarginaliseerd.

Een andere verklaring is te vinden op inhoudelijk vlak. Het is mogelijk dat jongeren met een zwakkere socio-economische achtergrond inderdaad met allerlei problemen geconfronteerd worden op school, zoals een ongelijke behandeling, uitsluiting om verschillende redenen, enz. Het is echter mogelijk dat dit weinig invloed heeft op hun schoolwelbevinden (zoals gemeten in deze vragenbatterij), omdat de school deze negatieve aspecten compenseert met positieve aspecten die precies voor de jongeren met een zwakkere socio-economische achtergrond van belang zijn. Zoals Bradshaw, Hoelscher & Richardson (2006) stellen, is er dan sprake van een complexe verhouding tussen school- en thuismilieu bij jongeren met een zwakkere socio-economische achtergrond. Verschillende onderzoeken (MacDonald & Marsh, 2004; Bradshaw et al., 2006) bevestigen bv. dat jongeren met een zwakkere socio-economische achtergrond veel hoop vestigen op de school als belangrijk instrument voor een mooie toekomst. De bevinding dat in het bso en tso hogere onveiligheidsgevoelens gepaard gaan met een hoger schoolwelbevinden (zie *supra*) geeft enige ondersteuning aan deze veronderstelling. Het verdient dan ook sterke aanbeveling om in de toekomst ook bv. te vragen naar motivaties om naar school te gaan. De instrumentaliteitsbeleving van jongeren ten opzichte van de school kan inzichten verschaffen in de mogelijke paradoxale houding van jongeren met een zwakkere socio-economische achtergrond met betrekking tot de school. Bovendien blijkt uit onderzoek dat de motivatie om naar school te gaan het schoolwelbevinden beïnvloedt (Van Petegem et al., 2008). Hiernaast willen we ook de aanbeveling geven tot het voeren van kwalitatief onderzoek. Onderzoek brengt vaak te weinig de echte belevingsaspecten in beeld. Het is bv. interessant om te weten hoe jongeren hun socio-economische achtergrond ervaren en welke invloed dat heeft op hun identiteit en hun leef- en wereldbeeld (Vettenburg et al., 2006).

Dezelfde redenering kan nog extremer worden doorgetrokken voor jongeren in armoede, die een cumulatie van uitsluitingsfactoren, zoals een zwakke socio-economische achtergrond, ondergaan. Het is voor vervolgonderzoek dan ook interessant om in te gaan op deze specifieke groep jongeren. Nogal wat kwalitatief onderzoek rapporteert over kinderen en jongeren in armoede die zich 'anders' voelen, die niet de 'juiste' kledij kunnen dragen, niet op reis kunnen gaan, meer gepest worden, enz. Dit brengt vaak gevoelens van kwetsing, schaamte en jaloezie met zich mee. Vaak hebben zij negatieve gevoelens in vergelijking met hun leeftijdsgenoten (Pannecoucke, 2005), die

nog verder worden versterkt door het schoolsysteem (Pannecoucke, 2005). Hiernaast kan de school echter ook uitgesproken positieve kanten hebben. Jongeren in armoede hebben vaak minder georganiseerde vrijetijdsbesteding, waardoor de school – veel meer dan bij rijkere jongeren – een belangrijk terrein kan zijn om vrienden te ontmoeten (MacDonald & Marsh, 2004). De vraag kan gesteld worden welke invloed hun situatie heeft op hun schoolwelbevinden.

Bibliografie

- Alerby, E. (2003). 'During the Break we Have Fun': a Study Concerning Pupils' Experience of School. *Educational Research*, 45(1), 17-28.
- Awartani, M., Whitman, C.V., & Gordon, J. (2008). Developing Instruments to Capture Young People's Perceptions of how School as a Learning Environment Affects their Well-Being. *European Journal of Education*, 43(1), 51-70.
- Bourdieu, P. (1973). Cultural Reproduction and Social Reproduction. In R. Brown (Ed.), *Knowledge, Education and Cultural Change* (pp. 71-112). London: Tavistock.
- Bradshaw, J., Hoelscher, P., & Richardson, D. (2006). *Comparing Child Well-Being in OECD Countries: Concepts and Methods*. Innocenti Working Paper No. 2006-02. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Brutsaert, H. (1993). *School, gezin en welbevinden. Zesdeklassers en hun sociale omgeving*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Clerkin, P., Walsh, K., & Gabhainn, S. (2002). *School Perceptions among Irish School Children. Research Factsheet, HBSC Ireland. Health Behaviour in School-Aged Children*. http://www.hbsc.org/countries/downloads_countries/Ireland/factsheet.15.pdf (geconsulteerd op 15 september 2007).
- De Fraine, B., Van Landeghem, G., Van Damme, J., & Onghena, P. (2005). An Analysis of Well-Being in Secondary School with Multilevel Growth Curve Models and Multilevel Multivariate Models. *Quality & Quantity*, 39, 297-316.
- De Groof, S., Debusscher, M., Derks, A., Elchardus, M., Glorieux, I., Hooghe, M. et al. (1999). *Zonder Maskers. Een actueel portret van jongeren en hun leraren*. Gent: Globe.
- De Groof, S. m.m.v. Siongers, J. (2003). *Leerlingenparticipatie nader bekeken. Een kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar de betekenis en het belang van participatie op school*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, VUB, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- De Laender, J. (2007). *Empirische studie naar het welbevinden op school bij kansarme en niet-kansarme kinderen*. Proefschrift, UGent.
- De Maeyer, S., Rymenans, R., Daems, F., Van Petegem, P., & Van den Bergh, H. (2003). *Effectiviteit van tso- en bso-scholen in Vlaanderen. Een onderzoek naar de effecten van schoolkenmerken op de prestaties en het welbevinden op school van tso- en bso-leerlingen*. Leuven: Acco.
- De Werfhorst, H., & Hofstede, S. (2007). Cultural Capital or Relative Risk Aversion? Two Mechanisms for Educational Inequality Compared. *British Journal of Sociology*, 58(3), 391-415.
- De Witte, H., Hooge, J., & Walgrave, L. (Red.). (2000). *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld. 12- tot 18-jarigen over hun leefwereld en toekomst*. Leuven: Universitaire Pers.
- Duckett, P., Sixsmith, J., & Kagan, C. (2008). Researching Pupil Well-Being in UK Secondary Schools: Community Psychology and the Politics of Research. *Childhood*, 15(1), 89-106.
- Elchardus, M., Kavadias, D., & Siongers, J. (1999). *Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Samenvatting van het onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevoor-*

- ming in het secundair onderwijs. Vrije Universiteit Brussel, TOR-groep, TOR-rapport 1999-4.
- Engels, N., Dekovic, M., & Meeus, W. (2000). Opvoedingsbeleving, sociale vaardigheden en vriendschapsrelaties van adolescenten. *Kind en adolescent*, 21(2), 106-124.
- Engels, N., Aelterman, A., Schepens, A., & Van Petegem, K. (2003). Het welbevinden van leerlingen in het secundair onderwijs in Vlaanderen. *Pedagogische Studiën*, 80, 192-209.
- Engels, N., Aelterman, A., Van Petegem, K., & Schepens, A. (2004). Factors which Influence the Wellbeing of Pupils in the Flemish Secondary Schools. *Educational Studies*, 30(2), 127-143.
- Goodman, E., Adler, N., Kawachi, I., Frazier, L., Huang, B., & Colditz, G. (2001). Adolescents' Perceptions of Social Status: Development and Evaluation of a New Indicator, *Paediatrics*, 108(2), 1-8.
- Haesendonck, S., Meyten, G., Tiggelovend, I., Lambrichts, I., Van den Bergh, W., & De Wolf, B. (2000). 'Gelukkig zijn'. *Het onderzoeksrapport*. Berchem: In Petto.
- Hirtt, N., Nicaise, I., & De Zutter, D. (2007). *School van de ongelijkheid*. Berchem: Epo.
- Huurte, T., Aro, H., & Rahkonen, O. (2003). Well-Being and Health Behaviour by Parental Socioeconomic Status. A Follow-Up Study of Adolescents Aged 16 until age 32 Years. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, 38, 249-255.
- Ireson, J., & Hallam, S. (2005). Pupils' Liking for School: Ability Grouping, Self-Concept and Perceptions of Teaching. *British Journal of Educational Psychology*, 75, 297-311.
- Jackson, S., Bijstra, J., Oostra, L., & Bosma, H. (1998). Adolescents' Perceptions of Communication with Parents Relative to Specific Aspects of Relationships with Parents and Personal Development. *Journal of Adolescence*, 21, 305-322.
- Jungbluth, P. (2003). *De ongelijke basisschool. Etniciteit, sociaal milieu, sekse, verborgen differentiatie, segregatie, onderwijskansen en schooleffectiviteit*. Nijmegen: ITS, Stichting Katholieke Universiteit te Nijmegen.
- Konu, A., & Lintonen, T. (2006). School Well-Being in Grades 4-12. *Health Education Research*, 21(5), 633-642.
- Konu, A., Lintonen, T., & Rimpelä, M. (2002). Factors Associated with Schoolchildren's General Subjective Well-Being. *Health Education Research*, 17(2), 155-165.
- Laevers, F., Vanhoutte T., & Derycke, C. (2003). *Omgaan met kansarmoede in de Basisschool*. CEGO.
- Laurijssen, I., & Glorieux, I. (2003). Gelijkheid komt niet met de jaren. De invloed van sociale achtergrond en geslacht tijdens de schoolloopbaan, *Mens & Maatschappij*, 78(4), 379-403.
- MacDonald, R., & Marsh, J. (2004). Missing School: Educational Engagement, Youth Transitions, and Social Exclusion, *Youth & Society*, 36(2), 143-162.
- Mertens, W., & Van Damme, J. (2000). De school. In H. De Witte, J. Hooge & L. Walgrave (Red.), *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld. 12- tot 18-jarigen over hun leefwereld en toekomst* (pp. 81-148). Leuven: Universitaire Pers.
- Pannecoucke, I. (2005). Kansarmoede en secundair onderwijs: kwantitatieve en kwalitatieve probleemsituering voor Vlaanderen. *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*, 1-2, 20-33.
- Rask, K., Astedt-Kurki, P., Tarkka, M.-T., & Laippala, P. (2002). Relationships among Adolescent Subjective Well-Being, Health Behavior and School Satisfaction. *Journal of School Health*, 72(6), 243-249.
- Robinson, L., McIntyre, L., & Officer, S. (2005). Welfare Babies: Poor Children's Experiences Informing Healthy Peer Relationships in Canada, *Health Promotion International*, 20(4), 342-350.
- Rombauts, C. (2007). Graag naar school. Jongeren en schoolbeleving. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Red.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (pp. 71-92). Leuven: LannooCampus.

- Schuurman, M. (1984). *Scholieren over onderwijs*. Verslag van een studie naar houdingen, percepties en welbevinden van leerlingen in het voorgezet onderwijs. Leiden: Nederlands instituut voor preventieve gezondheidszorg TNO.
- Sullivan, A. (2001). Cultural Capital and Educational Attainment. *Sociology*, 35(4), 893-912.
- Tyler, K., Boykin, A., & Walton, T. (2006). Cultural Considerations in Teachers' Perceptions of Student Classroom Behaviour and Achievement. *Teaching and Teacher Education*, 22, 998-1005.
- Vandenbroeck, M., & Bouverne-de Bie, M. (2006). Children's Agency and Educational Norms: a Tensed Negotiation, *Childhood*, 13, 127-1743.
- Van der Vegt, A., den Blanken, M., & Hoogeveen, K. (2005). *Nationale scholierenmonitor: meting voorjaar 2005*. Utrecht: Sardes.
- Van Landeghem, G., Van Damme, J., Opdenakker, M-C., De Fraine, B., & Onghena, P. (2002). The Effect of Schools and Classes on Noncognitive Outcomes. *School Effectiveness and School Improvement*, 13(4), 429-451.
- Van Petegem, K., Aelterman, A., Rosseel, Y., & Creemers, B. (2007). Student Perception as Moderator for Student Wellbeing. *Social Indicators Research*, 83, 447-463.
- Van Petegem, K., Aelterman, A., Van Keer, H., & Rosseel, Y. (2008). The Influence of Student Characteristics and Interpersonal Teacher Behaviour in the Classroom on Student's Well-being. *Social Indicators Research*, 85, 279-291.
- Vedder, P., Boekaerts, M., & Seegers, G. (2005). Perceived Social Support and Well Being in School. The Role of Students' Ethnicity. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(3), 269-278.
- Verschelden, G. (2002). *Opvattingen over welzijn en begeleiding. Een sociaal (ped)agogische analyse van leerlingenbegeleiding als exemplarisch thema in het jeugdbeleid*. Gent: Academia Press.
- Verschelden, G., & Bouverne-De Bie, M. (2000). Jongeren aan het woord: over hun behoeften aan zorg. *Alert*, 26(5), 20-31.
- Vettenburg, N. (1988). *Schoolervaringen, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid. Een theoretisch en empirisch onderzoek in het beroepsonderwijs*. PhD dissertation, K.U.Leuven.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., & Walgrave, L. (Red.) (2006). *Jongeren van nu en straks. Overzicht en synthese van recent jeugdonderzoek in Vlaanderen*. Leuven: LannooCampus.
- Von Rueden, U., Gosh, A., Rajmi, L., Bisegger, C., & Ravens-Sieberer, U. (2006). Socioeconomic Determinants of Health Related Quality of Life in Childhood and Adolescence: Results from a European Study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 60, 130-135.

6. Bijlage

6.1 JOP-monitor 1: gebruikte schalen

1. Buurtbeleving

Er is voldoende groen in mijn buurt.

Er is voldoende te doen voor jongeren in mijn buurt.

In mijn buurt is het te gevaarlijk voor jongeren om te spelen of rond te hangen op straat wegens het drukke verkeer.

Ik woon graag in mijn buurt.

Mijn buurtbewoners verdragen geen rondhangende jongeren.

De straten in mijn buurt zijn proper.

Er is voldoende plaats in de buurt voor jongeren van mijn leeftijd.

Het is rustig wonen in de buurt.

Als ik hulp nodig heb, kan ik bij iemand uit de buurt terecht.

De burens staan wantrouwig tegenover tieners.
 Er is veel hondenpoep op de straten en pleinen in de buurt.
 Er is veel vandalisme in de buurt.
 Er wordt veel gestolen en ingebroken in de buurt.
 Ik voel me thuis hier in de buurt.
 Er valt hier niets te beleven in de buurt.
 De straten en pleinen in de buurt zijn in goede staat.
 Verklaarde variantie (R^2): 26.93 %
 Cronbach α : .741

2. Zelfbeeld

Algemeen genomen voel ik mezelf eigenlijk een mislukkeling.
 Ik vind mezelf best OK.
 Ik vind dat ik trots kan zijn op wie ik ben.
 Ik vind dat ik een aantal goede kwaliteiten heb.
 Verklaarde variantie (R^2): 66.00 %
 Cronbach α : .822

3. Negatief toekomstperspectief

Mij lijkt de toekomst vaak hopeloos.
 Ik ben er zeker van dat mij een schitterende toekomst te wachten staat.
 Het lijkt alsof ik in mijn leven geen doel heb.
 Ik kijk vol verwachting uit naar de toekomst.
 Ik zie mijn toekomst vaak somber in.
 Verklaarde variantie (R^2): 58.40 %
 Cronbach α : .822

4. Onveiligheidsgevoelens

Het is vandaag de dag te onveilig om kinderen alleen op straat te laten.
 Uit angst dat er mij iets overkomt, durf ik 's avonds niet meer alleen op straat komen.
 's Avonds moet je op straat extra voorzichtig zijn.
 De laatste 10 jaar zijn de straten onveiliger geworden.
 De politie is niet meer in staat om ons nog te beschermen tegen criminelen.
 Uit angst om overvallen te worden, durf ik niet in bepaalde wijken komen.
 In deze tijd is een alarmsysteem geen overbodige luxe.
 's Avonds en 's nachts durf ik niet alleen thuis te blijven.
 Verklaarde variantie (R^2): 41.18 %
 Cronbach α : .793

5. Opvolging door ouders

Mijn vader vraagt altijd waar ik naartoe ga als ik uitga.
 Mijn vader vraagt waar ik mijn geld aan uitgeef.
 Mijn vader wil weten wie mijn vrienden zijn.
 Mijn moeder vraagt altijd waar ik naartoe ga als ik uitga.
 Mijn moeder vraagt waar ik mijn geld aan uitgeef.
 Mijn moeder wil weten wie mijn vrienden zijn.
 Verklaarde variantie (R^2): 67.07 %
 Cronbach α : .779

6. *Responsiviteit moeder*

Mijn moeder helpt mij goed als ik het moeilijk heb.

Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt moeder wat er aan de hand is.

Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn moeder om mij te troosten.

Als ik met mijn moeder over mijn problemen praat, dan helpt zij mij echt.

Mijn moeder weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.

Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn moeder dat in de gaten.

Ik kan goed met moeder praten over alles.

Mijn moeder weet heel goed wat ik wil of voel.

Verklaarde variantie (R^2): 67.07%

Cronbach α : .929

7. *Responsiviteit vader*

Mijn vader helpt mij goed als ik het moeilijk heb.

Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn vader wat er aan de hand is.

Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn vader om mij te troosten.

Als ik met mijn vader over mijn problemen praat, dan helpt hij mij echt.

Mijn vader weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.

Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn vader dat in de gaten.

Ik kan goed met vader praten over alles.

Mijn vader weet heel goed wat ik wil of voel.

Verklaarde variantie (R^2): 73.78%

Cronbach α : .949

8. *Vriendschap als vertrouwen*

Een goede vriend of vriendin heb je voor het leven.

Van mijn vriend(in) leer ik veel.

Tegen je beste vriend of vriendin kan je alles vertellen.

Ik vertrouw mijn vriend(in) in alles.

Ik zou mijn beste vriend(in) nooit laten vallen, ongeacht wat hij/zij gedaan heeft.

Een goede vriend of vriendin is beter dan 10 kennissen.

Ik kan ontzettend goed met mijn beste vriend(in) praten.

Bij mijn vriend(in) kan ik altijd terecht, ook als het even minder gaat.

Verklaarde variantie (R^2): 50.55%

Cronbach α : .852

9. *Vriendschap als gedeelde interesse*

Het is leuk om dezelfde soort kleren aan te hebben als je vrienden of vriendinnen.

Vaak heb ik dezelfde opvattingen als mijn vriend(inn)(en).

Mijn vrienden en vriendinnen vinden dezelfde soort muziek goed als ik.

Zoals mijn vriend(in) is, wil ik ook zijn.

Een goede vriend(in) vindt dezelfde soort kleren goed als ik.

Mijn vrienden doen dezelfde dingen in hun vrije tijd als ik.

Mijn hobby's komen in grote mate overeen met die van mijn vrienden.

Verklaarde variantie (R^2): 36.55%

Cronbach α : .709

3. Onveiligheidsgevoelens van jongeren onderzocht

Diederik Cops

1. Inleiding

Dat het ‘onveiligheidsgevoel’ een brandend maatschappelijk onderwerp is, valt moeilijk te ontkennen. Berichten over stijgende onveiligheidsgevoelens zijn al verschillende jaren niet weg te denken uit de media, politici verdringen elkaar om zich te profileren met hun eigen aanpak van dit onveiligheidsgevoel en ook in het huidige veiligheidsbeleid is de veiligheidsbeleving minstens even belangrijk als de objectieve veiligheid (de criminaliteitsgraad). Dat dit zich vertaalt in een grote wetenschappelijke aandacht voor dit fenomeen hoeft evenmin te verbazen. Talrijke nationale en internationale studies hebben zich gericht op dit sociaal fenomeen en zijn (mogelijke) oorzaken. Althans bij volwassenen. Een analyse van deze onderzoekstraditie leert al snel dat slechts zeer weinig studies specifiek aandacht hebben voor het onveiligheidsgevoel van kinderen en adolescenten. Pas sinds enkele jaren is het een thema dat zeer geleidelijk aan belang lijkt te winnen. Ook Vlaamse studies hebben deze beperking. In het eerste syntheseverslag van het jeugdonderzoekplatform, ‘Jongeren van nu en straks’ (Vettenburg, Elchardus & Walgrave, 2006), komt het onveiligheidsgevoel niet aan bod: er bestond geen enkel onderzoek waarin dit fenomeen aan een specifieke analyse onderworpen werd. In wat volgt zal eerst een literatuuranalyse gebeuren van dit beperkte aantal gevoerde onderzoeken die zich specifiek richten op beïnvloedende factoren van het onveiligheidsgevoel van jongeren. Vervolgens – en dit is het belangrijkste – zal getracht worden via een analyse van de data van de JOP-monitor 1 een beeld te geven van de onveiligheidsgevoelens van de Vlaamse 14- tot 25-jarigen.

2. Onveiligheidsgevoelens als sociaal fenomeen

2.1 Van individueel naar sociaal fenomeen

Criminaliteit roept sinds mensenheugenis in elke maatschappij emotionele reacties op. Dat geldt op zich niet enkel voor de jongste decennia (Sparks, 1992a). Wel

nieuw is dat deze reacties momenteel gedefinieerd worden als ‘onveiligheidsgevoelens’. De opkomst en de ‘wetenschappelijke ontdekking’ van dit concept zijn vooral het resultaat van de ontwikkeling van grootschalige slachtoffersenquêtes die sinds het einde van de jaren zestig vanuit de Verenigde Staten hun intrede deden in de (westerse) wereld (Sparks, 1992a; Lee, 2007).¹⁴ Analyses van deze enquêtes deden onderzoekers inzien dat het onveiligheidsgevoel en de angst voor slachtofferschap bij de bevolking veel meer verspreid waren en zijn dan criminaliteit zelf. Ook de problemen die het gevolg waren van dergelijke gevoelens blijken pertinenter dan de gevolgen van criminaliteit op zich. Bovendien blijven deze gevolgen niet beperkt tot het individuele niveau (O’Mahony & Quinn, 1999). Naast een invloed op het individu welbevinden is er ook een geaggregeerd effect: het zet de kwaliteit van het gemeenschapsleven onder druk, het versterkt bestaande sociale breuklijnen en het tast het maatschappelijk vertrouwen aan, zowel in allerhande instellingen als in de medeburger (Hale, 1996). Onveiligheidsgevoelens worden hierdoor niet langer als een individueel maar als een maatschappelijk probleem benaderd (Ditton, Bannister, Gilchrist & Farral, 1999). Een nieuw politiek thema en een nieuw wetenschappelijk onderzoeksdomein waren geboren. Sinds de jaren zeventig zijn enkele honderden wetenschappelijke bijdrages gewijd aan dit thema. Ook in het publieke en politieke debat wordt het (vooral vanaf de jaren negentig) steeds meer een hot topic (Lee, 2001; Gabriel & Greve, 2003).

2.2 Oorzaken van onveiligheidsgevoelens

2.2.1 Onveiligheidsgevoelens: angst voor slachtofferschap...

Vanuit de motivatie dit sociaal probleem aan te pakken werd op zoek gegaan naar beïnvloedende factoren van dit onveiligheidsgevoel. Ondanks enkele ‘sluimerende perspectieven’ (cf. *infra*) werd al snel de enge link tussen (het risico op) slachtofferschap en het onveiligheidsgevoel het voorwerp van het wetenschappelijk onderzoek. Onveiligheidsgevoelens worden gezien als een rechtstreekse (individuele) reactie op en dus een rationeel gevolg van slachtofferschap en criminaliteit (Elchardus & Smits, 2003). De veronderstelde link tussen feitelijk slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens bleek al snel weinig consistent: terwijl sommige onderzoeken een sterk verband tussen slachtofferschap en het onveiligheidsgevoel vonden, kwamen andere studies slechts tot een matig of zelfs niet-bestaand verband (Hale, 1996). Bovendien botste dit onderzoek op de ‘*fear of crime*’-paradox: diegenen die rationeel gezien het minste risico op slachtofferschap lopen, bleken zich het meest onveilig te voelen en omgekeerd. Vooral bij twee bevolkingsgroepen, vrouwen en ouderen, kwam deze paradox tot uiting en werd deze vaststelling het voorwerp van onder-

14. In België wordt pas sinds 1997 op regelmatige basis de Veiligheidsmonitor afgenomen. De zesde en meest recente afname gebeurde in 2006 (N = 12000). Deze monitor peilt onder meer naar (subjectief risico op) slachtofferschap, de bereidheid tot aangifte, onveiligheidsgevoelens, het vertrouwen in de politie, enz.

zoek (Lupton & Tulloch, 1999). Voor deze bevindingen werden verschillende verklaringen geformuleerd. Sommige onderzoekers spraken van een ‘irrationele angst’ bij bepaalde bevolkingsgroepen, in tegenstelling tot een rationele angst bij de rest van de bevolking; anderen verklaarden dit door te diversifiëren naar het specifieke misdrijf waarvoor men angst had. De meest dominante verklaring was/is de kwetsbaarheidstheorie (Skogan, 1987; Killias, 1990; Rountree, 1998).¹⁵ Deze verhoogde kwetsbaarheid maakt dat de gevolgen van slachtofferschap groter zijn bij deze bevolkingsgroepen, wat hun grotere angst eveneens rationeel maakt (Elchardus & Smits, 2003).

2.2.2 ... Of meer. Een nieuwe conceptualisering van het onveiligheidsgevoel

De enorme hoeveelheid artikels rond het onveiligheidsgevoel leidt echter niet tot een consistente verklaring. Integendeel zelfs. Deze benadering van (het risico op) slachtofferschap als oorzaak van het onveiligheidsgevoel lijkt uitgemond te zijn in een onoverzichtelijk web van bevindingen. “Het is verزند in een inconsistente opsomming van kleine effecten van risico’s op specifieke vormen van slachtofferschap op specifieke vormen van angst bij specifieke groepen” (Elchardus, De Groof & Smits, 2005, p. 59). Bijkomend is er sprake van een conceptuele bewolking: het concept ‘onveiligheidsgevoelens’ wordt op zeer diverse manieren geoperationaliseerd, ingevuld en bedacht met een divergente verzameling aan connotaties (Sparks, 1992b; Vettenburg, 1998; Pleysier, Vervaeke & Goethals, 2001). Het gevolg hiervan is dat “surprisingly little can be said conclusively about fear of crime” (Ditton & Farral, 2000, p. xxi). Daarnaast zijn er nog andere redenen die een verandering in perspectief beïnvloeden. Variabelen die niet met criminaliteit te maken hebben blijken ook een invloed te hebben op onveiligheidsgevoelens (De Groof, 2006). Bovendien blijven onveiligheidsgevoelens toenemen, terwijl er geen objectieve redenen zijn die wijzen op een stijging van criminaliteit en slachtofferschap. De vastgestelde stijging van de subjectieve onveiligheid wordt dus niet gerechtvaardigd door objectieve cijfers (Deklerck & Depuydt, 2005; Devroe & Reynders, 2005). De huidige maatschappelijke aandacht voor criminaliteit en het onveiligheidsgevoel lijkt daarom veel meer het gevolg van bredere maatschappelijke ontwikkelingen dan van een snelle stijging van de criminaliteit (Deklerck, 2003).

Vanuit de pogingen om het debat rond onveiligheidsgevoelens nieuw leven in te blazen en vanuit het streven naar een meer coherente conceptualisering en meting ervan, ontwikkelde zich een alternatief theoretisch kader. Hierin wordt het onveiligheidsgevoel vanuit een bredere, macrosociologische invalshoek bekeken. Onveiligheidsgevoelens zijn dan niet zozeer het resultaat van een concrete angst om slachtoffer te worden, maar zij kristalliseren eerder bredere gevoelens van onwelzijn,

15. Deze kwetsbaarheid zou leiden tot het besef dat de gevolgen van een eventuele victimisering zwaarder door zouden wegen. Groepen individuen kunnen zowel sociaal (o.a. armere mensen beschikken over minder financiële middelen om eventuele medische kosten of materieel verlies te compenseren) als fysiek (o.a. vrouwen en ouderen kunnen zich minder goed verdedigen) kwetsbaar zijn.

die te maken hebben met onzekerheden in onze huidige samenleving (Deklerck, 2003).¹⁶ Deze komen voort uit fundamentele maatschappelijke processen waardoor vaste structuren wegvallen (Pleysier et al., 2001). Maatschappelijke veranderingen zoals toegenomen welvaart, emancipatie, diversificatie van waarden en normen, globalisering en stijgende mobiliteit leiden enerzijds tot een ongekende individuele vrijheid bij de uitbouw van de eigen levensloop, maar kennen anderzijds ook hun schaduwzijde, die in belangrijke mate het maatschappelijke onveiligheidsgevoel beïnvloedt (Raes, 1994; Bauman, 1998). Dit ‘postmodern tijdsklimaat’ voedt, volgens Raes (1994), het onveiligheidsgevoel dat het gevolg is van het onbehagen van de burger ten aanzien van deze maatschappelijke tendensen. Het is een basisgevoel van het ‘zich niet meer geïntegreerd weten’ in een samenleving die niet meer in staat is coherente sociale en morele sturing en duidelijke economische en politieke toekomstperspectieven aan te bieden (Deklerck, 2006). Vanuit deze meer culturele of symbolische verklaring worden onveiligheidsgevoelens gezien als uitingen van bredere en abstractere gevoelens van fundamentele onzekerheid of maatschappelijk onbehagen (Boutellier, 2002; Walklate & Mythen, 2008). Individuele verschillen in de sterkte van het onveiligheidsgevoel worden dan niet zozeer beïnvloed door (het risico op) slachtofferschap, maar zijn eerder het gevolg van verschillen in de mate waarin individuen zich al dan niet bedreigd, hulpeloos of kwetsbaar voelen door sociale onzekerheidsbevorderende factoren. Deze worden echter geprojecteerd op criminaliteit, omdat dit nu eenmaal spectaculairder en zichtbaarder is dan diepere en abstractere oorzaken van onbehagen (Bauman, 2000; Pleysier et al., 2001; Jackson, 2004). Mensen gebruiken het discours van ‘angst’ en ‘criminaliteit’ om andere bezorgdheden uit te drukken; het onveiligheidsgevoel fungeert zo als een ‘spons’ voor andere, bredere bezorgdheden en angsten (Jackson, 2006).

3. Jongeren en onveiligheid: een overzicht van recent onderzoek

3.1 Onveiligheidsgevoelens bij jongeren

Ondanks de zeer uitgebreide aandacht voor onveiligheidsgevoelens bij volwassenen, blijkt dat het onveiligheidsgevoel van jongeren slechts zeer weinig wetenschappelijke aandacht krijgt (Hale, 1996; Wallace & May, 2005; De Groof, 2008). Jongeren worden vaak benaderd als dader of (in mindere mate) als slachtoffer van criminaliteit, maar slechts zelden als gewone burgers die participeren aan de samenleving en zo eveneens angsten en onveiligheidsgevoelens ontwikkelen (Goodey, 1994; Brown, 2005). Dit lijkt vooral vreemd omdat verwacht kan worden dat onveiligheidsgevoel

16. Deze benadering is niet volledig nieuw: al vanaf de start van het onderzoek naar het onveiligheidsgevoel suggereren diverse onderzoekers dat deze in een breder kader dienen bekeken te worden en niet enkel als een directe reactie op criminaliteit. Deze reflecties werden echter nooit verder doorgetrokken (Pleysier et al., 2001).

lens, net zoals andere gevoelens, gedragingen en attitudes, geleidelijk aan vorm krijgen doorheen het proces van opgroeien. Het klinkt dan ook logisch dat “childhood would seem an obvious starting point for a comprehensive insight into fear of crime” (Goodey, 1994, p. 198).

Binnen het dominante onderzoek naar onveiligheidsgevoelens wordt enkel het volgende erkend: jongeren (tieners en jongvolwassenen) voelen zich algemeen gezien minder vaak onveilig dan andere – oudere – bevolkingsgroepen. Vaak wordt hierbij vermeld dat dit een opvallende vaststelling is, zeker wanneer het objectieve risico op slachtofferschap van deze groep mee bekeken wordt. Jongeren lopen het hoogste risico op slachtofferschap (Fattah, 1991): de variabelen ‘jong’ en ‘mannelijk’ zijn de beste voorspellers van slachtofferschap. Desondanks blijkt deze groep zich minder vaak onveilig te voelen dan de rest van de bevolking. Bij deze groep botst het beschreven rationalistisch paradigma dus eveneens op zijn paradox, zij het in tegengestelde vorm: de onveiligheidsgevoelens van jongeren zouden niet rationeel zijn, omdat ze te laag zijn in verhouding tot hun werkelijk risico op slachtofferschap. Verder onderzoek naar deze paradox of naar specifieke determinanten van deze gevoelens bij jongeren gebeurde echter niet. May, Vartanian en Virgo (2002) ondernamen een poging om deze paradox te verklaren. Zij wijten die aan de foutieve inschatting van adolescenten van hun risico op slachtofferschap: jongeren zouden zichzelf een lager risico op slachtofferschap toedichten (subjectief risico) dan ze in werkelijkheid lopen (objectief risico). Dit lijkt een te eenvoudige verklaring, niet in het minst vanuit de voorgaande reflecties. Bovendien blijkt uit de resultaten van de meest recente Veiligheidsmonitor (Van Den Bogaerde & Van Den Steen, 2006), waarin gespeeld wordt naar de inschatting van de kans op slachtofferschap van een reeks delicten, dat jongeren (15- tot 24-jarigen)¹⁷ niet echt uit de toon lijken te vallen op vlak van de eigen risico-inschatting. Hun subjectief risico op inbraak, diefstal zonder geweld en een misdrijf in het verkeer schatten ze lager in dan de rest van de bevolking, hun persoonlijk risico op slachtofferschap van geweld schatten ze echter bijna het hoogst in van de hele bevolking.¹⁸ Jongeren lijken dus een vrij adequaat beeld te hebben van hun risico op slachtofferschap, wat bovenstaande vaststelling alleen nog maar opvallender maakt.

3.2 Determinanten van onveiligheidsgevoelens

Sinds enkele jaren neemt de wetenschappelijke aandacht voor het onveiligheidsgevoel van jongeren wel toe. Op internationaal niveau hebben verschillende onderzoeken zich specifiek op onveiligheidsgevoelens bij jongeren gericht. Ondanks de (in de

17. In totaal werden in deze laatste afname van de Veiligheidsmonitor 1740 15- tot 24-jarigen bevraagd.

18. Dit klinkt vrij logisch: jongeren bezitten vaak nog geen eigen huis en slechts weinig waardevolle spullen die kunnen gestolen worden. Ook participeert een groot aantal van deze groep nog niet dagelijks op intensieve wijze aan het verkeer. Deze verklaring wordt ook gesuggereerd door Moore en Shepherd (2007).

meeste studies) beperktheid en specificiteit van de steekproef, zullen in wat volgt de belangrijkste bevindingen besproken worden.¹⁹ Voor Vlaanderen kan er momenteel slechts één studie gevonden worden. De Groof (2008) voerde recent een secundaire analyse uit in de zoektocht naar determinanten van onveiligheidsgevoelens bij adolescenten. Ook de resultaten van deze studie zullen in deze bespreking opgenomen worden.

Centraal in de onderzoekstraditie rond onveiligheidsgevoelens staat de differentiële impact van demografische achtergrondkenmerken. Onderzoek naar determinanten van onveiligheidsgevoelens bij volwassenen leidt vaak tot de vaststelling dat verschillende achtergrondkenmerken een significante rol spelen in het zich (vaker) onveilig voelen. Belangrijke variabelen zijn geslacht, sociaaleconomische status (SES), etniciteit, opleidingsniveau en leeftijd. Armere, vrouwelijke, oudere, lager opgeleide allochtone burgers voelen zich vaker onveilig dan hun rijkere, jongere, hoger opgeleide, mannelijke, autochtone medeburgers (Hale, 1996). Onderzoek naar de invloed van achtergrondkenmerken op onveiligheidsgevoelens bij jongeren resulteert in meer ambigue bevindingen. Enkel geslacht komt in het meeste onderzoek terug als significante invloed op onveiligheidsgevoelens bij jongeren (May & Dunaway, 2000; May, 2001; May et al., 2002; Deakin, 2006; De Groof, 2008). Ook bij adolescenten voelen vrouwen zich vaker onveilig dan mannen. Onderzoek bij 11- tot 16-jarigen (Goodey, 1997; Deakin, 2006) suggereert echter dat dit verschil pas vorm krijgt vanaf de overgang naar de puberteit. Hun onderzoek suggereert dat jongens zich op 11-jarige leeftijd even onveilig voelen als meisjes. Doorheen de daaropvolgende jaren neemt het onveiligheidsgevoel bij jongens steeds af, terwijl het bij meisjes op hetzelfde niveau blijft. Zij stellen daarom dat de invloed van geslacht dus geen ‘natuurlijk’ verschil is, maar eerder een gevolg van socialisering in bepaalde rolpatronen: jongens worden ‘*fearless men*’, meisjes worden ‘*fearful women*’.²⁰ Andere achtergrondkenmerken lijken, in tegenstelling tot bij volwassenen, veel minder impact te hebben. De familiale SES wordt enkel in het onderzoek van May et al. (2002) als significante factor weerhouden.²¹ De Groof (2008) vond in haar analyse geen effect van de huidige onderwijsvorm van de respondenten: jongeren in het aso voelden zich even (on)veilig als jongeren in het tso of bso. Dit is vrij opvallend omdat bij volwassenen het opleidingsniveau (hoger versus lager opgeleid) traditioneel wel als een belangrijke factor onderkend wordt. Tijdens de adolescentie lijkt het verschillend onderwijsniveau

19. Zo beperken meerdere onderzoeken zich tot onveiligheidsgevoelens op school (May & Dunaway, 2000; Schreck & Miller, 2003), of wordt een zeer specifieke steekproef bevestigd, zodat veralgemening niet vanzelfsprekend is (o.a. May et al., 2002; Lane, 2006).

20. Dit lijkt bevestigd te worden in een analyse van Sutton en Farral (2004) die concludeerden dat mannen geneigd waren een lager niveau van hun onveiligheidsgevoel te rapporteren dan ze in werkelijkheid hadden. Eens de invloed van sociale wenselijkheid verwijderd was, bleek ook het genderverschil weg te vallen. Dit was echter de eerste studie van deze aard; bovendien was de steekproef vrij klein ($n = 288$).

21. Omwille van de specificiteit van de gehanteerde steekproef kan deze bevinding bovendien niet zomaar veralgemeend worden. Dit onderzoek had enkel betrekking op minderjarige delinquenten in een instelling.

(nog) geen effect uit te oefenen. Etniciteit speelt in geen enkele analyse een significante rol.

Wat betreft de invloed van criminaliteitsgebonden variabelen kan er geen eenduidige conclusie getrokken worden op basis van het bestaande onderzoek, trouwens net zoals dit bij volwassenen het geval is. Ook in het onderzoek bij jongeren worden gelijkaardige tegengestelde resultaten gevonden. May en Dunaway (2000), Schreck en Miller (2003), Wallace en May (2005) en De Groof (2008) vinden een significant verband tussen effectief slachtofferschap en een hoger onveiligheidsgevoel. In de eerste twee onderzoeken speelt dit effect echter enkel bij vrouwen, terwijl De Groof (2008) enkel een significante invloed bij de mannelijke 14- tot 18-jarigen vindt. In de studie van Roché (2003) heeft slachtofferschap een invloed op het onveiligheidsgevoel van zowel jongens als meisjes. May (2001) en May et al. (2002) vinden daarentegen geen invloed van slachtofferschap op het onveiligheidsgevoel. De bevindingen inzake het verband tussen slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens zijn met andere woorden ook bij adolescenten gemengd te noemen. Ook de mogelijke invloed van specifieke 'jeugd'-variabelen werd onderzocht. Zo gingen enkele onderzoeken op zoek naar de invloed van een delinquente peergroep op het onveiligheidsgevoel, vanuit de idee dat jongeren die deel uitmaken van een dergelijke groep vaak meer risico lopen om slachtoffer te worden dan hun leeftijdsgenoten. Miller, Gibson, Ventura en Schreck (2005) stelden vast dat scholieren met delinquente peers een hoger onveiligheidsgevoel hadden dan jongeren die niet tot een delinquente peergroep behoorden.²² May en Dunaway (2000) vonden echter een tegenovergesteld effect: respondenten van wie de vrienden minder delinquent gedrag stelden, voelden zich vaker onveilig dan de andere respondenten; met andere woorden: jongeren die deel uitmaakten van een delinquente peergroep voelden zich significant veiliger.

Ook bij adolescenten blijkt een enge focus op slachtofferschap en demografische kenmerken geen adequate verklaring te bieden voor verschillen in onveiligheidsbeleving. Daarom wordt ook de invloed van andere variabelen op het onveiligheidsgevoel van jongeren onderzocht. Een eerste belangrijke onderzochte factor is de invloed van ouders en opvoeding op de ontwikkeling van onveiligheidsgevoelens bij adolescenten. Vertrekpunt hierin is de vaststelling dat angsten en emoties zich ontwikkelen doorheen de levensloop, vanaf de geboorte en doorheen de puberteit. De invloed van ouders in de ontwikkeling van emoties en specifiek van angst is groot. Aangezien een hogere responsiviteit van en een betere opvolging door de ouders het subjectieve welbevinden verhogen,²³ zou kunnen verwacht worden dat hierdoor ook het onveiligheidsgevoel bij hun kinderen zou verminderen (May et al., 2002). Dit zou daarenboven niet alleen moeten leiden tot een vermindering van het risico op slachtofferschap, maar het zou eveneens kunnen helpen om de gevolgen van slacht-

22. Deze studie beperkte zich echter tot onveiligheidsgevoelens *op school*, wat een mogelijke verklaring kan zijn voor dit verschillende resultaat.

23. De basis voor deze veronderstelling kan gevonden worden binnen de hechtingstheorieën.

offerschap te verzachten (Roché, 2003). Onder andere May et al. (2002), Roché (2003), Wallace en May (2005) en De Groof (2008) gingen na welke invloed de ouders en de gehanteerde opvoedingsstijlen op de ontwikkeling van onveiligheidsgevoelens bij adolescenten hadden. Al deze studies kwamen tot de opvallende vaststelling dat hoe sterker de band met de ouders was, hoe vaker adolescenten zich onveilig voelden. De Groof (2008) onderzocht ook de invloed van opvoedingsstijlen en vond dat een meer controlerende opvoedingsstijl tot hogere onveiligheidsgevoelens bij jongeren leidde.²⁴ Onveiligheidsgevoelens lijken dus gedeeltelijk van ouder op kind doorgegeven te worden: angstige ouders hebben angstige kinderen en omgekeerd (De Vaus & Wise, 1996). Ouders zijn bezorgd over de veiligheid van hun kinderen en nemen steeds meer protectieve en beperkende maatregelen. Ouders vinden steeds meer dat het 'niet verantwoord' is om jongeren alleen naar school te laten gaan of alleen buiten te laten spelen. Dit is het resultaat van het toegenomen verkeer maar ook van '*stranger danger*' (De Groof, 2008). Het is logisch dat dit zich vertaalt in angst bij hun kinderen. Ook Deakin (2006) stelde vast dat jonge adolescenten vooral schrik bleken te hebben voor misdrijven gepleegd door vreemden en/of volwassenen, terwijl ze de grootste kans lopen op het slachtoffer te worden van een dader die even oud of iets ouder is en die zeer vaak een bekende is. Deze '*stranger danger*' kan toegeschreven worden aan waarschuwingen die kinderen en jongeren veelvuldig en vanuit verschillende bronnen ontvangen. Ouders waarschuwen hun kinderen om 'niet met vreemden te praten of met hen mee te gaan', scholen geven advies aan kinderen rond gevaren van vreemden, en bovendien komen dergelijke verhalen vaak in het breed in de massamedia aan bod.

Deze (massa)media zijn binnen het symbolisch paradigma, wat slachtofferschap is voor het rationalistische (Elchardus et al., 2005). Mensen krijgen hun beeld van het criminaliteitsprobleem via de media, die vaak enkel de sensationele en spectaculaire verhalen brengen (Jackson, 2006). Het zo gecreëerde beeld doet bij mensen de idee groeien dat criminaliteit alomtegenwoordig is. Dit veroorzaakt een hoger risicogevoel en zou zo een hoger onveiligheidsgevoel verklaren (Elchardus et al., 2005). Mediaconsumptie (voornamelijk tv) blijkt dan ook het onveiligheidsgevoel te beïnvloeden (Hale, 1996). Niet zozeer het aantal uren is van belang, maar eerder het type media dat verkozen wordt. Verschillende onderzoeken vonden dat een voorkeur voor de meer populaire media (in tegenstelling tot een 'elitaire' mediavorkeur) leidt tot een verhoogd gevoel van onveiligheid (Elchardus & Smits, 2003). Ook bij jongeren lijkt dit effect te spelen. De Groof (2008) vond dat een voorkeur voor populaire media sterk samenhangt met een hoger onveiligheidsgevoel. Bovendien bleek de aanvaankelijke gevonden invloed van de familiale SES verklaard te worden door de voorkeur

24. Daarnaast vond De Groof (2008) dat actieve stimulering door ouders om vrijetijdsactiviteiten te volgen tot een lager onveiligheidsgevoel bij meisjes leidt; ouders die de focus leggen op autonomie en onafhankelijkheid vonden jongens met een lager onveiligheidsgevoel op.

voor populaire media.²⁵ Ook de meest recente afname van de Veiligheidsmonitor (Van Den Bogaerde & Van Den Steen, 2006) lijkt een invloed van de media te suggereren. De gespreide (telefonische) afname ervan liet toe het onveiligheidsgevoel van 15- tot 24-jarigen te vergelijken voor en na de moord op Joe Van Holsbeeck.²⁶ Hieruit bleek dat jongeren in de periode na de moord zich significant onveiliger voelden dan in de periode ervoor. Dit effect was niet terug te vinden bij de volwassen bevolking.²⁷ Dit lijkt een bevestiging te zijn van de affiniteitshypothese: mensen die zich in het getoonde slachtoffer herkennen blijken door de confrontatie met de veelvuldige berichtgeving een hoger onveiligheidsgevoel te ontwikkelen (Elchardus et al., 2005). Een soortgelijk effect bleek niet terug te vinden na de moorden die Hans van Temssche pleegde op een Senegalese kinderoppas en een tweejarige kleuter in het Antwerpse stadscentrum (Van Den Bogaerde & Van Den Steen, 2006).

Een andere variabele die net zoals in het onderzoek bij volwassenen onderzocht is, is de mogelijke invloed van de onmiddellijke leefomgeving van de jongere. De meeste studies vonden een duidelijk verband: hoe negatiever de buurt werd ingeschat, hoe onveiliger men zich voelde (Hale, 1996). Een slechte band met en in de buurt leidt immers tot een gevoel van sociale isolatie en onzekerheid, dat zich uit in onveiligheidsgevoelens (Pleysier et al., 2001). May en Dunaway (2000) en May et al. (2002) vonden in hun onderzoek dat de buurtbeleving en de aanwezigheid van sociale/fysieke overlast ook bij adolescenten een invloed had op het onveiligheidsgevoel: jongeren die hun buurt negatief beleefden, bleken zich vaker onveilig te voelen. Jackson (2004) stelde echter vast dat de mate waarin bepaalde feiten als overlast geïnterpreteerd werden, bepaald werd door bredere maatschappelijke attitudes (althans bij volwassenen).²⁸ Specifiek voor Vlaanderen toonde het onderzoek van Verlet, Reynaert en Devos (2005) aan dat de houding ten aanzien van de migrantengemeenschap een sterke samenhang vertoonde met het onveiligheidsgevoel.²⁹ Hoe negatiever men stond ten aanzien van deze gemeenschap, hoe hoger het onveiligheidsgevoel. Jacobs en Rea (2007) kwamen in hun analyse van het onveiligheidsgevoel bij Brusselse schoolgaande jongeren en hieraan gekoppelde vooroordelen tot de vaststelling dat deze gevoelens het sterkst gelinkt werden aan Marokkanen. De

25. Jongeren die een populaire mediavorkeur hebben, kijken graag naar zenders als VTM, Ketnet, JIM en TMF, maar hebben een hekel aan Canvas en Eén. Hun favoriete tijdschriften zijn tienertijdschriften als Joepie en Fancy, en tv-bladen als Story en Dag Allemaal. Als ze een krant lezen, is dit het liefst de Streekkrant. Hun voorkeur voor radiozenders gaat uit naar Top Radio en Radio Contact.

26. Joe Van Holsbeeck (18 jaar) werd in het Brusselse Centraal Station neergestoken door twee jongeren van Poolse afkomst omdat hij zijn mp3-speler weigerde af te geven. Deze 'zinloze' moord lokte enorme maatschappelijke reacties uit en was vele dagen een hoofdpunt in de nationale media.

27. In de periode voor de moord (van 30/01/06 tot 12/04/06) gaf 7.5% van de 15- tot 24-jarigen aan zich 'vaak' tot 'altijd' onveilig te voelen. In de periode na de moord (13/04/06 tot 30/06/06) voelde 10.5% van de onderzochte 15- tot 24-jarigen zich 'vaak' of 'altijd' onveilig. Dit bleek een significant verschil te zijn.

28. Jacksons analyse toonde aan dat respondenten die meer autoritaristisch en meer bezorgd waren over sociale verandering in de buurt, sneller bepaalde feiten als overlast beschouwden.

29. Deze resultaten kunnen weliswaar niet volledig vergeleken worden: de onderzoeksgroep betrof immers enkel meerderjarige inwoners van de steden Gent, Brugge en Antwerpen. Bovendien werden deze beide concepten gemeten via één item. Desondanks kan dit resultaat als een indicatie dienen.

link tussen etnocentrisme en onveiligheidsgevoelens is vanuit de symbolische benadering niet geheel onverwacht: etnische en racistische tendensen zijn evengoed te beschouwen als reacties op ervaringen van acute onzekerheid (Pleysier et al., 2001). Aangezien onveiligheidsgevoelens en etnocentrisme een uiting kunnen zijn van dezelfde fundamentele gevoelens, is een (sterk) verband tussen beide zelfs logisch te noemen. Deze link is echter nog niet expliciet onderzocht bij jongeren, maar er kan dus ook bij hen een dergelijk verband verwacht worden.

Een laatste variabele die een invloed lijkt uit te oefenen op het onveiligheidsgevoel bij jongeren, is de vrijetijdsbesteding. De Groof (2008) onderzocht het verband tussen het vrijetijdspatroon van jongeren en de mate waarin ze zich onveilig voelden. Een informeel, commercieel vrijetijdspatroon bleek een belangrijke voorspeller voor een lager onveiligheidsgevoel. Een meer gezinsgericht patroon bleek enkel bij mannelijke adolescenten een hoger onveiligheidsgevoel te voorspellen. Controlerend voor geslacht bleek uit haar analyse dat niet zozeer geslacht op zich, maar het 'vrouwelijk' of 'mannelijk' zijn van het vrijetijdspatroon een invloed heeft op onveiligheidsgevoelens. Jongens die een meer vrouwelijk vrijetijdspatroon hadden, bleken zich significant onveiliger te voelen; meisjes die eerder een mannelijk vrijetijdspatroon hadden, voelden zich significant minder onveilig. Op basis van deze bevindingen concludeert ze dat adolescenten die deelnemen aan activiteiten die geassocieerd worden met het andere geslacht eveneens gedeeltelijk andere kenmerken van dat geslacht overnemen (De Groof, 2008).

4. Analyse van gegevens uit de JOP-monitor 1

4.1 Probleemstelling en doelstellingen

Onderzoek naar het onveiligheidsgevoel van adolescenten en jongeren blijft, ondanks de sinds kort groeiende aandacht, een wetenschappelijk vrij onontgonnen terrein. Er ontbreekt een kritische massa aan empirisch materiaal om betrouwbare uitspraken te doen.³⁰ Bovendien beperken deze onderzoeken zich meestal tot een beperkte leeftijdsgroep (14- tot 18-jarigen). Doel van deze analyse is om het inzicht in de oorzaken en de determinanten van onveiligheidsgevoelens bij jongeren te vergroten. De hierboven beschreven literatuuranalyse zal dienen als leidraad bij het onderzoek naar de verbanden.

30. Bovenstaande bespreking toont aan dat er stilaan meer aandacht gaat naar het onveiligheidsgevoel van jongeren. Deze aandacht blijft in kwantitatieve zin echter vrij beperkt. Ook kwalitatief gezien zijn er enkele beperkingen. Slechts enkele onderzoeken gebruiken immers representatieve steekproeven; de meeste bevragen specifieke deelpopulaties, zoals delinquente jongens.

4.2 Methode

Voor het meten van het onveiligheidsgevoel werd gebruikgemaakt van een multi-item schaal. Deze schaal bestond uit acht items, waarop de respondenten telkens via een vijfpuntenschaal moesten aangeven of ze (helemaal) niet akkoord, tussen beide, dan wel (helemaal) akkoord waren met de verschillende stellingen. Een factoranalyse op deze vragen geeft een verklaarde variantie van 57% en een Cronbach α van .805. Deze schaal bestond uit de volgende items: 'het is vandaag te onveilig kinderen alleen op straat te laten', 'uit angst dat mij iets overkomt durf ik 's avonds niet meer alleen op straat te komen', 's avonds moet je op straat extra voorzichtig zijn', 'de laatste 10 jaar zijn de straten onveiliger geworden', 'de politie is niet meer in staat om ons te beschermen tegen criminelen', 'uit angst om overvallen te worden durf ik niet in bepaalde wijken te komen', 'in deze tijd is een alarmsysteem geen overbodige luxe', 's avonds en 's nachts durf ik niet alleen thuis te blijven'.

Als onafhankelijke variabelen worden volgende factoren opgenomen die via een multi-item schaal gemeten worden: responsiviteit van vader en moeder, opvolging door ouders, buurtbeleving, etnocentrisme, uitgaansgerichte vrijetijdspatronen, mediavoorkeuren en leeftijd. Slachtofferschap,³¹ daderschap (veelpleger of niet),³² delinquente peergroep,³³ geslacht (man of vrouw), onderwijsvorm (aso, tso/bso of hoger onderwijs), opleidingsniveau (lager opgeleid of hoger opgeleid) en twee proxyvariabelen voor de familiale SES, namelijk het opleidingsniveau en het arbeidsstatuut van de ouders, werden als dummyvariabelen geoperationaliseerd.

4.3 Resultaten

4.3.1 Bivariate analyses

De bivariate analyses tonen aan dat vrouwen zich significant onveiliger voelen dan mannelijke respondenten. Dit verschil is zeer sterk ($t = -15.61$, $p < .001$). Wat de onderwijsvorm betreft kunnen, althans in het secundair onderwijs, geen significante verschillen onderscheiden worden. Jongeren in het aso en in het tso/bso voelen zich even (on)veilig ($t = \text{n.s.}$). Jongeren die in het hoger onderwijs les volgen voelen zich wel echter significant minder onveilig dan jongeren in het aso ($t = 1.97$, $p <$

31. Slachtofferschap werd opgesplitst in enerzijds slachtofferschap van een eigendomsdelict (diefstal en vandalisme) en anderzijds slachtofferschap van een persoonsdelict (bedreiging met wapen en slagen en verwondingen).

32. Het gaat hier over het aantal verschillende soorten gepleegde delicten. De score varieert dus van nul tot zes. Met veelplegers wordt niet verwezen naar respondenten die verschillende malen één bepaald soort delict gepleegd zouden hebben, maar wel naar respondenten die aangeven minstens drie verschillende types delicten te hebben gepleegd. Bevraagde delicten in de JOP-monitor 1 waren 'zwartrijden', 'vandalisme', 'diefstal', 'wapendracht', 'slagen en verwondingen' en 'drugverkoop'.

33. Een delinquente peergroep wordt geïdentificeerd op basis van de vraag of ze vrienden het betreffende delict hebben zien plegen (het gaat hier om dezelfde zes delicten). Vanaf vier of meer positieve antwoorden, dus wanneer ze vrienden meer dan drie verschillende types delicten hebben zien plegen, worden respondenten ingedeeld bij een delinquente peergroep.

.05) en leerlingen in het tso/bso ($t = 2.95$, $p < .01$). Dit effect lijkt te blijven bestaan wanneer jongeren afgestudeerd zijn. Jongeren met een diploma hoger onderwijs (hogeschool of universiteit) voelen zich significant minder onveilig dan jongeren die ten hoogste een diploma secundair onderwijs behaald hebben ($t = 5.01$, $p < .001$). Er is geen significant verband te vinden tussen leeftijd en het onveiligheidsgevoel ($r = \text{n.s.}$). Jongere respondenten voelen zich dus niet veiliger of onveiliger dan ‘oudere’ jongeren. Voor het nagaan van de invloed van de SES blijkt dat jongeren van wie minstens één ouder werkloos is zich significant onveiliger voelen dan jongeren wier beide ouders werken ($t = 5.12$, $p < .001$). Ook wat betreft het opleidingsniveau van de ouders kan een dergelijk verschil gevonden worden: jongeren van wie geen van de ouders een diploma hoger onderwijs heeft hebben gemiddeld gezien een significant hogere score dan jongeren van wie minstens één ouder hoger opgeleid is ($t = -3.42$, $p < .01$).

Tabel 3.1. Bivariate correlatiecoëfficiënten met de schaal voor onveiligheidsgevoelens bij 14- tot 25-jarigen.

Variabelen	Pearson's r
Leeftijd (in jaar)	n.s.
Responsiviteit vader	n.s.
Responsiviteit moeder	.12**
Opvolging door ouders	.09**
Aantal beste vrienden	-.16**
Etnocentrisme	.31***
Populaire mediavoorkeur	.33***
Uitgaansgericht vrijetijdspatroon	-.19**
Negatievere buurtbeleving	.22***

** $p < .01$; *** $p < .001$; (n.s.) = niet significant

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Wat betreft de impact van slachtofferschap op het onveiligheidsgevoel werd het onderscheid gemaakt tussen slachtofferschap van een persoonsdelict (bedreiging en/of slagen en verwondingen) en slachtofferschap van een eigendomsdelict (vandalisme en/of diefstal). Enkel slachtoffers van een persoonsdelict voelen zich significant onveiliger dan niet-slachtoffers ($t = -3.62$, $p < .001$). Daderschap blijkt wel een invloed uit te oefenen op de mate waarin een jongere zich onveilig voelt: veelplegers voelen zich minder onveilig dan jongeren die ten hoogste twee types misdrijven gepleegd hebben ($t = 4.37$, $p < .001$). Een opvallende vaststelling is ook de invloed van de delinquente peergroep: jongeren die deel uitmaken van een delinquente peergroep scoren gemiddeld lager dan jongeren die niet tot een dergelijke groep behoren ($t = 3.01$, $p < .001$). Ook algemeen bekeken lijken peers een rol te spelen in de

mate waarin jongeren aangeven zich onveilig te voelen. Hoe meer beste vrienden jongeren hebben, hoe minder onveilig ze zich voelen ($r = -.16$, $p < .01$).

Tabel 3.2. Gemiddelde scores op de schaal voor onveiligheidsgevoelens (somschaal 0 tot 100) bij de 14- tot 25-jarigen.

Variabelen	N	Gemiddelde	t
Geslacht			
Man	1261	41.49	-15.61**
Vrouw	1169	51.80	
Opleidingsniveau			
Lager opgeleid	690	49.23	5.01**
Hoger opgeleid	304	43.18	
Onderwijsvorm³⁴			
Aso	347	46.41	5.71**
Bso of tso	569	47.12	
Hoger onderwijs (hogeschool of universiteit)	539	43.81	
Slachtofferschap eigendomsdelict			
Slachtoffer van minstens één delict	1096	46.96	-1.71 (n.s.)
Geen slachtoffer	1280	45.76	
Slachtofferschap persoonsdelict			
Slachtoffer van minstens één delict	701	48.43	-3.62***
Geen slachtoffer	1646	45.52	
Veelplegerschap			
Veelpleger	134	40.18	4.37***
Geen veelpleger	2224	46.74	
Delinquente peergroep			
Behorende tot delinquente peergroep	394	43.99	3.01**
Niet behorende tot delinquente peergroep	1929	46.80	
Opleidingsniveau van de ouders			
Geen van de ouders diploma hoger onderwijs	1144	47.88	5.12***
Minstens één van de ouders diploma hoger onderwijs	1042	44.16	
Arbeidsstatuut van de ouders			
Minstens één ouder werkloos	757	48.06	-3.42**
Beide ouders werkend	1392	45.47	

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$. (n.s.) = niet significant

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

34. Onderwijsvorm werd geanalyseerd aan de hand van een One Way ANOVA. De achteraf uitgevoerde t-testen toonden aan dat er geen verschil was tussen respondenten in het aso en het tso/bso. Studenten in het hoger onderwijs daarentegen scoorden gemiddeld significant lager dan deze beide groepen.

De betere band met en de opvolging door beide ouders laten ook enkele significante verbanden zien. Op het vlak van de responsiviteit van de ouders is er een verschillend effect tussen beiden: de responsiviteit van moeder vertoont een positief en significant verband met onveiligheidsgevoelens ($r = .12$, $p < .01$). Hoe positiever jongeren de band met hun moeder beoordelen, hoe meer ze zich onveilig voelen. Dit verband is wel vrij zwak. Een goede band met vader lijkt geen effect te hebben op het onveiligheidsgevoel van de 14- tot 25-jarigen. De opvolging door ouders vertoont ook een positief significant, doch eveneens vrij zwak verband ($r = .09$, $p < .01$). Hoe meer jongeren opvolging door hun ouders ervaren, hoe meer ze zich onveilig voelen.

Daarnaast zijn er nog een aantal andere variabelen die op basis van deze bivariate analyses een invloed op onveiligheidsgevoelens bij jongeren lijken te hebben. Zo is er een positief verband tussen onveiligheidsgevoelens en een negatievere buurtbeleving ($r = .22$, $p < .001$). Hoe negatiever jongeren hun buurt beleven, hoe onveiliger ze zich voelen. Ook een etnocentrische houding vertoont een significant en vrij sterk positief verband met het onveiligheidsgevoel ($r = .31$, $p < .001$). Het blijkt dus dat naarmate jongeren een meer etnocentrische houding hebben, ze zich significant onveiliger voelen. Het verband tussen het onveiligheidsgevoel en de mediapreferenties van de 14- tot 25-jarigen is eveneens vrij sterk ($r = .33$, $p < .001$). Aangezien een hogere score op vlak van de mediapreferenties naar een meer populaire mediavorkeur wijst, blijkt dat jongeren een hoger onveiligheidsgevoel rapporteren naargelang ze een grotere voorkeur voor de populaire media vertonen. Een uitgaansgericht vrijetijdspatroon tot slot (op café, naar discotheek of fuif) vertoont een significant negatief verband met het onveiligheidsgevoel ($r = -.19$, $p < .001$): hoe meer jongeren uitgaan, hoe lager hun score is op de schaal voor onveiligheidsgevoelens.

4.3.2 Multivariate analyses

In de laatste stap van deze analyse wordt nagegaan in welke mate de samenhang tussen de opgenomen variabelen meespeelt. Omwille van het continue karakter van de afhankelijke variabele ('onveiligheidsgevoelens') zal dit gebeuren via een meer-voudige lineaire regressieanalyse. Ondanks het feit dat leeftijd op zich in deze steekproef niet toelaat een onderscheid te maken in de mate waarin jongeren zich onveilig voelen, zal voor deze analyse de opsplitsing gemaakt worden tussen 14- tot 18-jarigen en 19- tot 25-jarigen. Hiervoor zijn twee redenen doorslaggevend. Ten eerste zal dit toelaten om meer betrouwbare en valide vergelijkingen te maken met andere onderzoeken, die in de meeste gevallen een steekproef hebben die zich beperkt tot de 14- tot 18-jarigen. Ten tweede zal het hierdoor ook mogelijk worden om eventuele verschillen in de relatieve invloed van de opgenomen factoren na te gaan tussen de beide leeftijdsgroepen. Enkel de variabelen die in de bivariate analyses een significante invloed op het onveiligheidsgevoel weergaven, zullen in het model ingevoerd worden.

Tabel 3.3. Onveiligheidsgevoelens: meervoudige lineaire regressieanalyse bij de 14- tot 18-jarigen (N = 1134).

Variabelen	β
Vrouw (Ref. cat: man)	.308***
Ten minste één ouder hoger diploma (Ref. cat: geen ouder hoger diploma)	.024 (n.s.)
Ten minste één ouder werkloos (Ref. cat: beide ouders werkend)	.015 (n.s.)
Slachtofferschap persoonsdelict (Ref. cat: geen slachtoffer van een persoonsdelict)	.105**
Veelplegerschap (Ref. cat: ten hoogste twee verschillende types delicten gepleegd)	-.101**
Delinquente peergroep (Ref. cat: geen lid van een delinquente peergroep)	-.029 (n.s.)
Aantal beste vrienden	-.045 (n.s.)
Meer populaire mediavoorkeur (schaal)	.109**
Uitgaan (schaal)	-.142***
Hogere responsiviteit moeder (schaal)	.072*
Hogere responsiviteit vader (schaal)	-.054 (n.s.)
Betere opvolging ouders (schaal)	.079*
Negatieve buurtbeleving (schaal)	.194***
Sterker etnocentrisme (schaal)	.266***
R ²	.28

*p < .05; **p < .01; *** p < .001; (n.s.) = niet significant

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Bij de 14- tot 18-jarigen verklaren de opgenomen variabelen 28% van de volledige variantie van het onveiligheidsgevoel. Geslacht blijkt sterk samen te hangen met het onveiligheidsgevoel ($\beta = .308$, $p < .001$): vrouwen voelen zich significant onveiliger dan mannen. De SES-variabelen worden echter niet behouden in de analyse; noch het opleidingsniveau noch het arbeidsstatuut van de ouders heeft een significante invloed op onveiligheidsgevoelens. Het oorspronkelijk gevonden bivariate verband wordt na controle 'wegverklaard' door verschillen in de mediavoorkeur.³⁵ Of anders gezegd: jongeren met lager opgeleide ouders en jongeren met minstens één werkloze ouder hebben andere mediavoorkeuren dan jongeren van wie minstens één ouder hoger opgeleid is en jongeren van wie beide ouders werken. Het is dit verschil in mediavoorkeur ($\beta = -.109$, $p < .01$) dat een significante invloed heeft op onveiligheidsgevoelens bij deze jongeren. Daarnaast voorspellen ook een sterkere etnocentrische attitude ($\beta = .266$, $p < .001$) en een meer negatieve buurtbeleving ($\beta = .194$, $p < .001$) in vrij sterke mate een hoger onveiligheidsgevoel bij deze leeftijdsgroep. De oudergerelateerde variabelen blijven overeind: zowel een betere band met de moeder als een sterkere opvolging door ouders leiden tot een hoger onveiligheidsgevoel. Een uitgaansgericht vrijetijdspatroon houdt als enige stand: hoe meer jongeren

35. Dit resultaat werd gekregen door de variabelen één voor één in de regressieanalyse in te voegen. Na het inbrengen van de 'mediavoorkeur'-variabele bleek het effect van beide SES-variabelen weg te vallen.

tussen 14 en 18 jaar uitgaan, hoe veiliger ze zich voelen ($\beta = -.142$, $p < .001$). Ook slachtofferschap van een persoonsdelict blijkt behouden te blijven in de regressie-analyse ($\beta = .105$, $p < .01$). Daarnaast blijkt dat veelplegers zich significant minder onveilig voelen ($\beta = -.101$, $p < .01$). De invloed van beide peervariabelen, met name ‘het al dan niet hebben van beste vrienden’ ($\beta = -.045$, n.s.) en ‘al dan niet behoren tot een delinquente peergroep’ ($\beta = -.029$, n.s.) blijkt niet overleidend te blijven na de regressieanalyse.

Tabel 3.4. Onveiligheidsgevoelens: meervoudige lineaire regressieanalyse bij de 19- tot 25-jarigen (N = 1369).

Variabelen	β
Vrouw (Ref. cat: man)	.273***
Ten minste één ouder hoger diploma (Ref. cat: geen ouder hoger diploma)	.029 (n.s.)
Ten minste één ouder werkloos (Ref. cat: beide ouders werkend)	.002 (n.s.)
Slachtoffer persoonsdelict (Ref. cat: geen slachtoffer van een persoonsdelict)	.043 (n.s.)
Aantal beste vrienden	-.033 (n.s.)
Delinquente peergroep (Ref. cat: geen lid van delinquente peergroep)	-.029 (n.s.)
Veelplegerschap (Ref. cat: ten hoogste twee verschillende types van delicten gepleegd)	-.100**
Meer populaire mediavorkeur (schaal)	.152***
Uitgaan (schaal)	-.098**
Betere opvolging ouders (schaal)	.040 (n.s.)
Hogere responsiviteit moeder (schaal)	.084*
Hogere responsiviteit vader (schaal)	.053 (n.s.)
Negatievere buurtbeleving (schaal)	.171***
Sterker etnocentrisme (schaal)	.312***
R ²	.32

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$; (n.s.) = niet significant

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Bij de 19- tot 25-jarigen verklaren dezelfde variabelen 32% van de totale variantie in de score op de schaal voor onveiligheidsgevoelens. Geslacht blijkt ook hier sterk samen te hangen met verschillen in het onveiligheidsgevoel ($\beta = .273$, $p < .001$). Vrouwen voelen zich significant onveiliger dan mannen. Anders dan bij de 14- tot 18-jarigen blijkt uit deze analyse dat een etnocentrische attitude het sterkst samenhangt met een hoger gevoel van onveiligheid ($\beta = .311$, $p < .001$). Ook de invloed van de mediavorkeur neemt toe ($\beta = .152$). Een negatieve buurtbeleving leidt ook bij de 19- tot 25-jarigen tot een hoger onveiligheidsgevoel ($\beta = .171$, $p < .001$). Een uitgaansgericht vrijetijdspatroon neemt daarentegen aan kracht af maar blijft wel significant samenhangen met een lager onveiligheidsgevoel ($\beta = -.098$, $p < .01$). Slachtofferschap van een persoonsdelict blijkt bij deze groep geen significante in-

vloed meer te hebben op het onveiligheidsgevoel ($\beta = .043$, n.s.). 19- tot 25-jarige veelplegers voelen zich significant veiliger dan niet-veelplegers ($\beta = -.100$, $p < .01$). De invloed van ouders verandert bovendien: een als sterker ervaren controle door ouders hangt niet langer samen met het onveiligheidsgevoel: een betere band met moeder blijkt daarentegen wel nog steeds samen te hangen met een hoger onveiligheidsgevoel ($\beta = .084$, $p < .05$).

4.4 Discussie

Dit onderzoek heeft vooral de bedoeling bij te dragen aan het opvullen van een lacune in het onderzoeksdomein rond onveiligheidsgevoelens, namelijk de invloeden op het onveiligheidsgevoel van jongeren. In deze studie werden eerst bivariate analyses uitgevoerd om de mogelijke invloed van een aantal variabelen na te gaan. Vervolgens werd via een meervoudige lineaire regressieanalyse gecontroleerd op eventuele interactie-effecten tussen de verschillende variabelen. In deze regressieanalyse werd bovendien de opsplitsing gemaakt tussen enerzijds 14- tot 18-jarigen en anderzijds 19- tot 25-jarigen.

Wat de invloed van achtergrondkenmerken betreft blijkt geslacht sterk samen te hangen met onveiligheidsgevoel. Vrouwen voelen zich veel onveiliger dan hun mannelijke leeftijdsgenoten. Dit hoeft niet te verbazen: uit voorgaand onderzoek bleek dat bij adolescenten geslacht als enige demografische variabele effect had op het onveiligheidsgevoel (May et al., 2002; De Groof, 2008). Dit verband bleek even groot bij de 14- tot 18-jarigen als bij de 19- tot 25-jarigen. De bevinding van Goodey (1997) en Deakin (2006) dat dit verschil het gevolg is van de socialisering in specifieke rolpatronen ('*gendered fear*'), wordt dus in dit onderzoek niet bevestigd. Ter nuancering dient hier wel opgemerkt te worden dat de JOP-monitor 1 enkel jongeren vanaf 14 jaar bevraagt. Op deze leeftijd zijn de meeste jongeren al (enige tijd) in hun puberteit en kunnen de vermelde processen al voltrokken zijn. De uitbreiding van de steekproef in de JOP-monitor 2 met de 12- en 13-jarigen kan hier misschien meer uitsluitsel over brengen. Ook de familiale SES blijkt geen invloed te hebben op het onveiligheidsgevoel. Zoals bij De Groof (2008) leek er op basis van bivariate analyses wel een significant verband te zijn. Deze verschillen hielden echter niet stand in de regressieanalyses. Hieruit bleek dat de gevonden verschillen, zoals in de studie van De Groof (2008), toegeschreven konden worden aan verschillen in de media-voorkeur.³⁶ Met andere woorden: niet zozeer de familiale SES leidde tot een hoger onveiligheidsgevoel maar wel een meer populaire media-voorkeur. Opvallende resultaten kunnen gevonden worden voor wat betreft de invloed van school- en opleidingsgerelateerde achtergrondkenmerken. In lijn met de analyse van De Groof (2008)

36. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat De Groof (2008) familiale SES niet op dezelfde wijze operationaliseerde als in deze studie gebeurd is. Zij construeerde een schaal op basis van de variabelen opleidingsniveau van ouders, arbeidsstatuut van ouders en bijkomend hun jobomschrijving en het inkomen.

blijkt er geen verschil waar te nemen te zijn tussen de verschillende vormen secundair onderwijs. Jongeren in het tso of bso voelen zich niet (on)veiliger dan hun leeftijdsgenoten in het aso. Het opleidingsniveau, een consistent significante factor bij volwassenen, lijkt dus geen invloed uit te oefenen bij jongeren. De JOP-monitor 1 biedt omwille van de gekozen leeftijdscategorie echter het voordeel dat de overgang van secundair naar (eventueel) hoger onderwijs mee opgenomen wordt. Dit toont aan dat van zodra jongeren al dan niet doorstromen naar het hoger onderwijs, er wel verschillen gevonden worden. Jongeren in het hoger onderwijs voelen zich significant minder onveilig dan jongeren in het secundair onderwijs (zowel aso als tso/bso). Dit effect blijft bestaan na het afstuderen: jongeren met een diploma hoger onderwijs voelen zich duidelijk veiliger dan jongeren die ten hoogste een diploma secundair onderwijs hebben. De gevonden invloed van het opleidingsniveau blijkt een steeds terugkerende determinant van het onveiligheidsgevoel te zijn (Hale, 1996; Elchardus & Smits, 2003). Een mogelijke verklaring hiervoor kan de beschrijving van de huidige samenleving als een kennismaatschappij zijn. Personen met een diploma hoger onderwijs lijken beter gewapend te zijn om tegemoet te komen aan de eisen van een dergelijke maatschappij: ze beschikken immers over meer middelen om positieve keuzes te maken, om op een positieve wijze gebruik te maken van de ongekende vrijheden en mogelijkheden in onze samenleving. Laaggeschoolden voelen zich daarentegen in de huidige kennismaatschappij onveilig en onbehaaglijk, omdat ze het gevoel hebben dat ze voorbijgelopen worden door de samenleving (Elchardus & Smits, 2002). Het onzekerheidsgevoel wordt door deze groep van de samenleving nog intenser beleefd. Dit uit zich in een verhoogd onveiligheidsgevoel. Deze analyse toont aan dat deze hypothese wel kan kloppen: ook hier blijken laaggeschoolden zich significant onveiliger te voelen dan hooggeschoolden. Een steviger argument ter bevestiging van deze stelling is de vaststelling dat dit effect pas begint te spelen van zodra jongeren het secundair onderwijs verlaten. Het lijkt erop dat jongeren pas vanaf dit ogenblik met de maatschappelijke onzekerheden en hun respectieve mogelijkheden om hiermee om te gaan geconfronteerd worden.

Wat de invloed van slachtofferschap betreft, blijkt dat enkel slachtoffers van persoonsdelicten (bedreiging en slagen en verwondingen) zich significant onveiliger voelen. Slachtofferschap van eigendomsdelicten heeft geen invloed op het onveiligheidsgevoel. Bovendien blijkt dit effect enkel stand te houden bij de 14- tot 18-jarigen. Bij de 19- tot 25-jarigen heeft slachtofferschap geen significante invloed (meer) op het onveiligheidsgevoel. Het effectief slachtoffer geweest zijn van een delict in het voorbije jaar blijkt ook in deze analyse geen consistente invloed op het onveiligheidsgevoel uit te oefenen. Het verminderen van delinquentie en slachtofferschap zou dus geen grote effecten op het onveiligheidsgevoel teweegbrengen. Objectieve en subjectieve veiligheid lijken niet sterk met elkaar verbonden te zijn. In overeenstemming met de resultaten van Roché (2003) en Lane (2006) blijkt bovendien dat ouderschap tot een lager onveiligheidsgevoel leidt. De regressieanalyse bevestigt dat veelplegers zich significant veiliger voelen dan niet-veelplegers. De richting van dit verband valt

vooral op, omdat daders van criminaliteit ook meer kans lopen om slachtoffer te worden (Roché, 2003; Burssens, 2006). Deze op het eerste gezicht contradictorische resultaten doen de nood ontstaan aan specifieke analyses naar de invloed van slachtofferschap op het onveiligheidsgevoel bij veelplegers. Omwille van het beperkte aantal veelplegers in de totale groep, kan de mogelijks andere invloed van slachtofferschap in deze algemene analyse niet geïdentificeerd worden.³⁷ Verder onderzoek dat zich hier specifiek op richt lijkt dan ook geen overbodige luxe te zijn. Hetzelfde lijkt te gelden voor jongeren die behoren tot een delinquente peergroep: ook zij voelen zich veiliger, ondanks hun hogere kans op slachtofferschap. Dit is in tegenspraak met de bevindingen van Miller et al. (2005) maar lijkt wel aan te sluiten bij de resultaten van May en Dunaway (2000). Het effect van een delinquente peergroep verdwijnt echter na controle in de regressieanalyse, waarbij het oorspronkelijk geïdentificeerde bivariate verband toegeschreven kan worden aan het 'uitgaansgericht'-vrijetijdspatroon. Ook De Groof (2008) vond dat jongeren die frequent 'op stap' gaan en samenkomen met vrienden zich veiliger voelden dan leeftijdsgenoten die dit in mindere mate doen. Tijdens het uitgaan is immers de kans op het stellen van delinquent gedrag (door de jongere zelf of door zijn/haar vrienden) groter dan tijdens de andere (vrije)tijdsbestedingen. Het louter zien van delinquent gedrag heeft dus geen invloed op het onveiligheidsgevoel maar komt daarentegen vaak samen voor met een andere, wel significante determinant ervan. Niet het behoren tot een peergroep op zich maar wel specifieke gedragingen binnen de peergroep zoals uitgaan en normoverschrijdend gedrag lijken een beschermend effect te hebben. De invloed van andere vrijetijdspatronen kan niet nagegaan worden in deze studie.

Een andere belangrijke socialiserende instelling in het leven van jongeren is het gezin (en de ouders). Uit deze analyses blijkt dat ook de opvoedingsstijl een invloed heeft op het onveiligheidsgevoel van jongeren. Een sterkere band met moeder en een betere opvolging door de ouders leiden tot een hoger onveiligheidsgevoel. Ook hier bleken de gevonden verbanden vrij zwak doch ook significant te zijn. In overeenstemming met voorgaande onderzoeken (May et al., 2002; Roché, 2003; De Groof, 2008) kan dus geconcludeerd worden dat de invloed van ouders klein maar consistent is. De invloed van ouders lijkt te suggereren dat hoe meer ouders hun kinderen wijzen op de gevaren en risico's die in de samenleving aanwezig zijn, hoe meer jongeren zich ook effectief onveilig gaan voelen. De angst van ouders lijkt dus over te gaan op hun kinderen. Bij de 19- tot 25-jarigen verdwijnt de invloed van een sterkere ouderlijke opvolging wel. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat jongeren in deze groep steeds onafhankelijker ten aanzien van hun ouders worden: ze gaan alleen (of op kot) wonen, hebben een eigen baan, enz. De relatie met moeder blijft een invloed hebben. De relatie met vader heeft daarentegen bij geen van de groepen een significante invloed op het onveiligheidsgevoel.

37. Bij de 14- tot 18-jarigen zijn er 79 veelplegers, bij de 19- tot 25-jarigen zijn er 55 respondenten die aangeven drie of meer verschillende types van delicten gepleegd te hebben tijdens het voorbije jaar.

In overeenstemming met voorgaand onderzoek (May & Dunaway, 2000; May et al., 2002) blijken buurtinvloeden ook het onveiligheidsgevoel van jongeren te beïnvloeden. Een negatieve inschatting van de onmiddellijke leefomgeving leidt tot een hoger onveiligheidsgevoel, zowel bij de 14- tot 18-jarigen als bij de 19- tot 25-jarigen. Dit effect blijft behouden in de regressieanalyse. Naarmate jongeren negatiever staan ten aanzien van de aanwezigheid van allochtonen, migranten en vreemdelingen, des te meer geven ze aan zich onveilig te voelen. Hoewel uit de regressieanalyses blijkt dat een etnocentrische houding zowel bij de 14- tot 18-jarigen als bij de 19- tot 25-jarigen een significante invloed uitoefent, lijkt dit effect sterker te zijn bij de oudere leeftijdsgroep. Dit wil niet zeggen dat de oudere respondenten etnocentrischer zouden zijn, maar het zou er wel op kunnen wijzen dat met het ouder worden het verband tussen een etnocentrische houding en het onveiligheidsgevoel sterker wordt. De hier gevonden resultaten betreffende het verband tussen etnocentrisme en onveiligheidsgevoelens lijken twee conclusies toe te laten. Ten eerste kan het gezien worden als een bevestiging van het alternatieve theoretische kader dat hierboven beschreven werd: etnische en racistische tendensen kunnen, net als onveiligheidsgevoelens, beschouwd worden als reacties op ervaringen van acute onzekerheid (Bauman, 1998; Pleysier et al., 2001; Van Swaaningen, 2005). Ten tweede tonen deze resultaten aan dat dit verband geen vaststaand ‘gegeven’ is maar zich doorheen de levensloop steeds steviger gaat verankeren.

Terugkoppelend naar de hierboven beschreven evolutie in de conceptualisering en theoretisering rond onveiligheidsgevoelens, lijken de resultaten van deze analyse meer te passen in het symbolische dan in het rationalistische paradigma. De invloed van slachtofferschap blijkt weliswaar te bestaan, maar de relatieve verklaringskracht ervan is vrij klein in vergelijking met andere factoren en is bovendien niet consistent in de verschillende geïdentificeerde groepen. Variabelen die niet met criminaliteit te maken hebben maar eerder wijzen op een bredere, maatschappelijke basis van het fenomeen, lijken dan ook een meer waarschijnlijke verklaring te leveren. Jongeren zijn actieve deelnemers aan onze samenleving: de brede maatschappelijke veranderingen en de hieraan gekoppelde maatschappelijke onzekerheden vertalen zich ook bij hen in gevoelens van onveiligheid. Jongeren blijken zich wel minder onveilig te voelen dan hun volwassen medeburgers (Fattah, 1991; Hale, 1996; May et al., 2002). Het lijkt er dus op dat de impact van de maatschappelijke onzekerheden toeneemt met het ouder worden en pas bij de overgang naar het volwassen leven zijn volle invloed ontwikkelt. In deze studie liet leeftijd op zich niet toe om verschillen in het globaal onveiligheidsgevoel vast te stellen. Dit kan te wijten zijn aan de zogenaamde ‘verlenging van de adolescentie’: jongeren blijven immers steeds langer afhankelijk van hun ouders. Leeftijd is op zich dan ook geen goede voorspeller (meer) van de overgang naar (jong)volwassenheid. Enkele bevindingen lijken desondanks te suggereren dat deze overgang wel degelijk een impact heeft. Zo stijgt de invloed van een aantal variabelen (etnocentrisme, mediavorkeuren) in de oudere leeftijdsgroep en is er een effect van opleidingsniveau, dat pas van belang wordt na het afstuderen. Ook

het wegvallen van de invloed van een strengere ouderlijke opvolging kan hierbij als voorbeeld genoemd worden. Daarom is verder onderzoek nodig naar de invloed van andere meer relevante proxyvariabelen die wijzen op de overgang naar (jong)volwassenheid (eigen woonst, eigen job, partner, kinderen, enz.). De uitbreiding van de JOP-monitor van de oorspronkelijke 14- tot 25-jarigen naar 12- tot 30-jarigen zal helpen de invloed van levenslooptransities op de ontwikkeling van onveiligheidsgevoelens adequater in kaart te brengen.³⁸ De kans is immers reëel dat de JOP-monitor 1 een te beperkte leeftijdsafbakening hanteerde om een coherent beeld op deze evoluties te krijgen.

5. Conclusie

Het mag duidelijk zijn dat het onderzoek naar onveiligheidsgevoelens, ondanks de zeer uitgebreide reeks studies, analyses en bijdragen, nog steeds niet toelaat een volledig coherent beeld ervan te ontwikkelen. Mijn inziens kunnen hiervoor twee belangrijke redenen aangehaald worden. Een eerste reden is de (te) lange, doch enigszins begrijpelijke, focus op de link tussen onveiligheidsgevoelens aan de ene kant en slachtofferschap en subjectief/objectief risico aan de andere kant. Zoals hierboven reeds aangehaald, lijkt deze enge benadering verzand te zijn in een onoverzichtelijk web van kleine en niet-consistente verbanden en niet (meer) in staat te zijn een coherente verklaring te bieden. Het alternatieve theoretische kader, waarin onveiligheidsgevoelens vanuit een bredere maatschappelijke invalshoek benaderd worden, lijkt hierin (voorlopig) wel te slagen. Meer onderzoek blijft echter noodzakelijk ter onderbouwing en/of nuancering ervan. Een tweede reden is de eenzijdige focus op het onveiligheidsgevoel van volwassenen. Die heeft geleid tot een statische benadering van het fenomeen: de ontwikkeling ervan doorheen de kindertijd en de adolescentie is een genegeerd topic. Ondanks de vaststelling dat ook bij jongeren de *'fear of crime'*-paradox bestond (jonge mannen hebben een laag onveiligheidsgevoel, maar lopen het hoogste risico op victimisering), werd aan deze groep verder geen aandacht besteed. Verschillende motieven lijken hier mee te spelen.

Een eerste vaststelling is dat deze maatschappelijke groep politiek gezien niet belangrijk is: als niet-stemgerechtigde burgers behoren ze immers niet tot het potentiële stempubliek van politici (Roché, 2003). Het negeren van hun problemen en mening leidt niet tot politiek verlies, aandacht ervoor zorgt niet voor politieke winst.

Een tweede verklaring vloeit hier deels uit voort en heeft te maken met de kenmerken van de slachtofferenquêtes. Deze vormen de belangrijkste bron voor wetenschappelijke data en 'objectieve' informatie over het onveiligheidsgevoel. (Meestal)

38. De doelgroep van de JOP-monitor 2 wordt verruimd naar boven (van 25 naar 30 jaar) en naar beneden (van 14 naar 12 jaar) om de levenslooptransities van kind naar adolescent en van jongere naar volwassene adequater in beeld te kunnen brengen.

gesubsidieerd door (lokale of nationale) overheidsinstellingen beperken de meeste van deze enquêtes zich tot meerderjarige respondenten.³⁹ Een gebrek aan degelijke wetenschappelijke data wat betreft minderjarige burgers is het gevolg.

Een laatste en meer fundamenteel motief is het gegeven dat jongeren niet beantwoorden aan het profiel van het ‘ideale slachtoffer’ (Vanderveen, 2006), in tegenstelling tot andere bevolkingsgroepen. Jongeren zoeken in hun gedrag risico’s op en zijn ook vaak zelf dader. Personen die zelf risico’s opzoeken worden al snel verantwoordelijk gehouden voor hun eigen ‘ongeluk’ (Kemshall, 2003). Het spreekt voor zich dat dit het negeren van de slachtofferpositie van jongeren vergemakkelijkt.⁴⁰

Het onveiligheidsgevoel van volwassenen lijkt het resultaat te zijn van een ontwikkelingsproces doorheen de socialisatie van kind over adolescent naar volwassene. Een eenzijdige focus op deze laatste fase beperkt de mogelijke aanpak ervan tot curatieve maatregelen. Enkel wanneer het hele ontwikkelingsproces bekeken wordt, kan er preventief gewerkt worden (Goodey, 1994). Er zal daarom verder onderzoek (kwantitatief en kwalitatief) verricht worden naar het onveiligheidsgevoel van jongeren. Deze gegevens zullen eerst en vooral gebruikt worden om de ontwikkeling en evolutie van onveiligheidsgevoelens doorheen het leven in kaart te brengen. Anderzijds zullen ze dienen om het discours rond het integraal veiligheidsbeleid te voeden. Ondanks de retoriek van inclusiviteit en actief burgerschap blijkt de positie van jongeren binnen dit beleid zich te beperken tot oorzaak van onveiligheid en onveiligheidsgevoelens (wat niet te verwonderen is gezien de hierboven vermelde motieven). Het is dan ook de bedoeling via deze gegevens de visie en mening van jongeren een plaats te geven. Dit wil niet zeggen dat hun visie en mening hoe dan ook opgevolgd moeten worden; wel dat het belangrijk is deze ernstig te nemen in de dialoog tussen het beleid en zijn ‘cliënteel’ (Vettenburg & Walgrave, 2007). Eerder dan jongeren te zien als studieobjecten en als probleemgroep dienen hun meningen gehoord en hun capaciteit voor sociale participatie aangesproken te worden.

Bibliografie

Bauman, Z. (1998). Leven met veranderlijkheid, verscheidenheid en onzekerheid. In R. Munters (Ed.), *Leven met veranderlijkheid, verscheidenheid en onzekerheid* (pp. 89-104). Amsterdam: Uitgeverij Boom.

39. Uitzonderingen hierop zijn (onder meer) de Veiligheidsmonitor (vanaf 15 jaar) en de British Crime Survey (vanaf 16 jaar). Er worden echter geen specifieke analyses uitgevoerd voor de jongste leeftijdsgroepen.

40. Een meer fundamentele verklaring ligt in het *zondebokmechanisme* (Girard, 1982), dat inherent is aan de postmoderne risicomaatschappij. Het dieperliggende, abstracte gevoel van onbehagen wordt geprojecteerd op een bepaalde groep. Dit is symptomatisch voor een samenleving die als taak heeft onbeheersbare risico’s beheersbaar te maken. Een duidelijk herkenbare groep, in dit geval jongeren, wordt zo verantwoordelijk gehouden voor het postmoderne onbehagen. Het identificeren van de jongeren als zondebokken, als ‘anderen’, ontnemt echter de ruimte om hun beleving en mening serieus te nemen. Voor een verdere analyse, zie o.a. Beck (1992), Boutellier (2002), Deklerck en Depuydt (2005).

- Bauman, Z. (2000). Social Issues of Law and Order. *British Journal of Criminology*, 40, 205-221.
- Beck, U. (1992). *The Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Boutellier, H. (2002). *De veiligheidsutopie. Hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Burssens, D. (2006). Jongeren en delinquentie. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (pp. 218-247). Leuven: LannooCampus.
- Brown, S. (2005). *Understanding Youth and Crime: Listening to Youth?* Maidenhead: Open University Press.
- Deakin, J. (2006). Dangerous People, Dangerous Places: the Nature and Location of Young People's Victimization and Fear. *Children & Society*, 20, 376-390.
- De Groof, S. (2006). Het (on)grijpbare onveiligheidsgevoel. Een exploratie van de structuur binnen het onveiligheidsconcept van mannen en vrouwen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 48(1), 19-34.
- De Groof, S. (2008). And my Mama Said... The (Relative) Parental Influence on Fear of Crime among Adolescent Girls and Boys. *Youth and Society*, 39(3), 267-293.
- Deklerck, J. (2003). Reflecties voor een fundamentele preventie. In P. Goris & D. Kaminsky (Eds.), *Preventie en het paars-groene veiligheidsbeleid* (pp. 33-50). Interuniversitair Netwerk Criminaliteitspreventie.
- Deklerck, J., & Depuydt, A. (2005). 'Re-ligare' als antwoord op 'de-linquentie'. Onuitgegeven doctoraatsthesis, afdeling Strafrecht en Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.
- Deklerck, J. (2006). Onveiligheid integraal aanpakken: de 'preventiepiramide'. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 5(3), 19-37.
- De Vaus, D. & Wise, S. (1996). The Fear of Attack: Parents' Concerns for the Safety of their Children. *Family matters*, 43, 34-38.
- Devroe, E., & Reynders, D. (2003). Het veiligheidsprobleem als maatschappelijk proces: naar een geïntegreerd veiligheidsbeleid. In P. Ponsaers (Ed.), *Integraal Veiligheidsbeleid* (pp. 81-108). Antwerpen: Kluwer.
- Ditton, J., Bannister, J., Gilchrist, E., & Farral, S. (1999). Afraid or Angry? Recalibrating the 'Fear' of Crime. *International Review of Victimology*, 6, 83-99.
- Ditton, J. & Farral, S. (2000). Fear of Crime. *The International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology*. Aldershot: Ashgate.
- Elchardus, M., De Groof, S., & Smits, W. (2005). Rationele angst of collectieve voorstelling van onbehagen. Een vergelijking van twee paradigma's ter verklaring van onveiligheidsgevoelens. *Mens en Maatschappij*, 80(1), 48-68.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2003). Bedreigd, kwetsbaar en hulpeloos: onveiligheidsgevoel in Vlaanderen 1998-2002. In J. Lemaître & H. Van Geel (Eds.), *Vlaanderen gepeild!* (pp. 99-136). Brussel: Administratie Planning en Statistiek.
- Fattah, E. (1991), *Understanding Criminal Victimization*. Scarborough: Prentice-Hall Canada.
- Gabriel, U., & Greve, W. (2003). The Psychology of Fear of Crime. Conceptual and Methodological Perspectives. *British Journal of Criminology*, 43, 600-614.
- Girard, R. (1982). *Le bouc émissaire*. Parijs: Grasset.
- Goodey, J. (1994). Fear of Crime: What Can Children Tell Us? *International Review of Victimology*, 6, (3), 195-210.
- Goodey, J. (1997). Boys Don't Cry. Masculinities, Fear of Crime and Fearlessness. *British Journal of Criminology*, 37(3), 401-418.
- Hale, C. (1996). Fear of Crime: a Review of the Literature. *International Review of Victimology*, 4(2), 79-152.

- Jackson, J. (2004). Experience and Expression. Social and Cultural Significance in the Fear of Crime. *British Journal of Criminology*, 44, 946-966.
- Jackson, J. (2006). 'Introducing Fear of Crime to Risk Research'. *Risk Analysis*, 26(1), 253-264.
- Jacobs, D., & Rea, A. (2007). Brussels Youth: Between Diversity and Adversity. Survey of Secondary School Students in Downtown Brussels. *Brussels Studies*, 8, 1-16.
- Kemshall, H. (2003). *Understanding Risk in Criminal Justice*. Maidenhead: Open University Press.
- Killias, M. (1990). Vulnerability: Towards a Better Understanding of a Key Variable in the Genesis of Fear of Crime. *Violence and Victims*, 5, 275-295.
- Lane, J. (2006). Exploring Fear of General and Gang Crimes among Juveniles on Probation. The Impacts of Delinquent Behaviors. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(1), 34-54.
- Lee, M. (2001). The enesis of 'Fear of Crime'. *Theoretical Criminology*, 5(4), 467-485.
- Lee, M. (2007). *Inventing fear of crime. Criminology and the politics of anxiety*. Cullompton: Willan Publishing.
- Lupton, D., & Tulloch, J. (1999). Theorizing Fear of Crime: Beyond the Rational/Irrational Opposition. *British Journal of Sociology*, 50(3), 507-523.
- May, D., & Dunaway, R. (2000). Predictors of Fear of Criminal Victimization at School among Adolescents. *Sociological Spectrum*, 20, 149-168.
- May, D. (2001). The Effect of Fear of Sexual Victimization on Adolescent Fear of Crime. *Sociological Spectrum*, 21, 141-174.
- May, D., Vartanian, L., & Virgo, K. (2002). The Impact of Parental Attachment and Supervision on Fear of Crime among Adolescent Males. *Adolescence*, 37, 267-287.
- Miller, J., Gibson, C., Ventura, H. & Schreck, C. (2005). Reaffirming the Significance of Context: The Charlotte School Safety Program. *Journal of Criminal Justice*, 33(5), 477-485.
- Moore, S., & Shepherd, J. (2007). The Elements and Prevalence of Fear. *British Journal of Criminology*, 47, 154-162.
- O'Mahony, D. & Quinn, K. (1999). Fear of Crime and Locale: the Impact of Community Related Factors upon Fear of Crime. *International Review of Victimology*, 6, 231-251.
- Pleysier, S., Vervaeke, G., & Goethals, J. (2001). Veiligheid: enkele theoretische en macrosociologische beschouwingen. In J. Casselman, J. Goethals, F. Goossens, F. Hutsebaut, G. Vervaeke & L. Walgrave (Eds.). *Veiligheid, een illusie? Theorie, onderzoek en praktijk* (pp. 15-34). Brussel: Politeia.
- Raes, K. (1994). Onveiligheid in een normeloze wereld, bedenkingen bij de Nederlandse Integrale Veiligheidsrapportage. *Samenleving en Politiek*, 3, 4-13.
- Roché, S. (2003). *Fear of Crime among Young People*. Paper presented at the ISTAT meeting, 3-5 december 2003, Rome.
- Rountree, P. (1998). A Reexamination of the Crime-Fear Linkage. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35(3), 341-372.
- Schreck, C., & Miller, J. (2003). Sources of Fear of Crime at School: What is the Relative Contribution of Disorder, Individual Characteristics, and School Security? *Journal of School Violence*, 2, 57-77.
- Skogan, W. (1987). The Impact of Victimization on Fear. In J. Ditton & S. Farral (Eds.), *The Fear of Crime* (pp. 135-154). Aldershot: Ashgate.
- Sparks, R. (1992a). *Television and the Drama of Crime: Moral Tales and the Place of Crime in Public Life*. Buckingham: Open University Press.
- Sparks, R. (1992b). Reason and Unreason in 'Left Realism': Some Problems in the Constitution of the Fear of Crime. In J. Young & R. Matthews (Eds.), *Issues in Realist Criminology* (pp. 119-135). London: Sage Publications.
- Sutton, R., & Farral, S. (2004). Gender, Socially Desirable Responding and the Fear of Crime. Are Women Really More Anxious about Crime? *British Journal of Criminology*, 44, 1-13.

- Van Den Bogaerde, E., & Van Den Steen, I. (2006). *Veiligheidsmonitor 2006*. Brussel: Algemene Directie Operationele Ondersteuning Federale Politie
- Vanderveen, G. (2006). *Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Van Swaaningen, R. (2005). Public Safety and Management of Fear. *Theoretical Criminology*, 9(3), 289-305.
- Verlet, D., Reynaert, H., & Devos, C. (2005). *Burgers in Vlaamse grootsteden. Tevredenheid, vertrouwen, veiligheidsgevoel en participatie in Gent, Brugge en Antwerpen*. Brugge: Van den Broele.
- Vettenburg, N. (1998). *(On)welzijn en (on)veiligheidsgevoelens in de grootstad*. K.U.Leuven: Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., & Walgrave, L. (Red.). (2006). *Jongeren van nu en straks, overzicht en synthese van recent Vlaams jeugdonderzoek*. Leuven: LannooCampus.
- Vettenburg, N., & Walgrave, L. (2007). Jong zijn in Vlaanderen. De belangrijkste bevindingen uit de JOP-monitor 1. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Red.), *Jongeren in cijfers en letters* (pp. 249-262). Leuven: LannooCampus.
- Wallace, L., & May, D. (2005). The Impact of Parental Attachment and Feelings of Isolation on Adolescent Fear of Crime at School. *Adolescence*, 59, 457-474.
- Walklate, S., & Mythen, G. (2008). How Scared Are We? *British Journal of Criminology*, 48, 209-225.

6. Bijlage

6.1 JOP-monitor 1: gebruikte schalen

1. Buurtbeleving

Er is voldoende groen in mijn buurt.

Er is voldoende te doen voor jongeren in mijn buurt.

In mijn buurt is het te gevaarlijk voor jongeren om te spelen of rond te hangen op straat wegens het drukke verkeer.

Ik woon graag in mijn buurt.

Mijn buurtbewoners verdragen geen rondhangende jongeren.

De straten in mijn buurt zijn proper.

Er is voldoende plaats in de buurt voor jongeren van mijn leeftijd.

Het is rustig wonen in de buurt.

Als ik hulp nodig heb, kan ik bij iemand uit de buurt terecht.

De burens staan wantrouwig tegenover tieners.

Er is veel hondenpoep op de straten en pleinen in de buurt.

Er is veel vandalisme in de buurt.

Er wordt veel gestolen en ingebroken in de buurt.

Ik voel me thuis hier in de buurt.

Er valt hier niets te beleven in de buurt.

De straten en pleinen in de buurt zijn in goede staat.

Verklaarde variantie (R^2): 28.32%

Cronbach α : .82

2. Etnocentrisme

België kan beter geen asielzoekers toelaten.

Ik vind dat we veel kunnen bijleren van mensen uit andere culturen.

Vreemdelingen nemen ons werk af.

Als we een leefbare samenleving willen opbouwen, moeten verschillende culturen elkaar respecteren.

Migranten komen hier profiteren van de uitkeringen.

In sommige buurten doet de overheid te veel voor de migranten en te weinig voor de Belgen die er wonen.

Er is in ons land te weinig begrip voor mensen met een andere cultuur.

Migranten moeten onder elkaar huwen.

De aanwezigheid van verschillende culturen verrijkt onze samenleving.

Ik ben een racist.

Vreemdelingen dragen bij tot de welvaart van ons land.

Verklaarde variantie (R^2): 54.27%

Cronbach α : .915

3. Opvolging door ouders

Mijn vader vraagt altijd waar ik naartoe ga als ik uitga.

Mijn vader vraagt waar ik mijn geld aan uitgeef.

Mijn vader wil weten wie mijn vrienden zijn.

Mijn moeder vraagt altijd waar ik naartoe ga als ik uitga.

Mijn moeder vraagt waar ik mijn geld aan uitgeef.

Mijn moeder wil weten wie mijn vrienden zijn.

Verklaarde variantie (R^2): 49.35%

Cronbach α : .79

4. Responsiviteit moeder

Mijn moeder helpt mij goed als ik het moeilijk heb.

Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt moeder vader wat er aan de hand is.

Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn moeder om mij te troosten.

Als ik met mijn moeder over mijn problemen praat, dan helpt zij mij echt.

Mijn moeder weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.

Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn moeder dat in de gaten.

Ik kan goed met moeder praten over alles.

Mijn moeder weet heel goed wat ik wil of voel.

Verklaarde variantie (R^2): 70.54%

Cronbach α : .94

5. Responsiviteit vader

Mijn vader helpt mij goed als ik het moeilijk heb.

Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn vader wat er aan de hand is.

Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn vader om mij te troosten.

Als ik met mijn vader over mijn problemen praat, dan helpt hij mij echt.

Mijn vader weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.

Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn vader dat in de gaten.

Ik kan goed met vader praten over alles.

Mijn vader weet heel goed wat ik wil of voel.

Verklaarde variantie (R^2): 73.64%

Cronbach α : .95

6. *Uitgaan*

Op café gaan.

Naar een fuif gaan.

Naar discotheek of (mega)dancing gaan.

Langs gaan bij vrienden, vrienden op bezoek hebben of samen iets met vrienden doen.

Verklaarde variantie: 47.68%

Cronbach α : .72

4. Genderverschillen in de groei naar democratisch burgerschap

Mark Elchardus en Bram Vanhoutte

De groei naar democratisch burgerschap werd geschetst in Elchardus en Vanhoutte, 'Het steile pad naar democratisch burgerschap. Jongeren en politiek'.⁴¹ In deze bijdrage wordt ingegaan op de genderverschillen die zich in de groei naar democratisch burgerschap aftekenen. Zij kan worden gelezen zonder het rapport te raadplegen omdat de belangrijkste bevindingen, die als achtergrond dienen voor de bespreking van de genderverschillen, telkens bondig worden herhaald. Terwijl het rapport ook ingaat op burgerschapswaarden, gaat de aandacht hier enkel uit naar politiek handelen en politieke belangstelling.

1. Politieke participatie: een kwestie van leeftijd?

Deelname aan de samenleving kan zich op vele manieren manifesteren: door actief te zijn in het verenigingsleven, door een buurtfeest te organiseren, door in een adviesraad te zetelen, enz. In deze bijdrage beperken we ons tot politieke participatie. Deze vorm van maatschappelijke betrokkenheid wordt van elke volwassen burger verwacht en is ook uiterst belangrijk voor de legitimiteit van ons democratisch bestel. In deze bijdrage wordt aan de hand van cijfermateriaal gezocht naar een antwoord op drie vragen. Ten eerste wordt onderzocht in hoeverre jongvolwassenen verschillen van de rest van de bevolking op het vlak van politieke participatie. Waar mogelijk wordt Vlaanderen vergeleken met buurlanden. Ten tweede wordt nagegaan hoe de groei in politieke participatie bij jongeren verloopt tussen de leeftijden van 14 en 25 jaar. Men kan verwachten dat jongeren op 14-jarige leeftijd nog niet klaar zijn om ten volle deel te nemen aan de maatschappij, terwijl dit op 18-jarige leeftijd wel zo zou moeten zijn. Ten derde gaat bijzondere aandacht naar eventuele verschillen tussen meisjes en jongens in het pad naar democratisch burgerschap.

41. Het rapport is raadpleegbaar op www.vub.ac.be/TOR/ en heeft nummer TOR 2007/41.

Die verschillende vragen worden beantwoord aan de hand van 16 verschillende databanken uit de periode 1991-2007 die betrekking hebben op Vlaanderen of op internationaal vergelijkend onderzoek dat toelaat de situatie in Vlaanderen met die van andere landen te vergelijken.⁴²

2. Verschillen naar leeftijd, een interpretatiesleutel

In deze bijdrage staat de relatie tussen de leeftijd enerzijds en houdingen en gedragingen anderzijds, centraal. Dat verband kan door drie factoren worden beïnvloed. Men omschrijft deze doorgaans als: periode-effecten, generatie-effecten en leeftijds-effecten. De periode van afname kan een rol spelen bij politiek gedrag, aangezien dit anders kan zijn ten tijde van schandalen en crisis dan tijdens een 'boeiende' verkiezingscampagne. De cohorte- of generatie-effecten wijzen op culturele verschuivingen. De naoorlogse generatie, die opgroeide in de jaren vijftig, kijkt misschien wel anders tegen politiek aan dan de generatie die volwassen werd in de jaren tachtig. Volgens de sociologen die zich over het verschijnsel generatie buigen, ondergaan mensen de invloed van de maatschappelijke context en van de tijdsgeest waarin ze opgroeien. Deze invloed dragen zij, minstens ten dele, mee voor de rest van hun leven (Mannheim, 1929; Mannheim, 1950; Becker, 1992; Elchardus, 2002; Stevens, 2005). Ten derde zijn er de leeftijdseffecten. Naarmate de tijd verstrijkt, doen zich bij mensen allerhande veranderingen voor. Zij doen ervaringen op, leren, worden ouder (misschien wijzer). Kortom, zij bouwen een biografie uit en accumuleren ervaringen die uiteraard ook hun kijk op politiek en democratie kunnen beïnvloeden.

De relatie tussen de leeftijd en bepaalde houdingen of gedragingen kan aan alle drie van die factoren worden toegeschreven, zonder dat de specifieke invloed van elke factor kan worden onderscheiden. Als we bijvoorbeeld in 2000 een verschil waarnemen tussen de 18-jarigen en de 50-jarigen, blijkt niet meteen in welke mate dat kan worden toegeschreven aan een leeftijds- of een cohorte-effect. Als we zien dat 18-jarigen in 1960 anders reageren dan in 2000, weten we niet in welke mate dat aan een periode- dan wel een cohorte-effect dient te worden toegeschreven. Dat betekent dat we voorzichtig moeten zijn bij het interpreteren van de relatie tussen de leeftijd en de geobserveerde gedragingen. Voor de meeste houdingen en gedragingen die we observeren, beschikken we over verschillende meetpunten. We hebben dus variatie wat de periode-effecten betreft. We beperken ons in de interpretatie tot de tendensen die gelden, ongeacht variatie in periode. Dat vergroot immers de kans dat we leeftijds- en cohorte-effecten observeren. We doen dat door het gewogen gemiddelde van de relevante databanken weer te geven en te gebruiken bij de interpretatie. Op

42. De databanken worden bondig beschreven in de bijlage, waar men ook de verwijzingen vindt naar de technische verslagen waarin die databanken omstandig worden beschreven.

die manier wordt de impact van periode-effecten en van toevallige steekproefvariaties uitgevlakt. Dat gemiddelde is zowel gewogen naar de grootte van de steekproef als naar leeftijd. Op die manier wegen grote, en waarschijnlijk meer betrouwbare steekproeven wat zwaarder door in het uiteindelijke gemiddelde. Door per leeftijd te wegen, verhogen we de kans dat het gemiddelde een betrouwbaar beeld levert voor elke leeftijdsgroep.

We nemen aan dat over de korte tijdsperiode die 14- van 18- of 20-jarigen scheidt geen noemenswaardige cohorte-effecten optreden. Cohorte-effecten zijn immers nauw gelieerd aan culturele verschuivingen en deze doen zich nu eenmaal niet op korte termijn voor. Over zo'n korte periode zien we vooral leeftijdseffecten: *in casu* het groeiproces van adolescenten.

Als we de jongeren tussen 14 en 20 jaar vergelijken met de rest van de bevolking (20 tot 75 jaar), dan overspannen we meer dan een halve eeuw geschiedenis, met als gevolg dat de waargenomen verschillen zowel het gevolg van leeftijds- als van cohorte-effecten kunnen zijn. Deze van elkaar onderscheiden is niet de bedoeling van deze bijdrage. We willen er alleen op wijzen dat men die verschillen niet al te snel aan ofwel leeftijds- ofwel cohorte-effecten mag toeschrijven. We beschrijven ze hier omdat we een antwoord willen geven op de vraag of de jongeren van tegenwoordig nu een grotere, kleinere of gelijke mate van democratisch burgerschap vertonen in vergelijking met de rest van de bevolking.

3. Genderverschillen?

Over vrouwen en politiek is al heel wat inkt gevloeid. Uit de lange traditie van onderzoek naar sociale achtergrondkenmerken en hun invloed op politiek gedrag treden frequent verschillen tussen mannen en vrouwen op de voorgrond (Lipset, 1960; Verba, Nie & Kim, 1978; Verba, Burns & Schlozman, 1997; Bennett & Bennett, 1989). In het verleden werden de verschillen tussen de geslachten dikwijls geduid door de sterke invloed van de traditionele rolpatronen die in alle levensdomeinen van toepassing was. Men kan echter verwachten dat door onder meer de veranderingen in levensstijlen, genderopvattingen en werkpatronen, die sinds de jaren zestig plaatsvonden, dergelijke verschillen tussen mannen en vrouwen zijn afgenomen of zelfs verdwenen (Norris, 1987). Toch worden nog vaak genderverschillen in politieke participatie en politieke interesse vastgesteld (Inglehart & Norris, 2003). De theorie van de symbolische samenleving (Elchardus, 2002) schrijft dit toe aan een verschuiving in sociale controlemechanismen. Tradities en traditionele rolpatronen hebben nu veel minder greep op het leven van de mensen, maar daarom is de sociale controle nog niet verdwenen. Die wordt nu uitgeoefend via socialisatie en beïnvloeding, onder meer via onderwijs, media, reclame en therapie. In die praktijk

ken wordt doorgaans gesegmenteerd of gedifferentieerd naar geslacht, zodat genderverschillen – ook zonder de sokkel van tradities – overleven.

Naast verschillen in socialisatie en beïnvloeding zijn er nog andere factoren die tot genderverschillen in politieke participatie en belangstelling kunnen leiden (Verba et al., 1997). De vaardigheden om politiek te participeren en de materiële omstandigheden die dat toelaten, kunnen variëren. Mobiliserende agenten – zoals partijen, kerken en vakbonden – die naar een directe vorm van participatie verwijzen, hebben ook een belangrijke indirecte invloed op andere vormen van deelname. Politieke communicatie – via de media of via discussies met vrienden, burens en collega's – kan evenzeer als een mobiliserende factor worden beschouwd. De blootstelling aan verschillende mediagenres verschilt sterk tussen mannen en vrouwen, wat nog een stuk van de verklaring kan zijn.

Daarnaast is ook een rol weggelegd voor de institutionele context waarin mannen en vrouwen leven. Het aantal vrouwen in zichtbare leiderschapsposities kan bijvoorbeeld een rol spelen in het aanzwengelen van de politieke interesse en het gevoel van daadkracht bij vrouwen.

In deze bijdrage beogen we geen verklaring van de genderverschillen, waarbij de onderscheiden mogelijke verklaringen worden ontrafeld. Het is de bedoeling na te gaan in welke mate en voor welke aspecten van de groei naar democratisch burgerschap er vandaag nog verschillen bestaan tussen jonge mannen en vrouwen.

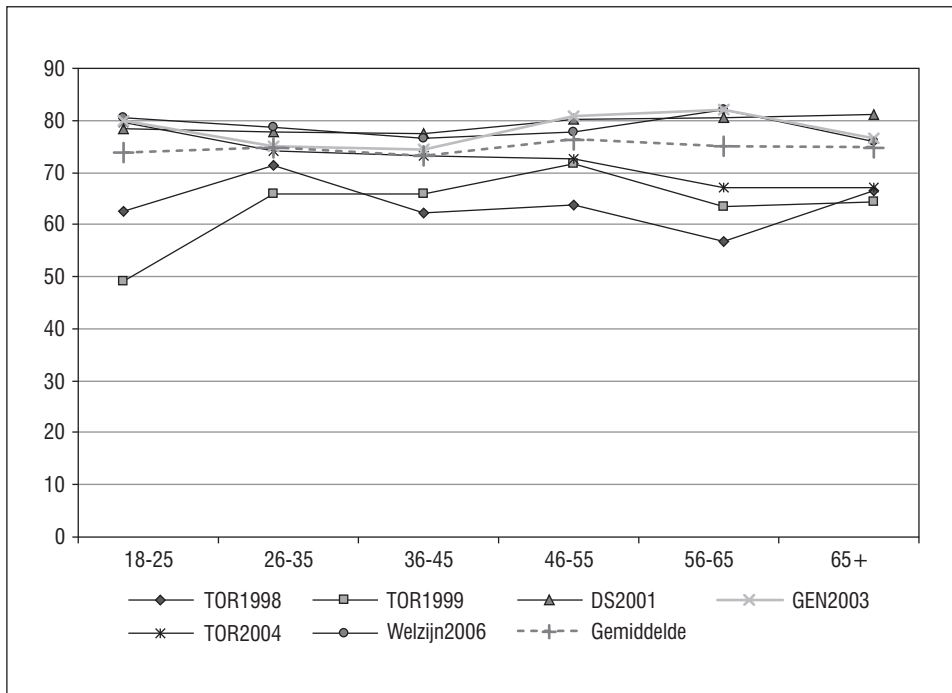
4. De bereidheid te stemmen

Een evidente maat voor deelname aan het politieke systeem is de bereidheid te gaan stemmen. De mate waarin aan verkiezingen wordt deelgenomen, wordt door vele auteurs beschouwd als een graadmeter voor de gezondheid van een democratie (Downs, 1957; Lijphart, 1997; Verba & Nie, 1972). Als de nadruk ligt op vertegenwoordiging, is de effectieve deelname van de bevolking ook belangrijk voor de legitimiteit van de besluitvorming. De Portugese schrijver Jose Saramago beschreef dit in zijn roman *Stad der zienden* (2005), waarin het blanco stemmen van een overgrote meerderheid van de bevolking tot een politieke crisis leidt.

De stemintentie werd in enkele jongerenonderzoeken bevraagd (Onbehagen 2004, Levensloop 2004, JOP-monitor 1 en MPJ 2002) alsook in enkele onderzoeken met een representatieve steekproef voor de gehele bevolking (Tor98, Tor99, Gen2003, DS2001, Tor04 en Welzijn2006).

4.1 Jongeren versus de rest van de bevolking

De bereidheid te stemmen werd gemeten door de respondenten te vragen voor welke partij zij zouden stemmen indien zij stemrecht zouden hebben en er morgen verkiezingen zouden zijn. Om de bereidheid tot stemmen te meten, werd de intentie een geldige stem uit te brengen afgezet tegen de intentie niet te gaan stemmen, blanco te stemmen of gewild ongeldig te stemmen.

Bron: TOR98, TOR99, DS2001, GEN 2003, TOR2004, Welzijn2006.

Figuur 4.1. Geldige stemintentie van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentages (N = 13944).

We zien weinig verschil in stemintentie over de verschillende leeftijdsgroepen. De jongste burgers zijn zeker even bereid een geldige stem uit te brengen als de rest van de bevolking. De lagere bereidheid om te gaan stemmen over alle leeftijdsgroepen in twee databanken van eind de jaren negentig zou op een periode-effect kunnen wijzen.

In vergelijking met andere landen biedt Vlaanderen overigens een beeld van middelmatigheid. De bereidheid te stemmen is lager dan in buurland Duitsland, waar niet minder dan 92% van de 18- tot 29-jarigen in 2003 bereid was te gaan stemmen.

men.⁴³ Ze is echter hoger dan in buurland Nederland, waar in 2002 slechts 72% van de 18- tot 24-jarigen en 75% van de 25- tot 34-jarigen de intentie had geldig te stemmen.⁴⁴

Tabel 4.1. Geldige stemintentie van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentages (N = 13944).

	TOR98 (N = 1340)	TOR99 (N = 1535)	DS2001 (N = 3578)	GEN2003 (N = 3088)	TOR2004 (N = 1778)	Welzijn2006 (N = 2625)	Gewogen gemiddelde
18-25	62.5	49	78.3	79.9	79.6	80.6	73.9
26-35	71.3	66	77.8	74.9	74.2	78.8	74.8
36-45	62.3	66	77.5	74.3	73.2	76.5	73.3
46-55	63.8	71.6	80.3	80.9	72.5	77.9	76.3
56-65	56.8	63.5	80.5	82	67	82.1	75
65+	66.4	64.3	81.1	76.7	67.2	76.1	74.8
p	.031	.000	n.s.	.006	.016	n.s.	n.s.

Bron: TOR98, TOR99, DS2001, GEN 2003, TOR2004, Welzijn2006.

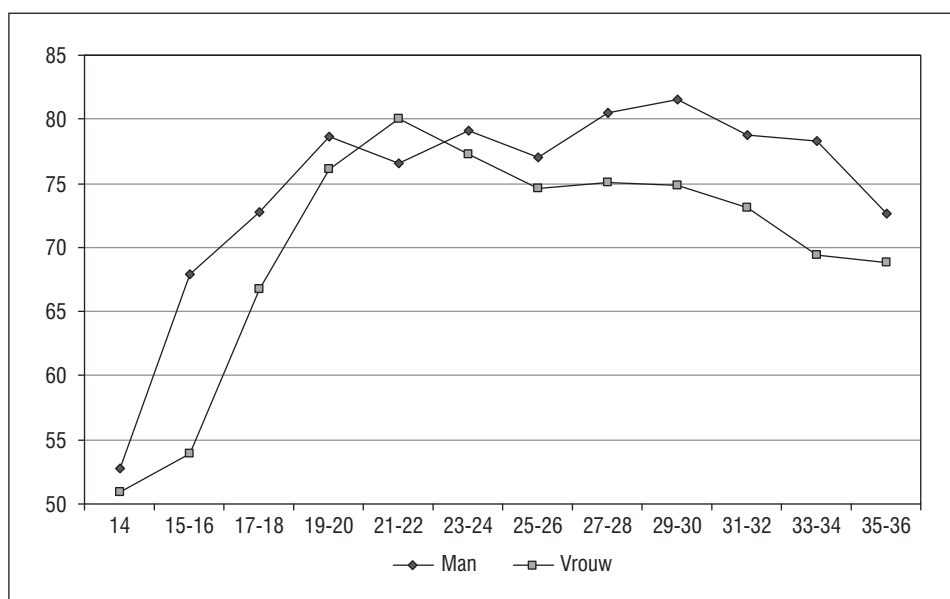
4.2 Genderverschillen in adolescentie en laatadolescentie

Uit internationaal onderzoek (Burns, Schlozman & Verba, 2001) blijkt dat er weinig verschil is tussen volwassen mannen en vrouwen in het hebben van een geldige stemintentie. Vroeger was dit weliswaar anders en gingen mannen beduidend vaker geldig stemmen dan vrouwen (Lipset, 1960). In de Belgische context is er nog steeds een kleine kloof tussen de geslachten (Smits, 2000). Hier wordt nagegaan in hoeverre dit ook bij jongeren het geval is.

Figuur 4.2. en tabel 4.2. schetsen het verloop van de stemintentie van 14 tot 36 jaar. Daartoe werden verschillende databanken gebruikt, die allemaal een sterk parallel verloop laten zien. Omdat het verloop in de verschillende databanken een gelijkvormige curve volgt, werd een gewogen gemiddelde van de verschillende databanken gemaakt. Daarmee wordt voor eventuele periode-effecten gecontroleerd en worden tevens de eventuele steekproefschommelingen gedempt.

43. Bron: 3.Jugendsurvey, Deutsche Jugendinstitut (www.dji.de).

44. Bron: Statline, Centraal Bureau voor Statistiek (www.cbs.nl).

Bron: WOP, TOR2000, MPJ2002, Levensloop, Onbehagen, JOP-monitor 1 (2005-2006).

Figuur 4.2. Gemiddelde geldige stemintentie bij Vlaamse mannen en vrouwen volgens leeftijd tussen 14 en 36 jaar in percentages (N = 27419).

Tabel 4.2. Gemiddelde geldige stemintentie bij Vlaamse mannen en vrouwen volgens leeftijd tussen 14 en 36 jaar in percentages (N = 27419).

	Gemiddelde		
	Man	Vrouw	p
14	52.8	50.9	n.s.
15-16	67.9	53.9	.000
17-18	72.7	66.8	.002
19-20	78.7	76.1	n.s.
21-22	76.6	80.0	.044
23-24	79.1	77.3	n.s.
25-26	77.0	74.6	n.s.
27-28	80.5	75.1	.002
29-30	81.5	74.8	.000
31-32	78.8	73.1	.001
33-34	78.3	69.4	.000
35-36	72.6	68.8	.049
p	.000	.000	

Bron: WOP, TOR2000, MPJ2002, Levensloop, Onbehagen, JOP-monitor 1 (2005-2006).

De bereidheid te stemmen neemt sterk toe tussen de leeftijden van 14 en 19-20 jaar, nl. van 47% tot 82%. Die toename kan waarschijnlijk ten dele worden toegeschreven aan toegenomen belangstelling, ten dele aan de groei van het gevoel dat men met voldoende kennis van zaken een stem kan uitbrengen. Het naderen van de stemgerechtigde leeftijd kan hier zeker en vast ook een rol spelen.

Vanaf de leeftijd van 19-20 jaar stabiliseert de mate van stembereidheid zich. Zij neemt zelfs lichtjes af na 30-jarige leeftijd. Wat die bereidheid betreft, bereiken jonge mensen tussen 18 en 20 jaar wel een niveau van burgerschap dat gelijk is aan of misschien zelfs iets hoger is dan dat van de volwassen bevolking in het algemeen. Op dat vlak is er dus geen reden tot ongerustheid.

Bij jongeren tussen 14 en 36 jaar oud zien we gemiddeld een klein maar toch beduidend verschil in geldige stemintentie tussen mannen en vrouwen. De geslachtverschillen over de leeftijd tonen dat er geen significant verschil in geldige stemintentie is tussen 19 en 26 jaar. Uitgenomen tijdens deze leeftijdsspanne stemmen vrouwen iets vaker geldig dan mannen. Het groeipatroon voor mannen en vrouwen is hetzelfde en de verschillen tussen beide geslachten zijn erg klein. De groei naar democratisch burgerschap zet zich, als het wordt gemeten op basis van de bereidheid te stemmen, iets later in bij meisjes dan bij jongens. Vanaf de leeftijd van 28-29 jaar zien we dat die bereidheid steeds iets hoger ligt bij mannen dan bij vrouwen. Al de vastgestelde verschillen zijn echter klein.

5. Alternatieve politieke acties

Men hoort wel eens beweren dat jongeren hun wijze van participatie aan de politiek hebben veranderd. Ze zouden nu minder participeren op basis van de stembusgang en meer via andere vormen van politieke actie, zoals petities en consumentenboycot (Micheletti, 2003; Olander, 2003; Ragi, 2005). Te oordelen op basis van de stemintenties is het alvast niet zo dat jongvolwassenen in Vlaanderen in vergelijking met de rest van de bevolking minder geneigd zijn te stemmen. Of jongeren meer betrokken zijn bij de andere vormen van politieke participatie wordt in deze sectie onderzocht. Over die vormen van participatie wordt ook gezegd dat zij mensen bereiken die door de meer conventionele, electorale politiek minder goed worden bereikt (gedacht wordt aan vrouwen en laaggeschoolden) (Barnes, Kaase & Allerbeck, 1979). Deze vormen van politieke participatie kunnen ook worden beschouwd als een verbreding van de politiek, waarbij het enge kader van de partijpolitiek en de vertegenwoordigende democratie verlaten wordt, om zich te manifesteren in de supermarkt (waar consumenten kiezen op basis van politieke en ethische overwegingen), in het middenveld (waar organisaties van mondige burgers de agenda zetten of delen van het beleid ten uitvoer leggen) of in de ambtenarij (waar ambtenaren als klokkenluiders of discreter in hun dagelijkse praktijk wezenlijke politieke handelingen stellen).

Verschillende onderzoeken tonen aan dat deze meer actieve, meer verspreide vormen van politiek aanhang vinden bij jongeren. In tegenstelling echter tot wat bijvoorbeeld Beck (1992) suggereert met zijn notie van subpolitiek, blijkt dit bij jongeren de betrokkenheid bij de electorale politiek niet zozeer te vervangen maar veeleer aan te vullen. Jongeren, zo stellen verschillende onderzoekers vast, zijn wel geïnteresseerd in die meer participatieve vormen van politiek maar zijn daarom niet minder betrokken bij het conventionele electorale systeem (Torney-Purta, Lehmann, Oswald & Schulz, 2001; Henn, Weinstein & Wring, 2002; Gaiser, Gille, Krüger & de Rijke, 2003; Vanhoutte, 2007).

Drie vormen van minder conventionele, actievere politieke participatie worden in deze bijdrage beschreven: petities ondertekenen, boycotten van producten en betogen. De evolutie van de betrokkenheid bij deze vormen van participatie kan, voor de jonge leeftijdsgroepen (14 tot 25 jaar), enkel worden geschetst op basis van de gegevens van de jeugdmonitor 1 (JOP 2005). Dat onderzoek was het eerste dat een betrouwbaar en representatief beeld van dit aspect van het politieke gedrag van jongeren mogelijk maakte. In dat onderzoek werd aan de jongeren gevraagd of zij tijdens het afgelopen jaar aan één van deze acties hadden deelgenomen (zie figuur 4.3. en tabel 4.3.).

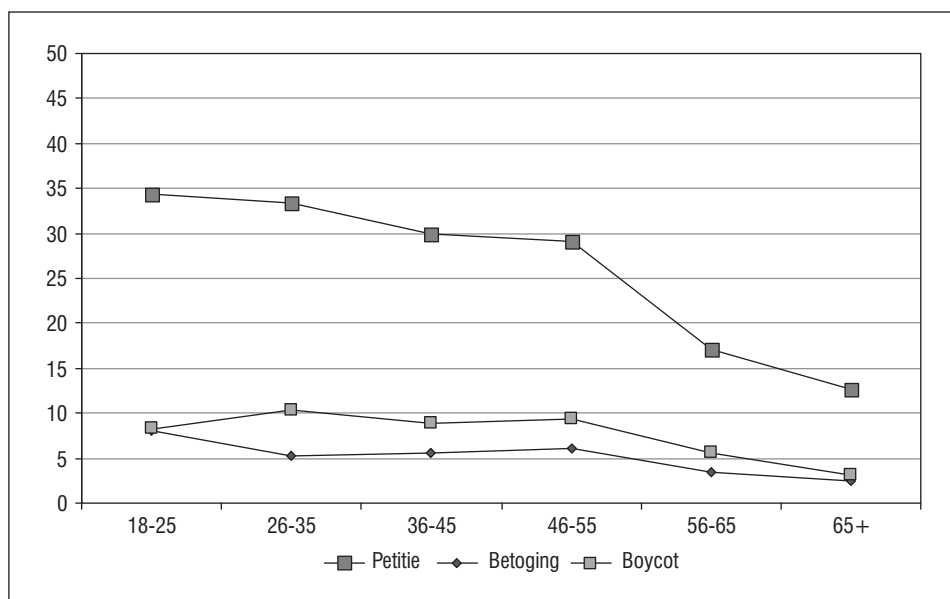
5.1 Jongeren versus de rest van de bevolking

Als we het gedrag van de jongeren op dit punt met dat van de oudere leeftijdsgroepen willen vergelijken, stellen zich een aantal problemen. De deelname aan deze vormen van politieke actie werd in verschillende onderzoeken op een verschillende en moeilijk vergelijkbare wijze bevraagd. In de onderstaande figuren en tabellen beperken we ons tot die onderzoeken waarin werd gevraagd of de desbetreffende actie *in het jaar voorafgaand aan de bevraging* werd ondernomen. Op die manier zijn de resultaten maximaal vergelijkbaar met die van de jeugdmonitor van 2005.

Tabel 4.3. Deelname aan alternatieve politieke acties in het afgelopen jaar van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentages (N = 4537).

	Petitjes gemiddelde	Betoging gemiddelde	Boycot gemiddelde
18-25	31.6	8.0	7.9
26-35	33.3	5.3	10.4
36-45	29.9	5.6	8.9
46-55	29.0	6.1	9.5
56-65	17.1	3.5	5.7
65+	12.6	2.4	3.2
p	.000	.000	.000

Bron: ESS2002, ESS2004, ISSP2004.

Bron: ESS2002, ESS2004, ISSP2004.

Figuur 4.3. Deelname aan alternatieve politieke acties in het afgelopen jaar van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentages (N = 4537).

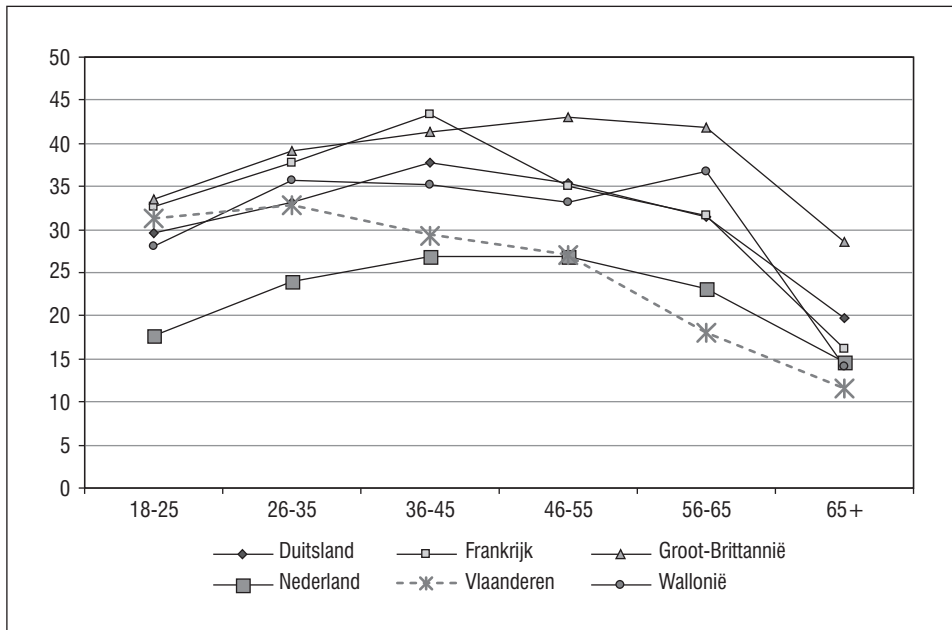
Jongvolwassenen zijn duidelijk meer geneigd petities te ondertekenen dan de andere leeftijdsklassen (zie figuur 4.3. en tabel 4.3.). Het ondertekenen van petities behoort nog nauwelijks tot het politieke repertoire van mensen ouder dan 55 jaar.

Jongvolwassenen zijn iets meer te vinden voor betogingen. Cijfers over deelname aan betogingen kunnen echter sterk schommelen. Betogingen hangen grotendeels af van de politieke actualiteit en als er geen echte grote, ‘emotionele’ betogingen zijn in verband met thema’s die jongeren aanbelangen, kan een ander beeld verkregen worden. Met ‘emotionele’ betogingen worden betogingen bedoeld die op de emoties en het gevoel van rechtvaardigheid inspelen, eerder dan op ‘rationele’ beleidsvragen zoals werkgelegenheid (Walgrave & Verhulst, 2006). Voorbeelden van dergelijke emotionele betogingen zijn de witte mars en in mindere mate de betogingen tegen de oorlog in Irak. Deze emotioneel geladen betogingen trekken een groter publiek aan dan de traditionele betogingen rond sociaaleconomische of politieke problemen (Van Aelst & Walgrave, 2001).

Consumentenboycot lijkt de leeftijdsgroep van 26 tot 54 jaar iets meer aan te spreken dan jongvolwassenen van 18 tot 25 jaar. Het dominante beeld is echter dat van een grote stabiliteit tussen de leeftijden 18 en 55 jaar. De stelling dat deze vorm van politieke actie de jongeren van de rest van de bevolking zou onderscheiden, wordt door deze vaststellingen sterk tegengesproken. Als er al een groep is die zich onder-

scheidt, dan zijn het de mensen ouder dan 55 jaar. Zij hebben geen hoge pet op van de verschillende vormen van ‘alternatieve’ politieke actie en bij hen komt consumentenboycot nauwelijks voor. Het is een gedragspatroon dat enkel bij de na-oorlogse generaties enigszins lijkt aan te slaan.

De bewering dat consumentenboycot nu ‘typisch’ is voor jongeren en de conventionele vormen van politiek verdringt, blijkt op basis van de beschikbare cijfers toch sterk genuanceerd te moeten worden. In tegenstelling tot betogen en consumentenboycot, is het ondertekenen van petities wel een ingeburgerde vorm van politieke actie.

Bron: ESS2002.

Figuur 4.4. Ondertekenen van petities in het laatste jaar van Vlamingen tegenover buurregio's in percentages (N = 20726).

In internationaal perspectief vergelijken we het ondertekenen van petities, omdat dit de meest voorkomende activiteit is. In die vergelijking is Nederland een ‘outlier’ met op alle leeftijden een veel lagere bereidheid tot het ondertekenen van petities. De leeftijdscurve voor Nederland volgt echter die van de andere landen. Dat is niet het geval voor Vlaanderen. Terwijl de Vlaamse jongeren in het Europese gemiddelde zitten, zien we in Vlaanderen vanaf de leeftijd van 26 jaar een nagenoeg lineaire daling van de bereidheid petities te ondertekenen. Vanaf de leeftijd van 46 jaar is die bereidheid daar, vergeleken met de andere hier beschouwde Europese landen of regio's, bijzonder laag.

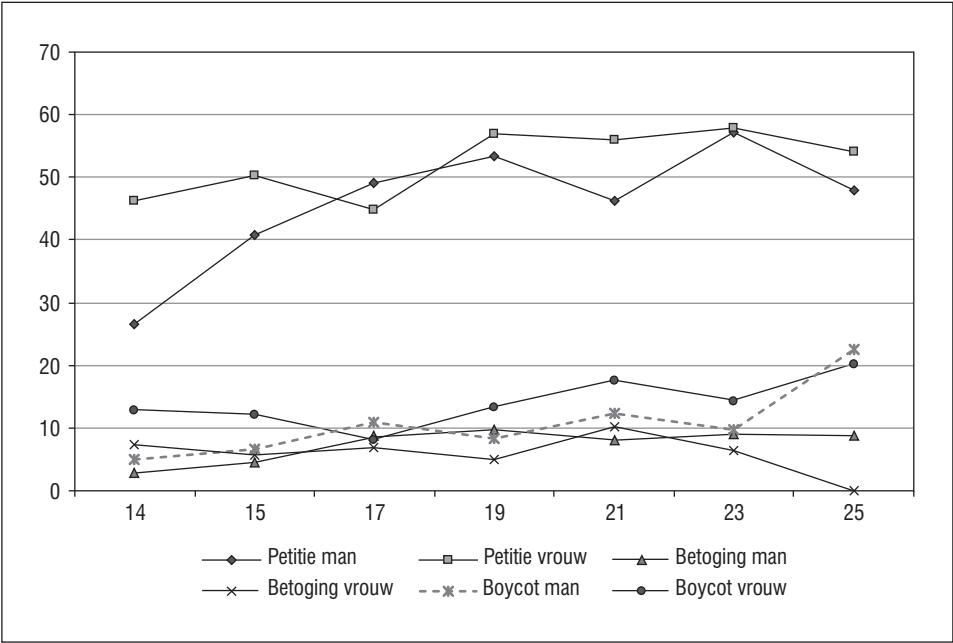
Tabel 4.4. Ondertekenen van petitjes in het laatste jaar van Vlamingen tegenover buurregio's in percentages (N = 20726).

	Duitsland (N = 5789)	Frankrijk (N = 3309)	Groot-Brittan- nië (N = 3949)	Nederland (N = 4245)	Vlaanderen (N = 2262)	Wallonië (N = 1172)
18-25	29.6	32.7	33.5	17.7	34.4	28.0
26-35	33.2	37.8	39.1	24.0	32.9	35.7
36-45	37.8	43.4	41.3	26.9	29.2	35.2
46-55	35.3	35	43.1	26.8	27.1	33.2
56-65	31.5	31.7	41.9	23.1	18.1	36.8
65+	19.8	16.2	28.6	14.7	11.6	14.1
p	.000	.000	.000	.000	.000	.000

Bron: ESS2002.

5.2 Genderverschillen in adolescentie en laatadolescentie

Uit internationaal empirisch onderzoek naar alternatieve politieke participatie – ook wel protestparticipatie genoemd – bleek in het verleden vaak dat vrouwen minder

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Figuur 4.5. Petitie, betoging en boycot volgens leeftijd bij Vlaamse mannen en vrouwen tussen 14 en 25 jaar oud in percentages (N = 2502).

geneigd zijn hieraan deel te nemen (Barnes et al., 1979). De normalisatie van deze vormen van politieke participatie en de veranderde positie van vrouwen maakt het niet onaannemelijk dat deze verschillen verdwenen zijn. Dit blijkt bij volwassenen niet het geval te zijn. Verba et al. (1997) constateren dat mannen nog steeds vaker politiek engagement tonen dan vrouwen. Stolle en Micheletti (2005) spreken van een omkering van de gender gap bij jongeren.

Tabel 4.5. Petitie, betoging en boycot volgens leeftijd bij Vlaamse mannen en vrouwen tussen 14 en 25 jaar oud in percentages (N = 2502).

	Petitie			Betoging			Boycot		
	Man	Vrouw	p	Man	Vrouw	p	Man	Vrouw	p
14	26.5	46.1	.004	3.1	7.4	n.s.	4.9	13.1	.046
15	40.7	50.4	n.s.	4.7	5.9	n.s.	6.4	11.8	n.s.
17	49.3	44.9	n.s.	8.7	7.0	n.s.	11.1	7.8	n.s.
19	53.4	57.0	n.s.	9.5	4.6	n.s.	8.2	13.1	n.s.
21	46.2	56.0	.038	8.0	10.3	n.s.	12.4	17.6	n.s.
23	57.1	57.8	n.s.	9.0	6.2	n.s.	9.7	14.4	n.s.
25	48.5	54.1	n.s.	9.3	0	/	22.2	19.8	n.s.
p	.000	n.s.		n.s.	.047		.000	.032	

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Wat de meer actieve vormen van politieke participatie betreft, zien we dat er tussen de leeftijden van 14 en 20 à 21 jaar een groei is naar meer actief, democratisch burgerschap. Die groei is heel duidelijk als we het ondertekenen van petities hanteren als indicator, omdat die praktijk al goed verspreid is. Betogen en consumentenboycot komen zo zelden voor dat een groeipatroon moeilijk kan worden onderkend, maar ook daar lijkt zich, heel schuchter weliswaar, een groei naar actiever burgerschap af te ondertekenen. Te oordelen op basis van het tekenen van petities is de groei naar actief, democratisch burgerschap nagenoeg lineair tussen de leeftijden van 14 en 20-21 jaar.

Voor petities is het geslachtsverschil duidelijk. Vrouwen zijn al vanaf jonge leeftijd eerder geneigd deze te ondertekenen. Naarmate men volwassen wordt, komen mannen en vrouwen echter op hetzelfde niveau.

Mannen nemen iets meer deel aan betogingen naarmate ze ouder worden. Bij vrouwen lijkt er na de leeftijd van 21 à 22 jaar minder interesse te zijn om deel te nemen aan betogingen. Door het relatief weinig voorkomen van deelname aan betogingen kan dit echter verklaard worden door toevalsschommelingen.

Boycotten van producten is bij beide geslachten iets populairder naarmate men meer volwassen wordt. Meisjes zijn al van op 14 jaar begaan om hun stem op deze manier te laten horen, terwijl dit bij jongens slechts een kleine minderheid is. Vanaf de

leeftijd van 17 à 18 jaar is er ook bij de mannen een tiende dat zich op deze manier politiek engageert.

Samenvattend zien we voor de zogeheten alternatieve vormen van politieke participatie weinig genderverschillen. In de mate dat dergelijke verschillen zich voordoen, blijken de vrouwen iets meer bereid tot dergelijke vormen van actievoering. De verschillen doen zich dan vooral voor op de jongere leeftijden van 14 en 15 jaar.

6. Belangstelling voor politiek

Men verwijt jongeren vaak een lage politieke interesse. Kwalitatief en kwantitatief onderzoek leiden wat dit betreft tot verschillende conclusies. Uit kwalitatief onderzoek komt naar voor dat de jeugd van tegenwoordig erg betrokken is bij tal van politieke thema's zoals het milieu, de multiculturele samenleving en lokale politieke thema's (Edwards, 2001). Kwantitatief onderzoek leert echter dat jongeren relatief weinig interesse hebben in politiek in de enge zin van het woord. De definitie van wat politiek is speelt een belangrijke rol bij het meten van de interesse. Belangstelling voor politiek – hoe die ook wordt opgevat – is echter een blijk van betrokkenheid, die leidt tot actievere deelname aan politiek (Verba, Schlozman & Brady, 1995) en tot uitgebreidere kennis van politiek (Delli, Carpini & Keeter, 1996).

6.1 Jongeren versus de rest van de bevolking

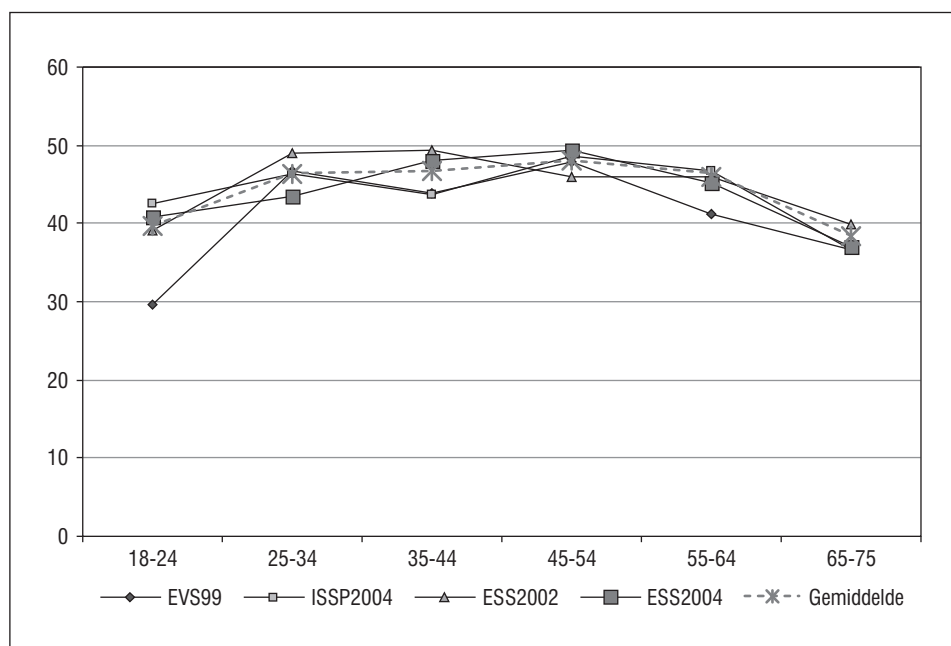
Om de politieke interesse van jongvolwassenen te vergelijken met die van de oudere leeftijdscategorieën is er geen kwaliteitsvolle schaal beschikbaar. De vergelijkingen gebeuren daarom noodgedwongen op itemniveau, dat is aan de hand van één specifieke uitspraak. In de gebruikte onderzoeken werd rechtstreeks naar politieke interesse gepeild met de volgende vraag: “Sommige mensen zijn erg geïnteresseerd in politiek, andere niet. Bent u erg geïnteresseerd in politiek of totaal niet?”.⁴⁵ Om de interpretatie gemakkelijker te maken, worden de antwoordcategorieën omgezet in schaa scores die van 0 tot 100 kunnen lopen.⁴⁶

Bij vergelijking van de politieke interesse over de bevolking komen significante verschillen aan het licht. De jongste en oudste leeftijdscategorieën blijken beduidend minder geïnteresseerd in politiek. Uit deze cijfers blijkt dat de politieke belangstelling van de jongeren iets lager ligt dan die van de volwassenen van 26 tot 65 jaar en

45. In andere databanken wordt naar de politieke interesse gepeild door deze te vergelijken met de belangstelling voor andere levensdomeinen (TOR04, APS2001). Omdat de belangstelling dan sterk wordt bepaald door de selectie van levensdomeinen, wordt deze informatie niet in deze nota aangewend.

46. Voor scores één tot vier gebeurt dat met de formule $((X-1) / 3) * 100$, waarbij X de antwoordcategorie van één (helemaal niet geïnteresseerd) tot vier (zeer geïnteresseerd) is.

dat zij zich op het relatief lage peil van de 65-plussers bevindt. Wat de politieke belangstelling betreft, zien we dus bij de jongeren in het beste geval een zelfde niveau als bij de oudere leeftijdsgroepen maar waarschijnlijk een wat lager niveau.

Bron: EVS99, ISSP2004, ESS2002, ESS2004.

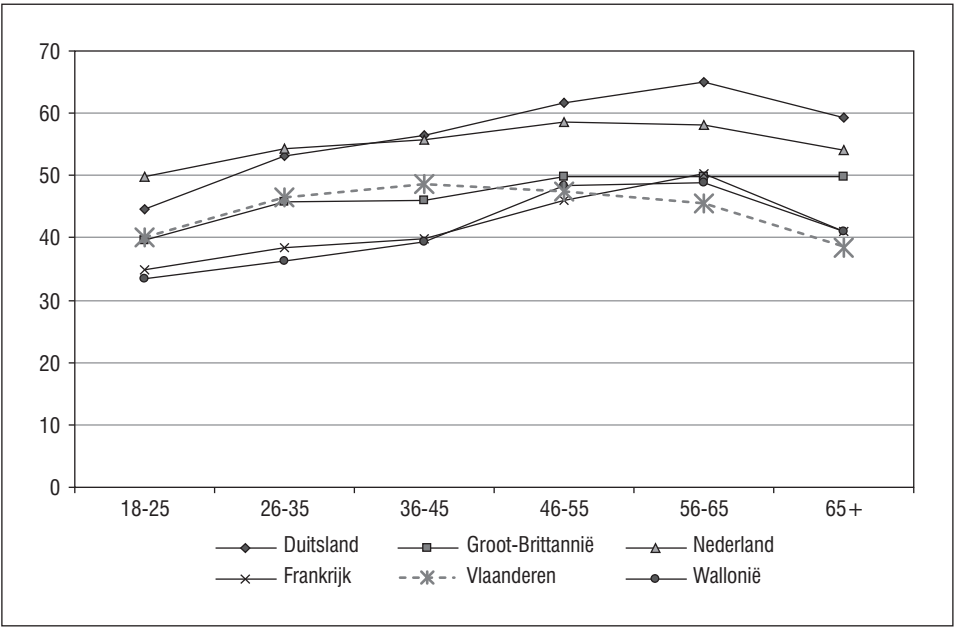
Figuur 4.6. Politieke interesse van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen (schaalscores) (N = 6494).

Tabel 4.6. Politieke interesse van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen (schaalscores) (N = 6494).

	EVS99 (N = 1102)	ISSP2004 (N = 1355)	ESS2002 (N = 2259)	ESS2004 (N = 1778)	Gemiddelde (N = 6494)
18-24	29.7	42.5	39.2	40.9	39.6
25-34	46.7	46.4	49.0	43.5	46.4
35-44	43.9	43.6	49.3	48.0	46.7
45-54	47.9	48.6	45.9	49.4	48.0
55-64	41.2	46.8	46.0	45.1	46.0
65-75	36.6	36.6	39.8	37.0	38.3
p	.000	.000	.000	.000	.000

Bron: EVS99, ISSP2004, ESS2002, ESS2004.

Om de politieke interesse van de Vlaamse bevolking af te zetten tegenover de buurlanden, wordt gebruikgemaakt van twee internationale onderzoeken (ISSP2004 en ESS2002) die naast Vlaamse data ook data van onze buurlanden bevatten.

Bron: ESS2002.

Figuur 4.7. Politieke interesse van Vlamingen tegenover buurregio's per leeftijdscategorie (schaalscores) (N = 20549)

Tabel 4.7. Politieke interesse van Vlamingen tegenover buurregio's per leeftijdscategorie (schaalscores) (N = 20549).

	Duitsland (N = 5691)	Groot-Brittan- nië (N = 3937)	Nederland (N = 4241)	Frankrijk (N = 3308)	Vlaanderen (N = 2254)	Wallonië (N = 1118)
18-25	44.7	39.7	49.8	34.8	40.0	33.5
26-35	53.2	45.8	54.4	38.5	46.6	36.2
36-45	56.5	46.1	55.8	39.9	48.7	39.4
46-55	61.7	49.8	58.6	46.1	47.5	48.3
56-65	64.9	49.9	58.2	50.4	45.6	48.8
65+	59.3	49.9	54.1	41.1	38.5	41
	.000	.000	.000	.000	.000	.000

Bron: ESS2002.

De politieke belangstelling in Vlaanderen is, vergeleken met andere West-Europese landen, betrekkelijk laag. Op dat vlak behoort Vlaanderen tot de achterhoede. Opvallend is daarenboven dat de evolutie over de leeftijd in Vlaanderen sterk afwijkt van wat we in de buurlanden observeren. In de meeste West-Europese landen stijgt de politieke belangstelling met de leeftijd, tot op de leeftijd van 65 jaar, waarna hij daalt. In Vlaanderen is de initiële stijging vrij bescheiden, zet een daling van de belangstelling zich al in tussen de 45 en de 55 jaar en is de daling bijzonder sterk na 65 jaar. We zagen al een enigszins vergelijkbaar verloop voor de bereidheid petities te ondertekenen. Vooral de wat oudere Vlamingen vallen op door hun gebrek aan politieke belangstelling, terwijl de jongeren, in het beste geval, tot de Europese middenmoot kunnen worden gerekend.

6.2 Genderverschillen in adolescentie en laatadolescentie

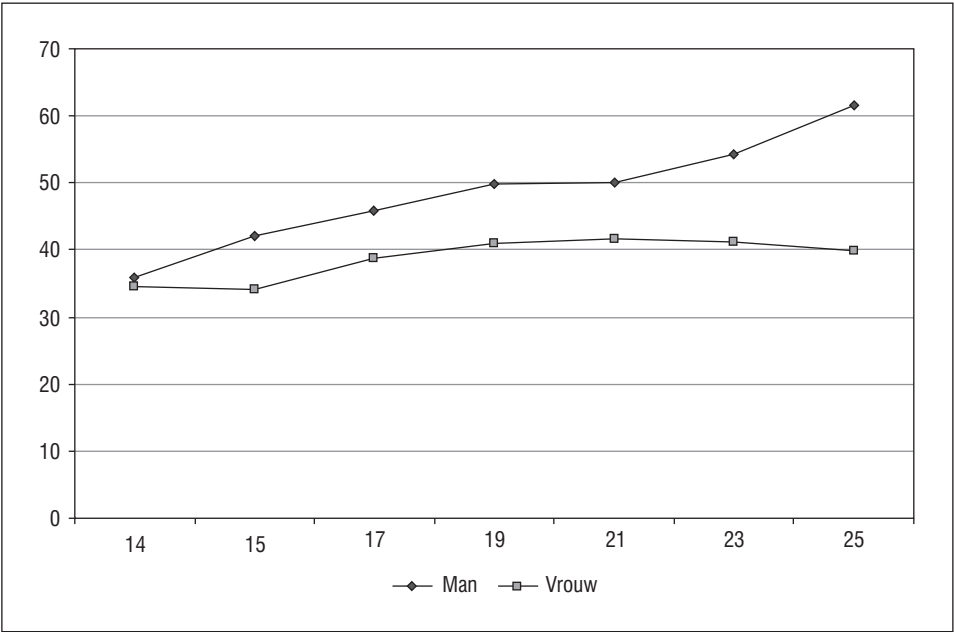
Tal van onderzoeken wijzen op de kloof in politieke interesse tussen mannen en vrouwen als het over formele, nationale politiek gaat (Delli et al., 1996; Bennett & Bennett, 1996; Verba et al., 1997). Een dergelijk verschil werd ook al voor Vlaamse jongeren vastgesteld (Vanhoutte, 2007). Twee verklaringen komen uit de literatuur naar voor. Enerzijds zou het om een verschil in preferentie kunnen gaan. Dit verschil in preferentie kan te wijten zijn aan de verschillende genderrollen, namelijk dat mannen geacht worden zich te ontplooiën in het publieke domein en vrouwen eerder in de private of huiselijke sfeer. Een tweede verklaring wordt gezocht in het cognitieve zelfbeeld. Terwijl jongens over het algemeen zelfzekerder zijn, twijfelen meisjes vaker of ze wel iets kunnen of weten. Aangezien de schaal naar subjectieve politieke interesse peilt, is dit tweede punt zeker relevant.

Aan de hand van een schaal voor politieke interesse die specifiek voor jongeren werd ontwikkeld in het kader van het onderzoek naar de maatschappelijke participatie van jongeren (Smits, 2004), en daarna nogmaals werd afgenomen in het JOP-onderzoek, zullen de verschillen volgens geslacht en opleidingsniveau worden onderzocht. De politieke belangstelling van jongeren wordt gemeten aan de hand van een schaal van politieke interesse, die werd ontwikkeld in het onderzoek van de International Association for the Evaluation of Educational Achievement Civic Education Study, een onderzoek naar burgerschap en scholing in 28 landen (Torney-Purta, Schwille & Amadeo, 1999; Torney-Purta et al., 2001). Naast een uitspraak die rechtstreeks naar de interesse in politiek peilt, wordt ook naar het inschatten van opinievorming en de zelfevaluatie van politieke kennis gepeild. In MPJ 2002 werd deze schaal voor de eerste keer bij de Vlaamse jeugd afgenomen. Zij werd een tweede keer gebruikt in de JOP-monitor 1.

Tabel 4.8. Percentages en schaalgegevens politieke interesse in JOP-monitor 1.

Item	–	–/+	+	Factorlading	α
Ik weet meer over politiek dan de meeste mensen van mijn leeftijd	63.4	20.6	15.0	0.77	.78
Wanneer er over politieke thema's of problemen gepraat wordt, heb ik daar gewoonlijk een mening over	32.6	25.1	36.9	0.77	.78
De meeste politieke thema's begrijp ik nauwelijks	42.0	25.4	31.4	-.71	.79
Ik ben niet geïnteresseerd in politiek	32.4	23.6	42.9	-.73	.79
Eigenwaarde				2.66	
R ²				66.6%	
Cronbach α					.83

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Bron: MPJ2002, JOP-monitor 1 (2005-2006).

Figuur 4.8. Gemiddelde politieke interesse bij Vlaamse mannen en vrouwen over de leeftijd tussen 14 en 25 jaar (schaalscores) (N = 4272).

Op de leeftijd van 14 jaar zijn er geen verschillen in de mate van politieke belangstelling van meisjes en jongens. Daarna, precies in de periode waarin jonge mensen naar democratisch burgerschap toegroeien, zien we een groeiende kloof ontstaan tussen de politieke belangstelling van mannen en vrouwen. Die van de vrouwen blijft sterk achter op die van de mannen. Bij vrouwen is er een bijzonder langzame

stijging van de politieke interesse tussen 15 en 18 jaar. Bij jongens begint deze toename iets eerder en neemt ze versneld toe na 18 jaar, terwijl ze precies vanaf die leeftijd bij de jonge vrouwen stagneert.

Tabel 4.9. Gemiddelde politieke interesse bij Vlaamse mannen en vrouwen over de leeftijd tussen 14 en 25 jaar (schaalscores) (N = 4272).

	Gemiddelde		
	Man	Vrouw	
14	35.9	34.7	n.s.
15-16	42.0	34.2	.000
17-18	45.9	38.7	.000
19-20	49.9	41.0	.000
21-22	50.0	41.7	.000
23-24	54.4	41.2	.000
25	61.7	39.9	.000
p	.000	.000	

Bron: MPJ2002, JOP-monitor 1 (2005-2006).

7. Extreem stemgedrag

In de Vlaamse context wordt extremistisch stemgedrag gemeten op basis van een voorkeur voor het Vlaams Blok/Vlaams Belang (VB). De proportie jongeren die extreem links zou stemmen, is immers te klein om betrouwbare analyses toe te laten. In onderstaande beschrijving wordt van de jongeren met een geldige stemintentie nagegaan welke proportie van hen voor het VB zou stemmen.⁴⁷

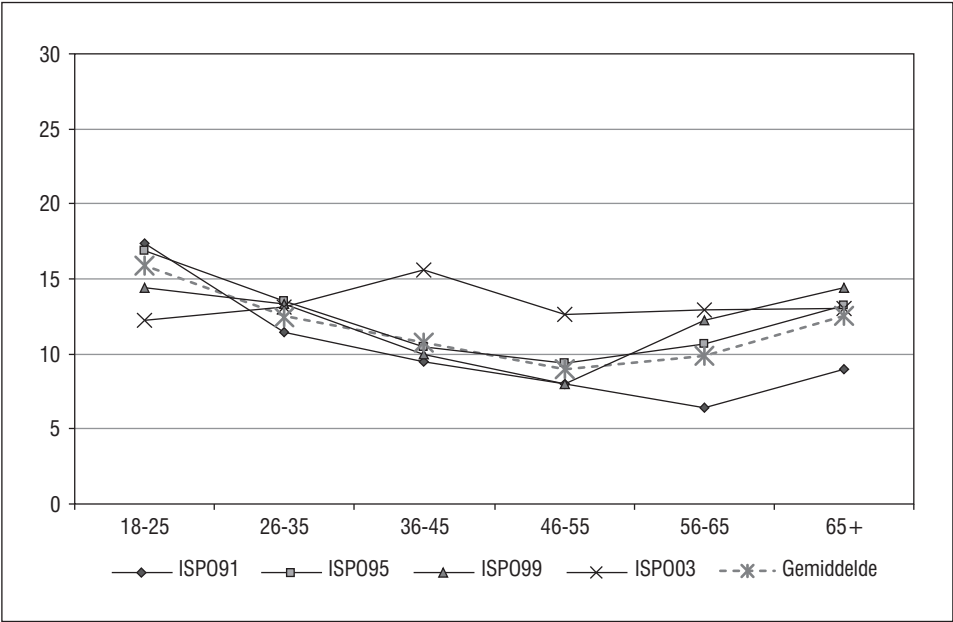
Om een goede vergelijking te kunnen maken, gebruiken we enkel de databanken waarin dezelfde vraagstelling werd gebruikt (op welke partij zou je morgen stemmen indien er morgen verkiezingen zijn?). In onderstaande databeschrijvingen worden de proporties VB-stemmers op het totale aantal mensen met een geldige stemintentie uitgezet. Dit betekent dat de resultaten gezien moeten worden met de evolutie van de stemvoorkeur in het achterhoofd.

7.1 Jongeren versus de rest van de bevolking

Het effectieve stemgedrag op basis van de verkiezingsonderzoeken (figuur 4.9. en tabel 4.10.) toont dat de 18- tot 25-jarigen gemiddeld vaker op het VB stemmen. Te-

47. De databank MPJ 2002 werd niet betrokken in deze analyse, omdat deze bevraging face to face gebeurde, en dit – zeker bij een vraag naar extreme stemintentie – sociaal wenselijke antwoorden stimuleert.

gelijktijd wordt deze hoge stemvoorkeur bij jongeren ook genuanceerd: bij het opkomen van de partij in het begin van de jaren negentig is het VB duidelijk populairder onder jongvolwassenen dan onder andere leeftijdsgroepen. In 2003 is de populariteit van het VB echter bij alle leeftijdsgroepen gelijk.

Bron: ISP091, ISP095, ISP099, ISP003.

Figuur 4.9. Effectief extremistisch stemgedrag van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentage van de geldige stemintenties (N = 8328).

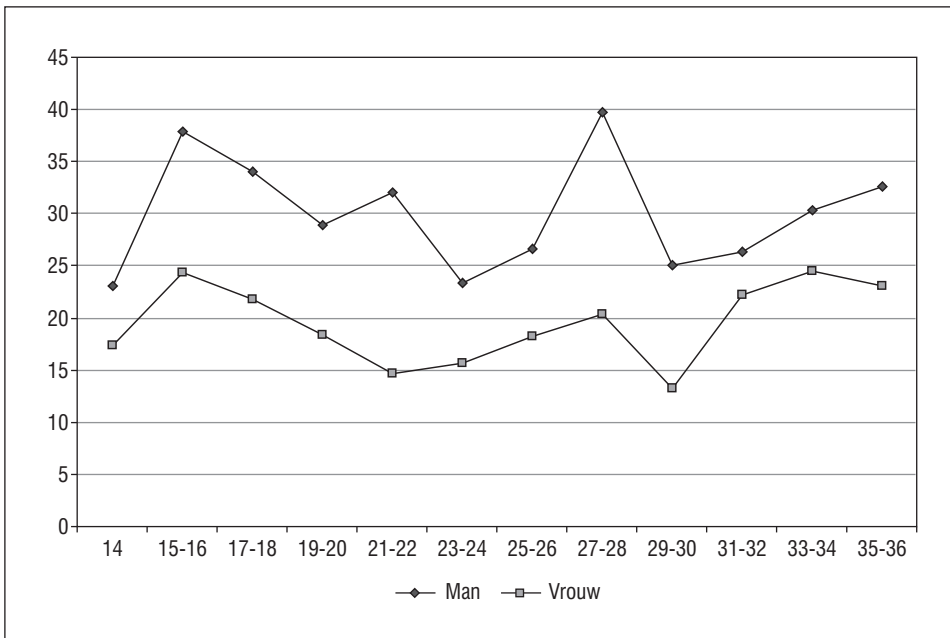
Tabel 4.10. Effectief extremistisch stemgedrag van jongvolwassenen tegenover oudere leeftijdsgroepen in percentage van de geldige stemintenties (N = 8328).

	ISP091 (N = 2670)	ISP095 (N = 2099)	ISP099 (N = 2557)	ISP003 (N = 1002)	Gemiddelde (N = 8328)
18-25	17.4	16.9	14.4	12.2	15.9
26-35	11.4	13.5	13.3	13.1	12.4
36-45	9.5	10.5	10.0	15.6	10.8
46-55	8.0	9.4	8.0	12.6	9.0
56-65	6.4	10.7	12.2	12.9	9.9
65+	9.0	13.2	14.4	13.0	12.5
p	.000	.000	.000	n.s.	.000

Bron: ISP091, ISP095, ISP099, ISP003.

7.2 Genderverschillen in adolescentie en laatadolescentie

De intentie extreem rechts te stemmen blijkt over de leeftijdsdwaai van 14 tot 36 jaar een grillig verloop te volgen (figuur 4.10., tabel 4.11.). Toch kan men er een paar patronen in onderkennen. We zien dat vooral de leeftijden 15 tot 18 jaar zich onderscheiden door een zeer sterke voorkeur voor een extremistische partij. Van de 15- en 16-jarigen wil 32% op het Vlaams Belang stemmen, bij de 17- en 18-jarigen bedraagt dit percentage 29%. Daarna zien we dat de aantrekkingskracht van die partij afneemt met de leeftijd en nog 17% bedraagt bij de 25 à 26-jarigen. Het is plausibel hierin het patroon te zien van adolescenten die, als ze politiek bewust worden, na 14-jarige leeftijd, snel gecharmeerd worden door extreme standpunten, maar die voorkeur afleren naarmate hun groei naar politieke volwassenheid vordert. Deze bevinding pleit tegen een verlaging van de stemgerechtigde leeftijd. Opvallend is dat, op een niveauverschil na, ongeveer dezelfde evolutie voor jongens en voor meisjes naar voor komt als het over een voorkeur voor het VB gaat. Een eerste piek zien we op de leeftijd van 15 à 16 jaar. Meer dan één op drie jongens met een stemintentie zou op het VB stemmen. Deze voorkeur daalt geleidelijk tot de leeftijd van 23-24 jaar, om dan weer lichtjes te stijgen. De afwijkingen op 27 à 30-jarige leeftijd in de grafieken zijn waarschijnlijk te wijten aan steekproefschommelingen.

Bron: MPJ2002, JOP-Monitor 1 (2005-2006).

Figuur 4.10. Gemiddeld percentage VB-stemmers bij Vlaamse mannen en vrouwen over de leeftijd van 14 tot 36 jaar in percentage van de geldige stemintenties (N = 3554).

Tabel 4.11. Gemiddeld percentage VB-stemmers bij Vlaamse mannen en vrouwen over de leeftijd van 14 tot 36 jaar in percentage van de geldige stemintenties (N = 3554).

	Gemiddelde		
	Man	Vrouw	P
14	23.1	17.4	n.s.
15-16	37.9	24.4	.041
17-18	34.0	21.8	.029
19-20	28.9	18.4	.020
21-22	32.0	14.7	.000
23-24	23.4	15.7	.037
25-26	26.6	18.2	.049
27-28	39.7	20.3	.001
29-30	25.1	13.2	.008
31-32	26.3	22.2	n.s.
33-34	30.3	24.5	n.s.
35-36	32.6	23.0	n.s.
p	.009	n.s.	

Bron: MPJ2002, JOP-Monitor 1 (2005-2006).

8. Besluiten

Uit de gepresenteerde gegevens kan worden besloten dat jongeren tussen de leeftijden van 14 en 20 à 23 jaar een proces van groei naar democratisch burgerschap doormaken. De leeftijden van 17 tot 20 à 23 jaar spelen daarin nog een belangrijke rol. Dat betekent dat niet alleen het secundair maar ook het hoger onderwijs een rol heeft te spelen in de vorming van democratisch burgerschap. Het verloop van het proces van groei naar democratisch burgerschap wijst er ook op dat onderzoekers heel voorzichtig moeten zijn met noodkreten over een gebrek aan politieke belangstelling of over het extremisme bij jongeren van 16 jaar. Dergelijke vaststellingen worden niet zelden in de pers gebracht als betroffen ze een cohorte-effect dat wijst op een onrustwekkende (en dus nieuwswaardige) aftakeling van onze politieke cultuur. Het gaat in feite om een momentopname uit een groeiproces. Het is alsof iemand de lichaamslengte zou meten op de leeftijd van 12 jaar en de kranten de volgende dag in paniek zouden koppen dat de Vlaamse bevolking krimpt.

Als in het licht van de hier gebruikte indicatoren wordt gekeken naar het niveau van democratisch burgerschap dat jongeren bereiken als ze vooraan in de twintig zijn, zien we dat dit vergelijkbaar is met dat van de rest van de bevolking. Er valt op dat vlak dus geen achteruitgang op te tekenen. Misschien valt er wel een gebrek aan veel vooruitgang te betreuren. De jongvolwassenen doen het iets beter voor wat be-

treft de bereidheid te stemmen en tot alternatieve politieke actie, iets slechter voor wat betreft politieke belangstelling en het uitbrengen van een extremistische stem.

Wat de genderverschillen betreft, zien we weinig verschil in de bereidheid te stemmen – die iets lager is voor meisjes en jonge vrouwen – en de bereidheid alternatieve politieke acties te ondernemen, die iets groter is bij meisjes en jonge vrouwen. Grote verschillen tekenen zich af in de politieke belangstelling en het extremistisch stemgedrag. Meisjes zijn minder geneigd extremistisch te stemmen en hebben minder belangstelling voor politiek. Wat de politieke belangstelling betreft, zien we vanaf 14 jaar een gestaag groeiende kloof tussen meisjes en jongens, die vooral na de leeftijd van 18 jaar toeneemt.

Bibliografie

- Barnes, S.H., Kaase, M., & Allerbeck, K.R. (1979). *Political Action: Mass Participation in five Western Democracies*. London: Sage.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Becker, H. (1992). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Bennett, L.L.M., & Bennett, S.E. (1989). Enduring Gender Differences in Political Interest: the Impact of Socialization and Political Dispositions. *American Politics Research*, 17(1), 105-122.
- Bennett, L.L.M., & Bennett, S.E. (1996). Changing Views about Gender Equality in Politics: Gradual Change and Lingering Doubts. In L.L. Duke (Ed.), *Women in Politics. Outsiders or Insiders* (pp. 45-56) New Jersey: Prentice Hall.
- Burns, N., Schlozman, K.L., & Verba, S. (2001). *The Private Roots of Public Action: Gender, Equality and Political Participation*. Cambridge: Harvard University Press.
- Delli Carpini, M.X., & Keeter, S. (1996). *What Americans Know about Politics and Why it Matters*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row Publishers.
- Edwards, L. (2001). *Politics not Parties: Young People and Political Engagement. Findings from a Series of Discussion Groups with Young People*. London: Institute for Public Policy Research.
- Elchardus, M. (2002). Op in rook? In M. Elchardus & I. Glorieux (Red.), *De Symbolische samenleving* (pp. 7-29). Tiel: Lannoo.
- Henn, M., Weinstein, M., & Wring, D. (2002). A Generation Apart? Youth and Political Participation in Britain. *The British Journal of Politics and International Relations*, 4(2), 167-192.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lijphart, A. (1997). Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. Presidential Address, American Political Science Association 1996. *American Political Science Review*, 91(1), 1-14.
- Lipset, S.M. (1960). *Political Man*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Mannheim, K. (1929). Das Problem der Generationen. *Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie*, 7, 309-330.
- Mannheim, K. (1950). *The Problem of Youth in Modern Society. Diagnosis of our Time. War-time Essays of a Sociologist*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action*. New York: Palgrave Macmillan.
- Norris, P. (1987). *Politics and Sexual Equality: the Comparative Position of Women in Western Democracies*. Boulder, Col: Rienner.
- Olander, M. (2003, July). *How Young People Express their Political Views*. geraadpleegd op 21 juni 2004, ontleend aan CIRCLE (Center for Information and Research for Civic Learning and Engagement) http://www.civicyouth.org/PopUps/FactSheets/FS_How_Young_Express_Views.pdf.
- Ragi, T. (2005). Citoyenneté et participation des jeunes en France. In K. Pelleriaux (Ed.), *Vivre ensemble? Pistes de réflexion pour une accessibilité des associations de jeunesse en Flandre, à Bruxelles et en Wallonie* (pp. 131-146). Leuven: Acco.
- Saramago, J. (2005). *Stad der zienden*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Smits, W. (2004). *Maatschappelijke participatie van jongeren. Bewegen in de vrijetijds-, sociale en culturele ruimte. Eindverslag van het Programma Beleidsgericht Onderzoek 'Maatschappelijke participatie van jongeren'*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Smits, W. (2000). *Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen. Een empirische studie naar de kritieken vanuit vrouwenstudies op het traditionele participatieonderzoek. Eindverslag van het onderzoek 'Politieke en maatschappelijke participatie van vrouwen in Vlaanderen. Een empirische studie naar de kritiek vanuit vrouwenstudies op het traditionele participatieonderzoek'* op initiatief van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Stevens, F. (2005). Generatie gepakt. *Informatie Vernieuwing Onderwijs*, 101, 20-28.
- Stolle, D., & Micheletti, M. (2005). The Gender Gap Reversed. In B. O'Neill & E. Gidengil (Eds.), *Gender and Social Capital* (pp. 45-72) London: Routledge.
- Torney-Purta, J., Schwille, J., & Amadeo, J.-A. (Eds.) (1999). *Civic Education Across Countries: Twenty-Four National Case Studies for the IEA Civic Education Project*. Delft: IEA.
- Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*. Delft: IEA.
- Van Aelst, P., & Walgrave, S. (2001). Who is that (Wo)Man in the street? From the Normalisation of Protest to the Normalisation of the Protester. *European Journal of Political research*, 39, 461-486.
- Vanhoutte, B. (2007). Niet in een (stem)hokje te duwen? Jongeren en politiek. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Red.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (pp. 191-208). Leuven: LannooCampus.
- Verba, S., Nie, N.H., & Kim J. (1978). *Participation and Political Equality: a Seven-Nation Comparison*. London: Cambridge University Press.
- Verba, S., & Nie, N.H. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper & Row.
- Verba, S., Schlozman, K.L., & Brady, H.E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Verba, S., Burns, N., & Schlozman, K.L. (1997). Knowing and Caring about Politics: Gender and Citizen Engagement. *Journal of politics*, 59(4), 1051-1072.
- Walgrave, S., & Verhulst, J. (2006). Towards 'New Emotional Movements'? A Comparative Exploration into a Specific Movement Type. *Social Movement Studies*, 5(3) 275-304.

9. Bijlage: databanken

9.1 Jongerenenquêtes

1. Onbehagen 2004

Dit onderzoek werd gevoerd door middel van een postenquête en er werd gebruikgemaakt van een zuiver toevallige steekproef.

De enquête werd ingevuld door 3265 inwoners van het Vlaamse gewest van 19 tot 36 jaar in de periode tussen 6 januari en 15 maart 2004.

Smits, W., & De Groof, S. (2004). *Onbehagen en participatie bij jongvolwassenen. Technisch verslag: veldwerk, responsanalyse, vragenlijst, schaalgegevens*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

2. Levensloop 2004

De postenquête werd tussen mei en juli 2004 door 4666 Belgische jongvolwassenen (waaronder 2647 Vlaamse) tussen 18 en 36 jaar oud ingevuld. De selectie van respondenten gebeurde op een zuiver toevallige steekproef.

Smits, W. (2005). *Levensloop en toekomstperspectieven van jongvolwassenen. Technisch verslag – veldwerk, responsanalyse, vragenlijst en schaalgegevens*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

3. JOP-monitor 1

Dit was een postenquête bij 2503 14- à 25-jarigen die op basis van een zuiver toevallige steekproef werden geselecteerd voor het onderzoek. Het veldwerk gebeurde in twee fases: voor de 18- à 25-jarigen van begin september tot eind oktober 2005 en voor de 14- à 18-jarigen van 21 februari tot eind mei 2006.

JOP (2007). *Technisch verslag JOP-monitor 1*. Onuitgegeven verslag, K.U.Leuven, UGent, Vrije Universiteit Brussel.

4. MPJ 2002

De effectieve steekproef is een bloksteekproef van 1769 jongeren tussen 14 en 18 jaar. De afname, face to face, gebeurde tussen 15 februari en 15 november 2002.

Smits, W. (2004). *Maatschappelijke participatie van jongeren. Bewegen in de vrijetijds-, sociale en culturele ruimte. Eindverslag van het Programma Beleidsgericht Onderzoek 'Maatschappelijke participatie van jongeren'*. PBO99A/14/85 in opdracht van de Administratie Cultuur, Afdeling Jeugd en Sport van de Vlaamse Gemeenschap, Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

5. LLP 2000

Voor de onderzoeken leerlingenparticipatie en beeldvorming over en beschrijving van de leefwereld van jongeren werd het veldwerk gecombineerd. De steekproef werd getrokken uit de scholendatabank van het Departement Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap. Uit het totale scholenuiversum van 745 scholen waar een vierde en/of zesde jaar wordt georganiseerd, werden er 90 getrokken voor deelname aan de onderzoeken. Na trekken van een toevallige steekproef van studierichtingen werd de helft hiervan per leerjaar en per school weerhouden. Telkens werden alle leerlingen geïnterviewd. Dit resulteerde uiteindelijk in een steekproef van 13419 enquêtes bij de leerlingen. Verder werden de administratieve kenmerken van de school verzameld en werd het schoolhoofd geïnterviewd. Ook de begeleidende leerkrachten werden ondervraagd; de respons was hier echter klein. Daarnaast werd ook

gevraagd aan de ouders om een gelijkaardige vragenlijst in te vullen, wat nog 7114 enquêtes opleverde met informatie over de ouders van de leerlingen.

De Groof, S., Elchardus, M., & Stevens, F. (2001). *Leerlingenparticipatie in het secundair onderwijs tussen theorie en praktijk*. Eindrapport bij het OBPWO-project 9801 in opdracht van het Departement Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, op initiatief van de Vlaamse minister bevoegd voor onderwijs. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

9.2 Enquêtes over de volledige Vlaamse bevolking

1. TOR98

De survey TOR 98 is gebaseerd op een geblokte toevallige steekproef van 1500 personen uit het Rijksregister bij de bevolking van het Vlaams Gewest tussen 18 en 75 jaar die de Belgische nationaliteit hebben. De afname gebeurde in de periode februari tot midden mei 1998. Uiteindelijk voldeden 1341 face to face interviews aan de vooropgestelde voorwaarden en kwaliteitsnormen. Het zwaartepunt in de bevraging is het onderzoek middenveldparticipatie.

Smits, W., Elchardus, M., & Hooghe, M. (1998). *Technisch verslag bij de survey TOR98: veldwerk en responsanalyse*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

2. TOR99

Tijdsbudgetonderzoek bestaande uit twee vragenlijsten en een dagboekregistratie van 7 dagen. Hier wordt gebruikgemaakt van de tweede enquête, die bij 1534 inwoners van het Vlaams Gewest of Vlaamse inwoners van het Brussels Gewest tussen de 16 en 75 jaar werd ingevuld. Het veldwerk vond plaats tussen 15 april en 30 oktober 1999. Er werd gebruikgemaakt van een bloksteekproef.

Glorieux, I., Koelet, S., & Moens, M. (2000). *Technisch verslag bij de tijdsbudgetenquête TOR'99*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

3. TOR04

Tijdsbudgetonderzoek bestaande uit twee vragenlijsten en een dagboekregistratie van 7 dagen bij 1780 inwoners van het Vlaams Gewest of Vlaamse inwoners van het Brussels Gewest tussen de 18 en 75 jaar. Het veldwerk vond plaats tussen 15 april en 30 oktober 2004. Er werd gebruikgemaakt van een bloksteekproef.

Glorieux, I., Minnen, J., & Vandeweyer, J. (2005). *Technisch verslag bij de tijdsbudgetenquête TOR'04*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

4. DS2001

Deze postenquête onder 3616 18- tot 75-jarige inwoners van het Vlaams Gewest werd afgenomen tussen 4 april en 1 juni 2001. De selectie gebeurde op basis van een toevallige steekproef.

Elchardus, M., & Tresignie, C. (2002). *Draagvlak van de solidariteit TOR/DS2001. Deelrapport 1: Technisch verslag van opzet en verloop van de dataverzameling*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

5. GEN2003

Voor het onderzoek werden in de periode van februari tot mei 2002 postenquêtes van 5083 Belgen tussen 18 en 75 jaar ontvangen. De selectie gebeurde via een steekproef geblokt naar

taal, geslacht en provincie. Binnen deze paper worden enkel de 3088 Vlaamse respondenten besproken. De focus van het onderzoek was de houding van de Belgen tegenover genetica.

Claeys, J., Debusscher, M., Duquet, N., & Elchardus, M. (2004). *Biotechnologie in de publieke sfeer. Deelrapport 3: Wetenschap, maatschappij en biotechnologie*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

6. WELZIJN 2006

Het Welzijnsonderzoek ondervroeg via een postenquête 4501 inwoners van België, waaronder 2625 inwoners van het Vlaams Gewest. Het veldwerk gebeurde in de periode februari-mei 2006. De selectie van de respondenten gebeurde via een toevalssteekproef.

Smits, W., & De Groof, S. (2006). *Het welzijn van de Belgische bevolking. Technisch verslag, veldwerk, responsanalyse, vragenlijst en schaalgegevens*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

7. APS

De APS-survey 'Sociaal-culturele verschuivingen' is een jaarlijkse survey bij een representatieve steekproef van 1500 16- tot 85-jarige (vanaf 2000; daarvoor 16-75 jarige) Nederlandstalige Belgen in het Vlaams Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De survey peilt naar waarden, opvattingen en overtuigingen van Vlamingen m.b.t. maatschappelijk en beleidsrelevante thema's.

Elk jaar sinds 1996 worden in de periode april-juni 1500 aselekt getrokken respondenten face to face geïnterviewd aan de hand van een driedelig gestandaardiseerde vragenlijst, bestaande uit jaarlijks terugkerende achtergrondvragen en vragen rond sociale thema's, vragen die om de 2 à 3 jaar worden herhaald en een jaarlijks variabele module over een actueel beleidsrelevant thema.

Resultaten van de bevraging verschijnen in de jaarlijkse uitgave VRIND (Vlaamse Regionale Indicatoren). Meer diepgaande analyses van de surveygegevens worden elke twee jaar voorgesteld tijdens het colloquium 'Vlaanderen gepeild'.

http://aps.vlaanderen.be/survey/aps_survey/APS-survey.htm.

8. ISPO

In 1991 startte het ISPO met een panelstudie naar de politieke gedragingen en attitudes van Vlamingen. Naar aanleiding van de verkiezingen in 1995 en 1999 werden de panelrespondenten opnieuw benaderd. De steekproef werd toen telkens aangevuld met nieuwe respondenten (nieuwe kiezers en cross-sectie respondenten).

Na elke parlementsverkiezing wordt met het oog op het opbouwen van databanken betreffende de politieke houdingen en gedragingen van de Belgen een survey-onderzoek uitgevoerd. Het ISPO staat in voor de bevraging van een representatieve steekproef van zowel de Vlaamse populatie als de Nederlandstalige Brusselaars. De bevragingen vonden plaats na de verkiezingen van november 1991, mei 1995 en juni 1999. De databestanden staan ter beschikking van de bredere wereld voor verder onderzoek en werden reeds verspreid via een aantal internationale wetenschappelijke data-archieven.

Carton, A., Swyngedouw, M., Billiet, J., & Beerten, R. (1993). *Source Book of the Voters' Study in Connection with the 1991 General election*. Leuven: ISPO & SOI.

Beerten, R., Billiet, J., Carton, A., & Swyngedouw, M. (1997). *1995 General Election Study Flanders – Belgium. Codebook and Questionnaire*. Leuven: ISPO.

SPO/PIOP. (1995). *1991 General Election Study Belgium. Codebook and Questionnaire*. Leuven: ISPO & Dept. Sociologie.

Meersseman, E., Billiet, J., Depickere, A., & Swyngedouw, M. (2001). *1999 General Election Study Flanders – Belgium. Codebook: Questions and Frequency Tables*. Leuven: ISPO.

9.3 Internationale surveys

1. ISSP 2004

Het International Social Survey Programme is een continu jaarlijks programma van internationale samenwerking in verband met onderwerpen die belangrijk zijn voor sociaalwetenschappelijk onderzoek. Sinds 1983 brengt het bestaande sociaalwetenschappelijke projecten samen en coördineert het onderzoeksdoelstellingen. Zo geeft het project een internationaal en intercultureel perspectief aan individuele nationale studies.

Het International Social Survey Programme 2004: Citizenship werd afgenomen via een drop-off vragenlijst die bij een representatief deel van de respondenten van APS 2004 werd achtergelaten. Het veldwerk vond plaats van 17 maart tot 12 juli 2004. De vragenlijst werd door 1398 respondenten ingevuld.

Zentralarchiv für empirische Sozialforschung (2007). *Codebook ZA study 3950. ISSP 2004 Citizenship*. www.gesis.org/ZA

2. ESS 2002 en ESS 2004

De European Social Survey is een Europees onderzoek waarvan de steekproef bestond uit 3677 Belgen in ESS2002 en 1778 Belgen in ESS 2004. Hiervan woonden er respectievelijk 2262 (ESS2002) en 1028 (ESS2004) in het Vlaams Gewest. De data werden verzameld via face to face bevraging in de periode van 1 oktober 2002 tot 30 april 2003. De selectie van respondenten gebeurde via een getrapte steekproef.

ESS Data Archive (2006) *ESS1-2002 Documentation Report Edition 6.0*, www.europeansocialsurvey.org.

ESS Data Archive (2006) *ESS2-2004 Documentation Report, Edition 3.1*, www.europeansocialsurvey.org.

3. EVS 1999

De European Values Survey is een Europees onderzoek dat focust op de normen en waarden in verschillende Europese landen. Deze bevraging werd door 1912 inwoners van het Vlaams Gewest vanaf 18 jaar ingevuld in de periode van 1 maart tot 15 juni 1999.

Halman, L. (2001). *The European Values Study: A Third Wave. Source Book of the 1999/2000 European Values Study Surveys*. Tilburg: European Values Study.

5. Onderwijsvorm en de groei naar democratisch burgerschap

Mark Elchardus en Bram Vanhoutte

In een vorig hoofdstuk werd het verband onderzocht tussen enerzijds de groei naar democratisch burgerschap en anderzijds de leeftijd en het geslacht. Hieruit konden een aantal besluiten worden getrokken. Ten eerste bleek dat jongeren rond de leeftijd van 20 à 22 jaar politiek even geëngageerd en geïnteresseerd zijn als de rest van de bevolking. Er is in dat verband dus geen reden tot paniek. De onderzoeken die besluiten tot een generationele achteruitgang van de politieke betrokkenheid steunen op waarnemingen bij leeftijdsgroepen waarvan het groeiproces naar democratisch burgerschap nog niet voltrokken is (bv. Claes, Dejaeghere, Fiers, Hooghe & Quintelier, 2006). Zij verwarren leeftijds- met generatie-effecten. Ten tweede stellen we vast dat de groei naar democratisch burgerschap vrij sterk is in de leeftijd tussen 14 en 22 jaar. We beschikken niet over waarnemingen voor jongeren onder de 14 jaar en we kunnen ons dus niet uitspreken over de ontwikkelingen die daar plaatsvinden, maar we stellen vast dat de mate van politieke ontwikkeling op de leeftijd van 14 jaar ronduit zwak is en op de leeftijd van 22 jaar gelijk is aan die van de bevolking in haar geheel. Een grote ontwikkeling vindt dus plaats in de periode waarin de jongeren schoollopen. Onze gegevens laten niet toe te zeggen dat het ook effectief de scholen zijn die deze ontwikkelingen veroorzaken. Zij wijzen wel op de rol die het onderwijs kan spelen, en dus op de verantwoordelijkheid van het onderwijs, en mogelijk ook van de jeugdbewegingen en jeugdorganisaties, voor de groei naar democratisch burgerschap. Verwachtingen met betrekking tot het onderwijs betreffen overigens niet enkel het secundair onderwijs. Politieke ontwikkeling is duidelijk een kwestie van adolescentie, laatadolescentie en postadolescentie, een proces dat tot op de leeftijd van 22 jaar doorloopt. In de politieke vorming is dus ook een rol weggelegd voor het hoger onderwijs. In het licht van de inspanningen die – onder meer via de eindtermen ‘opvoeden tot burgerzin’ – al in het secundair onderwijs worden geleverd, zouden nu vooral de politieke vorming en de vorming tot democratisch burgerschap in het hoger onderwijs op de agenda moeten worden geplaatst.

De vaststelling dat zich tijdens de periode van schoolse vorming een sterke groei naar democratisch burgerschap voordoet, werpt de vraag op naar de rol van de school. Van die complexe vraag zullen hier slechts een paar aspecten worden behandeld. Uit

voorgaand onderzoek weten we dat één structureel kenmerk van ons onderwijssysteem, met name de opdeling in vormen – in algemeen, technisch en beroepssecundair onderwijs – een zeer grote rol speelt bij de vorming van allerhande houdingen, smaken, opvattingen en praktijken (Elchardus, Glorieux, Derks & Pelleriaux, 1996; Elchardus, Kavadias & Siongers, 1998; Elchardus, 1999; Pelleriaux, 2001; Elchardus & Siongers, 2007). Daarom wordt in dit hoofdstuk nagegaan hoe en in welke mate de groeitrajecten naar democratisch burgerschap verschillen tussen de onderwijsvormen. Het is de bedoeling van dit hoofdstuk beschrijvend te zijn. Materiaal uit een zeer groot aantal databanken wordt samengebracht om de trajecten op een zo betrouwbaar mogelijke wijze te beschrijven. Dit ‘monnikenwerk’ kan dan de basis leveren voor latere analyses, waarbij verschillende verklaringen voor de geobserveerde trajecten tegen elkaar worden afgewogen.

1. Onderwijsvorm en burgerschap

Het secundair onderwijs is vanaf de tweede graad opgedeeld in beroepssecundair onderwijs (bso), technisch secundair onderwijs (tso) en algemeen secundair onderwijs (aso).⁴⁸ Het bso biedt een rechtstreekse voorbereiding op participatie aan de arbeidsmarkt. Het aso bereidt voor op hoger onderwijs. Het tso neemt in dat opzicht een middenpositie in. Het bereidt voor op de arbeidsmarkt maar ook op hogeschoolonderwijs en een nog bescheiden maar groeiend aantal afgestudeerden van het tso gaat naar de universiteit. Het secundair onderwijs kan op verschillende manieren de opvattingen, houdingen en politieke praktijken van haar leerlingen beïnvloeden.

Het onderwijs heeft, onder meer via de vakoverschrijdende eindtermen, de opdracht bij te dragen tot democratisch burgerschap (Siongers, 2001). Dat houdt onder meer in dat de werking van de democratie en de democratische instellingen wordt uitgelegd, dat geprobeerd wordt een verdraagzame houding bij te brengen en dat gewerkt wordt aan een kritische houding tegenover de massamedia.⁴⁹

Het secundair onderwijs kan politieke houdingen en praktijken ook beïnvloeden via de algemene kennis- of cognitieve ontwikkeling van de leerlingen. Het verlichtingsdenken heeft in het westerse denken de idee en de hoop geïntroduceerd dat het verwerven van (de juiste) kennis ook beschavend werkt en leidt tot wenselijke houdingen zoals democratisch burgerschap. Hoewel de mate waarin en de wijze waarop die

48. Daarnaast is er nog het kunstsecundair onderwijs (kso). Het omvat 2% van de leerlingen en is in steekproefonderzoek derhalve te schaars aanwezig om te worden geanalyseerd. Voor de analyses in dit hoofdstuk werd het kso bij het aso gevoegd.

49. We weten momenteel in Vlaanderen niet hoe doeltreffend de vakoverschrijdende eindtermen zijn, zowel wat de ‘input’ – de inspanningen van scholen en leraars – betreft, als wat de ‘output’ – de invloed op de kennis, houdingen en praktijken van de leerlingen – betreft. De Vlaamse minister van Onderwijs heeft daarover onderzoek gevraagd, waarover in de loop van 2009 zou moeten worden gerapporteerd.

hoop wordt gekoesterd inmiddels veel van hun naïviteit hebben verloren, kan men deze hoop toch nog weerspiegeld zien in bijvoorbeeld het project van de vakoverschrijdende eindtermen. Aan die hoop zijn ook de theorieën verwant die waarden en opvattingen koppelen aan de cognitieve ontwikkeling (bv. Ganzeboom, 1984). Zij veronderstellen dat waardeverschillen niet enkel kunnen worden teruggevoerd op verschillen in informatie maar ook en vooral op verschillen in de wijze waarop de informatie wordt verwerkt. Op basis van de theorieën die belang hechten aan kennis en aan de wijze van cognitieve informatieverwerking kan men verschillen tussen de onderwijsvormen verwachten. De differentiatie van het onderwijs in enerzijds eerder praktijkgerichte onderwijsstromingen, zoals bso en tso, en anderzijds meer algemeen vormend onderwijs met een grotere nadruk op analytisch denken en abstract begrijpen, kan gemakkelijk leiden tot verschillen in kennisniveau en in cognitieve vaardigheden en stijlen van informatieverwerking. Op die basis kan men ook verschillen in politieke belangstelling, houdingen en praktijken tussen de leerlingen van de verschillende vormen verwachten.

Dit is echter niet de enige mogelijke bron van dergelijke verschillen. De differentiatie van het secundair onderwijs naar vormen is een van de belangrijkste structurele gegevens van de Vlaamse samenleving. Die differentiatie legt een rechtstreekse en bijzonder strakke band tussen de sociaaleconomische en sociaal-culturele kenmerken van het gezin van herkomst, en de toekomstige sociaaleconomische en sociaal-culturele positie van de jongeren. In de mate dat we in onze samenleving nog van sociale klassen kunnen spreken, is de opdeling van het secundair onderwijs in vormen één van de belangrijkste (misschien wel het belangrijkste) mechanismen van de reproductie van de sociale klassen over de generaties heen. De kenmerken van het gezin van herkomst, zoals de sociaaleconomische status, het opleidingspeil van de ouders en de daarmee gepaard gaande culturele praktijken, bepalen in grote mate in welke onderwijsvorm de kinderen terechtkomen. Een sociaaleconomisch zwakke sociale achtergrond leidt naar het bso, een sterke naar het aso (Pelleriaux, 2001; Elchardus & Pelleriaux, 2001; Groenez, Van Den Brande & Nicaise, 2003; Elchardus & Siongers, 2003; OECD, 2007).

De interne homogeniteit en onderlinge verschillen van sociale achtergrond tussen de onderscheiden onderwijsvormen kunnen uiteraard verschillen in de paden naar democratisch burgerschap veroorzaken. Deze kunnen op verschillende manieren tot stand komen. Zij kunnen het gevolg zijn van sociale overerving, in de zin dat de invloed van het thuismilieu ook op school blijft doorspelen en dus, ten gevolge van de verschillende samenstelling van die vormen, leiden tot verschillen in politieke houdingen en politiek gedrag tussen de vormen (Siongers, 2007). Door het groeperen van leerlingen volgens socio-economische achtergrond in de verschillende onderwijsvormen, vormen er zich aparte leefwerelden (Stevens & Elchardus, 2001). De verschillende vormen zijn, met andere woorden, ook verschillende milieus waarin onderling verschillende deelculturen kunnen groeien (Elchardus et al., 1998; De Groof, Elchardus & Stevens, 2001; Pelleriaux, 2001; Elchardus & Pelleriaux, 2001;

Spruyt, 2008). Het is overigens mogelijk dat de jongeren verschillen in politieke gedragingen en opvattingen actief cultiveren en uitvergroten om binnen de school de symbolische grenzen te markeren die hen van de leden van andere milieus scheiden en dat zij aldus hun verschillen met die van de leerlingen uit andere onderwijsvormen extra in de verf zetten (Elchardus & Siongers, 2007).

Onderzoek heeft er ook op gewezen dat de verschillende vormen van participatie op school een positieve bijdrage leveren tot democratisch burgerschap. Tevens werd echter vastgesteld dat die participatie in menig opzicht lager ligt in het bso dan in het tso en het aso (De Groof et al., 2001). Ook op die manier kunnen verschillen in democratisch burgerschap tussen de vormen ontstaan.

Er zijn dus tal van redenen om verschillen in de paden naar democratisch burgerschap tussen de onderwijsvormen te verwachten. Het is niet de bedoeling het relatieve belang van elk van de genoemde factoren in te schatten.⁵⁰ Op basis van toonaangevend Amerikaans onderzoek kan men trouwens verwachten dat de verschillende factoren samen een rol spelen (Nie, Junn & Stehlik-Barry, 1996). In dit hoofdstuk wordt nagegaan of de verwachte verschillen zich voordoen en in welke mate dit gebeurt. Daarnaast wordt ook nagegaan of de verschillen blijvend zijn, in de zin dat zij zich niet alleen voordoen tussen de leerlingen van de verschillende onderwijsvormen maar ook tussen de laag- en de hoogopgeleiden. Voor de jongeren die nog in het secundair onderwijs zitten, wordt in de databanken een onderscheid gemaakt naar vormen. Voor de reeds afgestudeerde jonge volwassenen wordt een onderscheid gemaakt naar opleidingsniveau. De hoogopgeleiden komen overwegend uit het aso, de laagopgeleiden in grote mate uit het bso en tso. Het nieuwe aan deze beschrijving is dat het pad tussen de leeftijd van 14 jaar en de volwassenheid kan worden uitgetekend. Als indicatoren van democratisch burgerschap worden dezelfde variabele eigenschappen als in het vorige hoofdstuk gebruikt: de bereidheid een geldige stem uit te brengen, de bereidheid deel te nemen aan zogeheten 'alternatieve' politieke acties, de belangstelling voor politiek en de vatbaarheid voor extremistisch stemgedrag.

2. De bereidheid te stemmen

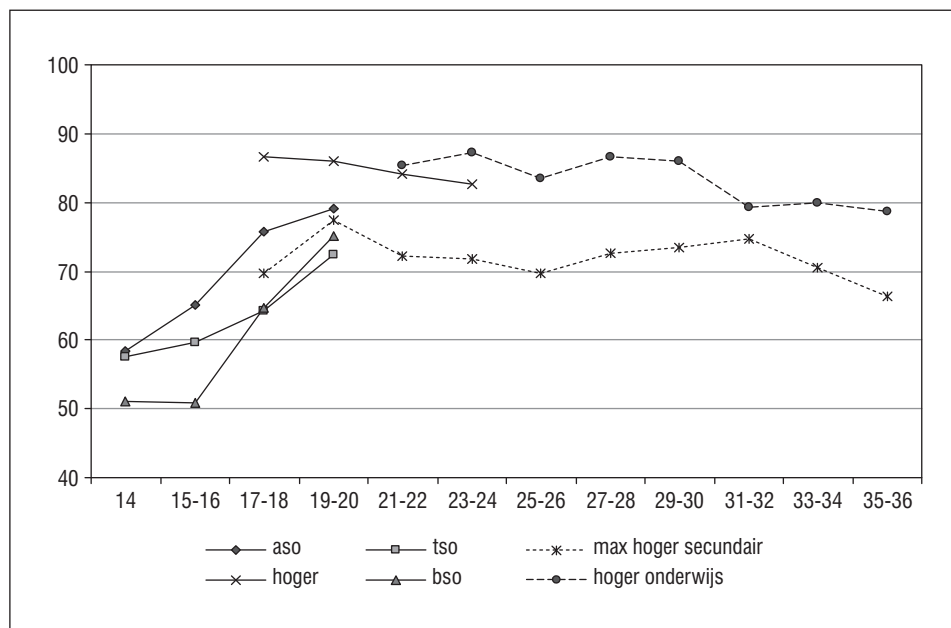
Het opleidingsniveau heeft in landen zonder opkomstplicht een grote invloed op de stembusgang. Hoger opgeleiden nemen in veel grotere mate deel aan de verkiezingen dan lager opgeleiden. Op basis van die vaststelling pleit Lijphart (1997) trouwens voor het invoeren van de opkomstplicht, zoals in België. België is een van de

50. Er zijn op dit ogenblik voor Vlaanderen trouwens geen data voorhanden waarmee dat mogelijk is.

weinige landen waar een opkomstplicht geldt. Dat zorgt bij de verkiezingen voor een betere vertegenwoordiging, waarbij ook de mening van de laaggeschoolden weegt. Het bestaan van een opkomstplicht betekent echter niet dat iedereen even bereid is een geldige stem uit te brengen of even snel of in gelijke mate tot een partijvoorkeur komt, die het mogelijk maakt een andere dan een blanco stem uit te brengen. We meten daarom de bereidheid geldig te stemmen; dat is anders te stemmen dan gewild ongeldig, blanco of niet te stemmen.

Eerder kwamen we reeds tot de vaststelling dat de stembereidheid, aldus gemeten, flink toeneemt tussen 14 en 22 jaar, om daarna – kleine fluctuaties niet te na gesproken – stabiel te blijven. De vraag die hier centraal staat is of die evolutie voor de verschillende onderwijsloopbanen op dezelfde manier verloopt.

Figuur 5.1. en tabel 5.1. schetsen het verloop van de stemintentie van 14 tot 36 jaar. Daartoe werden verschillende databanken gebruikt, die alle een sterk parallel verloop laten zien. Omdat het verloop in de verschillende databanken een gelijkvormige curve volgt, werd een gewogen gemiddelde van de verschillende databanken gemaakt. Daarmee wordt voor eventuele periode-effecten gecontroleerd en worden tevens de eventuele steekproefschommelingen gedempt.

Bron: WOP, TOR2000, MPJ2002, Onbehagen, Levensloop, JOP-monitor 1 (2005-2006).

Figuur 5.1. Gemiddelde geldige stemintentie bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm voor leeftijden tussen 14 en 36 jaar in percentages (N = 27419).

Tabel 5.1. Gemiddelde geldige stemintentie bij Vlaamse jongeren tussen 14 en 36 jaar volgens onderwijsvorm en leeftijd in percentages (N = 27419).

	Gemiddelde						
	Nog studerend				Afgestudeerd		
	aso	tso	bso	H.O.	diploma secundair	diploma H.O.	P
14	58.3	57.6	51.1				n.s.
15-16	65.1	59.6	50.9				.000
17-18	75.7	64.3	64.6	86.7	69.7		.000
19-20	79.0	72.3	75.1	86.0	77.5		.000
21-22				84.1	72.2	85.4	.000
23-24				82.6	71.7	87.2	.000
25-26					69.6	83.4	.000
27-28					72.6	86.7	.000
29-30					73.4	85.9	.000
31-32					74.8	79.3	.000
33-34					70.5	80.0	.000
35					66.3	78.7	.000
p	.000	.000	.000	n.s.	.000	.000	

Bron: WOP, TOR2000, MPJ2002, Onbehagen, Levensloop, JOP-monitor 1 (2005-2006).

Op de leeftijd van 14 jaar ligt de bereidheid geldig te stemmen relatief laag. Iets meer dan de helft van de leerlingen zou dan, indien zij de mogelijkheid had, een geldige stem uitbrengen. Tussen de leerlingen van de verschillende vormen zijn er wat verschillen. De bereidheid geldig te stemmen ligt 7% hoger in het aso dan in het bso, maar dat verschil is niet statistisch significant. We zien dat het verschil tussen aso en bso daarna begint te groeien. Het is het grootst op de leeftijd van 16 jaar wanneer de bereidheid te stemmen in het aso 14% hoger ligt dan in het bso. Op de leeftijd van 17 à 18 jaar is het verschil nog altijd 11%. Daarna neemt het verschil weer wat af. Eigenlijk kan men stellen dat de bereidheid te stemmen in alle vormen groeit tussen de leeftijden van 14 en 20 jaar, maar dat die groei zich vroeger en sneller inzet in het aso dan in het bso. Die trage start van het bso verklaart ook de achterstand op het tso die deze jongeren echter bijbenen op de leeftijd van 20 jaar. Tussen het aso enerzijds en het tso en bso anderzijds blijft er op die leeftijd echter een vrij groot verschil bestaan in de bereidheid geldig te stemmen. Tussen jongvolwassenen van een verschillend opleidingsniveau blijft een kloof van ongeveer 10% bestaan.

De jongeren die op 19- à 20-jarige leeftijd nog in het secundair onderwijs zitten, hebben één of meer jaren gedubbeld. Toch zien we dat de intentie om geldig te stemmen blijft toenemen met de leeftijd. Dit duidt erop dat zowel de leeftijd als het schoollopen op zich een rol spelen in het vormen van een stemintentie, zeker tot de leeftijd van 20 jaar. Na het afstuderen zien we – zowel bij hoog- als laagopgeleide

jongeren – dat de intentie een geldige stem uit te brengen lichtjes daalt tussen 23 en 35 jaar.

Een boeiende vergelijking is die tussen de jongeren van 17 à 18 jaar die nog in het algemeen secundair onderwijs zitten en de jongeren van dezelfde leeftijd die al zijn doorgestoten naar het hoger onderwijs. Bij die laatsten ligt de bereidheid te stemmen 15% hoger. Een gelijkaardig maar iets minder uitgesproken verschil geldt voor de jonge mannen en vrouwen van 19 à 20 jaar. Dat kan verschillende oorzaken hebben (sociale achtergrond, geslacht, enz.). Eén verschil tussen die jongeren is dat degenen die op die leeftijd nog in het secundair zitten waarschijnlijk dubbelden, terwijl degenen die op die leeftijd in het hoger onderwijs zitten waarschijnlijk niet dubbelden. Die vaststelling wijst op de mogelijkheid dat cognitieve verschillen een rol spelen in de bereidheid te stemmen. Een andere mogelijke verklaring voor het vastgestelde verschil is dat de hogescholen en de universiteiten omgevingen zijn waarin de studenten bijzonder politiek actief zijn.

Samengevat blijkt de groei van de bereidheid een geldige stem uit te brengen bij jongeren in de verschillende onderwijsvormen zich ongeveer gelijktijdig voor te doen, tussen de leeftijden van 14 en 20 jaar. De bso-jongeren zijn iets later in het vormen van een partijvoorkeur maar zij komen rond de leeftijd van 17 à 18 jaar op gelijke hoogte met de tso-leerlingen. Na het secundair onderwijs verandert de intentie een geldige stem uit te brengen niet meer sterk. Dat betekent dat dit aspect van het democratische burgerschap in grote mate gevormd is op het einde van het secundair onderwijs. In het hoger onderwijs is geen toename meer merkbaar.

3. Alternatieve politieke acties

Naast het uitbrengen van een stem bij verkiezingen onderscheidt men nog andere vormen van politieke participatie. In jeugdonderzoek gaat daarbij nogal wat aandacht naar de zogeheten ‘alternatieve’ vormen, zoals betogen, een petitie ondertekenen, productenboycot en dergelijke. Dat onderzoek komt ook herhaaldelijk tot de vaststelling dat jongeren, ook als de meer klassieke of formele vormen van politieke participatie hen niet of weinig aantrekken, die zogeheten alternatieve vormen wel zien zitten. Enige voorzichtigheid bij het interpreteren van die vaststelling is geboden, omdat dergelijk onderzoek gemakshalve nogal eens wordt verricht bij de studenten van de onderzoekers (zoals bv. in Stolle, Hooghe & Micheletti, 2005). Het is natuurlijk helemaal niet zeker dat de mate waarin universiteitsstudenten zich engageren in die meer actieve en soms ook relatief nieuwsoortige vormen van politieke actie (men denke aan de productenboycot) representatief is voor de jongerenbevolking in haar geheel. Het universitaire milieu is voor de studenten immers ook een soort proefgrond voor politieke actie. Het hoeft dan ook geenszins te verbazen dat onderzoek geregeld vaststelt dat zowel de formele als de alternatieve vormen van

politieke participatie meer voorkomen bij hoog- dan bij laagopgeleide mannen en vrouwen (Vanhoutte, 2007; Stolle, Quintelier, Harell & Nishikawa, 2008). Toch zijn er indicaties dat die actievare vormen van politieke participatie een brede waaier van jongeren aanspreken en volgens een aantal onderzoekers ook bevolkingsgroepen weten te mobiliseren die minder bij formele politiek betrokken zijn (Verba & Nie, 1972; Barnes, Kaase & Allerbeck, 1979; Verba, Schlozman, Brady & Nie, 1993). Het is die laatste vaststelling die aandacht voor die vormen van politieke participatie aanzwengelt. Sommige onderzoekers zien er immers een alternatief voor de formele participatie in; vandaar ook het persistente gebruik van het adjectief ‘alternatief’. Jongeren haken misschien af van de klassieke kanalen van participatie in een vertegenwoordigingsdemocratie, maar ontwikkelen nieuwe vormen van participatie, nieuwe vormen van actief democratisch burgerschap, zo wordt gehoopt. Heden-daags onderzoek is er vooral op gericht de gegrondheid van die hoop te toetsen.

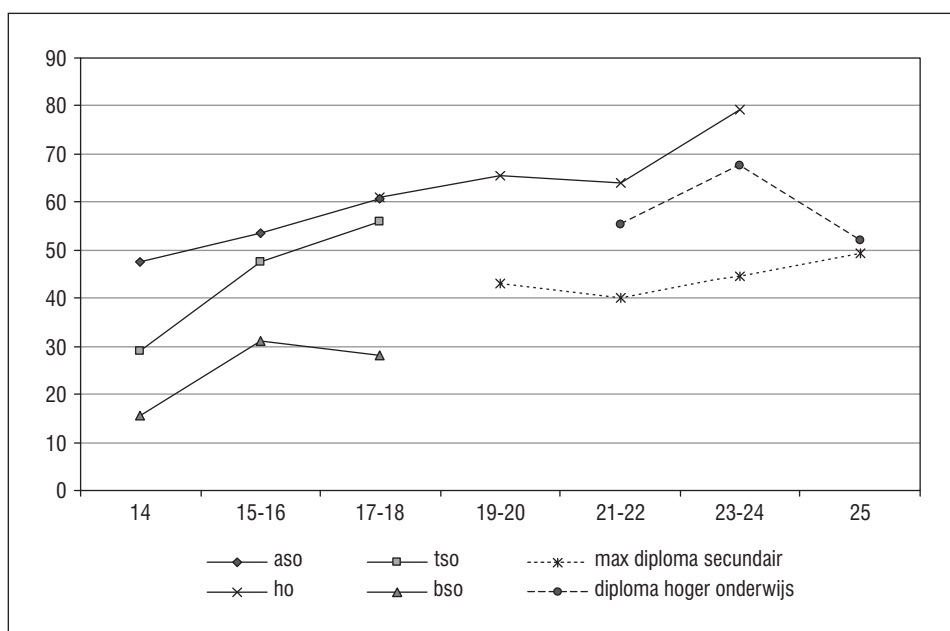
Elders in dit boek is gebleken dat heel weinig mensen bereid zijn te betogen of zich te engageren voor een productenboycot. Alleen het ondertekenen van petitie komt in betrekkelijk grote mate voor. Omdat het alternatieve politieke gedrag van Vlaamse jongeren enkel in de JOP-monitor 1 op een representatieve manier werd onderzocht, zijn de effectieven klein. Daarom wordt de analyse hier beperkt tot het ondertekenen van petitie.⁵¹ Gevraagd werd of men in de loop van het voorbije jaar een petitie had ondertekend.

Tabel 5.2. Ondertekenen van een petitie in het laatste jaar bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm en leeftijd in percentages (N = 2503).

	Gemiddelde						
	Nog studerend				Afgestudeerd		
	aso	tso	bso	H.O.	diploma secundair	diploma H.O.	p
14	47.4	28.9	15.5				.001
15-16	53.6	47.6	31.2				.002
17-18	60.7	55.9	28.1	61.1			.000
19-20				65.6	43		.000
21-22				64	44.5	55.2	.000
23-24				79.1	44.5	67.6	.000
25					49.2	52	n.s.
p	n.s.	.014	n.s.	n.s.	.026	.038	

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

51. Wat de andere vormen betreft, is de deelname aan betogingen te gering om enige opsplitsing toe te laten. Wat het boycotten van producten betreft, is de deelname te gering om echt betrouwbare besluiten te trekken. Vastgesteld wordt dat aso-scholieren en studenten uit het hoger onderwijs frequenter producten boycotten dan bso-scholieren. Vanaf 23-jarige leeftijd zijn de verschillen tussen personen met en personen zonder een diploma hoger onderwijs statistisch verwaarloosbaar.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Figuur 5.2. Ondertekenen van een petitie in het laatste jaar bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm en leeftijd in percentages (N = 2503).

We zien dat vanaf de leeftijd van 20 jaar het ondertekenen van petitie een betrekkelijk goed ingeburgerde praktijk is, waaraan zowat de helft van de bevolking deelneemt. Bij de jongeren onder de 20 jaar zijn er zeer grote verschillen naar onderwijsvorm. Op 14-jarige leeftijd verklaart 47% van de aso-leerlingen maar slechts 16% van de bso-leerlingen in het afgelopen jaar een petitie te hebben getekend. Dat verschil blijft nagenoeg ongewijzigd behouden tot op de leeftijd van 18 jaar. Er valt trouwens voor aso- en bso-leerlingen niet zo'n grote toename vast te stellen. De toename van de bereidheid is wel groter in het tso. We hebben hier dus te maken met een praktijk waarvoor zich al op de leeftijd van 14 jaar grote verschillen voordoen tussen de onderwijsvormen en waarvoor de verdere evolutie in het secundair onderwijs niet leidt tot grotere verschillen dan het initiële verschil. Het betreft hier dus een praktijk waarvan de genese bij leeftijdsgroepen onder 14 jaar zou moeten worden onderzocht.

De verschillen tussen hoog- en laaggeschoolden in de bereidheid een petitie te ondertekenen blijven bestaan na de leeftijd van 20 jaar maar worden dan kleiner om op de leeftijd van 25 jaar nagenoeg te zijn verdwenen. Het gaat om een praktijk die niet sterk gedifferentieerd is naar opleidingsniveau bij de jongvolwassenen maar die wel grote verschillen naar vorm vertoont in het secundair onderwijs. Omdat die ver-

schillen bijzonder groot zijn op de leeftijd van 14 jaar, kan worden vermoed dat het gaat om verschillen die niet zozeer door het onderwijs als door de sociale herkomst worden geproduceerd.

Heel opvallend is ook de hoge participatie van universiteits- en hogeschoolstudenten aan het ondertekenen van petitie's. Het gaat duidelijk om een praktijk die goed gedijt in de biotoop van universiteiten en hogescholen. Op de leeftijd van 23 à 24 jaar bijvoorbeeld heeft 68% van de afgestudeerden van het hoger onderwijs in het afgelopen jaar een petitie ondertekend, tegenover 79% van de studenten die nog op de hogescholen en universiteiten zitten.

Samengevat kan worden gesteld dat petitie's ondertekenen eerder jongeren aanspreekt uit het hoger onderwijs of uit het aso en bovenal jongeren aanspreekt op het ogenblik dat ze aan een hogeschool of universiteit studeren. Dat laatste kan ook het gevolg zijn van een omgeving waarin men meer kans krijgt petitie's te ondertekenen. Rond 25 jaar zijn de verschillen tussen jongvolwassenen met of zonder een diploma hoger onderwijs verwaarloosbaar geworden. Deze alternatieve manier om politieke invloed uit te oefenen verliest dus zijn aantrekkingskracht voor de hoogopgeleiden naarmate ze ouder worden, terwijl jongeren zonder diploma hoger onderwijs er net iets vatbaarder voor worden met de leeftijd.

De hoop dat deze vorm van politieke participatie en expressie groepen bereikt die van formele politieke participatie uitgesloten blijven (Barnes et al., 1979) vindt in onze waarnemingen weinig steun. In termen van onderwijsvorm en onderwijsniveau is de deelname aan de alternatieve vormen sterk voor de groepen die ook meer aan de andere, formele vormen participeren en zwak voor de groepen die ook zwak aan de andere vormen participeren. Die vaststelling sluit aan bij recenter onderzoek waaruit blijkt dat formele en alternatieve vormen van politieke participatie dikwijls voorkomen bij dezelfde jongeren en dat beide ook meer voorkomen bij hoogopgeleide mensen (Vanhoutte, 2007; Stolle et al., 2008).

4. Belangstelling voor politiek

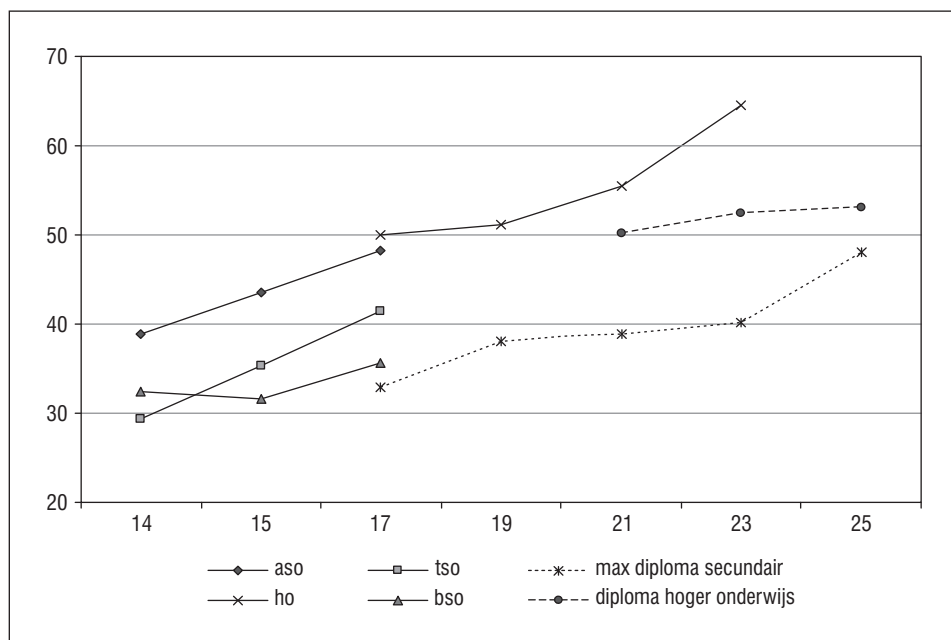
De politieke belangstelling van jongeren wordt gemeten aan de hand van een schaal van politieke interesse, die werd ontwikkeld in het onderzoek van de International Association for the Evaluation of Educational Achievement Civic Education Study, een onderzoek naar burgerschap en scholing in 28 landen (Torney-Purta, Schwille & Amadeo, 1999; Torney-Purta, Lehmann, Oswald & Schulz, 2001). Naast een uitspraak die rechtstreeks naar de interesse in politiek peilt, wordt ook naar het inschatten van opinievorming en naar de zelfevaluatie van politieke kennis gepeild. In het onderzoek naar de maatschappelijke participatie van jongeren uit 2002 werd

deze schaal voor de eerste keer bij de Vlaamse jeugd afgenomen. Zij werd een tweede keer gebruikt in de JOP-monitor 1. Deze schaal kan worden beschouwd als een betrouwbare indicator voor politieke belangstelling (Cronbach $\alpha = .83$).

Tabel 5.3. Politieke interesse – percentages en schaalgegevens (N = 2503).

Item	–	–/+	+	FL	α
Ik weet meer over politiek dan de meeste mensen van mijn leeftijd.	63.4	20.6	15.0	0.77	.78
Wanneer er over politieke thema's of problemen gepraat wordt, heb ik daar gewoonlijk een mening over.	32.6	25.1	36.9	0.77	.78
De meeste politieke thema's begrijp ik nauwelijks.	42.0	25.4	31.4	-.71	.79
Ik ben niet geïnteresseerd in politiek.	32.4	23.6	42.9	-.73	.79
R ² = 66.6				Eigenwaarde	2.66
				Cronbach α	.83

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), MPJ2002.

Figuur 5.3. Gemiddelde politieke interesse bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm en leeftijd tussen 14 en 25 jaar (schaalscores) (N = 3815).

Tabel 5.4. Gemiddelde politieke interesse bij Vlaamse jongeren volgens onderwijsvorm en leeftijd tussen 14 en 25 jaar (schaalscores) (N = 3815).

	Gemiddelde						
	Nog studerend				Afgestudeerd		
	aso	tso	bsc	H.O.	diploma secundair	diploma H.O.	p
14	38.9	29.3	32.4				.004
15-16	43.5	35.4	31.6				.000
17-18	48.2	41.5	35.7	50	32.9		.000
19-20				51.2	38		.000
21-22				55.5	38.9	50.2	.000
23-24				64.5	40.1	52.4	.000
25					48.1	53	n.s.
p	.001	.001	n.s.	.000	.000	n.s.	

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), MPJ2002.

Op de leeftijd van 14 jaar zijn de verschillen tussen de onderwijsvormen niet groot. Tussen bso- en tso-leerlingen is er geen statistisch significant verschil en de politieke belangstelling ligt zelfs iets hoger bij de bso-leerlingen dan bij de tso-leerlingen. De belangstelling is wel significant groter bij de aso-leerlingen. We zien vervolgens in de loop van het secundair onderwijs een betrekkelijk sterke toename van de politieke belangstelling in het aso en het tso, die vooral in die laatste vorm erg sterk is. In het bso is die toename echter gering (en statistisch niet significant). We kunnen op basis van deze gegevens niet met zekerheid stellen dat de vastgestelde verschillen ook effectief het gevolg zijn van wat er in de verschillende onderwijsvormen gebeurt, maar het is waarschijnlijk dat deze laatste een belangrijke rol spelen in de vorming van politieke belangstelling.

De ontwikkeling van de politieke belangstelling in het hoger onderwijs ligt in het verlengde van die van de aso-leerlingen maar neemt in de leeftijdsfase van 21 tot 24 jaar een exponentiële vorm aan. We zien ook hier wat we voor de alternatieve acties vaststelden: de politieke belangstelling van studenten is merkkelijk hoger dan die van leeftijdsgenoten die hun diploma al op zak hebben. De hogescholen en de universiteiten zijn duidelijk omgevingen waarin de politieke belangstelling en de politieke actiebereidheid bijzonder hoog zijn.

Of die politieke mobilisatie tekenend is voor het studentenleven of ook blijvende effecten heeft, is op basis van onze gegevens niet uit te maken. We zien dat hoogopgeleiden op de leeftijd van 21 tot 24 jaar een hogere politieke belangstelling hebben dan de laagopgeleiden. Op de leeftijd van 25 jaar is dat verschil nog wel aanwezig maar het is niet meer statistisch significant. Omdat de effectieven hier klein zijn, moeten we misschien eerder naar het absolute verschil dan naar de statistische sig-

nificantie ervan kijken. De verschillen tussen laag- en hogeschoolden op de leeftijden van 23 tot 25 jaar zijn echter merkkelijk kleiner dan die tussen de onderwijsvormen op de leeftijd van 18 jaar of tussen studenten en afgestudeerden op de leeftijd van 21 tot 24 jaar.

5. Extremistisch stemgedrag

Voor volwassenen blijkt uit onderzoek dat het opleidingsniveau een van de sterkst voorspellende indicatoren is van het stemmen op het Vlaams Blok/Vlaams Belang en van de opdeling van het politieke landschap in het algemeen (Elchardus, 1994; Billiet & De Witte, 1995). Recenter onderzoek heeft erop gewezen dat dit stemgedrag en de geassocieerde houdingen niet in betekenisvolle mate door het hoger onderwijs zelf worden beïnvloed. Het verband tussen het onderwijsniveau enerzijds en het extreem stemgedrag en de ondersteunende houdingen anderzijds komt tot stand omdat de leerlingen uit het aso overwegend hogeschoold worden en de leerlingen uit het bso overwegend laaggeschoold (Elchardus & Spruyt, 2008a). Daarom kan worden verwacht dat de onderwijsvorm bij jongeren grote verschillen in extreme stemintentie aan het licht zal brengen.

De gemiddelde stemintentie is het percentage van de jongeren met een geldige stemvoorkeur die op het Vlaams Belang zouden stemmen. Deze indicator van democratisch burgerschap kan worden onderzocht op basis van de databanken JOP-monitor 1 en Levensloop.

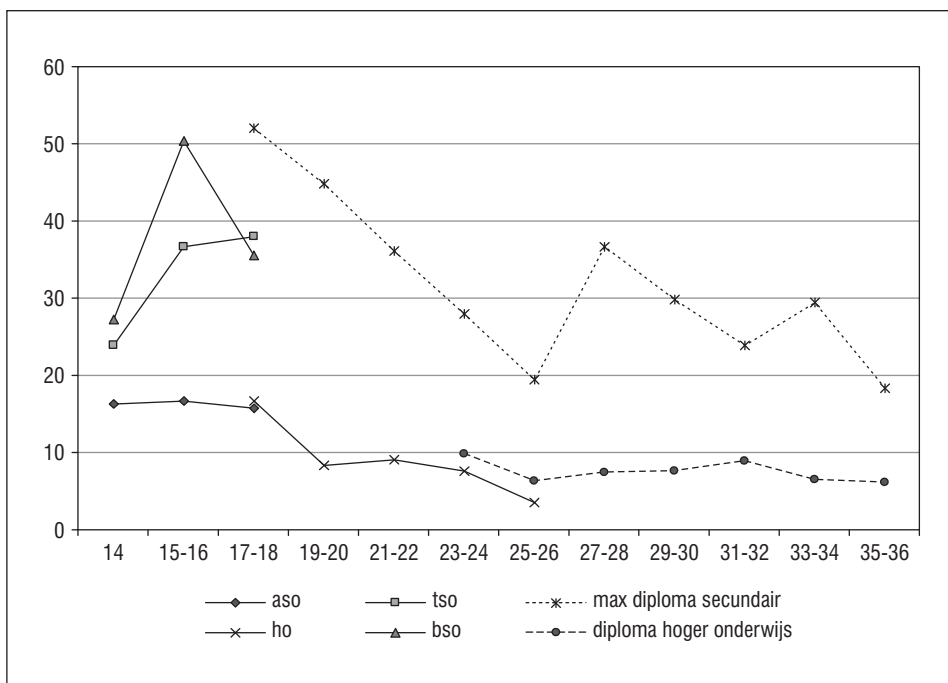
Op de leeftijd van 14 jaar zien we al grote verschillen tussen de leerlingen van het aso en die van het bso. Bij de laatsten ligt de extremistische stemvoorkeur 66% hoger dan bij de eersten. Het is waarschijnlijk dat de sociale achtergrond een rol speelt in het tot stand brengen van dat verschil. Het wijst in elk geval op het belang – met betrekking tot de studie van politieke socialisatie – van waarnemingen bij jongeren onder de 14 jaar.

Heel opvallend zijn de zeer uiteenlopende groeipaden van aso-leerlingen enerzijds en tso- en bso-leerlingen anderzijds. Puberteit en adolescentie gaan bij die laatsten gepaard met een sterke toename van extremistisch stemgedrag. Van de bso-jongeren zou op 16-jarige leeftijd zelfs 50% voor het Vlaams Belang stemmen. Bij de aso-leerlingen zien we een dergelijke ontwikkeling niet. Blijkbaar maken het sociale milieu van die leerlingen, hun cognitieve vaardigheden of de aanpak van het algemeen vormend onderwijs, dat zij niet meestappen in de tendens van pubers en adolescenten om bij de groei van politieke belangstelling een voorkeur voor extremistische standpunten en partijen te ontwikkelen.

Vanaf de leeftijd van 19 à 20 jaar neemt de aantrekkingskracht van extremistische standpunten en partijen weer af. Een stabilisatie lijkt op te treden rond de leeftijd

van 27 à 28 jaar. De afname van de aantrekkingskracht van extremistische politiek doet zich voor bij de verschillende groepen. Terwijl van de studenten in het hoger onderwijs op 19- à 20-jarige leeftijd nog 17% voor het Vlaams Belang opteert, is dat nog 4% op 25- à 26-jarige leeftijd. Terwijl de extremistische partijvoorkeur veel hoger ligt bij de laaggeschoolden, zien we ook daar een gelijkaardige daling van 52% naar 19%.

Opvallend is wel dat de verschillen tussen laag- en hogeschoolden hier zeer sterk blijven. Op 23-jarige leeftijd is de kans dat laaggeschoolden extremistisch stemmen bijna drie keer groter dan die van hogeschoolden en dat is ook het geval op de leeftijd van 36 jaar. Voor een aantal specifieke leeftijdsgroepen is het verschil nog groter. Uit ander onderzoek weten we dat we hier niet zozeer te maken hebben met het effect van het hoger onderwijs op zich maar met de gevolgen van selectie. Mensen met een extremistische partijvoorkeur of met een geheel van opvattingen dat een dergelijke voorkeur waarschijnlijk maakt, hebben veel minder kans dan de anderen om met succes aan het hoger onderwijs te beginnen omdat zij in veel gevallen bso of tso hebben gevolgd.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Levensloop.

Figuur 5.4. Gemiddelde stemintentie voor het Vlaams Belang volgens leeftijd en onderwijsvorm in percentages (N = 4121).

Tabel 5.5. Gemiddelde stemintentie voor het Vlaams Belang volgens leeftijd en onderwijsvorm in percentages (N = 4121).

	Gemiddelde						
	Nog studerend				Afgestudeerd		
	aso	tso	bsc	H.O.	diploma secundair	diploma H.O.	p
14	16.3	23.9	27.2				n.s.
15-16	16.6	36.7	50.3				.000
17-18	15.8	38.0	35.6	16.6	52		.000
19-20				8.3	44.9		.000
21-22				9	36.1		.000
23-24				7.6	28	9.8	.000
25-26				3.5	19.4	6.3	.000
27-28					36.7	7.4	.000
29-30					29.9	7.6	.001
31-32					23.9	8.8	.003
33-34					29.5	6.4	.000
35-36					18.4	6.1	.009
p	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	.000	n.s.	

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), Levensloop.

6. Besluit

In een vorig hoofdstuk werd reeds vastgesteld dat er tussen de leeftijden van 14 en 22 jaar een sterke groei naar democratisch burgerschap plaatsvindt. Er is een toenemende bereidheid een geldige stem uit te brengen, een toenemende politieke belangstelling en een groeiende bereidheid tot actieve, alternatieve vormen van politiek zoals het ondertekenen van een petitie. Het politiek extremisme kent eerst, gedurende puberteit en adolescentie, een toename, om vanaf de leeftijd van 19 à 20 jaar af te nemen. Het is zonder meer duidelijk dat zich tijdens de jeugd een geleidelijke groei naar democratisch burgerschap voordoet. Die groei eindigt echter niet op 18 jaar maar eerder op 20 à 22 jaar.

De grote lijnen van die ontwikkeling tekenen zich af in alle onderwijsvormen, maar zij verschillen soms grondig in timing en ritme. De ontwikkeling naar democratisch burgerschap tekent zich iets vroeger af in het aso dan in het tso en in het bso. Deze vaststelling dient echter genuanceerd te worden. De bereidheid een geldige stem uit te brengen ontwikkelt zich merkkelijk later in het bso en het tso dan in het aso. We zien weinig tot geen ontwikkeling van de politieke belangstelling in het bso. Wat de aantrekkingskracht van extremisme betreft, zijn de verschillen tussen de vormen

zeer opvallend. Terwijl de voorkeur voor het Vlaams Belang bij de leerlingen van het aso niet toeneemt als hun politieke belangstelling ontwaakt, is dat bij de leerlingen van het bso en van het tso wel het geval. Tussen 16 en 18 jaar zijn deze leerlingen zeer vatbaar voor extremisme en pas vanaf de leeftijd van 19 jaar begint die fascinatie af te nemen.

Al die vaststellingen pleiten tegen een verlaging van de stemgerechtigde leeftijd. Jongeren zelf zouden de stemgerechtigde leeftijd trouwens liever op 19 à 20 jaar dan op 18 jaar zien (Elchardus & Smits, 2005). Onze bevindingen, die aantonen dat de groei naar politieke belangstelling en democratisch burgerschap tot 20- à 22-jarige leeftijd doorloopt, ondersteunen hen in die stelling.

Terwijl er zich in de leeftijd van 14 tot 22 jaar een sterke groei in democratisch burgerschap voordoet, zien we toch dat er voor een aantal indicatoren van dat burgerschap al grote verschillen bestaan tussen de leerlingen van de onderscheiden vormen op de leeftijd van 14 jaar. Dat is heel duidelijk het geval voor de bereidheid petitie te ondertekenen en de aantrekkingskracht van politiek extremisme. Het is in mindere en geringe mate het geval voor respectievelijk de politieke belangstelling en de bereidheid een geldige stem uit te brengen. Het bestaan van verschillen tussen de vormen op de leeftijd van 14 jaar wijst waarschijnlijk op sterke effecten van de sociale achtergrond, die zich uiten in verschillen tussen de vormen, omdat deze laatste uit verschillende sociale milieus rekruteren. Die verschillen wijzen ook op het belang van het bestuderen van politieke socialisatie bij leeftijdsgroepen jonger dan 14 jaar.

Vergelijkt men leeftijdsgenoten in het algemeen vormend secundair en in het hoger onderwijs, dan ziet men dat deze voor verschillende indicatoren niet noemenswaardig verschillen. Voor de bereidheid een geldige stem uit te brengen, tekenen zich echter wel verschillen af. Op de leeftijd van 17 tot 20 jaar ligt deze in het hoger onderwijs zowat zeven percentagepunten hoger dan in het secundair onderwijs. Dit kan het gevolg zijn van de politiek mobiliserende omgeving die vele instellingen voor hoger onderwijs zijn, maar dan zou men ook verschillen verwachten voor de andere indicatoren. Waarschijnlijker is dat het verschil te maken heeft met de mate van cognitieve ontwikkeling en dan vooral het zich voldoende geïnformeerd achten of voldoende bekwaam om zich doeltreffend te informeren. Dat gevoel speelt een rol in de bereidheid van jongeren om te stemmen en men kan verwachten dat het op dezelfde leeftijd groter is bij degenen die het diploma secundair onderwijs al hebben behaald en in het hoger onderwijs zitten.

Dat het hoger onderwijs een milieu is dat politiek activisme bevordert, blijkt duidelijk als we jongeren vergelijken die nog in de instellingen van hoger onderwijs les volgen met hun al afgestudeerde leeftijdsgenoten. Voor alle indicatoren, behalve de bereidheid te stemmen, tonen de eersten zich actievere democratische burgers. Zij ondertekenen frequenter petitie, hebben een grotere politieke belangstelling en voelen zich geenszins aangetrokken tot extremistisch stemgedrag. Blijkbaar zijn hogescholen en universiteiten milieus waarin de politieke belangstelling en het politiek

engagement van de studenten worden gestimuleerd, terwijl het ‘echte leven’ – werk en gezin – die politieke mobilisatie tempert.

De verschillen die we tussen de onderwijsvormen vaststellen, vinden we ook terug bij de jongvolwassenen, als verschillen tussen de hoog- en de laaggeschoolden. In sommige gevallen zwakken de verschillen vastgesteld op jongere leeftijd wat af, zoals voor de politieke belangstelling. In andere gevallen blijven ze sterk tot heel sterk, zoals voor de bereidheid geldig te stemmen en de neiging tot extremistisch stemgedrag. Uit ander onderzoek weten we dat deze verschillen niet in het hoger onderwijs zelf tot stand komen (Elchardus & Spruyt, 2008a; 2008b) maar een gevolg zijn van de differentiële doorstroming van het secundair naar het hoger onderwijs. Dergelijke persistente verschillen onderstrepen daarom het belang van de vorming die plaatsgrijpt in de leeftijd tussen 14 en 22 jaar.

De belangrijke verschillen die tussen de vormen worden vastgesteld en het verloop van die verschillen zoals ze in dit hoofdstuk in kaart werden gebracht, wijzen op het belang van onderzoek om na te gaan hoe die verschillen kunnen worden verklaard en in welke mate de scholen zelf die ontwikkeling kunnen beïnvloeden.

Bibliografie

- Barnes, S.H., Kaase, M., & Allerbeck, K.R. (1979). *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. London: Sage.
- Billiet, J., & De Witte, H. (1995). Attitudinal Disposition to Vote for an Extreme Right-Wing Party the Case of Vlaams Blok. *European Journal of Political Research*, 27(2), 181-202.
- De Groof, S., Elchardus, M., & Stevens, F. (2001). *Leerlingenparticipatie in het secundair onderwijs tussen theorie en praktijk*. Eindrapport bij het OBPWO-project 9801 in opdracht van het Departement Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, op initiatief van de Vlaamse minister bevoegd voor onderwijs. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Claes, E., Dejaeghere, Y., Fiers, S., Hooghe, M., & Quintelier, E. (2006). *Jeugdonderzoek 2006: een eerste portret van de opvattingen van de zestienjarige respondenten*. Leuven: Centre for Citizenship and Democracy.
- Elchardus, M., & Spruyt, B. (2008a). Beïnvloedt hoger onderwijs de houdingen ten opzichte van extreemrechts? *Sociologie*, 4, 326-346.
- Elchardus, M., & Spruyt, B. (2008b). The Culture of Academic Disciplines and the Socio-political Attitudes of Students. A Test of Selection and Socialization Effects. Verschijnt in *Social Science Quarterly*.
- Elchardus, M., & Pelleriaux, K. (2001). Culturele en politieke gevolgen van de nieuwe sociale kwesties. In B. Cantillon, M. Elchardus, P. Pestieau & P. Van Parijs (Red.), *De nieuwe sociale kwesties* (pp. 63-92). Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Elchardus, M. (1994). Verschillende werelden: over de ontdubbeling van links en rechts. *Samenleving en Politiek*, 1(7), 5-17.
- Elchardus, M. (Red.) (1999). *Zonder maskers. Een actueel portret van jongeren en leraren*. Gent: Globe.

- Elchardus, M., Glorieux, I., Derks, A., & Pelleriaux, K. (1996). *Voorspelbaar ongeluk. Over letsels die werkloosheid nalaat bij mannen en hun kinderen*. Brussel: VUBPress.
- Elchardus, M., Kavadias, D., & Siongers J. (1998). *Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Een empirisch onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevorming in het secundair onderwijs*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie.
- Elchardus, M., & Siongers, J. (2003). Cultural Practice and Educational Achievement: The Role of the Parents' Media Preferences and Taste Culture. *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, 39(3), 151-171.
- Elchardus, M., & Siongers, J. (2007). Ethnocentrism, Taste and Symbolic Boundaries. *Poetics*, 35, 215-238.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2005). *De levensloop van jongvolwassenen*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Ganzeboom, H.B.G. (1984). *Cultuur en informatieverwerking. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar cultuurdeelname en esthetische waardering van architectuur*. Utrecht: Sociologisch Instituut.
- Groenez, S., Van Den Brande I., & Nicaise, I. (2003). *Cijferboek sociale ongelijkheid in het Vlaamse onderwijs*. Leuven: Hiva.
- Lijphart, A. (1997). Unequal participation: Democracy's Unresolved Dilemma. Presidential Address, American Political Science Association 1996. *American Political Science Review*, 91(1), 1-14.
- Nie, N., Junn, J., & Stehlik-Barry, K. (1996). *Education and Democratic Citizenship in America*. University of Chicago Press: Chicago and London.
- OECD. (2007). PISA 2006. *Science Competencies for Tomorrow's World*. Paris: OECD.
- Pelleriaux, K. (2001). *Demotie en burgerschap. De culturele constructie van ongelijkheid in de kennismaatschappij*. Brussel: VUBPress.
- Siongers, J. (2001). *Vakoverschrijdende thema's in het secundair onderwijs: op zoek naar een maatschappelijke consensus. Samenvatting van de onderzoeksresultaten*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Spruyt, B. (2008). Ongelijkheid en segregatie in het onderwijslandschap: effecten op etnocentrisme. *Tijdschrift voor sociologie*, 29(1), 60-89.
- Stevens, F., & Elchardus, M. (2001). *De speelplaats als cultureel centrum. De beleving van de leefwereld van jongeren*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Stolle, D., Hooghe, M., & Micheletti, M. (2005). Politics in the Supermarket: Political Consumerism as a Form of Political Participation. *International Political Science Review*, 26(3), 245-269.
- Stolle, D., Quintelier, E., Harell, A., & Nishikawa, L. (2008). *What Does Politics Mean to You? Young Citizens and Extra-Parliamentary Forms of Political Action*. Paper gepresenteerd op Conference on 'Youth and Politics: Strange Bedfellows? Comparative Perspectives on Political Socialization'. België, Brugge, 3-4 juli 2008.
- Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*. Delft: IEA.
- Torney-Purta, J., Schwille, J., & Amadeo, J. (1999). *Civic Education across Countries: Twenty-Four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam: IEA.
- Vanhoutte, B. (2007). *Exploration of Political Participation among 14 to 25 Year Olds in Flanders*. Paper presented at the seminar Young People and Active European Citizenship (Partnership EU Commission – Council of Europe), Budapest, Hungary, November 23-25. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Verba, S., & Nie, N.H. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper & Row.
- Verba, S., Schlozman, K.L., Brady, H., & Nie, N.H. (1993). Citizen Activity: Who Participates? What Do They Say?. *American Political Science Review*, 87(2), 303-319.

6. Jongeren en ICT: een divers publiek

Tom Boonaert en Nicole Vettenburg

1. Inleiding

Jongeren en informatie- en communicatietechnologieën (ICT) lijken onlosmakelijk met elkaar verbonden. Internet, gsm, spelconsole, enz. zijn media waarmee jongeren dagelijks geconfronteerd worden. Vanuit verschillende hoeken krijgen we te horen dat deze nieuwe media een essentieel onderdeel zijn van de leefwereld van jongeren (tv-reportages, nieuwsberichten, eigen ervaringen). In dit hoofdstuk bekijken we de resultaten van JOP-monitor 1 rond ICT. Deze monitor is een bevraging bij 14- tot 25-jarigen over hun leefwereld. De vragenlijst werd afgenomen in 2005-2006. De JOP-monitor 1 wordt aangevuld met beschrijvende analyses van twee secundaire databanken, namelijk de Survey naar Sociaal-Culturele Verschuivingen in Vlaanderen (SCV) en Cultuurparticipatie in Vlaanderen (CiV).

2. Jongeren en ICT

In dit hoofdstuk beperken we ons tot het medium internet. De andere (nieuwe) media, zoals gsm, (digitale) televisie, enz. laten we buiten beschouwing. We zijn er ons van bewust dat we door deze beperking een fragmentarisch beeld van het media-gebruik bij jongeren weergeven. Jongeren gebruiken immers niet slechts één medium maar vaak verschillende media tegelijkertijd (Stevens, 2005; Heim, Brandtzaeg, Kaare, Endestad & Torerson, 2007). Het is niet ondenkbaar dat iemand naar muziek op een mp3-speler luistert en ondertussen ook een tijdschrift aan het lezen is. Of dat iemand op het net surft en ondertussen vlug een sms verstuurt om zijn favoriete zanger naar een volgende ronde van een tv-programma te stemmen.

Er is heel wat aandacht voor het thema jongeren en ICT, vanuit zowel het beleid als de academische wereld. In de volgende paragrafen belichten we het beleidsniveau. We proberen te achterhalen welk discours daarbinnen overheersend is. Vervolgens

geven we enkele cijfergegevens en een korte literatuurstudie die de verdere aanzet moet geven tot onze analyses.

2.1 Beleidsniveau

Vanuit diverse hoeken en beleidsniveaus wordt steeds sterker benadrukt dat jongeren (en volwassenen) niet achterwege kunnen/mogen blijven in de informatiemaatschappij.

In maart 2000 werd de Lissabon-strategie door de Europese Unie goedgekeurd (Europese Unie, 2000). Deze strategie wil van Europa tegen 2010 'de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie ter wereld' maken. In het kader daarvan heeft de Europese Unie enkele strategische plannen goedgekeurd (eEurope2002, eEurope2005 en i2010) die de evolutie naar een informatiemaatschappij moeten ondersteunen en de economie moeten versterken. Zo heeft het laatste plan, i2010, als doel 'kennisverwerving en innovatie te bevorderen ter ondersteuning van de economische groei en het creëren van meer en kwalitatief betere banen' (Europese Unie, 2007). Ook het witboek van de Europese Commissie (2001) 'Een nieuw elan voor Europa's Jeugd' bouwt verder op de Lissabon-strategie. Het witboek schetst een beeld van een Europese jeugd die het gebruik van informatietechnologieën niet schuwt.

Ook in België blijven de actieplannen niet achterwege. Eind 2005 is het Nationaal actieplan ter bestrijding van de digitale kloof gelanceerd (POD Maatschappelijke Integratie, 2005). De digitale kloof kan omschreven worden als de ongelijke verdeling van internettoegang en -gebruik in de samenleving. In dit actieplan worden vier doelgroepen bepaald voor wie extra aandacht nodig is, namelijk personen met een handicap, ouderen, vrouwen en kansarmen. Jongeren worden niet gezien als een aparte categorie waarvoor acties ondernomen zullen worden, maar ze zijn natuurlijk wel in de desbetreffende doelgroepen aanwezig.

Naast deze economisch gerichte beleidsteksten is er ook veel aandacht voor ICT vanuit het onderwijs. De beleidsnota Onderwijs en Vorming 2004-2009 is grotendeels gebaseerd op het bovengenoemde Verdrag van Lissabon (Europese Unie, 2000). In de beleidsnota wordt gesteld dat jongeren, bij het verlaten van het secundair onderwijs, over basiscompetenties moeten beschikken om overweg te kunnen met ICT. Deze basiscompetenties moeten via de vakoverschrijdende eindtermen ingevuld geraken. Via de ICT-monitor wordt zicht verworven op de digitale kloof en in een tweejaarlijkse bevraging wordt de hard- en software-uitrusting van scholen onderzocht en wordt eventueel voorzien in extra financiering (Vandenbroucke, 2004).

Een analyse van deze beleidsteksten leert ons twee belangrijke zaken. Ten eerste gaat er veel aandacht naar het economische aspect. Jongeren moeten voldoende ICT-vaardigheden bezitten om de informatieboot niet te missen (Facer, Furlong, Furlong & Sutherland, 2001). Dat is van belang voor individuele jongeren, maar het is ook

belangrijk om België (of Europa) als een grootmacht tussen de concurrerende economieën te plaatsen. Ten tweede worden jongeren benaderd als een vrij homogene groep, die bovendien hoofdzakelijk bestaat uit competente ICT-gebruikers.

2.2 Academische wereld

Ook de academische wereld heeft aandacht voor de nieuwe media en het internet in het bijzonder. We geven enkele cijfergegevens weer die de diversiteit van internettoegang en -gebruik schetsen. Daarop volgt een inleidende literatuurstudie rond de digitale kloof en de digitale leefwereld.

2.2.1 Enkele cijfergegevens

In Europa (EU27⁵²) heeft 54% van de bevolking thuis toegang tot het internet. België zit in de top 10 met een 60%; dit is net boven het Europese gemiddelde. Nederland staat bovenaan het lijstje met een internetverspreiding van 83%, gevolgd door Zweden (79%) en Denemarken (78%) (Smihily, 2007). Seybert (2007) maakt met eurostatdata het onderscheid tussen mannen en vrouwen. De data (EU25⁵³) tonen aan dat in de leeftijdscategorie 16 tot 24 jaar de mannelijke bevolking (53%) iets meer gebruikmaakt van het internet dan de vrouwelijke populatie (48%).

In Vlaanderen geven cijfers uit Vrind (Studiedienst van de Vlaamse Regering, 2008) aan dat mannen (72%) meer surfen dan vrouwen (58%). De bevolkingsgroep 18- tot 30-jarigen is bijna voltallig op het net terug te vinden. 95% van hen gebruikt het internet. Dit is een stijging van 31% ten opzichte van 2001. Naargelang de leeftijd stijgt, is er een daling bij de verschillende leeftijdscategorieën merkbaar. Bij de 31- tot 45-jarigen heeft 86% toegang, bij de 46- tot 60-jarigen 63% en bij de 60-plussers is nog 17% online. Er is ook een verschil te zien volgens het aantal opleidingsjaren. Van de personen die maximum 9 jaar opleiding gevolgd hebben is 29% terug te vinden op het net. Er is een stijging naar 68% voor de personen die 10 tot 13 jaar school hebben gelopen. Personen die minstens 14 opleidingsjaren achter de rug hebben zijn er voor 94% aanwezig. Naast geslacht, leeftijd en het aantal jaren opleiding is er ook een verschil volgens het gezinsinkomen. Van de gezinnen die met minder dan 2000 euro per maand moeten rondkomen heeft 39% toegang tot het internet. Van de gezinnen die meer dan 2000 euro verdienen heeft 79% toegang.

52. De samenstelling van de Europese Unie per 1 januari 2007: België, Bulgarije, Duitsland, Cyprus, Denemarken, Estland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Malta, Nederland, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Slowakije, Slovenië, Spanje, Tsjechië, Verenigd Koninkrijk en Zweden.

53. De EU25 heeft dezelfde samenstelling als EU27 met uitzondering van Bulgarije en Roemenië die sedert 1 januari 2007 de Europese Unie hebben vervoegd.

Deze cijfers tonen aan dat heel wat factoren verband houden met het al dan niet toegang hebben tot het internet. Er zijn verschillen naargelang geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en gezinsinkomen.

2.2.2 De eerste en tweede digitale kloof

De bovenstaande cijfergegevens zijn een vertrekpunt voor verdere literatuurstudie. Aanvankelijk was het academisch onderzoek voornamelijk gericht op het al dan niet bezitten van een pc of de toegang tot internet. Door een grotere verspreiding van het internet verschoof de aandacht stilaan naar de vaardigheden waarover men moet beschikken om overweg te kunnen met deze nieuwe media. Facer en Furlong (2001) benadrukken in hun onderzoek dat toegang hebben tot het internet niet noodzakelijk de houding en de expertise in het gebruik mee helpen bepalen. In dit opzicht spreken onderzoekers van een verschuiving van de eerste (toegang) naar de tweede (vaardigheden) digitale kloof (Attewell, 2001; Hargittai, 2002).

Betreffende de eerste digitale kloof toont de literatuur dat er heel wat factoren bepalend zijn in het al of niet hebben van internettoegang. Verschillende bronnen geven aan dat leeftijd, geslacht, etniciteit, opleidingsniveau, familiale achtergrond, sociaal-economische status (SES) mee een rol spelen. Roe (2000) merkt op dat het computergebruik stijgt naarmate men ouder wordt (zie ook Van Rompaey, 2002). Wat het geslacht betreft spreekt men van een genderkloof, waarbij mannen vaker zelf een pc bezitten en er ook vaker gebruik van maken (Roe, 2000; Moreas, 2007). Niettemin ziet Gross (2004) dat deze kloof bij de jongere generatie stilaan aan het verkleinen is. Ook het opleidingsniveau speelt een rol. Zo blijkt dat bij hoger opgeleide personen thuis vaker een computer terug te vinden is (Van Braak & Kavadias, 2003). Wat etniciteit betreft toont de studie van D'Haenens, Koeman en Saeys (2007) aan dat er niet veel verschillen zijn tussen Marokkaanse, Turkse, Vlaamse en Nederlandse jongeren. De kloof is kleiner aan het worden, maar de Marokkaanse jongeren in Nederland hebben momenteel minder toegang dan de andere jongeren. Men kan een verschil terugvinden in de plaatsen waar jongeren internettoegang hebben. Allochtone jongeren hebben meer internettoegang op hun kamer dan autochtone jongeren die meer op gemeenschappelijke plaatsen in huis toegang hebben. Naast de voorgaande factoren speelt ook de SES een rol. Zo hebben hogere sociale klassen meer kans op internettoegang dan lagere sociale klassen (Hautekeur & Steyaert, 2008). Rogers (1996) spreekt van een 'trickle-down'-principe, waarbij de nieuwste snufjes, die vaak een hoge aankoopprijs hebben, eerst door de hogere sociale klassen worden aangekocht en pas later door de andere sociale klassen.

Ook bij het internetgebruik (tweede digitale kloof) stelt men verschillen vast. Naargelang de klemtoon van het onderzoek kan men verschillende breuklijnen vaststellen. Zo rapporteren Otto, Kutscher, Klein en Iske (2005) dat lager geschoolde jongeren het internet meer gebruiken om zaken op te zoeken rond hun favoriete tv-serie of muziekgroep in tegenstelling tot hoger geschoolde jongeren die meer informatie

opzoeken rond het nieuws of politiek. Dezelfde onderzoekers menen ook dat jongeren die lager of middengespoeld zijn het internet meer gebruiken om in contact te komen met andere mensen. Gezinnen met lagere inkomens zouden de computer dan weer vooral gebruiken om spelletjes te spelen en minder voor educatieve doeleinden (Murdock et al. in Facer & Furlong, 2001; Bonfadelli, 2002). Jongeren die van zichzelf vinden dat ze goed presteren op school blijken minder tijd te spenderen aan entertainment, zoals het spelen van spelletjes (Heim et al., 2007). Allochtone Marokkaanse en Turkse jongeren gebruiken het internet meer om welgerichte informatie op te zoeken. Autochtone jongeren zoeken echter meer het entertainment op (D'Haenens et al., 2007).

2.2.3 On en/of Off

Het internet kan niet los gezien worden van de offline wereld. Valentine en Holloway (2002) menen dat de digitale leefwereld en de reële leefwereld geen gescheiden werelden vormen. Ze treden voortdurend met elkaar in wisselwerking. De digitale wereld wordt meer en meer in de reële wereld geïntegreerd (McMillan & Morrisson, 2006). Ook Stevens (2005) meent dat de virtuele ruimte een mogelijke ontmoetingsplaats, een nieuwe openbare ruimte (D'Haenens et al., 2007) is waar jongeren elkaar kunnen ontmoeten.

Deze digitale leefwereld is voor vele jongeren een plaats waar ze hun vrienden of medestudenten kunnen ontmoeten (Wellman, Haase, Witte & Hampton, 2001; Ellison, Steinfeld & Lampe, 2007; Hargittai, 2007). Denken we maar aan het veelvuldige gebruik van chat- en e-mailfuncties of sociale netwerksites die dit ondersteunen. Het internet vormt op deze manier een verlengde van de offline wereld. Daarnaast geven sommige onderzoeken aan dat het internet de leefwereld kan verbreden (o.a. Brouwer & Wijma, 2006). Dit betekent dat men er andere mensen ontmoet die men niet in de offline wereld kent. Brouwer en Wijma (2006) tonen aan dat internetfora jongeren overheen klassen en etniciteit met elkaar in contact brengen.

Naast deze positieve benadering van het internet staat een meer negatieve stroming. Sommige auteurs (o.a. Kraut, Patterson, Lundmark, Kiesler, Mukhopadhyay & Scherlis, 1998) menen namelijk dat het gebruik van internet sociaal isolement teweegbrengt. Zij menen dat mensen die veel online zijn minder tijd hebben voor hun vrienden en familie in de offline wereld.

De samenvloeiing van de online en de offline wereld boezemt sommige ouders angst in. Verschillende media berichten dat het internet een gevaarlijke ruimte is om jongeren op los te laten. Jongeren zouden immers aan te veel risico's worden blootgesteld: ze kunnen er in contact komen met personen die niet altijd even goede bedoelingen hebben, ze kunnen verslaafd raken aan chatten of online games of ze kunnen niet aan hun leeftijd aangepaste websites bezoeken. Livingstone (2003, p. 157) stelt dat we ons bewust moeten zijn van dergelijke risico's maar vindt tegelijk dat enige

nuancering wel nodig is: “not all risks taken result in worrying incidents, not all worrying incidents result in actual or lasting harm”.

Op basis van deze inleidende literatuurstudie schuiven we een centrale probleemstelling naar voren. Uit verschillende bronnen blijkt dat jongeren een nieuwe internetgeneratie vormen, hoewel de literatuur toch wat diversiteit onder jongeren weergeeft. Deze nieuwe generatie krijgt de taak opgelegd om mee te evolueren met de ICT-voortgang (Facer et al., 2001). We kunnen ons hier enkele vragen bij stellen: Hebben jongeren toegang tot het internet? Waar hebben jongeren toegang tot het internet? Levert de manier waarop ze deze nieuwe technologie gebruiken een bijdrage aan het streven om uit te groeien tot “de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie ter wereld”, zoals beleidsmakers dat willen? Moeten jongeren überhaupt de technologie op die manier gebruiken?

3. Methodologie

3.1 Databanken

We maken gebruik van de JOP-databank die in 2005-2006 verzameld is. De JOP-monitor 1 heeft 14- tot 25-jarigen in Vlaanderen aan de hand van een schriftelijke post-enquête bevraagd. De survey bevat vragen over demografische kenmerken, schoolbeleving, burgerschap, onveiligheidsgevoelens, etnocentrisme, vrije tijd, enz.⁵⁴ Met betrekking tot dit hoofdstuk worden enkel de vragen gebruikt die over internettoegang en -gebruik handelen.

Daarnaast vullen we deze gegevens verder aan met materiaal uit bijkomende databanken. Deze secundaire databanken zijn SCV 2003 – 2005 – 2006 en CiV. Bij de verschillende databanken selecteren we enkel de jongeren tot en met 25 jaar, omdat de JOP-monitor 1 een bereik heeft tot en met 25 jaar. Op deze manier worden heel wat respondenten uit de databanken niet in de analyses opgenomen. De SCV-surveys hebben een populatiebereik van 18- tot 85-jarigen. Enkel de leeftijdsgroep van 18- tot 25-jarigen wordt geselecteerd voor de verdere analyses. De databank van CiV heeft een populatiebereik van 14- tot 85-jarigen. We selecteren hieruit enkel de leeftijdsgroep 14- tot 25-jarigen.

De afname van de verschillende databanken varieert in tijd. De SCV-surveys⁵⁵ zijn respectievelijk in 2003, 2005 en 2006 afgenomen. De CiV-survey is in 2003-2004 uit-

54. Voor een verdere bespreking over de verschillende bevindingen en methodologie van JOP-monitor 1 verwijzen we naar Vettenburg, Elchardus en Walgrave (2007).

55. Bron: Survey naar sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 2003, 2005, 2006. Studiedienst van de Vlaamse Regering.

gevoerd. De SCV- en de CiV-surveys zijn afgenomen bij mensen thuis door een enquêteur.⁵⁶ We moeten er ons van bewust zijn dat deze grote surveys niet speciaal op jongeren gericht zijn. Vandaar dat er vaak met kleine aantallen moet gewerkt worden.

De databank van de JOP-monitor 1 is gewogen op leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. Door deze weging zullen de absolute statistische aantallen licht afwijken van de reële aantallen. De databanken SCV 2003,⁵⁷ SCV 2005 en SCV 2006 verschillen niet significant op geslacht en leeftijd. Deze databanken zijn gewogen op scholingsniveau. Hiervoor zijn telkens de populatiedata van EAK04⁵⁸ en van het statistische jaarboek van het Vlaams Onderwijs, schooljaar 2004-2005, gebruikt. De CiV-databank verschilt wel van de populatie ($\chi^2 = 8.980$; $p < .05$) wat het geslacht en de leeftijdscategorie betreft. Deze laatste is met een eigen gecreëerde wegingscoëfficiënt gewogen op geslacht, leeftijd en scholingsniveau.

3.2 Onderzoeksvragen

Aan de hand van de JOP-monitor 1 en de secundaire databanken zullen we een antwoord formuleren op de volgende onderzoeksvragen:

- A. Wie heeft er toegang tot het internet?
- B. Waar heeft men toegang tot het internet?
- C. Waarvoor gebruiken jongeren het internet? Gebruiken jongeren het internet voor ontspanning, informatie, of voor nog andere doeleinden? Kan men met andere woorden een diversiteit vaststellen in het internetgebruik?

4. Resultaten

4.1 Internet: een zaak voor iedereen?

Om een antwoord te geven op de eerste onderzoeksvraag, bekijken we de verschillende databanken. We bekijken wie er al of niet toegang heeft tot het internet. Dit betekent nog niet dat men er dan ook daadwerkelijk gebruik van maakt. In de on-

56. Voor een diepere bespreking over de methodologie van Cultuurparticipatiesurvey (CiV) verwijzen we naar Lievens, Waeghe en De Meulemeester (2006) en voor een verdere bespreking van de SCV-surveys verwijzen we naar <http://www4.vlaanderen.be/dar/svr/Enquetes>.

57. Voor de vergelijking met de populatie zijn hier de data gebruikt van 1 januari 2004.

58. EAK04 = Europese Arbeidskrachten Enquête 2004. Voor meer informatie, zie: <http://www.statbel.fgov.be/lfs/>.

derstaande tabel splitsen we de JOP-databank op in drie verschillende leeftijdscategorieën om de vergelijkbaarheid met de andere databanken makkelijker te maken.

Tabel 6.1. Het aantal jongeren met thuis internettoegang volgens de verschillende databanken (in percentages)

		SCV2003	CiV	SCV2005	SCV2006	JOP-monitor 1	p
14-25 jaar	Ja	–	87.3 (N = 484)	–	–	90.8 (N = 2255)	p < .001
	Neen	–	12.7 (N = 70)	–	–	9.2 (N = 228)	
14-17 jaar	Ja	–	91.9 (N = 167)	–	–	93.5 (N = 749)	p < .01
	Neen	–	8.1 (N = 15)	–	–	6.5 (N = 52)	
18-25 jaar	Ja	67.4 (N = 122)	85.0 (N = 317)	84.6 (N = 173)	84.4 (N = 172)	89.5 (N = 1506)	p < .001
	Neen	32.6 (N = 59)	15.0 (N = 56)	15.4 (N = 31)	15.6 (N = 32)	10.5 (N = 177)	
p			p < .01			p < .001	

Bron: SCV 2003-2005-2006; CiV (2003-2004); JOP-monitor 1 (2005-2006).

Uit tabel 6.1 kunnen we twee zaken afleiden: een evolutie doorheen de jaren en een evolutie betreffende de leeftijd. De vijf databanken geven aan dat er een stijgende evolutie in de internettoegang doorheen de tijd is. Bekijken we enkel de cijfers van SCV, dan zien we dat er een stijging is van de toegang. In 2003 had bijna 1 op de 3 jongeren geen toegang tot het internet. In de SCV-survey 2006 daalde dit cijfer tot 15%. Data van de CiV-survey geven aan dat iets meer dan 1 op 10 jongeren tussen 14 en 25 jaar geen toegang heeft. JOP-monitor 1 geeft aan dat ongeveer 10% (N = 228) van de jongeren tussen 14 en 25 jaar thuis geen toegang heeft tot het internet. Uiteindelijk tonen de verschillende databanken eenzelfde trend. Van de jongeren die wel toegang hebben beschikt bijna 6 op de 10 over een eigen computer. De rest van de groep moet een computer delen met andere gezinsleden (zie *infra*). Betreffende de evolutie over de leeftijd merkt men op dat hoe jonger iemand is, hoe meer deze toegang heeft tot het internet. Zo toont de JOP-monitor 1 aan dat bij de 14- tot 17-jarigen 93.5% toegang heeft tegenover 89.5% bij de 18- tot 25-jarigen.

Aan de hand van een binomiale logistische regressie kunnen we achterhalen welke variabelen een rol spelen in het al of niet toegang hebben tot het internet. We gebruiken voor dit model de variabelen die we in de JOP-monitor 1 verzameld hebben. De variabelen die in het model zitten, zijn dezelfde als deze die in de literatuurstudie naar voren komen, nl. leeftijd, geslacht, onderwijsniveau, opleidingsniveau van de ouders en de werksituatie van de ouders. De laatste twee variabelen worden gebruikt om de SES van het gezin nader te bepalen.

Tabel 6.2. Geëxponentieerde bèta-coëfficiënten van de logistische regressie met als afhankelijke inter-nettoegang bij 14- tot 25-jarigen (N = 2520).

	Odds-ratio: Exp (B)
Leeftijd	.851***
Man Ref. cat.: vrouw	1.776***
Onderwijsniveau ⁵⁹ laag midden Ref. cat.: hoog	.199*** .315***
Opleidingsniveau ouders ⁶⁰ laag Ref. cat.: minstens 1 ouder hoog opleidingsniveau	.778 (n.s.)
Werksituatie ouders beide ouders werkend Ref. cat.: max. 1 ouder werkend	1.635***
R ²	.145

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Het model heeft een verklarende variantie 14.5%. Dit betekent dat er naast de gebruikte variabelen nog een aantal andere variabelen bepalend zijn in het al of niet toegang hebben tot het internet. Deze regressie toont aan dat jongere, mannelijke respondenten meer internettoegang hebben. Daarnaast hebben hooggeschoolden meer toegang dan midden- en laaggeschoolden. De ouderlijke SES-variabele speelt ook een rol. Wanneer beide ouders gaan werken, hebben de jongeren meer internettoegang. Het opleidingsniveau van de ouders draagt niet bij tot een significante meerwaarde in het model. Dit model bevestigt vorige onderzoeken (zie ook 2.2.) waarbij men stelt dat mannelijke hooggeschoolden uit hogere SES-milieus meer toegang hebben tot het internet (zie o.a. Korupp & Szydlík, 2005; Moreas, 2007).

Het bovenstaande model bevestigt de factoren die mee een invloed hebben op het al of niet internettoegang hebben, maar de redenen waarom mensen ervoor kiezen zijn even interessant. Data van SCV2003 en SCV2005 kunnen ons helpen een idee te schetsen welke de redenen voor 18- tot 25-jarigen zijn om thuis geen internettoegang te hebben. Omdat deze databanken telkens kleine aantallen respondenten, die geen internettoegang bezitten (SCV2003: N = 53; SCV2005: N = 31), bevatten, beperken we ons hier tot het beschrijven van de redenen.

59. Voor studerende respondenten geldt: een laag onderwijsniveau zijn leerlingen uit bso, buso, dbso en leerlingen met een leercontract; een midden onderwijsniveau zijn leerlingen uit tso; een hoog onderwijsniveau zijn leerlingen uit aso en kso en studenten uit het hoger onderwijs. Voor afgestudeerde respondenten geldt: een laag onderwijsniveau is voor respondenten ofwel zonder diploma ofwel met een diploma lager onderwijs; een midden onderwijsniveau is voor respondenten met een diploma secundair onderwijs; een hoog onderwijsniveau is voor respondenten met een diploma hoger onderwijs.

60. Hoog opleidingsniveau is een diploma hoger onderwijs. Laag opleidingsniveau is hoogstens een diploma hoger secundair onderwijs.

Uit beide databanken kan men twee grote lijnen onderscheiden. Ten eerste is er een groep die op een andere plaats internettoegang heeft. Bijgevolg heeft men thuis geen nood aan deze toegang. Tijdens de volgende onderzoeksvraag gaan we verder in op de plaatsen waar men buitenshuis nog toegang kan hebben. Ten tweede is de kostprijs nog altijd een drempel voor een aantal mensen, zowel voor pc-bezit als voor internettoegang. Dit wordt deels aan de hand van de logistische regressie bevestigd, waarbij de SES een rol speelt in het al of niet hebben van internettoegang thuis (zie tabel 6.2.).

4.2 Internet: een toegankelijk medium?

De tweede onderzoeksvraag gaat over de plaats waar men internettoegang heeft. In de JOP-monitor 1 werd de vraag gesteld of men thuis over toegang beschikt. Vervolgens werd er een onderscheid gemaakt of de jongeren zelf een pc op hun kamer bezitten of dat de pc ergens anders in de woning toegankelijk is. De onderstaande tabel geeft deze verhoudingen weer voor de jongeren die internettoegang hebben.

Tabel 6.3. Het aantal jongeren met toegang op eigen kamer en het aantal jongeren met toegang ergens anders in huis (in percentages).

	Internettoegang op eigen kamer	Internettoegang ergens anders in huis
14-25 jaar	57.7 (N = 1302)	43.4 (N = 979)
14-17 jaar	44.3 (N = 332)	57.1 (N = 428)
18-21 jaar	60.6 (N = 457)	58.9 (N = 445)
22-25 jaar	68.3 (N = 513)	32.3 (N = 242)

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

Tabel 6.3. toont aan dat bijna 6 op 10 jongeren zelf internettoegang hebben. 43.4% moet een pc met internet delen met anderen. Naargelang de leeftijd stijgt, hebben de jongeren vaker een eigen pc op hun kamer en moeten ze minder vaak een pc delen met andere leden uit hun familie. Financiële onafhankelijkheid, zelfstandigheid en grotere autonomie zijn verklarende factoren in deze tendensen.

Het bezit van een eigen internettoegang kan gezien worden in het kader van de *bed-room culture* (Bovill & Livingstone, 2001). Deze slaapkamercultuur betekent dat heel wat jongeren een groot deel van hun tijd op hun kamer doorbrengen, die vaak als een heuse multimediasstudio is uitgerust (Mortelmans & De Reynt, 2003).

Deze cijfers kunnen ons mogelijks ook iets meer vertellen over de indeling van de woning. Indien men kleinbehuist is, zou er meer kans zijn dat men de pc niet op de kamer heeft. Ook kunnen ouders de pc in de woonkamer plaatsen, omdat ze eventueel enige controle willen hebben over de tijdsbesteding en het internetgebruik van

jongeren. Beide veronderstellingen kunnen in verder onderzoek meegenomen worden.

Natuurlijk zijn er nog andere plaatsen waar men toegang tot het net kan hebben. SCV2005 heeft zijn respondenten gevraagd waar zij de laatste drie maanden buitenshuis nog toegang tot het internet hebben gehad. Tabel 6.4. geeft de resultaten weer.

Tabel 6.4. Het aantal 18- tot 25-jarigen die buitenshuis internettoegang gehad hebben tijdens de laatste 3 maanden (N = 196) (in percentages).

Plaats	Percentage
Bij iemand anders thuis	58.4
Onderwijsinstelling	43.8
Werk	19.6
Bibliotheek	17.6
Internetcafé	5.2
Onderweg: trein, hotel, luchthaven	7.3
Opleidingscentrum	4.1
Buurthuis, cultureel centrum	1.8
OCMW, gemeentehuis	0.7

Bron: SCV2005.

In tabel 6.4. wordt zichtbaar dat men vooral bij iemand anders thuis (58.4%) nog toegang heeft; daarna volgt de onderwijsinstelling (43.8%) en het werk (19.6%). Internetcafés (5.2%) en buurthuizen (1.8%) trekken minder jongeren aan.

Facer en Furlong (2001) geven in hun onderzoek aan dat kinderen die thuis geen toegang tot het internet hebben dit buitenshuis niet kunnen compenseren bij vrienden of op (in)formele plaatsen. Dit betekent dat de kloof niet gedicht wordt door pc-punten op openbare plaatsen zoals de bibliotheek, maar misschien is dat wel mogelijk door pc-punten te installeren op andere plaatsen waar jongeren elkaar treffen. Dit vergt nader onderzoek. Bovendien is deze vaststelling ook te nuanceren, omdat jongeren bepaalde (negatieve) attitudes ten aanzien van internet kunnen hebben en andere bezigheden als belangrijker ervaren of er gewoonweg niet voor kiezen. De vraag kan gesteld worden of iedereen internettoegang moet hebben. Is dit noodzakelijk om te kunnen overleven in onze informatiemaatschappij? Is men met andere woorden een hedendaagse paria als men geen internettoegang heeft?

4.3 Internet: een gedifferentieerd gebruik?

In de derde onderzoeksvraag gaan we dieper in op het internetgebruik van jongeren. We willen bekijken wat jongeren doen op het web en we gaan na of ze het internet op eenzelfde manier gebruiken. In de JOP-monitor 1 werden een aantal internettoe-

passingen aan de jongeren voorgelegd. Er werd hen gevraagd in welke mate ze deze toepassingen gebruiken. De jongeren konden antwoorden aan de hand van een zes-puntenschaal, waarbij 1 nooit en 6 dagelijks betekent. Tabel 6.5. geeft weer in welke mate jongeren bepaalde internettoepassingen gebruiken.

Tabel 6.5. De mate en de aard van het internetgebruik bij 14- tot 25-jarigen (min. N = 2458; max. N = 2486) (in percentages).

	Nooit	Meerdere keren per maand tot minder dan 1 keer per maand	Minstens 1 keer per week tot dagelijks
Website van bibliotheek, museum, theater, concertplaats, festivals	44.4	45.9	9.7
Nieuwssites, sites van kranten, online tijdschriften	43.8	35.2	20.9
Website van school/hogeschool/universiteit	47.0	30.6	22.4
Website van een vereniging	51.1	29.8	19.1
Website met reisinformatie of informatie over andere landen, culturen	43.5	48.4	8.1
Website van de (jeugddienst van de) gemeente/stad	67.4	27.9	4.7
Website met informatie over films, muziek, sport, mode, koken, hobby's, enz.	22.1	45.5	32.5
Websites met informatie over en voor jongeren	44.7	43.4	11.9
Websites van politieke partijen of politici	82.8	15.2	2.0
Websites of programma's om muziek, games, software, ringtones of films te downloaden	33.3	28.6	38.1
Het beluisteren van muziek, bekijken van DVD of film	10.6	19.4	70.1
Website met technische informatie (auto's, computers, enz.)	56.1	29.1	14.7
Websites om online spelletjes te spelen	44.3	31.5	24.2
Een webforum of nieuwsgroep	49.2	26.9	23.8
E-mail of e-mailsites (bv. Hotmail)	8.4	8.0	83.7
Een zoekmachine (bv. Google, Yahoo, askjeeves, enz.)	5.2	11.3	83.6
MSN messenger, een chatsite, skype, videogesprek	13.6	12.3	74.1
Websites waar mensen producten te koop aanbieden (bv. eBay)	55.9	33.1	11.0
Aankopen van producten (boeken, cd's, concerttickets, vliegtuigtickets, enz.) via internet	62.2	33.8	4.0
Webbankieren	70.8	12.5	16.7
Website met vacatures	64.0	26.3	9.6
Een webpagina, profielpagina aanmaken en bijhouden	61.3	24.9	13.8
Een weblog of een videolog bijhouden	83.1	11.9	5.1

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

De belangrijkste resultaten uit de bovenstaande tabel zijn dat de meeste jongeren gebruikmaken van zoekmachines (83.6%), e-mailsites (83.7%), chatten (74.1%) en het beluisteren van muziek of het bekijken van films (70.1%). Een groot deel van de jongeren gebruikt het internet nooit om een web- of videolog bij te houden (83.1%), sites van politieke partijen te bezoeken (82.8%) en te webbankieren (70.8%).

In de CiV-survey werden ook enkele internettoepassingen bevraagd. Deze survey is interessant omdat men ook 14- tot 25-jarigen in de steekproef opgenomen heeft. De vergelijking met de JOP-monitor 1 is dus op zijn plaats. Niettemin moet men hier met enkele methodologische zaken rekening houden. De vraagstelling is enigszins verschillend dan die in de monitor. Het betreft een dichotome variabele (ja/nee) en men refereert aan de afgelopen zes maanden. Een laatste opmerking is dat enkele internettoepassingen die niet in de JOP-monitor 1 voorkomen hier wel bevraagd zijn en omgekeerd.

Tabel 6.6. De aard van internettoepassingen bij 14- tot 25-jarigen (N = 484) (in percentages).

	Ja
Informatie opgezocht via websites	95.7
Zoekmotor gebruikt	92.4
Gemaild	89.1
Gechat	74.1
Muziek beluisterd	71.8
Muziek gedownload	58.9
Videobeelden bekeken	52.9
Online spelletjes gespeeld	44.1
Online gastenboek of discussieforum getekend	33.9
Online enquête ingevuld	30.1
Online gebankierd	21.3
Website gemaakt of aangepast	18.8
Bibliotheek geraadpleegd	18.9
Iets gekocht op het internet	11.9
Ingeschreven op een mailinglist	8.1
Virtueel museum of virtuele tentoonstelling bezocht	3.3

Bron: CiV (2003-2004).

Tabel 6.6. vertoont grote gelijkenissen met de data uit de JOP-monitor 1. Zo komt de top vier hier terug naar boven. 95.7% van de jongeren heeft het internet gebruikt om informatie op te zoeken, 92.4% heeft een zoekmotor gebruikt, 89.1% heeft gemaild en 74.1% heeft gechat. De toepassingen die jongeren de afgelopen zes maanden niet hebben gebruikt vindt men ook bij de JOP-monitor 1 terug. Zo wordt

online bankieren (21.3%) en online aankopen (11.9%) bij jongeren veel minder gebruikt.

De verschillende internettoepassingen uit de JOP-monitor 1 kan men tot één schaal reduceren (Cronbach $\alpha = .848$). Deze nieuwe variabele noemen we algemeen internetgebruik. We bouwen twee modellen op om na te gaan welke jongeren nu het meest van het internet gebruikmaken. Het eerste model heeft als onafhankelijke variabelen: leeftijd, geslacht, onderwijsniveau, opleidingsniveau van de ouders en de werksituatie van de ouders. Het tweede model heeft dezelfde onafhankelijke variabelen samen met de interactie-effecten tussen het onderwijsniveau en het opleidingsniveau van de ouders. Het algemeen internetgebruik wordt als afhankelijke variabele gebruikt.

Tabel 6.7. Bèta-coëfficiënten uit meervoudige regressie met als afhankelijke het algemeen internetgebruik bij 14- tot 25-jarigen (N = 2071).

		Model 1	Model 2
Leeftijd		-.079**	-.081***
Man		.221**	.223***
Ref. cat.: vrouw			
Onderwijsniveau	laag	-.178***	-.101*
	midden	-.173***	-.126***
Ref. cat.: hoog			
Opleidingsniveau ouders	laag	.011 (n.s.)	.066*
Ref. cat.: minstens 1 ouder hoog opleidingsniveau			
Werksituatie ouders	beide ouders werkend	.032 (n.s.)	.030 (n.s.)
Ref. cat.: max. 1 ouder werkend			
Interactie onderwijsniveau (laag) x opleidingsniveau ouders laag			-.111*
Interactie onderwijsniveau (midden) x opleidingsniveau ouders laag			-.081*
R ²		.083	.086

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor (2005-2006).

Model 1 heeft een verklarende variantie van 8.3%. Het geslacht is de belangrijkste verklarende variabele in dit model. Mannen maken significant meer gebruik van het net dan vrouwen. Een genderkloof is nog steeds merkbaar. De tweede grootste verklarende variabele is het onderwijsniveau van de respondent. Laag- en midden-geschoolde jongeren gebruiken het internet in mindere mate dan hooggeschoolden. Leeftijd speelt in een mindere mate ook een significante rol. Hoe ouder men is, hoe minder men het internet zal gebruiken. Deze vaststelling staat in tegenstelling tot

wat men in de literatuur terugvindt (Roe, 2000; Van Rompaey, 2002). De SES-variabelen van de ouders spelen in dit model geen significante rol.

De verklarende variantie van model 2 heeft een kleine stijging van 0.3% door de toevoeging van de twee interactie-effecten. Dit model geeft dezelfde resultaten weer als het eerste model, waarbij geslacht, onderwijsniveau en leeftijd belangrijke verklarende variabelen zijn. Het opleidingsniveau van de ouders wordt significant. Respondenten met ouders met een laag opleidingsniveau gebruiken het internet meer. Deze vaststelling zorgt voor een contradictie in het model: beide interactie-effecten (interactie tussen laaggeschoolde ouders en laaggeschoolde respondenten en interactie-effect tussen laaggeschoolde ouders en middengeschoolde respondenten) geven een negatieve tendens in het internetgebruik.

Om de diversiteit in het internetgebruik verder te kunnen definiëren, gebruiken we een factoranalyse om verschillende functies van het internet te belichten. In eerste instantie is er een exploratieve factoranalyse uitgevoerd. Hierbij kan men vijf verschillende functies typeren, namelijk informatie, ontspanning, communicatie, commercieel en interactief. Een verdergaande analyse geeft een vierfactorenmodel weer, waarbij de interactieve dimensie samen met de ontspanningsdimensie in één factor komt. Tabel 6.8. geeft de ladingen van de gebruikte factoranalyse weer. De verschillende variabelen staan gerangschikt volgens dimensie en grootte.

Tabel 6.8. Het gedifferentieerd internetgebruik bij 14- tot 25-jarigen aan de hand van een factoranalyse met varimax rotatie.⁶¹

	Factor			
	Ontspanning	Informatie	Communicatie	Commercieel
Sites of programma's om muziek, games, software, ringtones of films te downloaden	.640	-.003	.238	.060
Een webpagina, profielpagina aanmaken en bijhouden	.557	.115	.080	.015
Een weblog of een videolog bijhouden	.487	.158	-.078	.098
Het beluisteren van muziek, bekijken van DVD of film	.482	.057	.187	-.074
Websites om online spelletjes te spelen	.459	.002	.141	.071
Een webforum of nieuwsgroep	.451	.260	.140	.168
Website met technische informatie (auto's, computers, ...)	.428	.057	.002	.423
Website van bibliotheek, museum, theater, concertplaats, festivals	.066	.588	.095	.148
Nieuwssites, sites van kranten, online tijdschriften	.095	.547	.153	.233

61. Sommige variabelen hebben op twee dimensies een hoge lading. Aan de hand van inhoudelijke motivaties worden deze variabelen bij de desbetreffende dimensie gevoegd.

	Factor			
	Ontspanning	Informatie	Communicatie	Commercieel
Website van een vereniging	.090	.506	.136	.055
Website van de (jeugddienst van de) gemeente/stad	.127	.484	-.017	.140
Website van school/hogeschool/universiteit	.003	.481	.249	-.116
Website met reisinformatie of informatie over andere landen, culturen	-.016	.466	.086	.358
Websites van politieke partijen of politici	.109	.420	-.049	.192
Websites met informatie over en voor jongeren	.408	.411	.090	.108
Website met informatie over films, muziek, sport, mode, koken, hobby's, ...	.358	.399	.170	.151
E-mail of e-mailsites (bv. hotmail)	.243	.264	.756	.157
Een zoekmachine (bv. Google, Yahoo, askjeeves, ...)	.323	.225	.674	.208
MSN messenger, een chatsite, skype, videogesprek	.511	.120	.588	-.055
Sites waar mensen producten te koop aanbieden (bv. eBay)	.326	.017	-.014	.550
Aankopen van producten (boeken, cd's, concerttickets, vliegtuigtickets...) via internet	.192	.263	.000	.516
Webbankieren	-.069	.145	.120	.494
Website met vacatures	-.040	.191	.069	.431
Eigenwaarde	5.626	2.272	1.677	1.288
% verklarende variantie	21.93	7.12	4.71	3.08

Bron: JOP-monitor (2005-2006).

De bovenstaande factoranalyse geeft vier dimensies of functies weer. De verschillende factoren hebben samen een verklarende variantie van 37%. De eerste dimensie is de ontspanningsfunctie. Hier vindt men de online spelletjes terug, alsook het beluisteren/downloaden van muziek, het bekijken van films, het raadplegen van technische sites, zelf een webpagina of weblog aanmaken en bijhouden, en naar een webforum surfen (Cronbach $\alpha = .717$). De tweede dimensie is het opzoeken van informatie. Hierin horen alle zoektochten naar allerlei informatie over nieuws, verenigingen, bibliotheken, scholen, politieke partijen, enz. (Cronbach $\alpha = .757$). Roe, van den Bulck, De Cock en Dusart (2001) komen in hun onderzoek tot de conclusie dat dit een belangrijke functie is bij jongeren. Een derde dimensie is de communicatieve functie. Deze toepassingen worden door een groot deel van de jongeren bijna dagelijks gebruikt (zie tabel 6.5.). Het gaat hier over het versturen van e-mails, chatten via MSN en het gebruik van zoekmachines, onder andere Google (Cronbach $\alpha = .816$). Deze communicatieve functie komt samen met de ontspannende functie terug in een onderzoek van Mortelmans en De Reyts (2003) als functies die door jongeren het vaakst gebruikt worden. Een vierde dimensie is deze van het commerciële ge-

bruik. Hierbij horen sites rond het kopen en verkopen van producten, het raadplegen van vacatures en het webbankieren (Cronbach $\alpha = .580$). Interessant is om in verder onderzoek deze vier verschillende dimensies mee te nemen en de schalen verder op punt te stellen.

Zodra de verschillende functies van het internet gedefinieerd zijn, kan men bekijken welke jongeren het internet voor welke functie gebruiken. In de onderstaande modellen proberen we de diversiteit van het internetgebruik bij jongeren weer te geven. Als afhankelijke variabele gebruiken we telkens de somscore van de verschillende internettoepassingen die bij de desbetreffende functie horen. Als onafhankelijke worden de variabelen gebruikt die in de literatuurstudie op de voorgrond kwamen als variabelen die mee een invloed hebben op het internetgebruik.

Tabel 6.9. Bèta-coëfficiënten uit meervoudige regressies bij de verschillende functies van internetgebruik bij 14- tot 25-jarigen.

		Ontspanning (N = 2071)	Informatie (N = 2071)	Communicatie (N = 2070)	Commercieel (N = 2071)
Leeftijd		-.295***	.061**	-.206***	.340***
Man		.290***	.114***	.059**	.143***
Ref. cat.: vrouw					
Onderwijsniveau	laag	.056*	-.309***	-.211***	-.045*
	midden	.020 (n.s.)	-.303***	-.187***	-.010 (n.s.)
Ref. cat.: hoog					
Opleidingsniveau ouders	laag	.035 (n.s.)	-.039 (n.s.)	.009(n.s.)	.051*
Ref. cat.: minstens 1 ouder hoog opleidingsniveau					
Werk situatie ouders	beide ouders werkend	.011 (n.s.)	.041*	.062**	-.034(n.s.)
Ref. cat.: maximaal 1 ouder werkend					
R ²		.176	.150	.099	.153

*p < .05; ** p < .01; *** p < .001

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006).

In wat volgt bespreken we welke karakteristieken jongeren hebben die een bepaalde functie van het internet gebruiken. Jongeren die ontspanning opzoeken zijn wat jonger en zijn vaker mannen. Laaggeschoolde jongeren zoeken deze functie meer op dan hooggeschoolde jongeren. Deze variabele heeft niet dezelfde grote impact ($\beta = .056$; $p < .05$) als leeftijd en geslacht. De SES-variabelen zijn in dit model niet significant. Het model heeft een verklarende variantie van 17.6%.

De informatiefunctie wordt opgenomen door iets oudere, mannelijke respondenten. Lager en midden opgeleiden gebruiken deze functie minder dan hun hoogopgeleide leeftijdsgenoten. Het onderwijsniveau blijkt de belangrijkste verklarende variabele te

zijn. De werksituatie van de ouders is in mindere mate ook een significante verklarende variabele. Zo gebruiken jongeren van wie de ouders beide werken deze functie meer dan de referentiecategorie. De verklarende variantie binnen dit model is 15.0%.

Het model voor communicatie heeft een verklarende variantie van 9.9%. Deze functie wordt vooral gebruikt door jonge respondenten. Hooggeschoolden gebruiken deze functie vaker dan midden- en laaggeschoolden. Onderwijsniveau en leeftijd zijn de belangrijkste verklarende variabelen. De mannelijke respondenten blijken iets meer deze functie op te nemen. De werksituatie van de ouders speelt hier een rol. Respondenten van wie beide ouders werken gaan wenden het internet meer aan in functie van communicatie. Het geslacht en de werksituatie van de ouders hebben ongeveer eenzelfde sterkte van invloed in dit model. Het scholingsniveau van de ouders speelt verder geen rol.

De commerciële functie wordt vaker gebruikt door de oudere mannelijke respondenten. De leeftijd is de belangrijkste verklarende variabele. Laaggeschoolden gaan deze sites minder opzoeken. Het opleidingsniveau van de ouders blijkt mee van invloed te zijn. Daarentegen speelt de werksituatie van de ouders hier geen significante rol. Lenhart, Madden, Macgill en Smith (2007) tonen aan dat er wel een verband is tussen de SES en het online kopen van producten. Kinderen met ouders die goed verdienen gaan eerder online zaken kopen dan kinderen met ouders die minder goed verdienen. Het model verklaart 15.3% van de variantie.

5. Discussie en besluiten

We geven eerst kort de belangrijkste resultaten uit de JOP-monitor 1 en de andere databanken weer; daarna gaan we over naar de reflectie bij deze resultaten.

5.1 Resultaten

Men kan niet om het gegeven heen dat er een digitale kloof is bij jongeren in Vlaanderen. Er zijn breuken op te merken in zowel de internettoegang als in het -gebruik. Dit wordt zowel bevestigd in de JOP-analyses als in de (inter)nationale literatuur (zie o.a. Korupp & Szydluk, 2005; Moreas, 2007).

De JOP-monitor 1 toont dat ongeveer 10% van de jongeren thuis geen internettoegang heeft. Ook de andere geraadpleegde databanken schetsen een dergelijk beeld. Er kunnen twee verschillende trends waargenomen worden. Een eerste is dat men een stijgende evolutie in internettoegang kan waarnemen over de jaren heen. Een tweede trend is dat hoe jonger iemand is, hoe meer internettoegang hij/zij heeft. Sommige jongeren hebben gemakkelijker internettoegang dan andere jongeren.

Voor al jongere personen hebben meer internettoegang. Niettemin geven enkele studies aan dat de toegang toeneemt naarmate men ouder wordt (Roe, 2000; Van Rompaey, 2002).

De data geven aan dat er nog steeds sprake is van een genderkloof. Jongens hebben meer internettoegang dan meisjes; hooggeschoolde jongeren hebben meer toegang dan laag- en middengeschoolden; en jongeren uit families met een hoge SES hebben meer toegang.

Jongeren die thuis internettoegang hebben, hebben vaak internet op hun kamer. Als men een verdeling maakt volgens leeftijd, ziet men dat jongeren meer internet op hun kamer hebben naarmate hun leeftijd stijgt. Hoe jonger zij zijn, hoe meer het internet ergens anders in huis toegankelijk is. De JOP-monitor 1 heeft gepeild naar internettoegang thuis en niet ergens anders. Dit betekent dat de digitale kloof waarschijnlijk minder groot is dan de hier opgegeven 10%. Jongeren kunnen op school, bij vrienden, in cybercafés, enz. ook toegang hebben tot het internet.

We kunnen de lijn doortrekken van toegang naar gebruik. Als bepaalde groepen makkelijker toegang hebben tot het internet, zullen deze ook meer van het net gebruik kunnen maken. De data geven aan dat het voornamelijk hooggeschoolde mannen zijn die het internet meer gebruiken. De leeftijd speelt ook een rol, maar in mindere mate. Het internetgebruik zal namelijk met de leeftijd dalen.

Gegevens uit de JOP-monitor 1 tonen aan dat jongeren het internet niet op eenzelfde manier gebruiken. De onderscheiden functies die het internet heeft worden niet in gelijke mate door verschillende groepen jongeren gebruikt. Bij elk van de internetfuncties spelen vooral persoonlijke variabelen van de respondent een rol. Naargelang de functie zijn leeftijd, geslacht en onderwijsniveau belangrijke verklarende variabelen.

5.2 Reflectie

5.2.1 Toegang en gebruik

In de analyses rond internettoegang kunnen we de traditionele breuklijnen belichten, namelijk scholingsniveau, geslacht en leeftijd. Recent onderzoek geeft weer dat de breuklijnen die bepalend zijn voor de digitale kloof deze traditionele breuklijnen voor een deel doorsnijden. Persoonlijke factoren zoals motivatie en sociale steun en persoonlijke drempels zoals tijd en computervrees spelen een steeds belangrijker rol (Vandenbroeck, Verschelden & Boonaert, 2008).

Wat het gebruik betreft, geven de resultaten weer dat hooggeschoolden het internet meer gebruiken. We kunnen hier enkele hypothesen vooropstellen. Een eerste mogelijkheid is dat jeugdigen in hogere studierichtingen meer van school uit de opdracht krijgen om het internet te raadplegen voor taken. Het internet is hoe dan ook een ge-

makkelijk middel om informatie te verzamelen, los van de vraag naar de kwaliteit van de gevonden informatie. Een tweede verklaringsmogelijkheid is dat hogeschoolden meer internettoegang hebben thuis dan lager geschoolden. Een derde mogelijkheid focust op de socialiseringsprocessen. Hooggeschoolde jongeren zien hun ouders wellicht meer het internet gebruiken en nemen het ouderlijke gedrag over.

5.2.2 De digitale kloof

In dit hoofdstuk werd getracht de diversiteit onder de jongeren te belichten, teneinde de perceptie van een homogene internetgeneratie te nuanceren. De resultaten geven de diversiteit weer van internettoegang en -gebruik bij Vlaamse jongeren. Deze diversiteit spoort ons aan om het begrip ‘internetgeneratie’ te relativiseren. De gemaakte analyses duiden op de heterogeniteit van jongeren. In dit opzicht is de mythe van *the cyberkid* (Facer & Furlong, 2001) aan nuancering toe (Hartmann, 2004).

Onze analyses bevestigen de breuklijnen die ook in andere literatuur gevonden worden, zoals de belangrijkste breuklijnen hooggeschoold versus laaggeschoold, een hoge SES versus een lage SES, man versus vrouw. Als onderzoeker zijn we er ons van bewust dat het beschrijven van deze breuklijnen niet vrijblijvend is. Zo geven Law en Urry (2004) aan dat de probleemdefiniëring de (sociale) werkelijkheid mee helpt bepalen. Onderzoekers bepalen dus mee de constructie van ‘de internetgeneratie’ door bijvoorbeeld kinderen voor te stellen als *early adopters* (Rogers, 1995). In dit opzicht ontkent Livingstone (2003) niet dat de wetenschappelijke agenda vaak gestuurd wordt door de politieke. Onderzoekers beschrijven dus niet alleen de werkelijkheid maar helpen die ook mee construeren. Daarom moeten we ons altijd de vraag stellen wiens werkelijkheid we weergeven en op welke manier we dan in die werkelijkheid willen tussenkomen en ten aanzien van wie (Law & Urry, 2004).

Het beschrijven (en construeren) van die breuklijnen is een interessante invalshoek, maar die moet aangevuld worden door na te gaan welke betekenis jongeren zelf geven aan hun digitale leefwereld. Livingstone (2003, p. 13) stelt dat “research on children and the Internet must go beyond access to examine the nature of internet use – its nature and quality, social conditions, cultural practices and personal meanings”. Deze invalshoek brengt de volgende onderzoeksvragen met zich mee: Draagt het internet ontplooiingsmogelijkheden in zich? Voor wie? Worden er bepaalde groepen jongeren uitgesloten? Op welke manier grijpt het internet in op de socialisering van jongeren (leidt het internet bv. tot de verbreding van de jeugdige leefwereld en hoe divers zijn de invloeden van internetgebruik op de socialisatie van jeugdigen)? En langs welke weg spelen beleidsinterventies (bv. *safe chatrooms*) een rol (welke ontplooiingsmogelijkheden openen die of sluiten ze af)? Deze vragen openen perspectieven voor verruimend onderzoek.

We zijn er ons dus terdege van bewust dat kindbeelden (bv. dat van de internetgeneratie) mee worden geconstrueerd door sociale en culturele factoren (James & Prout, 1997; Facer & Furlong, 2001). Dominante discoursen bevestigen sommige praktijken en attitudes als sociaal wenselijk en ‘natuurlijk’ of normaal (Facer et al., 2001). Deze dominante discoursen worden mee beïnvloed door economische aspecten die andere aspecten domineren (Vandenbroeck & Bouverne-De Bie, 2006). Denken we maar aan het Verdrag van Lissabon dat de wens uitdrukt om van Europa de ‘meest concurrerende en dynamische kenniseconomie ter wereld’ te maken. Dit discours leeft verder in het nieuwe plan i2010, waarbij de aandacht vooral gericht is op economische groei en de creatie van meer en kwalitatieve banen.

Zoals bij volwassenen die verschillende ervaringen en attitudes hebben ten opzichte van nieuwe technologieën, hebben ook jongeren dergelijke ervaringen. Geldof en Van Assche (1999) menen dat er een grote verscheidenheid bestaat onder jongeren wat betreft hun verschillende interesses, omgevingen, competenties, enz. Livingstone (2003) problematiseert eveneens het beeld van jeugdigen als een homogene groep. Roe (2000) besluit dat verschillende vormen van mediagebruik functioneel zijn voor een bepaalde groep en dat hetzelfde gebruik disfunctioneel kan zijn voor een andere groep. In dit kader kan het begrip *meervoudige geletterdheid* ondersteuning bieden.⁶² Dit concept werd ontwikkeld door The New London Group (1996). Deze groep onderzoekers heeft een manifest geschreven waarin ze de veranderingen in het onderwijs belichten die gewenst zijn om de maatschappelijke ontwikkelingen te volgen. Hun hoofdconclusie is dat in onze samenleving een veelheid aan geletterdheden aanwezig en nodig is. Deze geletterdheden verschillen naargelang de context, de tijd en de plaats waarin men zich bevindt. Uit historische analyses komt naar voren dat de middenklassenormen vaak als standaard worden genomen (Vandenbroeck & Bouverne-De Bie, 2006). Al wat van deze normen verschilt wordt als afwijkend gezien, omdat het de standaardontwikkeling in het gedrang zou brengen. Toegepast op het internetgebruik zou dit betekenen dat men de internettoepassingen van middenklassegezinnen (i.e. hogeschoold en hoge SES) als norm hanteert. Dat zou betekenen dat beleidsinterventies er primair op gericht zijn jongeren aan te sporen het internet te gebruiken als een medium om informatie op te zoeken (zie o.a. Steyaert, 2008) en zo mee vorm te geven aan de Lissabon-strategie. Al de toepassingen die hiervan verschillen kunnen dan een negatieve connotatie meekrijgen, bv. gamen of chatten. Niettemin is in juli 2008 een resolutie goedgekeurd door het Vlaams Parlement dat de gamesector wil ondersteunen (Vlaams Parlement, 2008). In deze resolutie wordt de gamesector gezien als een volwaardige cultuurvorm die naast boeken en films zijn plaats kan opeisen.

62. Voor een inleiding tot het begrip meervoudige geletterdheden verwijzen we naar Soetaert (2006).

5.3 Verder onderzoek en beperkingen

Het beeld van het internet als nieuwe openbare virtuele ontmoetingsplaats brengt heel wat nieuwe onderzoeksmogelijkheden met zich. Naast kwantitatief onderzoek dat de breuklijnen in internettoegang en -gebruik belicht, is er nood aan kwalitatief onderzoek naar de betekenis die jongeren zelf geven aan het internetgebruik. Langs deze weg kan men de ontplooiingsmogelijkheden die het internet heeft of kan hebben, onderzoeken, waarbij men in- en uitsluitingmechanismen en de rol die maatschappelijke evoluties en beleidsinterventies hierin spelen in kaart kan brengen. Daarnaast kan verder onderzoek zich ook toespitsen op de diversiteit binnen gezinnen. In de huidige analyses wordt er doorgaans vertrokken vanuit het standaardbeeld van een tweeverdienersgezin, vaak omwille van statistische redenen.

Zoals ieder onderzoek heeft ook de datacollectie van de JOP-monitor 1 haar beperkingen. De belangrijkste beperking is dat er slechts een klein aantal allochtone jongeren in de steekproef aanwezig is. Door dit kleine aantal zijn we niet in staat om deze variabele mee in onze analyses op te nemen. Dit is een gemiste kans, omdat we in de literatuur terugvinden dat etniciteit ook een invloed kan hebben op internettoegang en -gebruik (zie o.a. D'Haenens et al., 2007).

Bibliografie

- Attewell, P. (2001). The First and the Second Digital Divides. *Sociology of Education*, 74, 252-259.
- Bonfadelli, H. (2002). The Internet and Knowledge Gaps: a Theoretical and Empirical Investigation. *European Journal of Communication*, 17, 65-84.
- Bovill, M., & Livingstone, S. (2001). Bedroom Culture and the Privatization of Media Use. In S. Livingstone & M. Bovill (Eds.), *Children and their Changing Media Environment* (pp. 179-200). London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Brouwer, L., & Wijma, S. (2006). De zin en de onzin van forumdiscussies op Marokkaanse websites. In J. de Haan & C. van 't Hof (Red.), *De digitale generatie. Jaarboek ICT en samenleving* (pp. 109-122). Amsterdam: Boom.
- D'Haenens, L., Koeman, J., & Saeys, F. (2007). Digital Citizenship among Ethnic Minority Youths in the Netherlands and Flanders. *New Media & Society*, 9, 278-299.
- Ellison, N., Steinfeld, C., & Lampe, C. (2007). The Benefits of Facebook 'Friends': Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12, 1143-1168.
- Europese Unie (2000). *Verdrag van Lissabon tot wijziging van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie (2001). *Witboek. Een nieuwe stimulans voor jongeren in Europa*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Unie (2007). *i2010: de informatiemaatschappij en de media in dienst van de groei en de werkgelegenheid*. Geraadpleegd op 29 juli 2007, ontleend aan <http://europa.eu/scad-plus/leg/nl/cha/c11328.htm>.

- Facer, K., & Furlong, R. (2001). Beyond the Myth of the 'Cyberkid': Young People at the Margins of the Information Revolution. *Journal of Youth Studies*, 4, 451-469.
- Facer, K., Furlong, J., Furlong, R., & Sutherland, R. (2001). Constructing the Child Computer User: from Public Policy to Private Practices. *British Journal of Sociology of Education*, 22, 91-108.
- Geldof D., & van Assche V. (1999). J-on-g-e-lijk? Over jongeren en sociale ongelijkheid in de risicomaatschappij. In P. Allegaert & B. Van Bouchaute (Red.), *Veer10/acht10: de leefwereld van jongeren* (pp. 241-250). Leuven: Garant.
- Gross, E. (2004). Adolescent Internet Use: What we Expect, what Teens Report. *Applied Developmental Psychology*, 25, 633-649.
- Hargittai, E. (2002). Second-Level Digital Divide: Differences in People's Online Skill. *First Monday*, 7. Geraadpleegd op 24 december 2005, ontleend aan http://firstmonday.org/issues/issue7_4/hargittai/.
- Hargittai, E. (2007). Whose Space? Differences among Users and Non-Users of Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 276-297.
- Hartmann, M. (2004). Young People = 'Young' Uses? Questioning the 'Key Generation'. In N. Carpentier, C. Pauwels, & O. Van Oost (Red.), *Het (on)begrijpbare publiek. Een communicatiewetenschappelijke verkenning van het publiek* (pp. 355-375). Brussel: VUBpress.
- Hautekeur, G., & Steyaert, J. (2008). Nieuwe media en samenlevingsopbouw. In A. Desmet, H. Baert, M. Bouverne-De Bie & L. Verbeke (red.), *Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen* (pp. 649-664). Brugge: die Keure.
- Heim, J., Brandtzaeg, P., Kaare, B., Endestad, T., & Torgerson, L. (2007). Children's Usage of Media Technologies and Psychosocial Factors. *New Media & Society*, 9, 425-454.
- James, A., & Prout, A. (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood*. Falmer Press.
- Korupp, S., & Szydlík, M. (2005). Causes and Trends of the Digital Divide. *European Sociological Review*, 21, 409-422.
- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukhopadhyay, T., & Scherlis, W. (1998). Internet Paradox: A Social Technology that Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being? *American Psychologist*, 53, 1011-1031.
- Law, J., & Urry, J. (2004). Enacting the Social. *Economy and Society*, 33, 390-410.
- Lievens, J., Waeghe, H., & De Meulemeester, H. (2006). *Cultuurkijker. Cultuurparticipatie gewikt en gewogen*. Antwerpen: De Boeck.
- Lenhart, A., Madden, M., Macgill, A., & Smith, A. (2007). *Teens and Social Media. The Use of Social Media Gains a Greater Foothold in Teen Life as Email Continues to Lose its Luster*. Washington: Pew Internet & American Life Project.
- Livingstone, S. (2003). Children's Use of the Internet: Reflections on the Emerging Research Agenda. *New Media and Society*, 5, 147-166.
- McMillan, S., & Morrison, M. (2006). Coming of Age with the Internet: A Qualitative Exploration of how the Internet has Become an Integral Part of Young People's Lives. *New Media & Society*, 8, 73-95.
- Moreas, M. (2007). *Digitale kloof in Vlaanderen. SVR-rapport*. Brussel: Vlaamse overheid.
- Mortelmans, D., & De Reynt, N. (2003). *Communiceren met jongeren. Onderzoeksresultaten*. Antwerpen: Stedelijke Jeugddienst/Universiteit Antwerpen.
- New London Group (1996). A Pedagogy of Multiliteracies: Designing Social Futures. *Harvard Educational Review*, 66, 60-92.
- Otto, H-U., Kutscher, N., Klein, A., & Iske, S. (2005). *Social Inequality in the Virtual Space: How do Young People use the Internet? Results from Empirical Research about Online Use Differences and Acquiring Patterns of Young People*. Geraadpleegd op 20 februari 2008, ontleend aan <http://www.kib-bielefeld.de/veroeffentlichungen.htm>.

- POD Maatschappelijke Integratie. (2005). *Nationaal actieplan ter bestrijding van de digitale kloof*. Geraadpleegd op 29 juli 2008, ontleend aan <http://www.mi-is.be/themes/participation/digitale%20kloof/content/NAPDigitaleKloofNL.pdf>.
- Roe, K. (2000). Adolescents' Media Use: A European View. *Journal of Adolescent Health*, 27, 15-21.
- Roe, K., Van den Bulck, J., De Cock, K., & Dusart, C. (2001). *Het onderwijs in een concurrentiestrijd. Een studie naar de positie van formele leerkanalen in een informele kennismaatschappij*. K.U.Leuven, Departement Communicatiewetenschappen.
- Rogers, E.M. (1995). *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press.
- Seybert, H. (2007). *Gender Differences in the Use of Computers and the Internet*. Eurostat. Geraadpleegd op 30 juli 2008, ontleend aan http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-07-119/EN/KS-SF-07-119-EN.PDF.
- Smihily, M. (2007). *Internet Usage in 2007. Households and Individuals*. Eurostat. Geraadpleegd op 30 juli 2008, ontleend aan http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-07-023/EN/KS-QA-07-023-EN.PDF.
- Soetaert, R. (2006). *De cultuur van het lezen*. Den Haag: Nederlandse Taalunie.
- Stevens, F. (2005). Media in het verlengde van het eigen leven. Media in het jeugdonderzoek 2000-2005. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Red.), *Jongeren van nu en straks* (pp. 187-219). Leuven: LannooCampus.
- Steyaert, J. (2008). De digitalisering van het sociaal werk. *Alert*, 34(4), 13-25.
- Studiedienst van de Vlaamse Regering (2008). *Vrind 2008. Vlaamse Regionale Indicatoren*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Van Braak, J., & Kavadias, D. (2003). *Jongens achter het scherm. De invloed van socio-demografische determinanten van computergebruik bij Brusselse scholieren*. Paper voor de 30ste Onderwijsdagen, Congrescentrum Rolduc, Kerkrade, 9 mei 2003, VUB, vakgroep Pedagogie/vakgroep Politieke Wetenschappen.
- Van Rompaey, V. (2002). *Media on/Family off? An Integrated Quantitative and Qualitative Investigation into the Implications of Information and Communication Technologies (ICT) for Family Life*. Onuitgegeven doctoraatsthesis, K.U.Leuven, Faculteit Sociale Wetenschappen, Departement Communicatiewetenschap.
- Valentine, G., & Holloway, S. (2002). Cyberkids? Exploring Children's Identities and Social Networks in Online and Off-Line Worlds. *Annals of the Association of American Geographers*, 92, 302-319.
- Vandenbroeck, M., & Bouverne-De Bie, M. (2006). Children's Agency and Educational Norms. A Tensed Negotiation. *Childhood*, 13, 127-143.
- Vandenbroeck, M., Verschelden, G., & Boonaert, T. (2008). E-Learning in a Low-Status Female Profession: the Role of Motivation, Anxiety and Social Support in the Learning Divide. *Journal of Computer Assisted Learning*, 24, 181-190.
- Vandenbroucke, F. (2004). *Beleidsnota 2004-2009. Onderwijs en Vorming. Vandaag kampioen in wiskunde, morgen ook in gelijke kansen*. Brussel: Vlaamse Overheid.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., & Walgrave, L. (Red.). (2007). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1*. Leuven: LannooCampus.
- Vlaams Parlement (2008). *Voorstel van resolutie betreffende de ondersteuning van de gamesector in Vlaanderen*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Wellman, B., Haase, A., Witte, J., & Hampton, K. (2001). Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital?: Social Networks, Participation, and Community Commitment. *American Behavioral Scientist*, 45, 436-455.

7. Levensloopperspectieven van jongeren

Mark Elchardus, Lilith Roggemans en Cindy Rombauts

1. Levensloopverwachtingen

Er is heel wat discussie over hoe de levensloop van mensen zich vandaag voltrekt. Het debat wordt aangezwengeld door de individualiseringstheorie (o.a. du Bois-Reymond, Peters & Ravesloot, 1990; Peters, 1992; du Bois-Reymond & De Jong-Gierveld, 1993; Peters, van Rooijen & Guit, 1993; du Bois-Reymond, Peters & Ravesloot, 1994; O'Rand, 1995; Scheepens, 1999; du Bois-Reymond, Plug, te Poel & Ravesloot, 2000; Marshall, 2001). Een aantal auteurs beweert dat we evolueren van strakke 'standaardbiografieën' naar geïndividualiseerde 'keuzebiografieën'. De centrale elementen in deze nieuwe biografieën zijn, volgens de aanhangers van de theorie, een toegenomen variatie in het aantal, de timing en de volgorde van levensgebeurtenissen en statuspassages die jongeren meemaken. Zo krijg je een levensloop waarin mensen in toenemende mate zelf de volgorde van de verschillende levensfasen kunnen (of moeten) uitstippelen (O'Rand, 1995; Scheepens, 1999; Marshall, 2001). Dat betekent dat de vertrouwde sequentiële orde van de levensfasen afzwakt of zelfs helemaal verdwijnt. Studenten onderbreken de studies om een paar jaar te werken; mensen die werken onderbreken de loopbaan voor studie of rust (Howard, 1998; OECD, 2000; Barou, 2001; Hoge Raad voor Werkgelegenheid, 2001); gepensioneerden gaan terug aan de slag, enz. Die verstrekkende stelling staven de auteurs evenwel met "weinig meer dan vage indrukken uit een handjevol diepte-interviews en krantenknipsels" (Vinken, Ester, Dekkers & van Dunn, 2002, p.28). Worden statistieken wel geraadpleegd, dan wijzen ze vaak op het relatief schaarse karakter van gebeurtenissen die de sequentiële orde van de levensloop omkeren (Moore, 1963; Glorieux, 1985; Aymard, Grignon & Sabban, 1996; Breedveld, 1996; Douglas, 1997; Glorieux, Minnen & van Thielen, 2004). Er is ook onderzoek dat de persistentie van de vaste levensloop onderstreept (Fuchs-Heinritz, Fritzsche & Fischer, 2000; Elchardus & Smits, 2006, 2008). De discussie over de aard en de omvang van de veranderingen in de levensloop is dus nog open.

Eén aspect van de levensloop dat in die discussies sterk onderbelicht blijft zijn de levensloopperspectieven. Dat zijn de visies of verwachtingen die jonge mensen heb-

ben betreffende hun toekomstige levensloop. Men kan inderdaad aannemen dat de feitelijke, observeerbare levensloop van mensen een compromis is tussen hun verwachtingen – hun ideale levensloop – en de omstandigheden (Buchmann, 1989; Liefbroer & de Jong Gierveld, 1993; Hareven, Adams & Bollinger, 1999). De studie van veranderingen in de levensloop dient zich daarom te concentreren op enerzijds systematische veranderingen in de verwachtingen en anderzijds systematische veranderingen in de omstandigheden. Deze laatste bestaan bijvoorbeeld uit een structurele toename van de arbeidsmarktonzekerheid, de verlenging van de studieduur, de eventuele flexibilisering van arbeidsloopbanen, een over de lange termijn dalende huwelijksvruchtbaarheid, enz.

Er is relatief weinig aandacht voor veranderingen in de levensloopverwachtingen of levensloopperspectieven. In de sociologische literatuur speelt dit begrip geen grote rol. In de psychologische literatuur duikt het vaker op. Het wordt er op een drietal manieren gebruikt. Het verwijst ten eerste naar wat we de structurele component van toekomstvisies kunnen noemen. Dit betreft verwachtingen met betrekking tot de opvolging, de duur, de variatie en de waarschijnlijkheid van toekomstige gebeurtenissen en toestanden. Een tweede gebruik van het begrip verwijst naar de affectieve, gevoelsmatige dimensie van het toekomstperspectief. Het gaat dan om de positieve of negatieve gevoelens over de toekomst, over hoop en vrees voor de toekomst. De derde betekenis wordt wel eens de inhoudelijke dimensie genoemd. Zij verwijst naar de aard van de gebeurtenissen en de levenswijze die men verwacht, plant of waarop men hoopt (Trommsdorff & Lamm, 1975; Trommsdorff, Lamm & Schmidt, 1979; Poole & Cooney, 1987; Nurmi, 1989; Greene & Wheatley, 1992; Nurmi, 1992; Fingerman & Perlmutter, 1995; Bouffard, Bastin & Lapierre, 1996). Wij gebruiken de begrippen levensloopverwachting en levensloopperspectief hier in die laatste, inhoudelijke betekenis.

De verwachtingen, de hoop en de plannen van mensen kunnen betrekking hebben op heel wat verschillende soorten handelingen en toestanden. Tabel 7.1. schetst een beeld van de inhoudelijke elementen van toekomstperspectieven die men bij een aantal auteurs vindt. Die omvatten verwachtingen betreffende de fysieke en psychische toestand van het individu en betreffende de toestand van de samenleving of de wereld. We hanteren hier een meer conventionele en strakkere afbakening, met name verwachtingen met betrekking tot de persoonlijke verhouding tot de grote maatschappelijke handelingsgebieden zoals opleiding, werk, gezin, sociale contacten, pensionering, wonen en vrijetijdsbesteding. Daarbij gaat het niet om verwachtingen met betrekking tot de algemene toestand van die handelingsgebieden, maar om de specifieke relatie van personen tot die handelingsgebieden en de gedragsvariatie die deze toelaten (cf. Trommsdorff et al., 1979). Hoe lang wil men studeren, wil men een gezin, wil men kinderen en hoeveel, welk soort werk hoopt men later te doen, op welke verhouding tussen werktijd en gezinstijd hoopt men. Dat zijn de vragen waarmee het levensloopperspectief, zoals we het hier opvatten, wordt beschreven.

Onderzoek naar aldus opgevatte levensloopperspectieven is zowel maatschappelijk als sociologisch relevant. De levensloopverwachtingen kunnen immers worden beschouwd als projecties van meer algemene aspiraties en waarden op de toekomstige levensloop. Daarnaast zijn ze ook uitdrukkingen van de wijze waarop de organisatie van de samenleving evolueert. Zij vormen een manier om de waarden en aspiraties van jonge mensen in kaart te brengen.⁶³

Tabel 7.1. Opsomming van de domeinen van toekomstperspectieven volgens een aantal auteurs.

Trommsdorff, 1979	Bouffard, 1996	Nurmi, 1992	Salmela-Aro, 2007
Werk		Werk/beroep	Werk
Gezin		Gezin/huwelijk	Gezin/Familie
	Bezit	Eigendom	Rijkdom, wonen
	Zelfverkenning	Zelf	Zelf
		Opleiding	Opleiding
		Gezondheid	Gezondheid
		Reizen	Reizen
		Leven van de kinderen	Kinderen
	Vrije Tijd/Activiteiten	Vrijtijdsactiviteiten	Hobby's
		Wereld	
		Pensionering	
		Oorlog	
		Gezondheid van anderen	
		Vrienden	Vriendschap
		Andere	Dagelijks leven & levensstijl
Persoonlijkheid & zelfverwezenlijking Lichamelijk welbevinden & voorkomen	Zelfontplooiing		
	Contacten met anderen Wensen voor anderen Transcendentiaal		

Bron: Trommsdorff, 1979; Bouffard, 1996; Nurmi, 1992; Salmela-Aro, 2007.

2. Gezin en ego

Verschillende auteurs hebben gewezen op de opkomst van een nieuwe levenshouding die de nadruk legt op persoonlijke vrijheid, op zelfontplooiing en die tal van

63. Daarom werd in het jeugdonderzoeksplatform (JOP) beslist deze vorm van onderzoek in de jeugdmonitor 2 op te nemen. Die gegevens zijn nog niet beschikbaar. Dit hoofdstuk steunt op het onderzoek 'Levensloop en toekomstperspectieven' uit 2004, waarin aan 4664 Belgen, tussen 18 en 35 jaar oud, werd gevraagd wat hun verwachtingen met betrekking tot de toekomst waren (Smits, 2005). Technisch verslag beschikbaar op www.vub.ac.be/TOR.

‘traditionele’ beperkingen en disciplines die verband houden met werk en gezin, verwerpt. Boeken als *The Cultural Contradictions of Capitalism* van Daniel Bell en *The Culture of Narcissism* van Christopher Lasch, respectievelijk uit 1976 en 1980, hebben heel vroeg een diagnose gesteld over die ontwikkeling en een belangrijke rol gespeeld in het beschrijven van die nieuwe houding. De uitgebreide literatuur over de evolutie van een standaardbiografie naar een keuzebiografie, die we in de aanhef van dit artikel hebben geciteerd, is schatplichtig aan hun stellingen. De levensloopstadia, zoals cohabitatie, huwelijk, ouderschap, werk, zijn ook engagementen, disciplinerende engagementen zelfs. Jonge mensen die gevat zijn door het grotere vrijheidsideaal en de ethiek van de zelfontplooiing, zouden dergelijke engagementen en de eraan verbonden beperkingen schuwen. Precies daarom zouden die mensen de pioniers van de keuzebiografie vormen.

In tegenstelling tot een groot aantal van de auteurs die over de keuzebiografie schrijven, belichtten Bell (1976) en Lasch (1980) vooral de negatieve gevolgen van de nieuwe houding, gericht op zelfexpressie en zelfontplooiing. In het licht van de westerse, liberale geschiedenis van de vrijheid, hoeft dat ook geenszins te verbazen. Op basis van verschillende studies, grotendeels geïnspireerd door het werk van Michel Foucault, stelt Rose (1999) dat de negentiende-eeuwse liberalisering van de samenleving, die gepaard ging met een grotere mate van individuele vrijheid, zich slechts kon voltrekken mits een sterkere disciplinerende van het individu. Het vrije individu, aldus Rose en de auteurs waarop hij zijn stelling steunt, is het individu dat zelfdiscipline en zelfdwang heeft geleerd.⁶⁴ Die controle nam een concrete vorm aan, bv. in de discipline die werd aangeleerd in de scholen of in het leger. Maar hij steunde voornamelijk op een drietal grote instellingen: het gezinsleven, het werk en de huiseigendom. Met tewerkgestelde huisvaders die huiseigenaar waren en veel tijd besteedden aan hun gezin had men geen last. Voor hen zou sociale controle waarschijnlijk goed werken. Bell (1976) vreest onder meer dat het wegvallen van de zelfdwang en de disciplinerende effecten van gezin en werk de liberale samenleving en de markteconomie in gevaar kunnen brengen.⁶⁵

Charles Taylor (1991) heeft in zijn invloedrijk *The Malaise of Modernity (The Ethics of Authenticity)* de analyse van Bell en Lasch proberen te verfijnen. Hij bekritiseert hen en andere auteurs, omdat zij een ideaal van radicale individuele vrijheid verwarren met het ideaal van authenticiteit. Dat laatste heeft, volgens Taylor, overwegend positieve gevolgen. Het streven naar grote individuele vrijheid is volgens hem een ontsporing van het authenticiteitsideaal en kan inderdaad, hier sluit hij zich aan bij Bell en Lasch, negatieve gevolgen hebben.

64. In de langetermijngeschiedenis van die ontwikkelingen spelen het civilisatieproces zoals beschreven door Elias (1939) en de protestantse ethiek zoals geduid door Weber (1905) uiteraard een belangrijke rol.

65. Men vindt een gelijkaardig argument bij Fukuyama (1992), terwijl Honneth (1993) argumenteert dat het hedendaagse kapitalisme zich aan de nieuwere, meer radicale vormen van vrijheid heeft aangepast.

De vraag die we ons hier stellen, is niet of de gevolgen van dat ideaal nu negatief of positief zijn; evenmin stellen we ons de vraag of het radicale vrijheidsstreven, dat Taylor (1991) omschrijft als het streven naar ‘zelfbepalende vrijheid’, nu al dan niet dient te worden onderscheiden van het authenticiteitsideaal. Onze vraag is empirisch. Als er inderdaad een nieuw vrijheidsideaal is gegroeid, dat niet meer steunt op zelfbeperking, dat de relatie tussen het individu en de belangrijke handelingsverbanden gezin en werk verandert, dan zouden we dat zeker moeten zien in de levensloopverwachtingen van jongvolwassenen. Daarmee is de onderzoeksvraag die we in dit hoofdstuk behandelen geformuleerd. Tekenend in de levensloopverwachtingen van jonge mensen verschillende paden af en kunnen deze in verband worden gebracht met de net beschreven verandering in houding?

3. Twee levenspaden

We gebruiken de databank ‘Levensloop en toekomstperspectieven’ (Smits, 2005)⁶⁶ om na te gaan of men in de toekomstperspectieven inderdaad verschillende levenspaden kan onderkennen. Deze databank werd verzameld aan de hand van een postenquête bij 4664 Belgen tussen 18 en 36 jaar oud. In dit hoofdstuk gebruiken we enkel de gegevens van 2832 Vlamingen. In deze databank zitten drie reeksen informatie die daartoe geschikt zijn. De eerste daarvan betreft de vraag hoe belangrijk de respondenten denken dat bepaalde mensen in de toekomst voor hen zullen zijn. Een tweede reeks heeft betrekking op de wijze waarop jongvolwassenen hun vrije tijd in de toekomst denken in te vullen. De derde gaat voor een aantal handelingen of toestanden na wat de respondenten reeds verwezenlijkt hebben of hopen te verwezenlijken binnen de 10 jaar.

Aan de respondenten werd gevraagd hoe belangrijk een aantal mensen of groepen van mensen zijn voor hen in de toekomst. We vragen hen met andere woorden een inschatting te maken van het belang van een aantal sociale netwerken. Ze konden op deze vraag antwoorden met behulp van een vijfpuntenschaal, gaande van helemaal niet belangrijk tot heel belangrijk. In tabel 7.2. wordt deze informatie gereduceerd; de categorieën ‘helemaal niet belangrijk’ en ‘niet belangrijk’ werden samengeteld, alsook de categorieën ‘belangrijk’ en ‘heel belangrijk’. Er tekenen zich duidelijk twee groepen af in het antwoordpatroon. Eén groep van mensen wordt door bijna iedereen als erg belangrijk beschouwd: de partner, (klein)kinderen, andere familieleden en vrienden. 85% van de ondervraagde jongvolwassenen geeft aan dat vrienden een erg prominente rol zullen spelen in hun verdere leven. Het toekomstige belang van (klein)kinderen en andere familieleden wordt door 90% van de respondenten als be-

66. Eerdere publicaties op basis van deze databank waaraan dit hoofdstuk schatplichtig is: Elchardus & Smits (2005a, 2005b, 2005c, 2006, 2008).

langrijk tot zeer belangrijk aangevoeld. Nog meer belang ziet men weggelegd voor de partner: maar liefst 96% van de ondervraagde jongvolwassenen geeft aan dat de partner een erg waardevolle functie zal vervullen in hun toekomstige leven. Een tweede groep mensen staat duidelijk verder verwijderd van de respondent. Dit zijn de collega's, burens of leden van gemeenschappelijke verenigingen. De helft van de jongvolwassenen geeft aan dat hun collega's een belangrijke tot zeer belangrijke rol zullen spelen in hun leven. Van burens en mensen die men kent via een gemeenschappelijke vereniging verwacht slechts een derde van de ondervraagde jongvolwassenen dat ze een rol van betekenis zullen spelen in de toekomst. Wanneer we het totale antwoordpatroon van deze vraag bekijken, valt op dat het gezin, de familie en dichte vrienden een centrale rol spelen in het opbouwen van een toekomstbeeld.

Tabel 7.2. Het toekomstige belang van mensen of groepen van mensen voor jongvolwassenen in percentages (N = 2747).

	(helemaal) Niet belangrijk	Tussen beide	(heel) Belangrijk
Partner	0.91	3.23	95.92
Familieleden (ouders, broers/zussen, enz.)	1.03	8.86	90.11
Kinderen, kleinkinderen	5.97	5.02	89.03
Vrienden	1.84	12.75	85.38
Collega's of medestudenten	9.12	36.26	54.52
Buren	23.11	45.52	31.28
Leden van de hobbyclub of lokale verenigingen	30.53	42.78	26.69

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven (2005).

Het grote belang van het gezin werd al eerder vastgesteld, bijvoorbeeld in de Europese Waardestudie (European Value Study, 2000). Dit is een Europees onderzoek dat bij tienduizenden Europeanen, waaronder ongeveer 2000 Belgen, peilde naar het belang van een aantal waarden met betrekking tot arbeid en vrije tijd, gezin en seksualiteit, ethiek, religie en politiek. Aan de respondenten werd o.a. gevraagd aan te geven hoe belangrijk sommige personen of groepen van personen zijn in hun leven.

Tabel 7.3. Domeinen en hun belang in het leven van jongvolwassenen (zeer belangrijk en belangrijk samengevoegd) naar regio's in percentages (N = 1912).

	België	Vlaanderen	Wallonië	Brussel
Gezin	96	96	97	97
Vrienden	89	92	85	87
Arbeid	90	88	97	95
Vrije Tijd	87	92	84	83

Bron: Dobbelaere, Elchardus, Kerkhofs, Voyé & Bawin-Legros (2000).

Zowel in Vlaanderen, Wallonië als Brussel wordt het gezin gezien als de belangrijkste levenssfeer (zie tabel 7.3.). Maar liefst 96% van de Vlamingen en 97% van de Walen en de Brusselaars beschouwen het gezin als een belangrijk tot zeer belangrijk domein in het leven. 92% van de respondenten beschouwt vrienden en vrije tijd als erg belangrijk en 88% van de respondenten vindt arbeid erg belangrijk. Als we dit vergelijken met wat er in de omliggende landen leeft, stellen we vast dat de rangorde van belangrijkheid van de levensdomeinen in België nog het meest overeenkomt met wat in Frankrijk en Duitsland gebeurt. Nederlanders daarentegen beschouwen vrienden en vrije tijd als belangrijkere domeinen dan het gezin (Dobbelaere et al., 2000).

Tabel 7.4. De toekomstige vrijetijdsbesteding van jongvolwassenen in percentages (N = 2773).

	(heel) Weinig	Tussen beide	(heel) Veel
Met de kinderen bezig zijn (verzorging, opvoeding, enz.)	14.63	16.54	69.03
Samen met vrienden dingen doen	7.12	25.17	67.65
Huishoudelijk werk (schoonmaken, koken, boodschappen doen, enz.)	20.04	36.65	43.32
Op bezoek gaan bij familieleden	15.68	44.04	40.28
Culturele activiteiten (naar toneel, museum, muziektredens gaan, enz.)	35.11	33.08	31.79
Creatieve hobby's (schilderen, fotografie, muziek, knutselen, enz.)	41.87	26.79	31.26
Uitgaan in discotheken, op café gaan, enz.	39.92	29.04	31.04
Bioscoopbezoek	33.84	36.52	29.58
Uitrusten, niets doen	36.23	40.85	22.88
Deelnemen aan het verenigingsleven	47.02	32.92	20.06
Vrijwilligerswerk	62.08	26.21	11.62

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven (2005).

We vroegen de jongvolwassenen ook in welke mate ze denken een aantal activiteiten in de toekomst te ondernemen. Ze konden antwoorden aan de hand van vijf categorieën, gaande van heel weinig tot heel veel. In tabel 7.4. worden de eerste twee en de laatste twee categorieën samengeteld. De tabel toont ons dat bijna zeven op de tien respondenten denkt in de toekomst veel tijd te zullen besteden aan de opvoeding en verzorging van de kinderen en aan het dingen doen samen met vrienden. 40% van hen denkt veel tot heel veel tijd te zullen besteden aan huishoudelijk werk en familiebezoeken. Een vijfde van de respondenten zegt weinig tot heel weinig tijd te investeren in huishoudelijk werk; zij rekenen op een hulpvaardige partner of op betaalde huishoudhulp. Uitgaan, zowel naar een discotheek of café als naar een theater, museum of bioscoop, maakt voor een derde van de respondenten deel uit van hun toekomstige vrijetijdsbesteding.

Even populair als het uitgaan is het beoefenen van een creatieve hobby. Drie respondenten op tien zeggen in de toekomst te zullen schilderen, beeldhouwen, muziek beoefenen en dergelijke. Een vijfde van de respondenten geeft aan deel te zullen nemen aan het verenigingsleven. Het participeren aan vrijwilligerswerk wordt door een tiende van de respondenten gezien als een toekomstige vrijetijdsbesteding. Uit deze tabel 7.4. kunnen we besluiten dat de meerderheid van de jongvolwassenen vooral veel energie denkt te investeren in vrienden en familie- en gezinsgerelateerde activiteiten in hun vrije tijd.

Tabel 7.5. De levensstijl van jongvolwassenen in percentages (N = 2779).

	Heb ik al of doe/deed ik al	Wil ik verwezenlijken of gaan doen	Heb ik niet maar wil ik ook niet realiseren
Meer tijd doorbrengen met mijn partner	42.10	53.26	4.59
Gewoon rustiger, met minder stress gaan leven	24.62	65.58	9.82
Meer zelf gaan koken	51.48	37.54	11.03
Kinderen krijgen	32.87	54.62	12.47
Meer tijd hebben voor klusjes in huis	25.12	50.01	24.88
Minstens twee keer per jaar op vakantie gaan	33.70	38.04	28.31
Een wereldreis van minstens zes weken maken	2.43	36.86	60.74
Tijd hebben om zelf wat groenten te kweken	9.49	28.75	61.72
Wonen in de stadskern van een grote stad	10.85	8.69	80.36
Wonen in een appartement met dakterras	4.12	13.42	82.48

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven (2005).

Een derde belangrijke vragenreeks heeft betrekking op de levensstijl van jongvolwassenen. Tabel 7.5. geeft voor een aantal activiteiten weer of de jongeren deze reeds verwezenlijkt hebben of niet en, indien ze deze nog niet verwezenlijkt hebben, of ze de ambitie hebben dit alsnog te doen. 95% van de jongvolwassenen geeft aan nu al meer tijd door te brengen met de partner of dit in de toekomst te willen doen. Dit strookt met onze bevindingen in tabel 7.2. (belang sociale netwerken); ook daar gaf een grote meerderheid van de respondenten aan in de toekomst veel tijd te willen doorbrengen met de partner.

Met minder stress leven, meer zelf koken en een gezin uitbouwen zijn voor veel jongvolwassenen eveneens belangrijke voornemens; negen op de tien respondenten zegt dit reeds te doen of dit te willen verwezenlijken binnen de tien jaar. Meer tijd hebben voor klusjes in huis en meer dan één keer per jaar op vakantie gaan is voor velen een prioriteit. Driekwart van de respondenten doet dit al of hoopt dit in de toekomst te realiseren. Hoewel slechts 2.4% van de jongvolwassenen aangeeft ooit een wereldreis te hebben gemaakt, is deze onderneming erg populair. Meer dan een derde van de ondervraagde jongeren hoopt binnen de tien jaar een verre reis van

minstens zes weken te maken. Ook het zelf kweken van groenten wordt door één op de drie jongvolwassenen als doel gesteld; 10% van hen geeft aan dit nu al te doen. Het minst enthousiast zijn de jongvolwassenen over het wonen in de kern van een grote stad of het wonen in een appartement met een dakterras; slechts twee op de tien respondenten zegt hiervoor reeds gekozen te hebben of hiervoor te willen kiezen in de toekomst. Wanneer we het globale beeld van dit antwoordpatroon bekijken, valt op dat vooral de gezins- en familiegerelateerde activiteiten erg in trek zijn bij de jongvolwassenen. Ze willen in de toekomst vooral rustiger leven, ver van de drukte van de stadskern, en veel tijd vrijmaken voor de partner en de kinderen.

De hierboven beschreven items helpen ons verder te onderzoeken of er zich in de geschetste toekomstperspectieven dimensies of paden aftekenen. We zijn hier dus niet geïnteresseerd in de antwoorden van de respondenten op zich, maar wel in de eventuele onderliggende dimensies. Een principale componentenanalyse helpt ons hierover een uitspraak te doen. Tabel 7.6. toont duidelijk dat we twee onderliggende dimensies kunnen destilleren uit het antwoordpatroon van de jongvolwassenen. Een eerste onderliggende factor weerspiegelt het belang dat gehecht wordt aan collega's, vrienden, burens en leden van een vereniging. Deze dimensie beschrijft het belang van een secundair netwerk. Een tweede factor beschrijft het belang dat gehecht wordt aan het primaire netwerk: partner, (klein)kinderen en andere familieleden. De verklaarde variantie voor het belang van het secundair netwerk bedraagt 30%; dit wil zeggen dat een derde van de verklaarde variantie van het belang van het secundair netwerk wordt verklaard door deze items. Voor het belang van het primair netwerk bedraagt de proportie verklaarde variantie 19%. De betrouwbaarheidsmaat Cronbach α vertelt ons iets meer over de interne consistentie van de schaal. De waarde van α is een indicatie van de mate waarin een aantal items in een test hetzelfde concept meten. De Cronbach α schommelt voor beide schalen rond .700. Deze waarde wijst op een goede interne consistentie; de schalen worden bruikbaar voor verdere analyse.

Tabel 7.6. Principale componentenanalyse voor het belang van bepaalde groepen van mensen in de toekomst van jongvolwassenen (varimax rotatie, $N = 2747$).

	Secundair netwerk	Primair netwerk
Leden van de hobbyclub of lokale vereniging	.692	.026
Collega's of medestudenten	.673	.141
Vrienden	.669	-.033
Burens	.598	.210
Kinderen, kleinkinderen	.010	.809
Partner	.018	.790
Familieleden (ouders, broers en/of zussen, enz.)	.291	.497
R^2	30.11	18.66
Cronbach α	.713	.693

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven (2005).

Een tweede vraag die we gebruiken in de zoektocht naar empirische ondersteuning voor het bestaan van verschillende levenspaden gaat over hoe jongeren denken hun vrije tijd in de toekomst in te vullen. De principale componentenanalyse legt drie verschillende onderliggende dimensies voor de toekomstige vrijetijdsbesteding bloot. Een eerste dimensie of stijl van vrijetijdsbesteding is de ‘commerciële en informele vrije tijd’. Deze stijl wordt getypeerd door uitgaan (discotheek, café, bioscoop...), rust nemen en samen met vrienden dingen doen. Alle items samen verklaren 23 % van de totale variantie. De betrouwbaarheidsmaat Cronbach α bedraagt .769; dit wijst op een betrouwbare en bruikbare schaal.

Een andere stijl van vrijetijdsbesteding, die ook georiënteerd is op uitgaan, is de stijl ‘cultuur, zelfontplooiing en vereniging’. Hier wordt aan het uitgaan een meer culturele invulling gegeven: theater, muziek en musea staan centraal. Naast het culturele aspect omvat deze vrijetijdsbesteding ook een hoge sociale en maatschappelijke participatie; vrijwilligerswerk doen en deelnemen aan het verenigingsleven zijn belangrijke eigenschappen. De verklaarde variantie voor deze dimensie bedraagt 19%, de Cronbach α haalt een waarde van .708. Deze parameter wijst op een betrouwbare schaal.

Tabel 7.7. Principale componentenanalyse voor de toekomstige vrijetijdsbesteding van jongvolwassenen (oblieke rotatie,⁶⁷ N = 2747).

	Commerciële en informele vrije tijd	Familiale vrijetijdsbesteding	Cultuur, zelfontplooiing en vereniging
Uitgaan in discotheken, op café gaan, enz.	.757	-.071	-.127
Samen met vrienden dingen doen	.744	.138	-.294
Bioscoopbezoek	.688	.031	-.258
Uitrusten, niets doen	.618	.026	.037
Met de kinderen bezig zijn (verzorging, opvoeding, enz.)	-.095	.751	-.116
Huishoudelijk werk (schoonmaken, koken, boodschappen doen, enz.)	-.045	.751	.046
Op bezoek gaan bij familieleden	.355	.660	-.151
Culturele activiteiten (naar toneel, museum, muziektredens gaan, enz.)	-.307	.031	.725
Deelnemen aan het verenigingsleven	-.079	-.007	.659
Vrijwilligerswerk	-.075	-.134	.649
Creatieve hobby's (schilderen, fotografie, muziek, knutselen, enz.)	-.116	-.087	.630
R ²	.23	.19	.18
Cronbach α	.769	.708	.716

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven (2005).

67. In deze analyse kiezen we voor een oblieke rotatie, omdat we hier toestaan dat items op meerdere dimensies laden.

De laatste dimensie toont een huiselijker beeld van de toekomstige vrijetijdsbesteding. De ‘familiale vrijetijdsbesteding’ is een type vrijetijdsbesteding dat zich erg richt op huishoudelijk werk en gezinstaken. Het omvat schoonmaken, koken, de kinderen opvoeden en op familiebezoek gaan. Deze aspecten van familiale vrijetijdsbesteding vormen samen een schaal die 18% van de totale variantie verklaart en een Cronbach α haalt van .716. We mogen spreken van een betrouwbare schaal.

Aan de respondenten werd ten slotte gevraagd wat ze reeds verwezenlijkt hebben of wat ze hopen in de toekomst te verwezenlijken. Ze moesten op een reeks vragen met activiteiten antwoorden met ‘heb ik al of doe ik al’, ‘wil ik verwezenlijken of gaan doen’ en ‘heb ik niet, maar wil ik ook niet realiseren’. Aan de hand van het antwoordpatroon kunnen we twee stijlen ontwaren aangaande de toekomstplannen van de jongvolwassenen (zie tabel 7.8.). Een eerste toekomstbeeld kan het best omschreven worden als ‘gezinsgeoriënteerd onthaasten’; hieronder verstaan we de wil om rustiger te gaan leven, meer tijd vrij te maken voor het gezin en meer zelf te koken, liefst met zelfgekweekte groenten. Dit toekomstbeeld is sterk georiënteerd op het gezinsleven. Een tweede stijl beschrijft jongvolwassenen die later graag in een appartement met dakterras wonen in een grote stad en veel tijd willen vrijmaken om te reizen. Deze stijl omschrijven we als ‘stedelijk leven en reizen’ en het omvat een levensstijl die moeilijker te combineren lijkt met een gezin. De Cronbach α ligt hoger dan .700.

Tabel 7.8. Principale componentenanalyse voor de levensstijl van jongvolwassenen (oblieke rotatie, $N = 2747$).

	Gezinsgeoriënteerd onthaasten	Stedelijk leven en reizen
Meer tijd hebben voor klusjes in huis	.670	-.204
Meer tijd doorbrengen met mijn partner	.616	.052
Meer zelf gaan koken	.536	.072
Gewoon rustiger, met minder stress gaan leven	.479	.160
Kinderen krijgen	.432	-.290
Tijd hebben om zelf wat groenten te kweken	.414	-.140
Een wereldreis van minstens zes weken maken	.059	.645
Wonen in de stadskern van een grote stad	-.113	.614
Minstens twee keer per jaar op vakantie gaan (met minstens 4 overnachtingen)	.086	.608
Wonen in een appartement met dakterras	-.187	.586
R^2	.19	.16
Cronbach α	.731	.703

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven (2005).

Bij deze vragenreeks willen we een opmerking plaatsen. De antwoordkeuze ‘heb ik al of doe ik al’ omschrijft geen homogene groep van jongvolwassenen. We veronder-

stelden hier dat alle jongvolwassenen die een item uit deze lijst verwezenlijkt hebben hiervoor bewust gekozen hebben. Deze veronderstelling strookt waarschijnlijk niet helemaal met de werkelijkheid. Het kan best zijn dat bepaalde levensomstandigheden geen resultaat zijn van een weldoordachte keuze. Idealiter zouden we een onderscheid moeten kunnen maken tussen jongeren die een bepaald item bereikt hebben omdat ze het hebben nagestreefd en jongeren die omwille van andere omstandigheden dit item reeds hebben verwezenlijkt. Hier stoten we op een beperking van de data; we kunnen de verwezenlijkingen en de aspiraties van jongvolwassenen voor deze antwoordcategorie niet scheiden.

We verkrijgen in totaal zeven dimensies die informatie bevatten over het belang van sociale netwerken, de keuze van een levensstijl en de oriëntatie naar een toekomstige vrijetijdsbesteding. Een volgende stap in de analyse bestaat erin op zoek te gaan naar latente factoren die deze verschillende dimensies groeperen. We brengen de drie vrijetijdsdimensies, de twee levensstijldimensies en de twee netwerkdimensies samen in een nieuwe factoranalyse (tweede orde factoranalyse). Op deze manier trachten we te achterhalen op welke manier deze zeven dimensies samenhangen. Uit deze tweede orde factoranalyse blijkt dat er een robuuste tweedimensionele structuur onder deze verschillende dimensies schuilt. Deze bifactoriële structuur resulteert in twee levensloopperspectieven: enerzijds het familiepad en anderzijds het egopad.

Tabel 7.9. Tweede orde principale componentenanalyse voor levensloopperspectieven (oblieke rotatie, N = 2747).

	Familiepad	Egopad
Toekomstige vrijetijdsbesteding: familiale vrijetijdsbesteding	.783	.141
Belang primair netwerk	.736	-.040
Levensstijl: gezinsgeoriënteerd onthaasten	.629	-.024
Toekomstige vrijetijdsbesteding: commerciële en informele vrije tijd	-.181	.739
Belang secundair netwerk	.127	.689
Toekomstige vrijetijdsbesteding: cultuur, zelfontplooiing en vereniging	.119	.627
Levensstijl: stedelijk leven en reizen	-.392	.428
R ²	.25	.23
Cronbach α	.735	.709

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven (2005).

Het familiebetrokken levenspad of levensperspectief onderscheidt mensen die hun perspectieven vooral op de familie en het gezin gericht hebben. Dit verklaart 25% van de totale variantie en heeft een Cronbach α van .735 (zie tabel 7.9.). Die respondenten willen in de toekomst meer tijd gaan besteden aan personen uit hun primair netwerk (voornamelijk kinderen en partner) en willen hun vrije tijd in de toekomst vooral in het teken van hun gezin plaatsen. Zo willen ze meer tijd besteden aan

huishoudelijk werk, bezig zijn met de kinderen en op bezoek gaan bij familieleden. In hun levensstijl zien we deze elementen terug: kinderen krijgen, wonen buiten de stad, meer tijd doorbrengen met de partner, meer tijd hebben voor klusjes in huis, gewoon rustiger gaan leven, en als het kan misschien zelf wat groenten kweken.

Jongeren die kiezen voor het egobetrokken levenspad of -perspectief, willen duidelijk iets heel anders met hun leven aanvangen dan zij die kiezen voor het familiebetrokken levenspad. Het gaat om personen die in de toekomst vooral een stedelijk leven willen leiden met de mogelijkheid om veel te reizen. Liefst wonen ze in een appartement gelegen in de stadskern van een grote stad. Wonen op wandelafstand van het werk krijgt daarbij prioriteit. In hun toekomstige vrije tijd zijn ze van plan veel uit te gaan, samen met vrienden op café of naar de bioscoop. Ook aan zelfontplooiing en culturele en maatschappelijke participatie wordt hier een belangrijke rol toegekend. Het egobetrokken pad verklaart 23% van de totale variantie en haalt een waarde voor Cronbach α die gelijk is aan .709.

Uit de analyses blijkt duidelijk het bestaan van twee erg verschillende levenspaden. De dimensies waarmee we deze meten laten ons toe na te gaan in welke mate de respondenten de twee levenspaden aanhangen. Die informatie zullen we verder gebruiken om te onderzoeken welke factoren maken dat iemand eerder voor het ene dan voor het andere levenspad kiest. We willen echter eerst een idee geven van de grootte van de aanhang van elk levenspad. Daartoe gebruiken we clusteranalyse. Deze techniek heeft tot doel de respondenten op basis van een aantal criteria (in dit geval de mate waarin ze een voorkeur hebben voor de twee levenspaden) te classificeren in een beperkt aantal groepen of clusters. Die clusters hebben de eigenschap dat de mensen die in eenzelfde cluster zitten sterk op elkaar gelijk zijn in termen van de criteria en sterk verschillen van de mensen in de andere clusters. Tabel 7.10. toont de vier clusters die we gevonden hebben aan de hand van de twee levenspaden. In de tabel wordt weergegeven hoe groot de cluster is, dit wil zeggen welk percentage van de door ons bevraagde jongvolwassenen past binnen het profiel van de onderscheiden clusters.

De eerste en veruit de grootste cluster vertegenwoordigt 42% van de respondenten. Het gaat om jongvolwassenen die hoog scoren op het familiepad en laag op het egopad. Deze jongvolwassenen kiezen dus resoluut voor een toekomst gecentreerd rond het gezin. Een tweede cluster is complementair aan de eerste. Hij omvat de jongvolwassenen die laag scoren op het familiepad en hoog op het egopad. Dat is het geval voor 25% van de respondenten. Zij kiezen resoluut voor het egopad, een toekomst waarin het zelf, eerder dan het gezin centraal staat. Persoonlijke ontwikkeling, culturele participatie en reizen zijn belangrijke aspiraties voor deze jongeren. De twee volgende clusters zijn minder eenduidig samengesteld. Hier vinden we jongeren die aspecten van beide levenspaden willen combineren. De derde cluster wordt gevormd door respondenten die hoog tot zeer hoog scoren op het familiepad, maar tegelijkertijd ook hoog scoren op het egopad. Zij vertegenwoordigen 19% van de jongvolwas-

senen. Een vierde en laatste cluster omvat 13 % van bevraagde jongeren. Deze groep scoort zeer laag op het familiepad en gemiddeld op het egopad. Het gaat om een groep die eigenlijk geen duidelijke levenspadkeuze heeft, alleszins niet echt kiest voor één van de twee hier aangeboden mogelijkheden. We kunnen hieruit besluiten dat 67% van de jongeren (cluster 1 en 2 samen) duidelijk kiest voor één van de twee onderscheiden levenslooppaden. 19% kan niet kiezen tussen de twee en acht ze compatibel. De overige 13 % wordt door geen van de twee paden aangesproken.

Tabel 7.10. Clusteranalyse voor de dimensies familiepad en egopad (N = 2596).

	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4	R ²
	Hoog op familiepad, laag op egopad	Laag op familiepad, hoog op egopad	(zeer) Hoog op familiepad, hoog op egopad	(zeer) Laag op familiepad, gemiddeld op egopad	
Clustergrootte	42.28%	25.72%	19.06%	12.91%	
Gemiddelde familiepad ⁶⁸	.184	-.138	1.074	-1.907	.46
Gemiddelde egopad	-.750	.961	.415	-.071	.25

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven (2005).

Op basis van de gebruikte gegevens tekenen zich duidelijk twee verschillende levensloopperspectieven af. Voor die perspectieven geldt daarenboven dat 70% van de jongvolwassenen een duidelijke keuze maakt voor het ene of het andere.

Het eerste van die levenspaden – het familiepad – sluit heel mooi aan bij het negentiende-eeuwse model van sociale controle en de daarbij passende waarden. In die specifieke betekenis kan dit levenspad ook ‘traditioneel’ worden genoemd. In dat model spelen gezin en werk, en hun disciplinerende, ‘beschavende’ invloed een centrale rol. In onze operationalisering gaat, ten gevolge van de vragen die we konden gebruiken, veel meer aandacht naar het gezin dan naar het werk. Misschien is dat er de oorzaak van dat het eerste in het toekomstperspectief zo centraal staat en het werk in een wat ondergeschikte positie duwt. Het is echter ook mogelijk dat we hier te maken hebben met een reële verschuiving van waarden of een samenspel van bestaande waarden en materiële mogelijkheden die het mogelijk maken meer aandacht te hebben voor het gezin dan voor het werk. Dit kan ertoe leiden dat het gezinsleven nu werkelijk, ten koste van werk en carrière, als een centrale levensloopverwachting naar voren treedt. De gegevens van de Europese waardestudie wijzen overigens in die richting. 96% van de Vlamingen acht het gezin een belangrijk of zeer belangrijk levensdomein, 88% vindt werk of arbeid belangrijk tot zeer belangrijk. Of het overweldigende belang van het gezin in dit levensperspectief niet een artefact is van de vraagstelling, maar een gevolg van reële waardeverschuivingen en conditionele fac-

68. De schalen voor familiepad en egopad hebben een algemeen gemiddelde van 0 en een standaardafwijking van 1.

toren, zal moeten blijken uit verder onderzoek waarin gezin en werk op een meer evenwaardige en evenwichtige manier zal worden bevraagd. Duidelijk is in elk geval al dat we te maken hebben met een sterk, rond het gezin gecentreerd, toekomstperspectief. Dit perspectief houdt heel andere verwachtingen in dan het andere beoogde levenspad.

Het andere levenspad, het egopad, sluit mooi aan bij de grote nadruk op persoonlijke vrijheid en zelfontplooiing die volgens verschillende auteurs de waarden en aspiraties van jongvolwassenen bepalen. Het gaat om mensen die primaire en secundaire relaties meer gelijkwaardig achten, die zich in hun sociale relatiepatronen minder willen beperken tot primaire relaties, die hun vrije tijd minder in gezinsverband willen situeren, die zich met andere woorden veel minder tot het gezin willen laten beperken en waarvan de verhoopte levensstijl ook minder compatibel is met een intens gezinsleven.

Het bestaan van die twee levenspaden – de mogelijkheid om ze te onderkennen – impliceert echter niet dat zij ook effectief het gevolg zijn van een waardewissel (die dan zelf eventueel een gevolg kan zijn van een verschuiving in de wijze van sociale controle of disciplineren). In het volgende deel gaan we na in welke mate de band kan worden gelegd tussen de levensloopperspectieven en meer algemene waarden en opvattingen.

4. De invloed van waarden

Indien de levensloopperspectieven een reflectie zijn van waarden, dan zou men tussen de voorkeur voor een bepaald perspectief en bepaalde houdingen een systematische relatie moeten vinden. Dit willen we hier onderzoeken.

Religies hebben – mede onder invloed van de grote disciplineren van de westerse samenlevingen – gezinswaarden en de institutionele bevestiging van die waarden, zoals het huwelijk, steeds sterk verdedigd. Men kan daarom verwachten dat gelovigen, meer dan niet-gelovigen of ongelovigen, voor het gezinspad zullen kiezen.

Daarnaast zijn gezinswaarden in onze cultuur ook nauw verbonden geweest met het vrouwelijke. Die band was bijzonder groot gedurende de lange periode van het zogeheten traditionele gezin, waarbij de man de kostwinnaar was en de vrouw de thuiswerker. Het levensdomein bij uitstek voor de vrouw was toen het gezin. De gaafheid en intensiteit van de gezinsbanden waren de grondslag van haar materieel en emotioneel welzijn. Het is niet uitgesloten dat dit ooit zo sterke waardecomplex de groeiende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen heeft overleefd. Er zijn heel wat aanwijzingen dat – ondanks de veranderingen die zich de laatste halve eeuw in de sociale positie van de vrouwen hebben voltrokken – een groot aantal opvattingen, houdingen en smaken een sterk geslachtsgebonden karakter heeft behouden (Belet, Kup-

pens & Stevens, 2002; Siongers & Stevens, 2002). Als dat het geval is, kan men verwachten dat vrouwen een grotere voorkeur zullen hebben voor het familiep pad dan mannen, en mannen een grotere voorkeur voor het egopad, omdat het familiep pad, in de traditionele opvatting, werd beschouwd als een voor de man beperkend, disciplinerend pad.

Het egopad zou, volgens de beschrijvingen van de nieuwe houding die we vinden bij auteurs als Bell (1976), Lasch (1980), Taylor (1991) en vele anderen, verbonden moeten zijn met de nadruk op zelfontplooiing. In de gebruikte gegevensbank is een schaal voor zelfontplooiing voorhanden. Het concept wordt in die schaal geoperationaliseerd op basis van de beschrijvingen die Bell (1976) en Bellah (1985) van begrippen als zelfontplooiing en expressief individualisme hebben gegeven (zie tabel 7.11.). We selecteerden verschillende dimensies van het begrip op basis van die literatuur. Daarbij vermeden we wel elementen op te nemen die een uitgesproken negatieve connotatie hadden, die verwezen naar egoïsme of die wezen op een afwijzen van engagement in de publieke zaak (Lichterman, 1995). Op die manier worden de volgende cognitieve componenten van het concept onderscheiden: (1) onafhankelijkheid, (2) de ontwikkeling van het zelf, (3) de verzuchting de eigen belangstelpunten te kunnen volgen, (4) de behoefte aan tijd en ruimte om dat te kunnen doen en (5) het verzuchten naar het nieuwe, en naar nieuwe, indien mogelijk grensverleggende ervaringen. In een kwalitatieve pretest legden we de uitspraken waarin die verzuchtingen werden verwoord voor aan een panel van respondenten. De uitspraken die gemakkelijk en op een uniforme wijze werden begrepen, voegden we samen tot een vragenbatterij die in 2004 bij een representatieve steekproef werd gevalideerd (Smits, 2005) en al eerder in onderzoek werd gebruikt (Elchardus & Smits, 2008). Om de schaal beperkt te houden, selecteerden we één uitspraak per aspect, behalve voor de verzuchting naar nieuwe ervaringen, waarop twee uitspraken betrekking hebben. De verschillende uitspraken vormen een schaal met een Cronbach $\alpha = .725$.

Uit tabel 7.11. blijkt dat zelfontplooiing voor de onderzochte bevolking van jonge mensen en jongvolwassenen een heel belangrijke waarde is. Auteurs, zoals Yankelovich (1982), die beweren dat het een hedendaagse 'consensuswaarde' is, zitten dicht bij de waarheid. De vraag die we ons hier stellen is of de personen die deze waarde meer dan andere aanhangen ook in grotere mate opteren voor het egopad en in mindere mate voor het meer traditionele gezinspad.

Als we de invloed van algemene waarden op levensloopperspectieven willen onderzoeken, moeten we er ons echter van bewust zijn dat de voorkeur voor een bepaald levensloopperspectief niet alleen het gevolg zou kunnen zijn van waarden en aspiraties die vooraf aan de levensloopbeslissingen gegeven zijn, maar ook het resultaat kan zijn van een aanpassing aan de levensfase waarin men zich bevindt. Men stelt vast dat zodra jonge mensen werken en ervaring opdoen met de wereld van het werk, hun houding ten opzichte van het werk en de loopbaan verandert (Elchardus

& Smits, 2008). Het is ook mogelijk dat mensen, naarmate zij zich in het gezinsleven engageren en verantwoordelijkheid krijgen voor kinderen, dat gezinsleven belangrijker gaan vinden. Zo'n ontwikkeling zou wijzen op een rationalisering: men praat zich het belang aan van de dingen die men ten gevolge van aangeane engagementen toch moet doen.

Een invloed van reeds genomen levensloopbeslissingen op het levensloopperspectief kan ook nog op een andere manier tot stand komen. De psychiater Erik Erikson heeft in zijn boek *Childhood and Society* (1950) het begrip 'moratorium' ingevoerd. Met die term beschreef hij de situatie van jonge mensen die tijdens de periode van opvoeding en vorming uitgesloten blijven van volle maatschappelijke verantwoordelijkheid, precies om de vorming gemakkelijker te laten verlopen. De jeugdfase wordt daardoor een fase van relatief grote vrijheid waarin jongeren kunnen experimenteren met houdingen, opvattingen, gedragswijzen en levensstijlen, in een zoektocht naar een passend zelf of een passende identiteit (Elchardus, 1994). Dat moratorium duurt in de huidige sociale organisatie van de levensloop vrij lang. Op de leeftijd van 24 en 25 jaar leeft 40% van de jongvolwassen Vlamingen nog bij de ouders (Elchardus, Rombauts & Smits, 2007). Die situatie impliceert zeker niet altijd een grote afhankelijkheid maar ontslaat de jongvolwassenen wel van een aantal verantwoordelijkheden van het volwassen leven, die te maken hebben met de zorg voor een levensgezel, een huishouden en kinderen. Dat is precies wat onder moratorium wordt verstaan.

Tabel 7.11. Procentuele verdeling en schaalparameters voor de zelfontplooiingsschaal (N = 2998).

	(helemaal) Niet akkoord	Tussen beide	(helemaal) Akkoord	Lading
Ik wil een eigen invulling geven aan het leven.	1.87	18.18	80.04	.700
Ik vind het belangrijk dat ik mijn interesses kan volgen.	0.32	4.69	95.01	.689
Ik wil voldoende tijd en energie overhouden om mijn persoonlijke interesses te beoefenen.	1.10	10.52	88.48	.681
Ik voel een sterke drang naar nieuwe ervaringen.	6.53	37.91	55.55	.674
Het is belangrijk voor mij een creatieve job te vinden waarin ik mezelf kan ontplooiën.	2.92	15.58	81.56	.663
Voor mij persoonlijk is het van groot belang dat ik reizen kan maken die mezelf verrijken.	19.31	32.63	48.14	.566
Eigenwaarde = 2.641, R ² = .44, Cronbach α = .725				

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven (2005).

Uit onderzoek is al gebleken dat zo'n moratoriumsituatie gepaard kan gaan met houdingen die gelijken op het streven naar zelfontplooiing, zoals het afwijzen van strakke gedragsregulering en discipline (Elchardus, Kerkhofs, Bral, Waeghe, Van Den Bulck & Bouverne-De Bie, 1997). Het is dus best mogelijk dat de keuze van een levensloop-

perspectief het gevolg is van het zich bevinden in of na de moratoriumfase. Het is mogelijk dat jongvolwassenen die zich in de moratoriumfase bevinden opteren voor het egopad en het gezinspad afwijzen. Terwijl jongvolwassenen die zich al sterker in het gezinsleven hebben geëngageerd dat engagement rationaliseren in een verwerping van het egopad en in verbondenheid met het gezinspad.

Men kan die mogelijkheid onderzoeken door na te gaan welk het effect is van het aantal doorlopen levenslooptransities – men kan dat de sociale leeftijd noemen – op de keuze van levensloopperspectief. Aan de hand van de gebruikte databank kan de sociale leeftijd worden berekend met behulp van negen mogelijke transitie: het einde van de studies, de eerste werkervaring (buiten occasionele banen en vakantiebanen), het verlaten van het ouderlijke huis, het gaan samenwonen, het eigenaar worden van een woning, huwen, het krijgen van het eerste kind, het krijgen van het vermoedelijk laatste kind en scheiden.⁶⁹ Die aanpak stuit echter op twee problemen. Ten eerste volgen jonge Vlamingen heel sterk een gestandaardiseerde levensloop, waardoor het verband tussen de sociale leeftijd en de chronologische leeftijd bijzonder sterk is ($r = .76$, $p < .001$). Het gevolg is dat men de twee niet samen in een model kan stoppen.⁷⁰ Dit kan worden opgelost door rekening te houden met een relatief moratorium. Iemand zit meer in de moratoriumfase naarmate hij of zij minder transities heeft doorlopen dan men op basis van de chronologische leeftijd zou verwachten. Naarmate men meer transities heeft doorlopen dan op basis van de chronologische leeftijd kan worden verwacht, verlaat men het moratorium. Als de moratoriumtheorie geldig is, zou men moeten vaststellen dat een hogere sociale leeftijd dan verwacht op basis van de chronologische leeftijd bijdraagt tot een voorkeur voor het gezinspad. Een lagere sociale leeftijd dan verwacht op basis van de chronologische leeftijd zou dan moeten leiden naar een voorkeur voor het egopad. Doch ook deze benaderingswijze stelt een probleem. Een aantal van de levenslooptransities waarmee we de sociale leeftijd meten houdt rechtstreeks verband met de gezinsontwikkeling. Het is derhalve mogelijk dat mensen met een voorkeur voor het gezinspad sneller de transities doormaken om hun toekomstperspectief te verwezenlijken. De positie ten opzichte van het moratorium kan dus zowel een oorzaak zijn van de levensloopperspectieven als een gevolg ervan. Zo'n kip-en-ei-kwestie kan niet worden opgelost zonder longitudinale gegevens. Daarom gaan we na of een moratoriumtheorie überhaupt zou kunnen gelden. We veronderstellen even dat de positie ten opzichte van het moratorium het levensperspectief beïnvloedt en niet omgekeerd. We gaan dan na of geslacht, geloof⁷¹ en de ethiek van de zelfontplooiing nog effecten hebben op de levensloopperspectieven, na controle voor de mogelijke impact van het moratorium. We toetsen de verschillende hypothesen aan de hand van een

69. Deze sequentie stemt overeen met de 'ideale levensloop' (Elchardus & Smits, 2006).

70. Doet men dat wel, dan heeft men een probleem van collineariteit en wordt het model onbetrouwbaar.

71. De variabele 'religie' bevat twee categorieën: gelovigen (gelovige katholieken, protestanten en moslims) en niet-gelovigen (twijfelende christenen en moslims, vrijzinnigen en niet-gelovigen).

meervoudige regressieanalyse. Daarbij wordt ook gecontroleerd voor leeftijd en opleidingsniveau.⁷²

Tabel 7.12A. Meervoudige lineaire regressie: predictoren van het familiegeoriënteerd levenspad (N = 2154).

	β
Geslacht (ref. cat.: man)	.269***
Opleiding (ref. cat.: laagopgeleid)	-.089***
Religie (ref. cat.: niet-gelovig)	.125***
Zelfontplooiing	.029
Moratorium	.294***
Leeftijd	.013
$R^2 = .29, p < .001$	

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven, 2005.

Van de houding ten opzichte van het gezinspad wordt 29% verklaard door de in het model opgenomen variabelen (tabel 7.12A.). Zoals voorspeld hebben vrouwen een veel grotere voorkeur voor het gezinspad dan mannen ($\beta = .269$). Gelovigen opteren ook meer voor dat toekomstperspectief dan vrijzinnigen en niet-gelovigen ($\beta = .125$). Het gaat dus blijkbare om een levensloopperspectief dat door traditionele genderopvattingen en een religieuze levensbeschouwing in de hand wordt gewerkt. Tevens zien we dat het moratorium een grote rol speelt of kan spelen. Naarmate jonge volwassenen meer levensstadia hebben doorlopen dan men op basis van hun chronologische leeftijd zou verwachten, en ze dus minder in de moratoriumfase zitten, is hun voorkeur voor het gezinspad groter. De ethiek van de zelfontplooiing en de leeftijd hebben geen effect op de mate waarin men dit levensloopperspectief aanhangt. Het onderwijspeil heeft een zeer klein effect ($\beta = -.089$). Het gezinspad vindt iets meer steun bij laag- dan bij hogeschoolden.

Van de houding ten opzichte van het egopad wordt eveneens 29% verklaard (zie tabel 7.12B.). Religie heeft hier een bescheiden negatief effect ($\beta = -.079$); niet-gelovigen en ongelovigen opteren iets vaker voor dit toekomstperspectief dan gelovigen. Het geslacht heeft geen noemenswaardig effect ($\beta = .048$). Opleiding heeft een bescheiden positief effect ($\beta = .072$). Het gaat om een levensloopperspectief dat iets meer door hoog- dan door laaggeschoolden wordt gekozen. Het egopad blijkt dus, in tegenstelling tot het gezinspad, veeleer geseculariseerde hogeschoolden aan te trekken. In termen van die variabelen zijn de verschillen tussen de twee onderscheiden paden gering. De opvallende verschillen zitten elders. Zoals verwacht wordt een

72. Het opleidingsniveau bevat twee categorieën: hoogopgeleiden (diploma hoger onderwijs) tegenover laagopgeleiden (geen diploma hoger onderwijs).

voorkeur voor het egopad sterk in de hand gewerkt door het ethos van de zelfontplooiing ($\beta = .258$) en even sterk bevorderd door het moratorium ($\beta = -.236$). Wie meer levenslooptransities heeft doorlopen dan kan worden verwacht op basis van de chronologische leeftijd, toont zich merkkelijk minder voorstander van dit egogeoriënteerde levensloopperspectief.

Tabel 7.12B. Meervoudige lineaire regressie: predictoren van het egogeoriënteerd levenspad (N = 2154).

	β
Geslacht (ref. cat.: man)	.048**
Opleiding (ref. cat.: laagopgeleid)	.072***
Religie (ref. cat.: niet religieus)	-.079***
Zelfontplooiing	.258***
Moratorium	-.236***
Leeftijd	-.289***
$R^2 = .292, p < .001$	

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: Levensloop & Toekomstperspectieven, 2005.

Een opvallend verschil met het model voor het gezinsspad is het effect van de leeftijd. Naarmate de bestudeerde jongvolwassenen ouder zijn, is de steun voor het egopad veel kleiner ($\beta = -.289$). Het is niet helemaal duidelijk hoe dit dient te worden geïnterpreteerd. Op basis van de moratoriumtheorie zou men kunnen stellen dat de levenslooptransities die in onze maat van moratorium zijn opgenomen niet alle aspecten van de groei naar sociale volwassenheid meten en dat de leeftijd die onrechtstreeks weergeeft. Het ouder worden geeft dan het verlaten van de moratoriumfase weer en dus ook het verlaten van de waarden en opvattingen, zoals die van het egopad, die daarbij passen. Men kan ook redeneren dat een effect van de leeftijd, nadat via de moratoriumvariabele werd gecontroleerd voor de sociale leeftijd, een cohorte-effect weergeeft. Gegeven de controle op de sociale leeftijd die via de moratoriumvariabele wordt ingebouwd, is het plausibel het effect van de leeftijd hier als een cohorte-effect te interpreteren. Een dergelijk effect wijst op een cultuurverandering die zich over de tijd voltrekt en dus groter is bij jongere dan bij oudere mensen.

5. Besluit

Zoals kon worden verwacht op basis van de beschreven waardewissel, kan men op basis van vragen betreffende het toekomstige belang van primaire en secundaire netwerken, de in de toekomst verwachte vrijetijdsbesteding en levensstijl, twee

onderling heel verschillende toekomstperspectieven onderkennen: het familiegeoriënteerde en het egogeorieënteerde levenspad. Het toekomstbeeld dat familiaal georiënteerd is typeert mensen die hun vrije tijd in de toekomst opgevuld zien door huishoudelijk werk, de zorg voor de kinderen en familiebezoeken. Hun leven is helemaal gecentreerd rond het gezin en zijn directe periferie en ze wonen het liefst buiten de stad. Zij verlangen naar meer tijd om zelf te koken, meer tijd voor de partner en de kinderen, kortom een rustiger, rond het gezin gecentreerd leven.

Het egogeorieënteerde levenspad staat daar haaks op. Het wordt verkozen door mensen die vooral aandacht hebben voor het uitgaansleven, op café gaan met vrienden en kennissen, bioscoopbezoek en culturele activiteiten. Velen van hen zouden graag in een loft wonen of in een appartement in de binnenstad. Ze dromen van reizen, willen liefst twee keer per jaar op vakantie en een aantal van hen droomt van een lange wereldreis.

Jongeren wier verdere levensloop voornamelijk familiegeoriënteerd is, zijn het grootst in aantal, maar liefst 42% van de 18 tot 35-jarigen past het best binnen dit profiel. Een egogeorieënteerde levenswandel is voor 25% van onze populatie weggelegd. Het resterende derde van de jongvolwassenen vertoont een diffuser patroon, waarin kenmerken van beide levenspaden worden gecombineerd of beide onaantrekkelijk worden geacht.

De stelling dat deze toekomstperspectieven een waardewissel weerspiegelen wordt door onze analyses bevestigd. Vrouwen en gelovigen verkiezen het 'traditionele' gezinspad. Een vaststelling die kan worden verklaard door de nauwe band die onze culturele geschiedenis heeft gelegd tussen enerzijds het gezin en anderzijds religie en de traditionele genderopvattingen. De theorie van een waardewissel wordt ook duidelijk ondersteund door de vaststelling dat mensen die het ethos van de zelfontplooiing aanhangen veel meer dan anderen voor het egopad kiezen.

Uit die vaststellingen kan niet meteen worden besloten dat het egopad, steunend op een recente waardewissel, aan een sterke opmars bezig is. Op basis van de moratoriumtheorie kan men het waardecomplex dat spreekt uit de ethiek van de zelfontplooiing en uit het egopad immers ook beschouwen als het gevolg van het jeugdmoratorium. In dat geval verwacht men dat het verdwijnt naarmate mensen meer levensstadia doorlopen hebben en engagementen zijn aangegaan. Die theorie kan moeilijk getoetst worden zonder longitudinale data, omdat het aantal levensstadia dat iemand doorloopt een gevolg kan zijn van een voorkeur voor het gezinspad, die zich uit in het vroeger aangaan van gezinsgebonden engagementen. We konden enkel toetsen of de moratoriumtheorie überhaupt een effect zou kunnen hebben. Dat bleek het geval te zijn. Doch zelfs als wordt aangenomen dat het echt gaat om een effect van het moratorium op de levensperspectieven, en niet omgekeerd, blijven de effecten van de waardewissel bestaan. Het is dus in elk geval heel plausibel dat de onderscheiden levenspaden aansluiten bij verschillende waardepatronen, verschillende visies op het leven, waarin zich een conflict of alleszins een duidelijk verschil

aftekent tussen een meer traditionele ethiek en een nieuwere ethiek van de zelfontplooiing.

Een opvallende vaststelling betreft de stabiliteit van de twee onderscheiden paden. Naarmate de jongvolwassenen ouder worden en meer levensloopstadia doorlopen, krijgt het gezinspad meer aanhangers. Voor het egopad geldt dat naarmate de jongvolwassenen ouder worden en meer levenslooptransities doormaken, de aanhang van het egopad snel slinkt. Die vaststelling nodigt uit tot grote voorzichtigheid in de interpretatie van het egopad. De mogelijkheid bestaat dat het een verschijnsel is dat nauw verbonden is met de lange moratoriumfase die onze jeugd kenmerkt en niet een echt levensloopperspectief dat zich kan vestigen en vorm kan geven aan de levens van jonge mensen zoals het gezinspad dat doet. Of het egopad op die manier moet worden geïnterpreteerd dan wel beschouwd moet worden als een nieuwe ontwikkeling die voor een echte verandering in levensloopperspectieven gaat zorgen, kan niet op basis van de hier gebruikte gegevens worden beslist. Dat veronderstelt longitudinaal onderzoek. Wel is duidelijk dat de ethiek van de zelfontplooiing een eigen levenspadvisie inspireert. Dat blijkt ook het geval na controle op het eventuele effect van de moratoriumfase. Het lijkt daarenboven plausibel dat het hier onderscheiden egopad populairder is bij de jongere dan bij de oudere cohorten en dus op een graduele waardewissel wijst.

Bibliografie

- Aymmard, M., Grignon, C., & Sabban F. (1996). Introduction. *Food and Foodways*, 6(3-4), 161-185.
- Barou, Y. (2001). *Careers à la carte: the Search for a Better Work-Life Balance. The French 35-Hours Working Week is Part of the Search for a Better Work-Life Balance*. Financial Times.
- Bell, D. (1976). *Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books.
- Belet, H., Kuppens T., & Stevens F. (2002). Bruce, Arnold, Jean-Claude et les autres. In M. Elchardus & I. Glorieux (Eds.), *De symbolische samenleving* (pp. 315-336). Tiel: Lannoo.
- Bellah, R. (1985). *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley, USA: University of California.
- Bouffard, L., Bastin, E., & Lapierre, S. (1996). Future Time Perspective According to Women's Age and Social Role during Adulthood. *Sex Roles*, 34(3/4), 253-285.
- Breedveld, K. (1996). *The Double Myth of Flexibilization: Trends in Scattered Work Hours, and Differences in Time*. Paper for the conference Work, free time and consumption: new strategies for daily life, Tilburg University, 12-14 december 1996.
- Buchmann, M. (1989). *The Scripts of Life in Modern Society. Entry into Adulthood in a Changing World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dobbelaere K., Elchardus M., Kerkhofs J., Voyé, L., & Bawin-Legros, B. (2000). *Verloren Zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen*. Tiel: Lannoo.
- Douglas, M. (1997). Deciphering a Meal. In C.M. Counihan & P. Van Esterik (Eds.), *Food and Culture* (pp. 36-54). London/New York: Routledge.

- du Bois-Reymond, M., Peters, E., & Ravesloot, J. (1990). Jongeren en ouders: van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Een intergenerationele vergelijking. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 17(3), 69-100.
- du Bois-Reymond, M., & de Jong Gierveld, J. (1993). Van een standaardlevensloop-model naar een geïndividualiseerde keuze. *Mens & Maatschappij*, 22(31), 7-16.
- du Bois-Reymond, M., Peters, E., Ravesloot, J. (1994). *Keuzeprocessen van jongeren. Een longitudinale studie naar veranderingen in de jeugdfase en de rol van de ouders*. Den Haag: VUGA.
- du Bois-Reymond, M. (1998). 'I don't want to commit myself yet': Young People's Life oncepts. *Journal of Youth Studies*, 1(1), 63-79.
- du Bois-Reymond, M., Plug, W., te Poel, Y., & Ravesloot, J. (2000). *En dan maar vaker kijken...? Onderwijs- en werktrajecten van jongeren: een longitudinaal onderzoek*. Paper gepresenteerd tijdens de Onderwijsresearchdagen te Leiden, 24-26 mei 2000.
- Elchardus, M. (1994). Schone Jeugd. Elementen van een communautaire esthetica voor de jeugdcultuur. In CJP & P.J. van Brabant (Eds.), *Jongeren, 'Ze zijn zo ... meneer'* (pp. 194-214). Brussel: Provinciale Jeugddienst.
- Elchardus, M. (1997). Een jeugd uit uitstel geboren: Een exploratie van de cultuur van de postadolescentie. In: Elchardus, M. (Ed.), *Jongeren en cultuur in beweging*. (pp. 13-21). Leuven: Uitgeverij Davidsfonds.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2005a). *De toekomst van het gezin*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2005b). *De levensloop van jongvolwassenen*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2005c). *Jongvolwassenen over hun loopbaan, arbeidsethiek, levenslang leren en tijds krediet*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2006). The Persistence of the Standardised Life Cycle. *Time & Society*, 15, 303-326.
- Elchardus, M., Rombauts, C., & Smits, W. (2007). *Explaining Tanguy. Residential Dependence in Belgium, a Test of the Destructuralization and Security Theses*. Paper presented at the 8th Conference of the European Sociological Association, Glasgow, 3-6 September 2007.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2008). The Vanishing Flexible: Ambition, Self-Realization and Flexibility in the Career Perspectives of Young Belgian Adults. *Work, Employment and Society*, 22(2), 243-262.
- Elias, N. (2001 [1939]). *Het civilisatieproces – sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*. Uitgeverij Boom (oorspronkelijk Basel, 1939).
- Erikson, E. (1950). *Childhood and Society*. New York: Norton.
- Fingerman, K., & Perlmutter, M. (1995). Future Time Perspective and Life Events across Adulthood. *The Journal of General Psychology*, 122(1), 95-111.
- Fischer, A. (2000). *Jugend 2000*. Leverkusen: Leske + Budrich.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. London: Hamilton.
- Furlong, A., & Cartmel, F. (1997). *Young People and Social Change. Individualization and Risk in Late Modernity*. Buckingham: Open University Press.
- Glorieux, I. (1985). *Vakantiespreiding als modus van tijdsordening: ontwerp van een theoretisch referentiekader*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Glorieux, I., Minnen, J., & Van Thielen, L. (2004). *Moeder, wanneer werken wij? Arbeidsmarktconclusies uit het Vlaams Tijdsbestedingsonderzoek 1988-1999*. Leuven: Garant.
- Greene, A., & Wheatley, S.M. (1992). 'I've got a lot to do and I don't think I'll have the time': Gender Differences in Late Adolescents' Narratives on the Future. *Journal of Youth and Adolescents*, 21(6), 667-686.

- Halman, L. (2001). *The European Values Study: A Third Wave*. Tilburg: EVS, WORC, Tilburg University.
- Hareven, T.K., Adams, K., & Bollinger, B. (1999). *Leaving Home: Individual or Family Strategies*. Paper presented at the workshop on 'Leavers and stayers in Euro-Asian society'. Den Haag.
- Hoge Raad voor Werkgelegenheid (2001). *Synthese en aanbevelingen*. Hoge Raad voor Werkgelegenheid.
- Honneth, A. (1993). *The Critique of Power: Reflective Stages in a Critical Social Theory*. MIT Press.
- Howard, A. (1998). Commentary: New Careers and Older Workers. In C. Schooler (Ed.), *Impact of Work on Older Adults* (pp. 235-245). Broadway: Springer Publishing Company.
- Hurrelmann, K. (1996). The Social World of Adolescents: a Sociological Perspective. In K. Hurrelmann & S. F. Hamilton (Eds.), *Social Problems and Social Contexts in Adolescence. Perspectives across Boundaries* (pp. 39-62). New York: Aldine De Gruyter.
- Lasch, C. (1980). *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. London: Sphere Books.
- Lichterman, P. (1995). Beyond the Seesaw Model: Public Commitment in a Culture of Self-Fulfillment. *Sociological Theory*, 13(3), 275-301.
- Liefbroer, A.C., & de Jong Gierveld, J. (1993). Veranderingen in de overgang van jeugd naar volwassenheid. Een vergelijking van cohorten geboren tussen 1903 en 1965. *Mens & Maatschappij*, 21(31), 17-35.
- Marshall, V.W. (2001). *Older Workers and Socio-Economic Transformation. Into the Millennium of the Older Adult: Releasing Potentials and Erasing Prejudices*. Singapore.
- Moore, W.E. (1963). *Man, Time, and Society*. Princeton, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Nurmi, J.E. (1989). Development of Orientation to the Future During Early Adolescence: a Four-Year Longitudinal Study and Two Cross-Sectional Comparisons. *International Journal of Psychology*, 24, 195-214.
- Nurmi, J.E. (1992). Age Differences in Adult Life Goals, Concerns, and their Temporal Extension: a Life Course Approach to Future-Oriented Motivation. *International Journal of Behavioral Development*, 15(4), 487-508.
- OECD (2000). *Reforms for an Ageing Society*. Paris: OECD.
- O'Rand, A. (1995). The Cumulative Stratification of the Life Course. In L.H. Binstock & L.K. George (Eds.), *Handbook of Aging and the Social Sciences* (pp. 188-207). New York: Academic Press.
- Peters, E. (1992). *Veranderingen in de jeugdfase van meisjes. Generaties vergeleken*. Leiden: DSWO Press.
- Peters, E., van Rooijen, E., & Guit, H. (1993). Individualisering en de jeugdfase. *Sociologische Gids*, 40(2), 93-110.
- Poole, M.E., & Cooney, G.H. (1987). Orientations tot the Future: a Comparison of Adolescents in Australia and Singapore. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(2), 129-151.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Salmelo-Aro, K., Aunola K., & Nurmi, J.E. (2007). Personal Goals Turing Emerging Adulthood. A 10-Year Follow Up. *Journal of Adolescent Research*, 22(6), 690-715.
- Scheepens, J.E. (1999). *Van leeftijdsgrenzen naar maatwerk. Wet- en regelgeving als markeringen van de biografie*. Landelijk Bureau Leeftijdscriminatie.
- Siongers, J., & Stevens F. (2002). Esthetica voor gevorderden. Over smaken en mediavoorkeuren. In M. Elchardus & I. Glorieux (Red.), *De symbolische samenleving* (pp. 53-84). Tiel: Lannoo.
- Smits, W. (2005). *Levensloop en toekomstperspectieven van jongvolwassenen. Technisch verslag – veldwerk, responsanalyse, vragenlijst en schaalgegevens*. Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

- Taylor, C. (1991). *The Malaise of Modernity*. Cambridge, Massachusettes: Harvard University Press.
- Trommsdorff G., & Lamm, H. (1975). An Analysis of Future Orientation and Some of its Determinants. In J.T. Fraser & N. Lawrence (Eds.), *The Study of Time II* (pp. 343-367). New York: Springer-Verlag.
- Trommsdorff, G., Lamm, H., & Schmidt, R.W. (1979). A Longitudinal Study of Adolescents' Future Orientation (Time Perspective). *Journal of Youth and Adolescents*, 8(2), 131-147.
- Vinken, H., Ester, P., Dekkers, H., & van Dun, L. (2002). *Aan ons de toekomst. Toekomstverwachtingen van jongeren in Nederland*. Uitgeverij Van Gorcum.
- Weber, M. (1930 [1905]). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. (T. Parsons, Trans.). New York: The Citadel Press.
- Yankelovich, D. (1982). *Nieuwe regels: op zoek naar zelfontplooiing in een nieuwe wereld*. Baarn: Amboboeken.

8. Jongeren binnenstebuiten. Belangrijkste bevindingen en reflecties

Nicole Vettenburg, Johan Deklerck en Jessy Siongers

1. Inleiding

In voorliggend boek werden op basis van de activiteiten van het jeugdonderzoeksplatform (JOP), nl. inventarisatie van bestaand onderzoek en de uitbouw en afname van de jeugdmonitor, thema's die betrekking hebben op de leefwereld van jongeren verder uitgediept. Hierbij werden, waar mogelijk, ook secundaire analyses uitgevoerd op andere databanken. Op deze wijze vormt dit boek een belangrijke aanvulling op *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (Vettenburg, Elchardus & Walgrave, 2007), waarin een eerste beschrijving werd gegeven van een groot aantal thema's. In voorliggend boek wordt meer in de diepte gewerkt en worden volgende thema's onderzocht: zelfwaardegevoel, schoolwelbevinden, onveiligheidsgevoelens, democratisch burgerschap, ICT en levensloopspsectieven.

In dit hoofdstuk worden eerst de belangrijkste bevindingen per item weergegeven. Specifieke aandacht gaat hierbij naar een aantal factoren als leeftijd, geslacht en onderwijsvorm. Afsluitend worden een aantal algemene trends en reflecties geformuleerd.

2. Overzicht van de belangrijkste bevindingen per item

2.1 De betekenis van persoonlijke relaties voor het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren

Welbevinden bestrijkt meerdere domeinen. De mate waarin men een positief beeld heeft over zichzelf en de mate waarin men zich goed voelt op school spelen hier een voorname rol in, zeker tijdens de adolescentie. In het eerste hoofdstuk werd het zelfwaardegevoel of de mate waarin men 'zichzelf graag ziet' van Vlaamse jongeren uitgediept. Uit vorig en huidig literatuuronderzoek blijkt dat de meeste Vlaamse jongeren een vrij positief beeld over zichzelf hebben, maar dat er tevens een groep van

jongeren is die zichzelf minder positief evalueert. De internationale onderzoeksliteratuur geeft aan dat relaties met personen waarmee men zich sterk identificeert, de zogenaamde ‘significante anderen’, dit gevoel beïnvloeden. Daarom werd in dit hoofdstuk nagegaan welke de ‘significante anderen’ zijn die het zelfwaardegevoel van de Vlaamse jongeren beïnvloeden. Er werd daarbij gefocust op ouders, vrienden en leerkrachten.

Uit de in hoofdstuk 1 gepresenteerde analyses blijkt dat de kwaliteit van de relatie met vader en moeder de sterkste impact heeft. Wat het belang van vriendschap betreft, kan gesteld worden dat het aantal vriend(inn)en een grotere impact heeft dan de kwaliteit van de vriendschap. De kwaliteit van de relatie met de leerkracht, ten slotte, speelt slechts een geringe rol in het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren. In een tweede stap werd bekeken of de rol van deze significante anderen varieert naar leeftijd, geslacht en onderwijsvorm (aso/kso, tso, bso) van de jongeren.

Omtrent de relatieve invloed van ouders en vrienden over de levensloop is de literatuur verdeeld. Vanuit het continuïteitsmodel wordt gesteld dat zowel de relatie met vader en moeder als de relatie met beste vriend(in) van belang blijft voor het zelfwaardegevoel van de jongere, ook als men ouder wordt. Het competitie-model daarentegen stelt dat zich tijdens de adolescentiefase een verschuiving van ouders naar vrienden voordoet. Onze analyses bevestigen het continuïteitsmodel: hoewel het belang van het aantal vriend(inn)en voor het zelfwaardegevoel toeneemt naarmate men ouder wordt, neemt het belang van de relatie met de ouders niet significant af.

Hoewel literatuur suggereert dat de acceptatie door anderen belangrijker is voor het zelfwaardegevoel van meisjes dan van jongens, moest deze hypothese na de analyses verworpen worden. De kwaliteit van de relatie met ouders en het aantal vrienden oefent een even sterke invloed uit op het zelfwaardegevoel van beide geslachtsgroepen. Enkel wat betreft de kwaliteit van de relatie met leerkrachten kon een significant verschil vastgesteld worden. Deze relatie is veel belangrijker voor het zelfwaardegevoel van meisjes dan van jongens.

In de analyses per onderwijsvorm blijkt vooral het tso zich te onderscheiden van het aso/kso en bso. De kwaliteit van de relatie met vader is belangrijker voor jongeren uit het tso dan voor jongeren uit het aso/kso en bso. Ook is het aantal vrienden belangrijker voor het zelfwaardegevoel van jongeren uit het tso dan voor jongeren uit het aso/kso.

2.2 Het schoolwelbevinden in het secundair onderwijs. Diversiteit in beïnvloedende factoren

Het tweede element dat belangrijk wordt geacht voor het algemeen welbevinden van jongeren is de mate waarin men zich goed voelt op school. Dit aspect kwam in het tweede hoofdstuk aan bod. Ook hier blijkt de meerderheid van de jongeren van 14

jaar en ouder zich overwegend goed te voelen. Een minderheid, ongeveer tien procent, voelt zich niet goed op school. Deze vaststelling is niet nieuw en werd in eerder onderzoek reeds aangetoond. Wel is het nodig en zinvol dat er verder gedifferentieerd wordt, zowel naar de dimensies binnen het schoolwelbevinden als naar subgroepen (geslacht en onderwijsvorm).

Binnen het algemeen schoolwelbevinden zijn duidelijk drie dimensies te onderscheiden, nl. de waardering van de leerlingen voor de leerinhouden, voor de relaties met de leerkrachten en voor de school als geheel. De leerlingen geven een iets hogere appreciatie aan hun schoolbeleving – zoals hier geoperationaliseerd – dan aan de leerinhouden en de relaties met de leerkrachten.

Zich op verschillende vlakken goed voelen op school hangt bij leerlingen in belangrijke mate samen met een positief toekomstbeeld, een positieve buurtbeleving en positieve relaties met vrienden en ouders. Ook het ervaren van ondersteuning thuis, het bezitten van comfort thuis (nl. pc met internetaansluiting), het schoollopen in het aso en vrouw zijn, blijken samen te gaan met een positiever schoolwelbevinden.

Het algemeen schoolwelbevinden is gerelateerd aan een aantal gemeenschappelijke factoren maar de impact verschilt licht naargelang de dimensie van het schoolwelbevinden. Zo blijken bij de waardering van de leerinhoud, naast het toekomstbeeld, ook een vertrouwensrelatie met vrienden en ondersteuning van de vader zeer belangrijk. Voor de schoolbeleving spelen, naast het toekomstbeeld, ook de buurtbeleving en het zelfbeeld een rol. De waardering voor de leerkrachten hangt vooral samen met de buurtbeleving en in mindere mate met het toekomstperspectief.

De analyses naar geslacht geven aan dat voor het algemeen schoolwelbevinden, zowel bij jongens als bij meisjes, het toekomstbeeld en de buurtbeleving belangrijke factoren zijn. De analyses voor de drie onderscheiden dimensies van het schoolwelbevinden leveren hierin enige nuancering. Een positief toekomstbeeld gaat zowel bij jongens als bij meisjes samen met tevredenheid over de opleiding, de inhoud van de lessen en plezier beleven aan hun studie. Zich ongelukkig voelen op school en willen veranderen van school wordt bij jongens het best voorspeld door een negatief toekomstbeeld en een negatieve buurtbeleving; bij meisjes door een negatief zelfbeeld en het gemis aan vrienden die je kan vertrouwen en die dezelfde interesses hebben. Bij jongens gaat een positieve waardering voor de leerkrachten samen met ondersteuning van de moeder en de onderwijsvorm: jongens uit het bso geven meer een negatieve waardering voor hun relatie met de leerkrachten dan jongens uit het aso. Bij meisjes hangt dit samen met de buurtbeleving en het zelfbeeld.

Het algemeen schoolwelbevinden hangt in alle onderwijsvormen in sterke mate samen met factoren van algemeen welbevinden, nl. het toekomstperspectief, de buurtbeleving en onveiligheidsgevoelens. Daarnaast speelt in het aso de ondersteuning die men krijgt van thuis een belangrijke rol, in het bso de relatie met de vrienden (het vertrouwen) en de leeftijd en in het tso het hebben van een pc met internetaanslui-

ting en de ondersteuning van de vader. De relatie met onveiligheidsgevoelens is significant verschillend naargelang de onderwijsvorm: naarmate leerlingen uit het bso en tso zich onveiliger voelen, voelen ze zich wel beter op school; bij leerlingen uit het aso ligt deze samenhang eerder omgekeerd. Ook voor de drie deelcomponenten is de verklaringskracht van de indicatoren verschillend naargelang de onderwijsvorm waarin de jongeren zitten.

2.3 Onveiligheidsgevoelens van jongeren onderzocht

In het derde hoofdstuk werden onveiligheidsgevoelens bij jongeren onderzocht. Het topic onveiligheid en de daaraan gerelateerde onveiligheidsgevoelens kregen in de laatste decennia heel wat belangstelling. Die uitgebreide aandacht heeft echter niet geleid tot een duidelijk en coherent beeld van wat dit onveiligheidsgevoel juist is en wat het beïnvloedt. De wetenschappelijke zoektocht leidde in de voorbije jaren tot een verschuiving van rationalistische naar symbolische verklaringen. In plaats van onveiligheidsgevoelens te interpreteren als een rechtstreekse, logische en dus rationele reactie op (het risico op) slachtofferschap, worden deze gevoelens meer gerelateerd aan bredere sociologische onzekerheidsbevorderende factoren. Het onveiligheidsgevoel fungeert als een ‘spons’ voor bredere gevoelens van onzekerheid en onbehagen. Een constante binnen deze onderzoekstraditie blijft echter de zeer beperkte aandacht voor de onveiligheidsgevoelens van jongeren. Slechts een handvol studies richt zich specifiek hierop.

De bedoeling van deze bijdrage was daarom deze beperkte kennis uit te breiden. De brede leeftijdsafbakening van het JOP (14- tot 25-jarigen) vormt daarbij een meerwaarde, aangezien de andere studies naar onveiligheidsgevoelens bij jongeren zich voornamelijk beperken tot 14- tot 18-jarigen. In deze studie kon de vergelijking gemaakt worden tussen de 14- tot 18-jarigen en de 19- tot 25-jarigen.

Niet alle jongeren voelen zich even onveilig of even veilig. Meisjes voelen zich veel onveiliger dan jongens. Bivariate analyses tonen bovendien aan dat het onderwijsniveau ook toelaat te differentiëren naar de sterkte van het onveiligheidsgevoel. Jongeren in het hoger onderwijs en hoger opgeleiden voelen zich minder onveilig dan jongeren in het secundair, ongeacht de onderwijsvorm waarin ze zitten, en de lager opgeleiden. Er zijn evenwel ook socio-demografische kenmerken die geen samenhang vertonen met het onveiligheidsgevoel: de socio-economische status en leeftijd oefenen geen invloed uit op het onveiligheidsgevoel.

Rationalistische verklaringen voor dit onveiligheidsgevoel blijken niet of slechts gedeeltelijk op te gaan. Slachtofferschap levert bijvoorbeeld geen consistente resultaten: enkel het slachtofferschap van een persoonsdelict blijkt significant, en dit alleen bij de 14- tot 18-jarigen. Daderschap gaat in beide leeftijdsgroepen samen met een

lager onveiligheidsgevoel. Een negatievere buurtbeleving hangt samen met een hoger onveiligheidsgevoel.

Opvallende resultaten werden verkregen voor de ouderlijke variabelen: zowel een betere band met moeder als een betere opvolging door beide ouders (weliswaar enkel in de jongste groep) hangen samen met een hoger onveiligheidsgevoel. Tot slot hangen een aantal variabelen in beide leeftijdsgroepen significant samen met het onveiligheidsgevoel, maar doen zich toch verschillen voor in het relatieve gewicht ervan. Zo neemt de relatie van een meer uitgaansgericht vrijetijdspatroon met een lager onveiligheidsgevoel af met het ouder worden, terwijl de samenhang van een meer populaire mediavoorkeur en een sterkere etnocentrische attitude met een hoger onveiligheidsgevoel lijkt toe te nemen in de oudere leeftijdsgroep. De verschillen met onveiligheidsgevoelens bij volwassenen en de vastgestelde evolutie in de samenhang met een aantal variabelen doorheen het ouder worden lijken erop te wijzen dat het onveiligheidsgevoel een evoluerende en dynamische attitude is.

2.4 Groei naar democratisch burgerschap

2.4.1 Genderverschillen

Vanaf hoofdstuk 4 wordt overgegaan van de beleving, de eerder innerlijke gesteldheid, naar de maatschappelijke gesteldheid van jongeren. Een eerste bijdrage daarbij handelt over jongeren en politieke participatie. Deze vorm van maatschappelijke betrokkenheid wordt van iedere volwassen burger verwacht en is bovendien uiterst belangrijk voor de legitimiteit van ons democratisch bestel.

Op basis van een analyse op 16 verschillende databanken werd in eerste instantie nagegaan in hoeverre jongvolwassenen (14-25 jaar) verschillen van de rest van de bevolking op het vlak van politieke participatie. Tevens werd gekeken of er een evolutie valt waar te nemen op vlak van democratisch burgerschap in de periode tussen 14 en 25 jaar en of er zich hierbij verschillen voordoen tussen jongens en meisjes. De wetenschappelijke literatuur wijst immers steevast op genderverschillen op vlak van politieke participatie. In deze bijdrage werd nagegaan of deze verschillen zich ook al manifesteren bij jongeren en wanneer deze tot stand komen. De politieke participatie van jongeren werd in dit hoofdstuk bestudeerd aan de hand van vier indicatoren: de bereidheid tot stemmen, de deelname aan alternatieve politieke acties, de belangstelling voor politiek en het extreem stemgedrag (voorkeur voor Vlaams Blok/Vlaams Belang).

Wanneer we de jongvolwassenen op deze vier punten vergelijken met andere leeftijdsgroepen, ontstaat niet steeds hetzelfde patroon. Jongeren zijn, net als 65-plussers, minder geïnteresseerd in en vertrouwd met politiek dan de tussenliggende leeftijdsgroepen. Toch schuwen ze de politiek niet meer dan de andere leeftijdsgroepen. Jongeren zijn immers evenzeer bereid een geldige stem uit te brengen als de rest van de

bevolking. In de jaren negentig bleek de stem van de jongeren wel meer dan bij andere leeftijdsgroepen naar extreem rechts te gaan. Recentere data geven evenwel aan dat de populariteit van extreem rechts bij jongeren tanende is en dat bij jongeren de voorkeur niet meer uitgaat naar extreem rechts dan bij andere leeftijdsgroepen. Jongvolwassenen hebben zo hun eigen politieke actievormen. Ze zijn – vergeleken met oudere leeftijdscategorieën – duidelijk meer bereid om petities te ondertekenen en nemen ook iets vaker deel aan betogingen. Consumentenboycot blijkt dan weer eerder iets te zijn voor personen tussen 26 en 54 jaar.

Tussen de leeftijden van 14 en 25 jaar vindt er wel degelijk een groei naar democratisch burgerschap plaats. De stemintentie neemt in de loop van de adolescentie sterk toe, om minstens het niveau van de volwassen bevolking te bereiken tussen 18 en 20 jaar. Gelijktijdig doet zich een toename in alternatieve politieke actie voor. Ook een stijging in politieke interesse is in dezelfde periode waarneembaar maar deze werkt ook later nog door. De mate van extreem stemgedrag kent een hoogtepunt tussen 15 en 18 jaar maar neemt daarna af.

De groei naar democratisch burgerschap blijkt evenwel te verschillen tussen jongens en meisjes. Meisjes zetten hun groei naar politieke interesse later in dan jongens en blijven op het einde van de jongvolwassenheid merkelijk minder belangstelling in politiek vertonen. Mannen stemmen bovendien iets vaker geldig dan vrouwen in de periode van 14 tot 36 jaar, met uitzondering van de tijdsperiode tussen 19 en 26 jaar, waarin de geldige stemintenties gelijk zijn voor beide geslachten. Het extremistisch gedachtegoed vindt echter minder gehoor bij meisjes dan bij jongens en dit is een blijvend verschil. Op het vlak van alternatieve politieke actie – met name het ondertekenen van petities – hebben meisjes wel een voorsprong op jongens. Dit verschil wordt later evenwel ingelopen.

Samenvattend kunnen we stellen dat er met betrekking tot de burgerzin van jongeren geen reden is tot paniek. Jongeren zijn vanaf de leeftijd van 20 à 22 jaar politiek even geëngageerd en geïnteresseerd als de rest van de bevolking. Een grote ontwikkeling grijpt dus plaats in de periode waarin de jongeren schoollopen. Dit wijst op de rol die het onderwijs kan spelen in de groei naar democratisch burgerschap.

2.4.2 Verschillen naar onderwijsvorm

Die rol van het onderwijs kwam aan bod in hoofdstuk 5, waarin de groei naar democratisch burgerschap in relatie tot de (genoten) opleiding werd bekeken. Voorgaand onderzoek toonde aan dat één structureel kenmerk van ons onderwijssysteem – met name de opdeling in verschillende vormen – een zeer grote rol speelt bij de vorming van allerhande houdingen, smaken, opvattingen en praktijken. Daarom werd hier onderzocht hoe en in welke mate de groeitrajecten naar democratisch burgerschap verschillen tussen de onderwijsvormen en of eventuele vastgestelde verschillen blijvend zijn. Politieke participatie werd bestudeerd aan de hand van de vier

indicatoren die ook reeds aan bod kwamen in hoofdstuk 4 (de bereidheid tot stemmen, de deelname aan alternatieve politieke acties, de belangstelling voor politiek en het extreem stemgedrag).

Wat stembereidheid betreft, wordt op de leeftijd van 14 jaar slechts een klein, niet significant verschil vastgesteld tussen de onderwijsvormen, in het nadeel van de bso-leerlingen. De stembereidheid neemt in alle onderwijsvormen toe in de periode van 14 tot 20 jaar, maar die groei zet zich in het aso sneller en vroeger in dan in het bso. Ook na het beëindigen van de studies blijft een kloof bestaan. Deze manifesteert zich dan als een verschil tussen hoog- en laagopgeleiden.

De alternatieve politieke participatie, hier geoperationaliseerd als het ondertekenen van petities, vormt bij 20-plussers een goed ingeburgerde praktijk. Zowat de helft van de bevolking neemt eraan deel. Hoewel er op de leeftijd van 25 jaar geen noemenswaardig verschil meer is tussen hoog- en laagopgeleiden, is er op jongere leeftijd een grote discrepantie tussen de onderwijsvormen. Op 14-jarige leeftijd verklaart 47% van de aso-leerlingen in het afgelopen jaar een petitie te hebben getekend. In het bso is dit slechts 16%. Dat verschil blijft nagenoeg ongewijzigd tot het einde van het secundair onderwijs. Bij universiteits- en hogeschoolstudenten ligt het aantal petitieondertekenaars uitzonderlijk hoog.

Ook qua belangstelling voor politiek is het initiële verschil op 14-jarige leeftijd niet zo groot. We zien echter in de loop van het secundair onderwijs een betrekkelijk sterke toename van de politieke belangstelling in het aso en het tso ten opzichte van een geringe stijging in het bso. Deze discrepantie is echter niet blijvend. Tussen hoog- en laagopgeleide 25-jarigen is er nog een klein doch niet significant verschil. Opnieuw valt de erg hoge belangstelling van universiteits- en hogeschoolstudenten op.

Bij 14-jarigen is de extremistische stemvoorkeur reeds sterk gedifferentieerd naar onderwijsvorm: bij bso-leerlingen ligt deze voorkeur 66% hoger dan bij aso-leerlingen. Deze laatste kennen geen opvallende evolutie tijdens hun middelbare schoolloopbaan. Bij de bso-leerlingen daarentegen neemt deze voorkeur nog toe: op 16-jarige leeftijd zou 50% voor het Vlaams Belang kiezen. Vanaf de leeftijd van 19 à 20 jaar neemt de aantrekkingskracht van extremistische standpunten en partijen weer af. De verschillen tussen laag- en hoogopgeleiden blijven zeer sterk: op 23-jarige leeftijd is de kans dat laaggeschoolden extremistisch stemmen bijna drie keer groter dan bij hooggeschoolden en dat is ook het geval op de leeftijd van 36 jaar.

De groei naar democratisch burgerschap is dus wel degelijk sterk verschillend in de onderscheiden onderwijsvormen. Sommige verschillen zetten zich ook door op latere leeftijd en blijven bestaan tussen hoog- en laagopgeleiden. De basis wordt echter al gelegd in het secundair onderwijs.

2.5 Jongeren en ICT: een divers publiek

In onze huidige samenleving lijken jongeren en ICT hand in hand te gaan. Jongeren worden iedere dag geconfronteerd met nieuwe media. Internet, gsm, spelconsoles, enz. zijn als het ware niet meer weg te denken uit de leefwereld van jongeren. In hoofdstuk 6 werden de toegang en het gebruik van het internet bij jongeren tussen 14 en 25 jaar in Vlaanderen onder de loep genomen.

Het beleid en de wetenschappelijke literatuur hanteren een duidelijk discours over jongeren en ICT. Op het vlak van beleid is vooral het Verdrag van Lissabon belangrijk. Dit verdrag stelt dat Europa tegen 2010 een van de meest competitieve kennismaatschappijen ter wereld moet worden. Door dit economische karakter wordt een 'economisch' kindbeeld geconstrueerd. De wetenschappelijke literatuur over de digitale kloof beklemtoont de breuklijnen betreffende internettoegang (de eerste digitale kloof) en internetgebruik (de tweede digitale kloof). Leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en sociaaleconomische status (SES) bepalen deze breuklijnen.

Onze analyses bevestigen het hardnekkige bestaan van deze breuklijnen op vlak van ICT. 10% van de jongeren heeft geen toegang tot het internet. Niet alle jongeren hebben in gelijke mate toegang tot het internet: de jongere populatie, jongens, jongeren uit de hogere opleidingsniveaus, evenals jongeren uit de hogere sociaaleconomische strata hebben meer toegang tot het internet dan respectievelijk de 'oudere' jongeren, meisjes, jongeren uit de lagere opleidingsniveaus en jongeren uit gezinnen met een lagere sociaaleconomische status.

Ongeveer zes op de tien jongeren beschikken over internettoegang op de eigen kamer. Het hebben van deze toegang neemt toe, naargelang de leeftijd van de jongere stijgt. Buitenshuis verkrijgen jongeren het vaakst toegang bij vrienden (58%) en op school (43%). Openbare plaatsen zoals het OCMW, buurthuis, cultureel centrum zijn bij jongeren minder populair voor internetgebruik.

Niet alle internettoepassingen zijn even populair bij jongeren. Voornamelijk zoekmotoren, email, chat, beluisteren van muziek/bekijken van films scoren hoog. Uit deze verschillende internettoepassingen konden vier verschillende soorten van internetgebruik worden gedistilleerd: ontspanning, informatie, communicatie en commerciële doeleinden. Ook hier kunnen verschillen worden vastgesteld tussen jongeren afhankelijk van leeftijd, geslacht en opleiding. Elk van de onderscheiden soorten wordt meer beoefend door jongens dan door meisjes. Ontspannend internetgebruik gebeurt meer door jongeren met de laagste opleidingsniveaus, terwijl de andere soorten minder worden gebruikt door de laagst opgeleiden. En terwijl ontspannend en communicatief internetgebruik afneemt naarmate men ouder wordt, neemt informatief en commercieel mediagebruik toe met de leeftijd.

Deze resultaten tonen aan dat men het begrip 'internetgeneratie' moet nuanceren. Er is heel wat diversiteit binnen de jongerengeneratie, zowel wat betreft toegang als ge-

bruik. Ten tweede kunnen kritische bedenkingen worden geplaatst bij de economische constructie van het kindbeeld, de plek van het kind en de jongere binnen de hoger aangehaalde Europese ambitie een van de meest competitieve kennismaatschappijen ter wereld te worden. Jongeren kunnen een druk ervaren bij deze eenzijdig ingevulde manier van internetgebruik voor kenniseconomische doeleinden. Internetgebruik dat hiervan verschilt kan als ‘afwijkend gedrag’ beschouwd worden. Aansluitend hierbij roept het huidige onderzoek, ten derde, op om op zoek te gaan naar betekenissen die jongeren zelf aan hun internetgebruik geven: kijken jongeren met eenzelfde bril als volwassenen naar het internet? Draagt het internet in hun ervaring bij tot hun ontplooiingskansen? Voor welke jongeren wel, voor welke niet? Op welke manier grijpt het internet in op de socialisering van jongeren, en hoe beleven ze dit?

2.6 Levensloopperspectieven van jongeren

In het laatste hoofdstuk werden de levensloopperspectieven van jongeren bestudeerd. Hierbij stonden twee onderzoeksvragen centraal. Ten eerste wilden we nagaan of de toekomstperspectieven van jongeren zich voltrekken volgens verschillende levenspaden. Vervolgens werd nagegaan of deze verschillende paden in verband kunnen gebracht worden met het zelfontplooiingsideaal van de jongeren en met het al dan niet vertoeven in de moratoriumfase. Jongeren bevinden zich in de moratoriumfase wanneer ze minder sociale transities hebben doorgemaakt dan we kunnen verwachten op basis van de chronologische leeftijd. De ‘grote verantwoordelijkheden’ van het echte leven worden nog wat opzijgeschoven.

In de data vinden we evidentie voor het bestaan van twee verschillende levenspaden: het familiebetrokken levenspad en het egobetrokken levenspad. Het familiebetrokken levenspad of -perspectief onderscheidt mensen die hun perspectieven vooral op de familie en het gezin gericht hebben. Deze respondenten willen in de toekomst meer tijd besteden aan personen uit hun primair netwerk, voornamelijk kinderen en partner, en ze willen hun vrije tijd in de toekomst vooral in het teken van hun gezin plaatsen. Zo willen ze meer tijd besteden aan huishoudelijk werk, bezig zijn met de kinderen en op bezoek gaan bij familieleden. In hun toekomstige levensstijl vinden we de volgende elementen terug: kinderen krijgen, wonen buiten de stad, meer tijd doorbrengen met de partner, meer tijd hebben voor klusjes in huis, gewoon rustiger gaan leven. Jongeren die kiezen voor het egobetrokken levenspad of -perspectief willen duidelijk iets heel anders met hun leven doen dan zij die kiezen voor het familiebetrokken levenspad. Het gaat om personen die in de toekomst vooral een stedelijk leven willen leiden met de mogelijkheid om veel te reizen. Liefst wonen ze in een appartement in de stadskern van een grote stad. In hun toekomstige vrije tijd zijn ze van plan veel uit te gaan, samen met vrienden op café of naar de bioscoop. Ook aan culturele en maatschappelijke participatie wordt hier een belangrijke rol toegekend.

De keuze voor een van beide levenspaden is duidelijk gelieerd met hoe sterk jongeren georiënteerd zijn op hun zelfontplooiing en of ze al dan niet in de moratoriumfase zitten. Hier vinden we het antwoord op de tweede onderzoeksvraag. Jongeren die zelfontplooiing zeer belangrijk vinden en nog sterk in de moratoriumfase zitten, kiezen vaker voor het egopad. Het familiepad is vooral in trek bij jongeren die minder aandacht hebben voor de zelfontplooiing en die de moratoriumfase ontgroeid zijn. Het is dus heel plausibel dat de onderscheiden levenspaden aansluiten bij verschillende waardepatronen, verschillende visies op het leven, waarin zich een conflict of alleszins een duidelijk verschil aftekent tussen een meer traditionele ethiek en een nieuwere ethiek van de zelfontplooiing.

3. Tendensen naar geslacht, onderwijsvorm en leeftijd

In *Jongeren in cijfers en letters* (Vettenburg et al., 2007) werd geconcludeerd dat de meerderheid van de jongeren het betrekkelijk goed heeft en doet. Wel werden in dat boek reeds een aantal sociale verschillen en ongelijkheden tussen jongeren aangehaald. In het boek dat u nu in handen heeft, werd via multivariate analysetechnieken nog dieper ingegaan op de verschillen die bestaan tussen jongeren. Dat er nog steeds sociale verschillen bestaan tussen jongeren blijkt overduidelijk uit de samenvatting van de resultaten. Onze samenleving heeft zeker een aantal materiële en structurele beperkingen het hoofd geboden en we kunnen niet ontkennen dat een aantal traditionele betekeniskaders aan belang hebben ingeboet. Tegelijk is het aantal domeinen waarop men keuzes en beslissingen dient te nemen exponentieel toegenomen. En dat laatste geldt zeker voor jongeren. Jongeren dienen beslissingen te nemen op vlak van onderwijs, politieke participatie, mediagebruik, de verdere levensloop, enzovoort. Zoveel keuzes moeten maken en de vraag of men de juiste dan wel de foute beslissing neemt, kunnen soms beangstigend werken. Gevoelens van onzekerheid en angst kunnen in de hand gewerkt worden. Aspecten als het zelfbeeld, het welbevinden of de angst voor het onbekende (of meer concreet onveiligheidsgevoelens) kunnen hieronder te lijden hebben. Het lijkt dan alsof alle jongeren op dezelfde unieke manier omgaan met die keuzes en op een gelijke wijze met onzekerheden worden geconfronteerd.

De hoofdstukken in dit boek wijzen ons er echter op dat beslissingen, gedragingen en opvattingen van jongeren niet altijd zo uniek gekozen zijn. De strikte gedragsregels zijn dan misschien wel weggevallen maar jongeren kleuren nog altijd binnen de lijntjes van wat van hen wordt verwacht. Deze grenzen worden minder bepaald door vooraf gedefinieerde structurele begrenzingen maar worden veeleer cultureel ingekleurd door bijvoorbeeld gender en onderwijs. Opvattingen en gedragingen verschillen naargelang geslacht en genoten onderwijs. En ook in het zelfwaardegevoel, het welbevinden op school en het onveiligheidsgevoel kunnen verschillen worden

waargenomen naargelang geslacht en opleiding. Deze verschillen zijn niet constant doorheen de levensloop. De genderidentiteit en de culturele grenzen die worden afgebakend op basis van opleidingsniveaus worden geleidelijk opgebouwd. De adolescentiefase is hierbij een belangrijke periode. Tijdens de adolescentiefase worden opvattingen en preferenties meer uitgekristalliseerd en groeit men naar maatschappelijke volwassenheid. Dit groeiproces kan eveneens tot sterkere grenzen/verschillen tussen jongens en meisjes en jongeren met verschillende opleidingsniveaus leiden. In de volgende paragrafen geven we nog eens de belangrijkste verschillen tussen jongens en meisjes, tussen jongeren uit verschillende onderwijsvormen en volgens de leeftijd van de jongeren weer.

3.1 Geslacht

Op vlak van welbevinden, zowel wat het zelfwaardegevoel als wat het schoolwelbevinden betreft, worden weinig of geen verschillen tussen jongens en meisjes gevonden. Wel geven meisjes een hogere waardering aan de leerinhouden dan jongens. Op andere domeinen zijn de verschillen tussen jongens en meisjes groter. Meisjes voelen zich veel onveiliger dan jongens. Daarnaast vertonen ze merkelijk minder belangstelling voor politiek dan jongens. Over het algemeen brengen jongens ook iets vaker een geldige stemvoorkeur uit dan meisjes in de leeftijdsperiode van 14 tot 36 jaar. Daartegenover staat dat het extremistisch gedachtegoed minder gehoor vindt bij meisjes dan bij jongens. Niet op alle leeftijden worden er significante verschillen inzake alternatieve politieke actie vastgesteld tussen jongens en meisjes. Maar wanneer er zich significante verschillen voordoen, stellen we telkens vast dat meisjes hier meer aan participeren dan jongens. Meisjes participeren bijgevolg op een andere manier aan politiek dan jongens. Ook met betrekking tot ICT doen er zich verschillen voor tussen jongens en meisjes. Jongens hebben meer toegang tot internet en maken er ook meer gebruik van dan meisjes. Dit verschil geldt zowel voor het algemene internetgebruik als voor de verschillende vormen van internetgebruik: ontspannend, informatief, communicatief en commercieel. Meisjes kiezen ten slotte vaker voor het familiegeoriënteerde levenspad, waarin veel belang wordt gehecht aan familiale vrijetijdsbesteding en onthaasting en waarin het primaire netwerk centraal staat.

In de analyses naar zelfwaardegevoel en schoolwelbevinden werd eveneens gekeken of de verklaringskracht van de verschillende indicatoren verschilde volgens het geslacht van de jongeren. En ook daarbij worden enige verschillen vastgesteld. Zo weegt de relatie met de leerkracht zwaarder door voor het zelfwaardegevoel van meisjes dan voor dat van jongens. Voor het algemeen schoolwelbevinden zijn dezelfde factoren, nl. het toekomstperspectief en de buurtbeleving, de beste voorspellers. Maar daarnaast heeft bij jongens ook de responsiviteit van de moeder een impact op het schoolwelbevinden, terwijl bij meisjes het zelfbeeld van belang is. Dit blijkt het

sterkst te gelden voor de dimensie ‘waardering van de leerkrachten’. Voor de schoolbeleving speelt bij jongens vooral het toekomstperspectief; bij meisjes opnieuw het zelfbeeld. Op basis van de eerste twee hoofdstukken kunnen we concluderen dat voor meisjes de evaluatie van hun welbevinden sterker samenhangt met de evaluatie van de school dan voor jongens.

3.2 Onderwijsvorm

In het algemene schoolwelbevinden wordt eveneens een verschil gevonden tussen jongeren uit het bso en jongeren uit het aso. Jongeren uit het bso vertonen daarbij een lager schoolwelbevinden. Deze lagere graad van schoolwelbevinden heeft duidelijk te maken met de dimensie ‘waardering voor de leerkrachten’. Jongeren uit het bso rapporteren een slechtere relatie met de leerkrachten. Naar welbevinden omtrent leerinhouden en schoolbeleving doen er zich immers geen significante verschillen voor.

In het secundair onderwijs zijn er geen verschillen op het vlak van onveiligheidsgevoelens: jongeren in het aso voelen zich even (on)veilig als jongeren in het tso/bsa. Dit verandert echter met de (eventuele) overgang naar het hoger onderwijs: jongeren in het hoger onderwijs voelen zich significant veiliger dan jongeren in het secundair onderwijs. Dit effect blijft bestaan na het afstuderen: hoger opgeleide jongeren (hogeschool/universiteit) voelen zich significant veiliger dan lager opgeleide jongeren (ten hoogste secundair onderwijs).

De politieke participatie van jongeren is zeer sterk gedifferentieerd naargelang het opleidingsniveau van de jongeren. Deze verschillen zijn reeds aanwezig in het secundair onderwijs en ze blijven ook na het afstuderen merkbaar tussen hoog- en laaggeschoolden. Bij jongeren die schoollopen in het secundair onderwijs zijn die uit het beroepsonderwijs over het algemeen het minst geïnteresseerd in politiek. Ze hebben het minst de intentie om geldig te stemmen en het meest de intentie om extreem rechts te stemmen en ze geven minder aan een petitie ondertekend te hebben. Jongeren uit het aso getuigen daarentegen van politiek engagement. Dit verschil zet zich door wanneer men hogere studies aanvangt. Na het afronden van het onderwijs blijken vooral de hoger opgeleiden op alle vlakken van meer democratische burgerzin te getuigen.

Ook op vlak van ICT blijft de opleiding een determinerende rol spelen. Laag- en middengeschoolden hebben minder toegang tot internet en gebruiken het ook in mindere mate. Daarnaast gebruiken respondenten met een lager opleidingsniveau het internet vooral voor ontspanning en minder voor informatie, communicatie en commerciële doeleinden dan hoger opgeleiden.

Ten slotte hebben jongeren met een diploma hoger onderwijs andere toekomstperspectieven dan jongeren die geen diploma hoger onderwijs behaald hebben. Jonge-

ren die een diploma hoger onderwijs op zak hebben, kiezen vaker voor het egogeorieënteerde levenspad, waarin men in de toekomst veeleer een stedelijk leven wil leiden en waarin de vrije tijd meer georiënteerd is op uitgaan, reizen, zelfontplooiing, participatie aan het verenigingsleven enzovoort.

De onderwijsvorm waarin men les volgt, is eveneens van betekenis in de verklaring van het zelfwaardegevoel en het schoolwelbevinden. In de verklaringen voor het zelfwaardegevoel blijkt vooral het tso zich te onderscheiden van aso, kso en bso. De kwaliteit van de relatie met vader blijkt significant belangrijker te zijn voor jongeren uit het tso dan jongeren uit het aso, kso en bso. Het aantal vrienden is significant belangrijker voor het zelfwaardegevoel van jongeren uit tso dan voor jongeren uit aso en kso. In de verklaring van het schoolwelbevinden profileert het aso zich vooral ten aanzien van het bso en tso voor wat betreft de betekenis van de onveiligheidsgevoelens en de relatie met de moeder. In het bso en tso gaan hogere onveiligheidsgevoelens gepaard met een hoger schoolwelbevinden. Dit blijkt vooral het geval voor het tso met betrekking tot de waardering van de leerinhoud. In het aso gaan minder onveiligheidsgevoelens gepaard met meer schoolwelbevinden. Dit is uitdrukkelijk het geval met betrekking tot de waardering van de relatie met de leerkrachten. In het aso gaat een ondersteuning door de moeder gepaard met een positieve schoolbeleving; in het bso en tso speelt deze factor niet of nauwelijks mee.

3.3 Leeftijd

Niet alleen geslacht en onderwijsvorm zijn van betekenis voor het zelfwaardegevoel. Ook de leeftijd speelt een rol. We konden vaststellen dat het belang van het aantal vriend(inn)en voor het zelfwaardegevoel toeneemt naarmate men ouder wordt. Hierdoor neemt het belang van de relatie met ouders echter niet significant af. Ook als men ouder wordt, blijft zowel de relatie met vader en moeder als de relatie met beste vriend(in) van belang voor het zelfwaardegevoel van jongeren.

In voorliggend boek werd het schoolwelbevinden uitgediept voor de leerlingen van 14 jaar en ouder in het secundair onderwijs. De leeftijdsrange is hier bijgevolg niet groot en levert geen verschillen op voor het schoolwelbevinden. Uit de analyses in *Jongeren in cijfers en letters* (Vettenburg et al., 2007) blijkt dat leerlingen uit het secundair onderwijs lager scoren dan studenten uit het hoger onderwijs op alle dimensies van het schoolwelbevinden.

Wat betreft onveiligheidsgevoelens worden er geen verschillen gevonden naargelang de leeftijd vordert. Wel lijkt het erop dat tijdens het ouder worden (relatieve) verschillen optreden in de factoren die het onveiligheidsgevoel beïnvloeden.

Verder zijn jongeren, net als 65-plussers, minder geïnteresseerd in politiek dan de tussenliggende leeftijdsgroepen. Daarnaast wordt vastgesteld dat er tussen de leeftijden van 14 en 25 jaar wel degelijk een groei naar democratisch burgerschap plaats-

vindt. De stemintentie neemt in de loop van de adolescentie sterk toe, om minstens het niveau van de volwassen bevolking te bereiken tussen 18 en 20 jaar. Gelijktijdig doet zich een toename in alternatieve politieke actie voor. Ook een stijging in politieke interesse is in dezelfde periode waarneembaar maar deze werkt ook later nog door. De mate van extreem stemgedrag kent een hoogtepunt tussen 15 en 18 jaar maar neemt daarna af.

De groei naar democratisch burgerschap vindt bij alle jongeren plaats, zowel bij jongeren uit het aso als bij jongeren uit het bso of tso, zowel bij jongens als bij meisjes. Deze groei wordt voor sommige aspecten van het democratisch burgerschap weliswaar wat later ingezet in het beroepsonderwijs. De kloof tussen de onderscheiden opleidingen verdwijnt echter nooit geheel. Ook meisjes en jongens maken een vrij parallel politiek groeiproces door, waardoor de verschillen op 14-jarige leeftijd voor een groot deel behouden blijven op latere leeftijd. Op deze parallelle evolutie bestaat een uitzondering: de politieke interesse kent voor meisjes tussen de leeftijden van 14 en 25 jaar slechts een zeer lichte stijging, terwijl voor jongens een zeer duidelijke stijging valt waar te nemen. Dit maakt dat, terwijl meisjes en jongens op 14-jarige leeftijd nauwelijks verschillen in politieke interesse, er zich een duidelijke kloof manifesteert op 25-jarige leeftijd.

Ook het onderzochte thema 'ICT' wijst op verschillen qua leeftijd. In de leeftijdsgroep van 14- tot 25-jarigen geldt: hoe jonger men is hoe meer toegang men heeft tot het internet en hoe meer men het internet gebruikt. Naarmate de leeftijd stijgt beschikt men meer over internettoegang op de eigen kamer. Daarnaast stelden we verschillen vast in de aard van het gebruik. Op jonge leeftijd wordt internet vooral gebruikt voor ontspanning en communicatie; op oudere leeftijd voor informatie en commerciële doeleinden.

Jongeren kiezen, zoals hierboven aangehaald, tussen twee levenspaden, het egobetrokken levenspad en het familiebetrokken levenspad. Ook hier zijn er, naast bijvoorbeeld de differentiatie op genderniveau, evoluties qua leeftijd vast te stellen. Terwijl aanvankelijk het egobetrokken levenspad domineert, zien we dat hoe ouder jongeren worden (bij de 14- tot 36-jarigen), hoe minder ze het egogeorieënteerde levenspad kiezen en zich meer concentreren op een toekomstig familiaal bestaan en de levensstijl die hiermee samenhangt.

4. Reflecties

De jeugdmonitor biedt een schat aan gegevens die uiteenlopend onderzoek in de diepte toelaten. Dit boek 'Jongeren binnenstebuiten' is het resultaat van een aantal secundaire analyses van dit materiaal, deels in combinatie met andere beschikbare kwantitatieve en kwalitatieve data.

Het maakt een diepere analyse en interpretatie mogelijk van wat er bij jongeren in Vlaanderen reilt en zeilt, wat hun levensstijl in gelijkheid en verschillen is, hoe bepaalde kwaliteiten zich doorheen puberteit, adolescentie en jongvolwassenheid verder ontwikkelen, en wat de maatschappelijke betekenis ervan kan zijn. Het reikt nieuwe gegevens aan voor hoe onderwijs, politiek en andere maatschappelijke instituties er adequaat kunnen op inspelen teneinde jongeren een (nog) betere steun te bieden – onder meer het democratische potentieel voor morgen –, hoe er met risico's en meer kwetsbare groepen omgegaan kan worden, wat bredere maatschappelijke ontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld in de aandacht voor objectieve en subjectieve onveiligheid, ook voor jongeren kunnen betekenen.

Dit leidt soms tot onverwachte inzichten en wendingen. Zo leken bivariate analyses aanvankelijk aan te tonen dat jongeren te maken hebben met een lager onveiligheidsgevoel naarmate ze meer beste vrienden hebben en wanneer ze tot een delinquente peergroep behoren. Deze oorspronkelijke effecten bleken na controle in de regressieanalyse verklaard te worden door een uitgaansgericht vrijetijdspatroon. Hoe meer jongeren aangeven dat ze een dergelijk patroon volgen, hoe veiliger ze zich ook blijken te voelen. Een ander voorbeeld is de betekenis van de media. Wat betreft de invloed van de mediapreferentie bleek dat hoe meer jongeren aangaven een populaire mediavorkeur te hebben, in tegenstelling tot een elitaire mediavorkeur, hoe onveiliger ze zich bleken te voelen. Dit effect blijkt bovendien toe te nemen met de leeftijd. Ook dit is een interessante samenhang, die bv. van belang kan zijn bij mediaopvoeding of bij het opstellen van (ethische) kwaliteitscriteria voor de media. Ook blijkt dat het schoolwelbevinden het best voorspeld wordt door elementen van het algemeen welbevinden en weinig of niets te maken heeft met schoolfactoren of klasstoebehooren. Ook qua onderwijsvormen zijn er soms verrassende vaststellingen, zoals bijvoorbeeld de buurtbeleving en de onveiligheidsgevoelens bij scholieren, en de onverwachte verschillen tussen aso, bso en tso. Dergelijke elementen wijzen erop dat we erg voorzichtig dienen te zijn met een te verregaande interpretatie van samenhangen die bij een verdere analyse niet in gelijke mate opgaan voor alle subgroepen of doorkruist worden door andere factoren.

Het rijke bronnenmateriaal van de JOP-monitor, dat bovendien systematisch herhaald wordt in de tijd, maakt een belangrijk inzicht mogelijk in de maatschappelijke evolutie van de jeugd- en jongerencultuur, in relatie bijvoorbeeld met zich wijzigende gezinsstructuren, veranderende eisen aan het onderwijs, evoluties in de politiek, de ontwikkeling van ICT- en internetgebruik. Sommige elementen blijken meer stabiel dan we op het eerste gezicht zouden verwachten, zoals het belang van de relatie met de ouders en het lesvolgen in een bepaalde onderwijsvorm, maar ook een aantal genderverschillen binnen een maatschappij in volle beweging.

Er resten nog heel wat elementen in de databank (JOP-monitor 1) die nog niet zijn onderzocht. Zo werden wel een aantal aspecten van gender, onderwijsvorm en leeftijd belicht. Wat dit echter betekent voor het welbevinden en voor de houdingen van

jongeren, werd in deze bijdrage niet systematisch getoetst. Toch geven de resultaten een indicatie dat de verschillende socialisatieagenten de gevoelens, opvattingen, preferenties en gedragingen van jongeren mee vorm geven. Het dient ons er meteen bewust van te maken hoezeer socialiserende instituties een rol kunnen spelen voor het welbevinden van jongeren en de verantwoordelijkheid die ze hier dragen, vooral voor de meer kwetsbare groepen. Vaak wordt er vanuit gegaan dat socialiserende instituties met elkaar in concurrentie treden, zeker tijdens de adolescentie. De bijdragen in dit boek geven reeds een indicatie dat socialisatieagenten niet in competitie met elkaar hoeven te staan en dat ook tijdens de adolescentiejaren zowel peers, school, ouders als – zelfs – media een invloed kunnen hebben op de gevoelens en attitudes van jongeren die niet zozeer tegenstrijdig maar aanvullend is.

Dit werd evenwel niet op systematische wijze geanalyseerd en houdt meteen de nood in tot een verdere uitdieping van bepaalde thema's die bevraagd werden in de JOP-monitor 1. We denken bijvoorbeeld aan een verdere verdieping rond de gezins-situatie, jongeren en hun vrije tijd, hun relaties met vrienden, de betekenis van het verenigingsleven, enzovoort. Dit wijst op het belang van verdere analyses van het reeds ter beschikking zijnde materiaal, dat in de voorbije jaren verzameld werd en in de toekomst bijeengebracht zal worden door het jeugdonderzoeksplatform.

In de publicatie *Jongeren van nu en straks* (Vettenburg, Elchardus & Walgrave, 2006) werden reeds een groot aantal leemtes in het jeugdonderzoek opgesomd, die we nu niet herhalen. Dit gaat meteen verder dan het materiaal dat bijeengebracht werd en wordt door de JOP-monitor zelf. Met de JOP-monitor werd gekozen om op een kwantitatieve wijze een representatief beeld te krijgen van de Vlaamse jeugd. Deze benadering is nodig, wil men uitspraken doen over de Vlaamse jeugd en een (jeugd)beleid uittekenen dat is afgestemd op de aspiraties, noden, wensen, preferenties, opvattingen, enz. van Vlaamse jongeren. Alleen op deze wijze kunnen ook de – nog steeds bestaande – sociale verschillen in kaart worden gebracht. Uit de verschillende onderzoeksresultaten rijzen een reeks vragen naar verder onderzoek. Het betreft hier vooral ook de nood aan verdere verdieping, dit wil zeggen de kwantitatieve en kwalitatieve verdieping van uiteenlopende thema's zoals gezin, school, vrije tijd, politieke participatie, enz. Deels behoeft dit een verdere kwantitatieve benadering. Er is nood aan degelijk weerkerend (cross-sectioneel) surveyonderzoek bij jongeren. Op deze manier kunnen trends bij jongeren in kaart worden gebracht en kan het effect van beleidsmaatregelen en wijzigende sociale omstandigheden op jongeren worden onderzocht. Regelmatig surveyonderzoek bij jongeren maakt het mogelijk het beleid af te stemmen op de jeugd van nu en niet die van gisteren. Daarnaast is voor bepaalde groepen ook bijkomend kwantitatief onderzoek zinvol. Om financiële redenen wordt de JOP-monitor niet face to face afgenomen maar via een postenquête. Deze werkwijze biedt een aantal voordelen, zoals een relatief lage kostprijs en de mogelijkheid om een louter toevallige steekproef te trekken, maar heeft ook een nadeel. Sociaal zwakke groepen en anderstaligen zijn doorgaans ondervertegenwoordigd in een enquête via de post. De databank (JOP-monitor 1) levert met 2503 jongeren van 14 tot en met 25 jaar

een te kleine en te diverse groep jongeren van allochtone afkomst op en laat niet toe om etniciteit als achtergrond op te nemen.

Maar daarnaast is er een duidelijke nood aan verder complementair kwalitatief onderzoek. Een dergelijk onderzoek zou het mogelijk kunnen maken om de huidige bevindingen beter te kunnen duiden. Het gaat hier bijvoorbeeld om belevingsonderzoek rond verschillende voor de jongeren belangrijke thema's. Centraal thema is hier het schoolwelbevinden van de jongere, een socialiserend instituut dat van zeer grote betekenis is in de periode van puberteit, adolescentie en deels ook jongvolwassenheid. Wat betekent dit schoolwelbevinden voor jongeren met verschillende maatschappelijke achtergronden, verschillende woon- en leefstijlen, in de verschillende onderwijsvormen? Wat zijn de gevolgen bijvoorbeeld voor de ontwikkeling van een al dan niet problematische levensloop? Ook andere thema's zijn denkbaar, zoals bijvoorbeeld de betekenis van internetgebruik. Ook hier kan de belevingswereld van de betrokkenen een belangrijke aanvulling betekenen op de kwantitatief verworven gegevens en inzichten. Verder kunnen kwalitatieve methodes ook meer geschikt zijn voor moeilijk bevaagbare groepen zoals jonge kinderen, jongeren uit sociaal zwakke milieus of anderstaligen.

Een grote uitdaging ligt ten slotte nog in het verwerven van inzichten rond jongeren buiten Vlaanderen. Hoe kunnen inzichten van dit Vlaamse onderzoek verbonden worden met het Franstalige landsgedeelte? Met andere landen in Europa en verder? Wat kunnen we aan wetenschappelijke kennis verwerven rond gelijkheid en verschillen, rond cultuurgebonden differentiaties en eenheid in de internationale verscheidenheid? Hier blijft de nood bestaan aan op Europees niveau gefinancierd onderzoek, teneinde optimale kansen te realiseren voor jongeren. Om een Europese jeugdvriendelijke politiek te realiseren en een antwoord te bieden op de positie van jongeren in al hun verscheidenheid in onze complexe westerse samenleving, dient nog veel meer binnenstebuiten gekeerd te worden.

Bibliografie

- Vettenburg, N., Elchardus, M., & Walgrave, L. (Red.). (2006). *Jongeren van nu en straks, overzicht en synthese van recent Vlaams jeugdonderzoek*. Leuven: LannooCampus.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., & Walgrave, L. (Red.). (2007). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1*. Leuven: LannooCampus.